

ELÄMÄ JA ETYMOLOGIA

JANNE SAARIKIVEN 50-VUOTISJUHLAKIRJA

SAMPSA HOLOPAINEN ♥ JEONGDO KIM ♥ NIKLAS METSÄRANTA

ELÄMÄ JA ETYMOLOGIA

ELÄMÄ JA ETYMOLOGIA
JANNE SAARIKIVEN 50-VUOTISJUHLAKIRJA

Toimittaneet
Sampsa Holopainen, Jeongdo Kim ja Niklas Metsäranta

Helsinki 2023

Tämän avoimen monografian on julkaissut Helsingin yliopiston kirjasto tekijöiden luvalla. Se on lisensoitu CC BY (4.0) -lisenssillä (Creative Commons Nimeä 4.0 Kansainvälinen).

DOI: 10.31885/9789515182838

ISBN: 978-951-51-8283-8 (pdf)

Kaikki artikkelit on vertaisarvioitu
All the articles have been peer reviewed

Nimilehden kuva: Janne Saarikiven Facebook-profiili

© Sampsa Holopainen & Jeongdo Kim & Niklas Metsäranta

Taitto: Jeongdo Kim

Suomen kielen tarkistus: Sampsa Holopainen & Niklas Metsäranta

Englannin kielen tarkistus/English proofreading: Alexandra Kellner

Kannen patsaat: Rigina Ajanki

Kansien suunnittelu: Sivupainajainen Kirsi Pääskyvuori

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 9789523303126

Esipuhe

Tämä 50-vuotisjuhlakirja sisältää kirjoituksia Janne Saarikiven kollegoilta ja ystäviltä. Kirjoitusten yhdistäväksi teemaksi valittiin uralilainen etymologia, jonka voi sanoa olevan juhlakalumme keskeisin tutkimusala (häneen osaamistaan muilla uralistiikan ja laajemmin kielitieteen aloilla vähättelemättä). Juhlakirjan sisältämät tutkimukset kuvastavat hyvin päiväsankarimme Jannen laajaa osaamista ja monipuolisia kiinnostuksenkohteita ja samalla osoittavat, miten monimuotoinen tutkimusala etymologia onkaan. Artikkeleissa ovat jollain tapaa edustettuna uralilaisen kielikunnan kaikki kielihaarat, ja käsiteltäviin aiheisiin kuuluu niin perintö- kuin lainasanojakin, äännehistorian ja etymologian suhdetta sekä nimistöntutkimusta. Lisäksi kirjassa on mukana kaksi elämäkerrallispääkirjoitusta, jotka kuvaavat Jannen elämää ja tutkijanuraa eri kannoilta.

Toimitus haluaa kiittää kaikkia kirjan tekemiseen osallistuneita: Rigina Ajankia kiitämme hienon kansikuvan tekemisestä, Kirsi Pääskyvuorta kansien suunnittelusta ja kärsivällisyydestä, Alexandra Kellneriä englanninkielisten artikkelien kieliasun tarkastamisesta, Juha Kuokkalaa taittoon liittyvästä neuvonannosta ja kaikkia vertaisarviointiin osallistuneita kollegoja huolellisesta työstä.

Me toimittajat ja kirjoittajat haluamme tällä kirjalla toivottaa opettajallemme ja ystävällemme Jannelle mitä parhainta 50-vuotispäivää ja monia tuotteliaita vuosia etymologisen tutkimuksen parissa.

Helsingissä ja Wienissä 29.5.2023

Juhlakirjan toimittajat

Tabula gratulatoria

<i>Terhi Ainiala</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Rigina Ajanki</i>	<i>Raasepori</i>
<i>Mikko Bentlin</i>	<i>Greifswald</i>
<i>Sofia Björklöf</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Jeremy Bradley</i>	<i>Wien</i>
<i>Christopher Culver</i>	<i>Cluj-Napoca</i>
<i>Riku Erkkilä</i>	<i>München/Helsinki</i>
<i>Ulla-Maija Forsberg</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Ekaterina Gruzdeva</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Riho Grünthal</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Arja Hamari</i>	<i>Espoo</i>
<i>Sampsa Holopainen & Laura Horváth</i>	<i>Wien/Budapest</i>
<i>Jaakko Häkkinen</i>	<i>Sipoo</i>
<i>Kaisa Häkkinen</i>	<i>Paimio</i>
<i>Lotta Jalava</i>	<i>Espoo</i>
<i>Juha Janhunen</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Vesa Jarva</i>	<i>Jyväskylä</i>
<i>Santeri Junttila</i>	<i>Tartto/Helsinki</i>
<i>Markus Juutinen</i>	<i>Oulu</i>
<i>Kaisla Kaheinen</i>	<i>Ristijärvi</i>
<i>Petri Kallio</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Olga Karlova ta Pekka Suutari</i>	<i>Jovensuu</i>
<i>Alexandra Kellner</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Jeongdo Kim</i>	<i>Espoo</i>
<i>Ilona Kivinen</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Tomi Koivunen</i>	<i>Debrecen</i>
<i>Tuomas Koukkari</i>	<i>Helsinki/Oulu</i>

<i>Juha Kuokkala</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Denis Kuzmin</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Johanna Laakso</i>	<i>Wien</i>
<i>Lauluyhtye Kärhämä</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Mika Lavento & Mervi Suhonen</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Jyri Lehtinen</i>	<i>Ylöjärvi</i>
<i>Miika Lehtinen</i>	<i>Veteli</i>
<i>Henna Massinen</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Niklas Metsäranta</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Patrick O'Rourke</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Karl ja Renate Pajusalu</i>	<i>Tartto</i>
<i>Aleksi Palokangas</i>	<i>Jyväskylä</i>
<i>Niko Partanen</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Minerva Piha</i>	<i>Turku</i>
<i>Ulriikka Puura</i>	<i>Tuusula</i>
<i>Juho Pystynen</i>	<i>Vantaa</i>
<i>Pauli Rahkonen</i>	<i>Lahti</i>
<i>Timo Rantakaulio</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Taina Saarikivi</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Sirkka Saarinen</i>	<i>Turku</i>
<i>Tapani Salminen</i>	<i>Vesilahti</i>
<i>Elena Skribnik</i>	<i>München</i>
<i>Outi Tánzos</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Taarna Valtonen</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Ildikó Vecsernyés</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Ellie Virmasalo</i>	<i>Helsinki</i>
<i>Susanna Virtanen</i>	<i>Sipoo</i>
<i>Jussi Ylikoski</i>	<i>Oulu</i>

Sisällys

Esipuhe.....	5
Tabula gratulatoria.....	6
I. Elämä.....	11
TAINA SAARIKIVI Rakas ihminen, Janne Saarikivi.....	12
PETRI KALLIO Janne Saarikivi suomalaisen substraattitutkimuksen uranuurtajana	25
II. Etymologia	43
CHRISTOPHER CULVER Two early loanwords from the Muslim world in Mari	44
RIKU ERKKILÄ & TOMI KOIVUNEN Vähäisiä huomioita eräästä suomalaisesta yhdysmuodostetyypistä	53
EKATERINA GRUZDEVA & JUHA JANHUNEN Nivhin kielen valasta tarkoittava sana sisäisen ja ulkoisen rekonstruktion näkökulmasta..	69
RIHO GRÜNTAL Vepsäläisen nahkurin orsilla: lisiä itämerensuomalais-slaavilaisiin kontakteihin	79
SAMPSA HOLOPAINEN On the etymology of Hungarian <i>kíván</i>	90
JAAKKO HÄKKINEN An old Uralic compound metal name	102
KAISA HÄKKINEN <i>Ora et labora</i> . Miten suomalainen <i>rukoilee?</i>	122
VESA JARVA Vielä huomioita Stadin slangin etymologisesta sanakirjasta	133
SANTERI JUNTILA Turhauttavaa etymologiaa	144
MARKUS JUUTINEN & TAARNA VALTONEN Saamen kantaskandinaavisesta karjataloussanastosta.....	155
KAISLA KAHEINEN Pari vanhaa kulkurisanuetta	184

JEONGDO KIM Sisäheitto Stadin slangissa	194
JORMA KOIVULEHTO † Lisiä slaavilais-itämerensuomalaisiin lainakosketuksiin.....	202
JUHA KUOKKALA Saamen <i>iskat</i> 'koettaa, tarkastaa ym.'	216
DENIS KUZMIN Helmikki Valikintytär ja Buurikki Juonikin lapsenlapsi: etymologiset havainnot keskiaikaisesta karjalankielisestä etunimistöstä	222
MIIKA LEHTINEN Pahoista, vihaisista ja pikkuisista: koltansaamen <i>paas</i> ja <i>pann</i> sekä pohjoissaamen <i>bahá</i> ja <i>bás</i>	249
NIKLAS METSÄRANTA "Kotatäysi" ja muita hämärtyneitä permiläisiä yhdyssanoja	271
PATRICK O'ROURKE Liivin <i>läul</i> 'löyly; henki' ja kantaauralilainen korrelaatiojohto	288
MINERVA PIHA Substantiivin <i>neula</i> ja verbin <i>neuloa</i> semanttiset muutokset	315
JUHA PYSTYNEN <i>Sorsa</i> ja <i>sotka</i> . Äännesuhteita sukelluksissa.....	336
PAULI RAHKONEN Enemmän, vähemmän, paremmin nimistön valossa	365
TAPANI SALMINEN Suomalais-samojedilaisia sanavertailuja.....	377
TAARNA VALTONEN <i>Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkä</i> . Suomen pisimmän paikannimen etymologiaehdotus.....	400
JUSSI YLIKOSKI Kummin kaima, kaiman kummi vai kuka kumma? Vaihtoehtoisia näkökulmia <i>kuoman</i> alkuperään	420

I. Elämä

Rakas ihminen, Janne Saarikivi

Kun sain pyynnön kirjoittaa pienen elämäkertakirjoituksen Jannesta hänestä tehtävään juhlakirjaan, suostuin muutta mutkitta. Ilman muuta kirjoitan, ajattelin. Ja tunsin tietysti iloa ja ylpeyttä siitä, että hänelle oltiin puuhaamassa juhlakirjaa – ja vallan hyvissä ajoin. Kirjoitukselle ehdotetun aikarajan lähestyessä ehdin kuitenkin kauhistua moneen kertaan. Elämäkerta, mitä se oikeastaan tarkoittaa, mitä siihen kirjoitetaan, mietin. Tässä tapauksessa mietin vielä erityisesti sitä, miten kirjoittaa "elämäkertaa" rakkaastaan niin, ettei jokainen lause valu tolkuttomasti siirappia tai muita makeutusaineita.

Nykyihmisen avuksi tulee tietysti internetti, tuo mainio maailmanlaajuinen toisiinsa yhdistettyjen tietoverkkojen järjestelmä. Kirjoitin googleen "elämäkerta". Ensimmäinen vastaantuleva määritelmä sanasta kuuluu: "Elämäkerta eli biografia on esitys henkilön elämänvaiheista ja toiminnasta. Suppeassa muodossaan elämäkerta luettelee henkilön ulkoiset vaiheet esimerkiksi matrikkeli muodossa. Perusteellinen elämäkerta tuo esiin myös henkilön toiminnan motiiveja ja luonnehtii hänen persoonallisuuttaan ja elinpiiriään." Also sprach Wikipedia. Annan kyseisen tiedonlähteen jatkaa hetken ja aloitan siitä, mitä kuka tahansa voi lukea Jannesta Wikipediasta.

"Janne Santeri Saarikivi (s. 29. toukokuuta 1973 Helsinki) on suomalainen kielitieteilijä ja tietokirjailija, joka on toiminut professorina Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisten kielten laitoksella vuosina 2018–2021. Aikaisemmin hän on ollut muun muassa suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen määrääaikainen professori Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa vuosina

2009–2014. Hän toimii Tromssan yliopiston osa-aikaisena professorina."

Janne syntyi Kättilöopiston sairaalassa, tuossa laitoksessa, jossa ehti syntyä yli 300 000 lasta, ja sitten paikka suljettiin 2017. Jannen perhe, johon kuuluivat äiti, isä sekä puolitoista vuotta aiemmin syntynyt isovelji asui Haagassa eli "maailman keskipisteessä", kuten Janne Haagaa nykyisin kutsuu. Kosmologi Kari Enqvistin kanssa kirjoittamassaan keskustelukirjassa *Ainoa, mikä jää* (2017) Janne kuvaa lapsuutensa Haagaa näin:

Lapsuuteni maisemassa oli rapattuja vanhenevia kerrostaloja ja laakeita kallioita, joilla kasvaa villiruusupuskia. Lammikoissa oli sammakonkutua ja nuijapäitä (veljestäni tuli biologi). Pulsarit joiivat kaljaa huterissa majoissaan. Pojat räjäyttelivät papatteja kansalaissodan aikaisissa linnoituksissa. Metsässä oli vanha Anglianromu, korkeajännitelinja oli metsän päällä. Ohi ajoj sähköjunia, ja horisontissa humisi pikatie, jonka takana nousivat oikean kaupungin talot.

Viisi vuotta myöhemmin julkaistussa *Rakkaat sanat* -kirjassaan Janne kirjoittaa Haagasta muun muassa seuraavasti:

Siellä [Haagassa] näin valon ja värit, kuulin äänet ja tunsin hajut, ennen kuin osasin nimetä niitä tai puhua niistä. Siksi minun on pakko ajatella, että Jumala oli maailmaa luodessaan Haagassa – tarkemmin ajatellen varmaan Orapihlajatie, Näyttelijäntien ja Paatsamatien rajoittamalla laakealla kalliolla, jossa sijaitsee Helsingin linnoitustöissä 1900-luvun alussa valmistunut bunkkeri. Lapsuudessani bunkkeriin sopi mennä sisään, nykyisin on kaikki pultattu kiinni. Alue sopii maailman luomiseen, koska sieltä näkee kauas, ja voi näin tarkastella luomistyön onnistumista reaaliajassa.

Lisättäköön tässä kohdin, että "maailman keskipisteelle" laskeutui hiljattain vielä oma erityinen auransa, sillä Vesa-Matti Loirin kuoleman jälkeen Janne kuuli eräältä ystävältään, että Loirin kerrotaan nähneen Haagan alppiruusuipuiston – joka on lähellä Jannen lapsuuden kotitaloa ja juuri kuvattua maailman luomisen tapahtumapaikkaa – yläpuolella ufon. Tämä tieto lisää ymmärrettävästi Haagan merkittävyyttä entisestään.

Jannen äiti työskenteli hammaslääkärinä, isä ulkoministeriön virkamiehenä. Vanhemmat puhuivat useita eri kieliä, ja jos he halusivat sanoa jotakin niin, että lapset eivät ymmärtäneet, he puhuivat Jannen kertonan mukaan ranskaa tai espanjaa.

Jannen lapsuusvuodet kuluivat Haagassa, peruskoulun hän kävi Helsingin toisessa normaalikoulussa Tolarintiellä. Kun Janne oli 15-vuotias hänen isänsä menehtyi. *Ainoa mikä jää* -kirjassa Janne kirjoittaa, että ambulanssin jälkeen kotiin saapui pian toinen yhtä suuri auto, "mutta se oli harmaa ja vei jo kangistuneen isän ja lapsuuteni pois."

Yläasteen jälkeen Janne aloitti opinnot Kallion ilmaisutaidon luki-ossa. Hän kirjoitti ylioppilaaksi 1992. Samana vuonna hän pääsi Helsingin yliopiston humanistiseen tiedekuntaan, jossa hän opiskeli teologiaa, suomalais-ugrilaista kielentutkimusta, yleistä kielitiedettä, hungarologiaa sekä venäjän kieltä ja kulttuuria. Janne väitteli tohtoriksi 2. päivä joulukuuta 2006. Hänen väitöskirjansa *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in northern Russian dialects* käsittelee Arkangelin alueen Vienanjoen vesistön suomalais-ugrilaisista kielistä peräisin olevia paikannimiä (tässä kirjassa Jannen väitöskirjaa tarkastelee laajemmin Petri Kallio). Janne on useaan otteeseen kertonut, että hänellä on plakkarissa eli tietokoneen uumenissa myös toinen väitöskirja, tiedosto, jossa on miljoona merkkiä.

Jannen ammatillisten ja puoliamatillisten tekemisten kirjo on hengästyttävä ja monipuolisuudessaan riemastuttava. Varsinaisen tutkimustyön ja siihen liittyvän julkaisemisen lisäksi hän on kirjoittanut kolumneja, kirjoja ja esseitä sekä joskus nuorempana myös sanoituksia Ultra Bra -yhtyeelle. Lisäksi hän puhuu, luennoi ja maallikkosaarnaa

ympäri Suomea ja usein muitakin maita. Hän on pitänyt monikielisiä kielennoppimistyöpajoja, vetänyt tandem-kieliryhmiä, toimittanut ja kirjoittanut oppikirjoja. Monet tuntevat hänet Yleisradion Jälkiviisaat-ohjelman yhtenä vakiojäsenenä. Ja niin edelleen, uusia aluevaltauksia ja ideoita pöhisee koko ajan.

Tieteelliset työsitoutumukset ovat Jannella painottuneet Helsingin yliopistoon, hänen alma materiinsa. Janne on työskennellyt siellä muun muassa yliopistolehtorina, post doc -tutkijana ja professorina. Kaksi pitkää sijaisuutta suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorina vuosina 2009–2014 ja 2017–2021 olivat työntäyteisiä ja intensiivisiä. Opiskelijoita valmistui maistereiksi ja tohtoreiksi, projekteja pöhisi, konferensseja ja työmatkoja riitti. Vertaisarvioituja artikkeleita syntyi, samoin toimitettuja antologioita ja jurnaalien erityisnumeroita. Vauhti oli kova. Ja samaan aikaan yliopisto muuttui koko ajan kovemmaksi, raadollisemmaksi ja jatkuvan kilpailun kyllästäväksi paikaksi.

Seuraava sitaatti on Jannen tekstiä vuodelta 2016 hänen, Miia Halme-Tuomisaaren ja allekirjoittaneen toimittamasta *Universitas Helsingiensis 376* -kirjasta:

Me, yliopiston opettajat, käytimme enenevässä määrin aikaamme täyttääksemme raportteja siitä, koska ihmiset valmistuvat, montako opintopistettä he ovat suorittaneet, montako tiedejulkaisua on syntynyt ja minkätyyppisiä ne ovat, kuinka monta penniä tutkimusrahoitusta on hankittu ja niin edelleen. Loputtomien kaavakkeiden ja tietokantojen maailma ei enää ollut ainoastaan raportointia tehdystä. Yhä useammin se oli lupailua jostakin, mitä tehtäisiin, muunneltua totuutta tai valkoista valhetta jostakin julkaisusta, projektista tai tutkintotavoitteesta, joka pitäisi saavuttaa. Yhä useammin raportointi ohjasi tekemistä niin, että rahoituksen menettämisen pelossa tehtiin jotakin, mitä näkyi tietokannassa pikemminkin kuin jotakin, mikä olisi järkevää, tai jotakin, mitä oikeasti osattaisiin tehdä.

Janne on sairastanut omien sanojensa mukaan kaksi vakavaa työuupumusta. Syksyllä 2020 päättyneen professuurinsijaisuuden jälkeen uupumus näytti vyöryvän voimalla Jannen koko olemukseen. Kaikki pysähtyi. Hiljaisuudessa ja pysähtymisessä on kuitenkin myös paljon hyvää, kuten Janne toteaa huhtikuussa 2022 julkaistussa *Kirkko ja kaupunki* -lehden haastattelussa. Hänen mukaansa uupumisessa on viisautta, joka tulisi ottaa todesta. Hän puhuu myös siitä, miten yliopistossa "omien sisäisten tavoitteiden ja ulkoisten odotusten välinen ristiriita kasvoi vähitellen ylittämättömäksi". Samaa asiaa käsittelee myös yllä oleva 2016 kirjoitettu teksti. Sietämätön tosiasia on, että yliopisto on muuttunut paikaksi, jossa on jatkuvasti valehdeltava, esitettävä muuta kuin on, suollettava sivukaupalla konsulttikielistä tekstiä kaukana tuntemattomassa tulevaisuudessa siintävistä tutkimustuloksista eli "ratkaisuista" ja tavoiteltava asioita, joita ei ole mitään mieltä tavoitella (kuten esimerkiksi sitä, että ollaan "maailman paras" yliopisto), ja jotka eivät edistä tiedettä millään tavalla. Ei ihme, että viisas, intohimoinen ja syvästi asioita pohtiva tutkija, Janne, uupuu tällaisessa hullunmyllyssä (jota jostain syystä yhä kutsutaan yliopistoksi).

Heittäydyn nyt hetkeksi tuohon nyky-yliopistossa vellovaan maakaaberiin menuettiin, joka nytkähtelee suoritusten ja turboahdettujen ansioluettelojen tahdissa ja listaan elämäkertahenkisesti muutaman kohdan Jannen curriculum vitaesta. Siellä on ensinnäkin tutkimusprojekteja ja hankittuja tutkimusrahoituksia, kuten esimerkiksi *Laulujen lähteet, sanojen synnyt, COPIUS, Periytyminen ja lainautuminen uralilaisten kielten historiassa. Suomalais-ugrilaisen etymologian päivitys uudelle vuosituhannelle, Elävät kylät, INFUSE, MINOREURUS* ja monia muita. Sitteen on vertaisarvioituja artikkeleita – useita kymmeniä, CV:ssä lukee tässä kohdin rujosti luku, mutta en laita sitä tähän, sillä määrän tuijottaminen juuri edustaa tätä nyky-yliopiston makkaratehdaseetosta – ja on muita tieteellisiä artikkeleita, on toimitettuja kirjoja ja lehtien erityisnumeroita, oppimateriaaleja, populaareja kirjoja ja tekstejä. Sitten on ohjattuja väitöskirjoja (kauhean paljon!), tutkimusvierailuja (maailman eri kolkkiin!) ja kutsuttuja jäsenyyksiä tiedeseuroissa (arvostetuissa!). Ja on

palkintoja, kuten esimerkiksi Jaakko Juteini -seuran palkinto ja Suomen Tiedeseuran myöntämä E. J. Nyströmin palkinto. Tätä CV:ssä ei lue, mutta todettakoon, että Janne omistaa myös *Turhan tiedon* tuotemerkin (trademark) yhdessä allekirjoittaneen kanssa.

Vuosina 2014–2017 Janne työskenteli Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa tutkijana tai *fellow*'na kuten siellä tavataan sanoa. Kollegiumin himmeästi valaistuilla käytävillä ristesivät myös meidän tiemme. Työskentelin 2015 kollegiumissa taiteen post doc -tutkijana. Tapasimme ensimmäisen kerran joulukuussa 2014 (muistan tietysti tarkan päivänkin, mutta en kerro) kollegiumin pikkujouluissa. Tammikuussa 2015 suunnittelimme jo täyttä häkää yhdessä yliopistoprotesteja ja ensimmäistä liikaa lukemisen luentopäivää. Se pidettiin Helsingin yliopiston 375-vuotispäivänä Porthanian edessä. Ankara maaliskuinen tuuli sivalsi paikalle tulleiden kuulijoiden kasvoja, kun toinen toistaan mainiommat luennoitsijat puhuivat aiheista, joista harvoin kirjoitetaan Helsingin Sanomien Visio-palstalla, mutta jotka koskettavat ihmisyyden syvimpiä kysymyksiä. Tuo päivä toi hyvin esiin Jannen karisman, hänen terävänä ja retorisesti taitavana virtaavan kriittisen ajattelunsa. Innostunut kuulijajoukko seisoi viimasta välittämättä kuin yhtenä tarkkaavaisena korvana Jannen suomiessa tuonhetkisen (ja tämänhetkisenkin) yliopistolaitoksen perustavanlaatuisia ongelmia. Ne eivät ole niitä "viheliäisiä" ongelmia, joita nykyajan yliopistot haluavat "ratkaista", vaan ne ovat aivan todellisia yliopiston autonomiaan, tieteen tason laskuun ja sivistyksen alasajoon liittyviä vakavia epäkohtia. Tämä sama palo ja rohkeus puolustaa sivistysyliopistoa on ominaista Jannelle yhä, myös silloin kun koko muu maa vaatii entistä "tehokkaampaa" yliopistoa eli lisää niin sanottuja tuloksia ja innovaatioita. Janne on lahjomaton, innostava ja omaperäinen ajattelija. Hän ajattelee usein vastakarvaan ja uskaltaa aina keskustella myös niiden kanssa, jotka ovat täysin eri mieltä hänen kanssaan.

Keskusteluseurana Janne on verrattoman hauska, älykäs ja vauhdikas. Hänen konekiväärimäinen, nopea puheensa vilisee ensyklopedisia tietopaketteja ja toinen toistaan obskyyrimpiä detaljeja, villisti joka suuntaan laukkaavia assosiaatioita, värikkäitä anekdootteja....syöminen tai

juominen tai uusien juomien tilaaminen kyypparilta ei juurikaan keskeytä puhetta, kädet viuhkuvat aksentoiden kerronnan avainkohtia, ääni soljuu mureana baritonina ja huokoistuu välillä salaperäiseen, erityisen matalaan rekisteriin ottaakseen taas vauhtia kohti uutta nousua ja kerronnan kliimaksia.

Jannen ystävä- ja tuttavapiiri on värikäs ja heterogeeninen, siinä ei kysellä kuplarajoja eikä puoluekantoja tai "oikeiden" ja "väärien" ajatusten tai mielipiteiden mittaa. Kristillinen maailmankatsomus on väkevästi läsnä Jannen puheissa ja teoissa: hän ei tuomitse toista ihmistä. Eikä moralisoi. Sen sijaan hän kuuntelee toista ja toiseutta, tuntematonta, vierasta. Hän pohtii, kyselee, ihmettelee, ui uteliaana ja innostuneena elämän ja ihmisten moninaisessa virrassa.

Jannella on kaksi alakouluikäistä lasta, ja perheeseen kuuluu myös entisen puolison aikuinen lapsi sekä minun kaksi lasta, joista toinen on itse asiassa jo täysi-ikäinen. Ja koiria, niitä on kaksi, pieni ja suuri, molemmat karvaisia ja toffeenvärisiä. Pieni koira haukkuu hermostuneesti räksyttämällä, suuri koira taas kumeasti kohti taivaita ulvahtelemalla. Janne asuu omakotitalossa Toukolassa ja hänen lukuisille (en sano luke-mattomille, sillä hän on uskoakseni lukenut ne kaikki) sanakirjoille on tätä nykyä oma kaappi. Jannen mukaan ihminen ei voi asua kovin kaukana ravintola Oljenkorresta ja hänen luotaan sinne onkin matkaa vaivaiset viisikymmentä askelta.

Oman mainintansa ansaitsee Jannen talon puutarha. Helsingin Sanomien toimittaja Saska Saarikoski sanoi Jannea koskevassa lehtijutussaan 2019 puutarhan olevan "oblomovilainen". Saarikoski viittasi Ivan Gontšarovin romaaniin *Oblomov* (1859), joka kritisoi Venäjän aateliston toimetonta elämäntapaa. Romaanista juontuen oblomovilaisuudella tarkoitetaan juuri jonkinlaista jahkailevaa päättämättömyyttä ja uneliasta toimeentuloa. Jannen puutarhan oblomovilaisuuden salaisuus lienee se, että mitään ei pakoteta kasvamaan näin tai noin. Kasvisto on rehevää, sattumanvaraista, vapaata ja villiä, samoin kuin kasviston lomassa omia reittejään vaeltavien esineiden ja roskien kirjo. Kesän kuluessa puutarha

nytkähtelee jatkuvasti uusiin asentoihin. Se lipuu hissukseen hienovaraisen metamorfoosien läpi: alku- ja keskikesän nokkoset ja tarmokkaat rikkaruohot taipuvat vaivihkaa loppukesän raskaiden, tummanvihreiden kasvien ja harvakseltaan maahan putoavien omenoiden alle. Tätä kirjoittaessa eli helmikuun puolessa välissä piha lainehtii osin sulaneen lumen alta paljastuneita kesän muistoja. Kaikkialla lojuu lasten muovisia leluja, on sameavetisenä jäätynyt suuri uima-allas, koiranruokapurkkeja, juomatölkkejä, puutarhakalusteita, on lintujen ja keskitalven lumipyryjen merkitsemä repsottava trampoliini. Helmikuun arassa, haaleassa valossa nämä sekalaiset elämän esineet näyttävät odottavan kevättä ja tuoreiden kasvien heleää vihreyttä, uusia lämpimiä ja huolettomia päiviä. Mutta vielä ehtii monta kertaa sataa lunta, sitä joka sihisee hiljaa ja sitä joka kohisee raskaana nuoskana....kunnes onkin taas jo kesä.

Jannen puutarhassa toistensa lomiin limittyvissä ja kerrostuvissa vuodenaajoissa voi halutessaan nähdä myös jonkinlaisen analogian hänen elämänsä tapahtumien eräänlaisille saattaen vaihdettava -muutoksille. Erilaiset elämänvaiheet eivät rajaudu omiksi selvärajaisiksi kausikseen erillisine esineineen ja materiaalisine ulottuvuuksineen, vaan ne kerrostuvat jatkuvasti toistensa lahoaviin säikeisiin, pölyn peittämiin poimuihin ja uutta versoviin onkaloihin. Suuri omakotitalo vajoineen muodostaa tietysti otollisen maaperän tällaiselle loputtomalle esineiden ja asioiden kerääntymiselle ja vaellukselle. Tavaroita virtaa sisään taloon ja jatkuvasti myös jonnekin, missä ne ovat tavoittamattomissa, hukassa tai jossain epämääräisemmässä paikassa, hukan ja varastoinnin välitilassa, mistä liettualainen toimittaja ja prosaisti Danutė Kalinauskaitė kirjoittaa esseessään *Tavarat* (2008):

"Tavaroita katoaa ihmisen eläessä myös aivan luonnollisesti noudattaen omaa kiertokulkuaan, muotivirtauksista tai haluista riippumatta. Kenties banaali vertaus, mutta eihän syksyllä lehtensä pudottava puukaan voi valita. [...] Ylipäättään kaikki fantasiat katoavat. Ja kaikki rusetit. Solmiot. Hatut ja papiljotit. Kuudenkym-

menen lautasen pino sekä yhtä monta shamppanjalasia [...] Kalastajansaappaat ja bambuvartinen virveli. Paistinvartaat saslikeille. Myöhemmin ympyrä pienenee entisestään – saksat pensasaidan leikkaamiseen, sähköinen mehulinko, lihamyly ja makkaranpuristin, sängyn alla lapio ja vasara (itsepuolustusta varten)."

Jannen suhde tavaroiden hukkumiseen on ihailtavan huoleton ja pragmaattinen. Hänen elämässään monet tavarat hukkuvat, ne vain katoavat johonkin näkymättömiin, eivätkä välttämättä koskaan tule takaisin. Janneelta on kadonnut useita läppäreitä ja puhelimia milloin missäkin, kuppiloissa, raitiovaunuissa, takseissa, lentokoneissa.....yksi läppäri katosi Jakutiassa, mutta saapui takaisin jo puolen vuoden kuluttua. Janne suhtautuu tavaroiden hukkumiseen melko tyynesti. Esineet ovat maallista, harva tavara on korvaamaton. Aina voi hankkia uusia. Ja ehkä on myös niin, että kun on hetken ilman jotain mitä luuli aivan välttämättä tarvitsevansa voi tuntea outoa seesteistä rauhaa, jonkinlaista vapautta.

Jannen elämän asiat näyttävät muodostavan valtavan monimateriaalisen kymin, jossa toisiinsa sekoittuvat lasten toiveet ja pyynnöt, koirien levoton haukku, lattialle pudonnut jugurtti, keskenjääneet tietojärjestelmiin kirjautumiset, kaikenlaiset puhujakutsut ja viestit, puoliksi kirjoitetut kirjat, lukuisat uudet kirjaideat, ohitetut kalmanlinjat, ystävien ja tuttavien kohtaamiset, tietokoneessa auki loimottavat kymmenet välilehdet taistelulaivakuvineen ja monet muut asiat. Janne seisoo kaiken tämän elämän kakofonian keskellä hämmästyttävän tyynenä ja keskittyneenä kuin amiraali Tōgō Tsushiman meritaistelussa konsanaan.

Rehellisyyden nimissä on toki myös sanottava, että ei Janne aina suhtaudu kaaokseen ja kakofoniaan amiraalimaisen tyynesti. Hän raivostuu etenkin loputtomille tietojärjestelmille, joihin pitää olla jatkuvasti kirjautumassa voidakseen tehdä jonkin aivan pienenkin asian. Raivostukseen hän kiroilee ja huutaa läppärinsä ääressä – ja myös läppäri*lle*, suoraan digitalisaation muoviseen ytimeen – kunnes asiat lopulta lumpsahavat uomiinsa. Mutta kuten Janne on useaan otteeseen (myös teksteis-

sään) todennut, hän ei välttämättä edes pyri niin sanottuun elämänhallintaan, vaan ehkä pikemminkin siihen, että tulee jotenkin toimeen itsensä ja maailman kanssa kaikkein ristiriitoinen ja hankaavine hetkineen. Näin ollen sellaiset asiat kuin "tasapaino", "hyvinvointi" tai "harmonia" (mitä niillä sitten tarkoitetaan) eivät näyttäytyä elämän muhkuraisessa ja nytkähtelevässä kokonaisuudessa kovin kiinnostavina tai tavoittelemisen arvoisina asioina. Tekemisten ja olemisen mielekkyys on tärkeämpää kuin ulkoapäin saneltu "tasapainoisen" elämän oppi.

Kaaoksen ja harmonian teemaan liittyen todettakoon sivumennen – vaikka asia ei ole mikään sivuseikka – että yksi japanilainen taistelulaiva, josta Janne erityisesti pitää on nimeltään *Yamato* (大和). Nimi on suomennettuna "suuri harmonia".

Sanoisin, että Janne pitää muun muassa seuraavista asioista: ensinnäkin tietysti etymologioiden pohtimisesta ja erilaisista kielihistoriaan ja kielisosiologiaan liittyvistä asioista, sanakirjoista ja kirjoista ylipäätään, etenkin ns. "ihmeellistä shittiä" -osaston kirjoista. Janne pitää myös hänelle riittävän vaikeiden uusien kielten opiskelusta (hän on opiskellut viime aikoina mm. japania, arabiaa, turkkia ja havaijia). Hän pitää myös yksityisautoilusta (erityisesti talvella sakeassa lumisateessa) ja hämyisistä baareista sekä tuttujen ja tuntemattomien ihmisten kanssa juttelusta, seikkailuista, matkoista, raitiovaunuista, metroista, kirjoittamisesta, maallikkosaarnaamisesta, nukkumisesta, häröjen festarien järjestämisestä (olemme yhdessä järjestäneet jo kolmet SuSuKäKe -festivaalit, tempus fugit!), merisodista, taistelulaivoista, hyvästä ruuasta, kaljasta, taidemuseoista ja etnografisista museoista, tilastoista, kirkoista, Jeesuksesta, seksistä, pornosta, nahasta ja buutseista. Monista paikoista hän pitää, monista kylistä ja kaupungeista ja niiden rönttöisistä sivukujista ja joutomaista. Maista pitää mainita ainakin Venäjä. Ja niin edelleen. Lista on loputon. Se on myös alati jatkuva ja muuntuva, sillä Janne innostuu nopeasti ja sähkökästi uusista asioista. Kun innostuminen iskee, hän uppoutuu netin uumeniin etsimään yhä uutta tietoa kiinnostuksenkohteitaan.

Elokuussa 2022 Janne halusi erityisesti juhlistaa hänelle tärkeää elämän taitoskohtaa: päivää, jolloin hän oli elänyt kauemmin kuin hänen oma isänsä koskaan sai elää. Tuona erityisenä päivänä Jannen syntymästä oli kulunut 49 vuotta, kaksi kuukautta ja joitain päiviä. Joimme samppanjaa ja ihmettelimme elämää, sen kauneutta ja haurautta. Elokuun ilta oli trooppisen lämmin. Oli hiljaista ja tyyntä. Helteen ja alkoholin pehmentämät mielemme täytyivät kiitollisuudesta. Uskon, että 50 ikävuoden täytyminen ja tämä 50-vuotisjuhlakirja on Jannelle erityisen merkityksellinen.

Kiitollisuuteen lieneekin hyvä päättää tämä teksti. Saattaa kuulostaa pateettiselta, mutta mielestäni Janne on ihminen, josta huokuu syvä kiitollisuus elämää kohtaan. Hän puhuu melkein päivittäin siitä, miten kiitollinen hän on elämän ihmeestä, sen yltäkylläisyydestä ja ristiriitaisuudesta, elämän kaikista antimista: rakkauden, ilojen ja onnistumisten rinnalla myös säröistä, suruista ja menetyksistä.

Janne tuntuu läpielävän vahvasti sitä tosiasiaa, että emme tiedä päiviemme lukua, että on oltava kiitollinen tässä ja nyt, tänään. On eletävä, rakastettava ja ihmeteltävä. Ja ihmettelemistä riittää koko ajan, joka päivä. Kiitollisuuden ohella Jannen valoisia kasvoja kirkastaa loputon uteliaisuus maailmaa kohtaan.

En tiedä onko elämäkertatekstissä tapana puhutella suoraan tekstin niin sanottua kohdetta. Oli tai ei, aion joka tapauksessa nyt sanoa hänelle/sinulle:

Rakastan sinua Janne.

Helsingissä helmikuussa 2023

Taina Saarikivi

Kuva 1. Janne elokuussa 2022. Kuva: Taina Saarikivi.

Kuva 2. Janne heinäkuussa 2022 SuSuKäKe -festareilla (Sumatrantien suomalais-ugrilainen käsitekesä) omassa pihassa Toukolassa. Kuva: Marja-Terttu Kivirinta.

Kuva 3. Heinäkuussa 2022 SuSuKäKe -festivaalilla. Kuva: Niina Mäkeläinen.

Janne Saarikivi suomalaisen substraattitutkimuksen uranuurtajana

Siinä missä Suomi on jo 1800-luvulta alkaen ollut lainasanatutkimuksen suurvalta (ks. Holopainen et al. 2021), substraattisanatutkimuksessa maamme pysyi kehitysmaana koko 1900-luvun. Vaikka Virossa Paul Ariste yritti perustaa fennougristista substraattisanatutkimusta jo yli puoli vuosisataa sitten (1971), suomalaistutkimus suhtautui vastahakoisesti hänen ehdottamiensa substraattisanojen olemassaoloon lukuun ottamatta sellaisia yksittäisiä valopilkkuja kuin Mikko Korhonen (1984: 69). Yleensä Aristen hypoteesia ei vaivauduttu edes mainitsemaan, ja silloin kun vaivauduttiin, samalla myös korostettiin, että sitä on ”mahdotonta todistaa sen enempää vääräksi kuin oikeaksikaan, koska Euroopan alkuperäiskielistä ei tiedetä käytännöllisesti katsoen mitään” (Häkkinen 1990: 222).

Tuolloinen substraattivastaisuus perustui siis tavallaan kriittisyyteen mutta valitettavan valikoivaan sellaiseen, sillä samat tutkijat, jotka pitivät etymologian puutetta riittämättömänä perusteena sanojen substraattialkuperälle, pitivät etymologian puutetta riittävänä perusteena sanojen omaperäisyydelle (Häkkinen 1990: 163). Tunnetusti ”omaperäinen sana” on fennougristinen idiosynkrasia lähimpänä indoeuropeistisena vastineenaan ”perintösana”, jolla silti tarkoitetaan poikkeuksetta laajalevikkisiä yhteisindoeurooppalaisia sanoja. Suppealevikkinen etymologioimaton sana ei indoeuropeistiikassa ole perintösana saati omaperäinen, vaan esimerkiksi uusimmassakin saksan kielen etymologisessa sanakirjassa (Seebold 2011) todetaan rehdisti lukemattomien sanojen kohdalla: ”Herkunft unklar”.

Myös uusimmassa suomen kielen etymologisessa sanakirjassa (Häkkinen 2020) todetaan kiitettävän usein, että ”sanan alkuperä on epäselvä”, mutta ikävä kyllä tästä vedetään liian usein se johtopäätös, että ”muiden selitysten puutteessa sanaa on pidettävä vanhaan omaperäiseen sanastoon kuuluvana”. Johtopäätös on fundamentaalisen epäkorrekti heijastaen lainasana- ja ylipäänsä sanastotutkimuksen pimeää keskiaikaa, jolloin omaperäisyyttä suosittiin lainaperäisyyden kustannuksella (Holopainen et al. 2021: 502–507). Lainasanatutkimuksessa uuden ajan käynnisti Jorma Koivulehto (1970), perintösanatutkimuksessa taas vasta Juha Janhunen (1981), joka todisti aiemman tutkimuksen vahvasti liioitelleen vanhojen perintösanojen määrää.

Samalla Janhunen osoitti, että uralilainen kantakieli ei muistutakaan niin paljon nykysuomea kuin tuohon saakka oli yleisesti uskottu ainakin Suomessa. Tuskin olikaan sattumaa, että samaiset suomalaistutkijat, jotka suosivat omaperäisiä sanoja, katsoivat juuri suomen vertailevan uralilaisen kielentutkimuksen avainkieleksi, jonka kanssa mahdollisimman samankaltaisiksi kaikki kantatasot tuli rekonstruoida. Kyse oli siis pohjimmiltaan silkasta suomalaiskansallisesta toiveajattelusta, josta taas kerran Korhonen oli ilmeisen tietoinen, kun kyseli retorisesti, ”missä määrin tutkijan äidinkieli tai erikoistumiskieli, kotimaa ja tutkimustraditio vaikuttavat avainkielen ja kielihistoriallisen mallin valintaan” (1981: 187).

Suomalaiskansallinen toiveajattelu saavutti varsinaisen huippunsa vasta 1990-luvulla Kalevi Wiikin Suur-Suomi-haihattelujen myötä, jolloin Suomen ikaikaista uralilaisuutta perusteltiin muun muassa substraattisanojen täydellisellä puuttumisella (Julku 1997: 251). Elettiin aikaa, jolloin Janne ja minä jo vaikutimme suomalais-ugrilaisella laitoksella, hän pää- ja minä sivuaineopiskelijana. Muutamaa vuotta vanhempana ehdin häntä ennen julkaista ensimmäiset Wiikin jääkautisen Suur-Suomen alas ampuvat artikkelini (esim. Kallio 1997). Argumentaationi perustui tuolloisiin indoeuropeistisiin ja erityisesti germanistisiin substraattisanatutkimuksiin, joiden perusteella germaaniin vaikuttaneet

substraattikieliet eivät selvästikään olleet uralilaisia eivätkä edes erityisen uralilaistyyppisiä.

”Kontaktilähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö”

Janne taisi kerrankin syventyä tuotoksiini, sillä pian ilmestyi hänen tieteellinen debyyttiartikkelinsa ”Kontaktilähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö” (2000), joka oli jo ilmestyessään riemastuttavaa luettavaa, ja se on sitä vielä tänä päivänä, mitä ei välttämättä enää voi sanoa omista tuolloisista tekeleistäni. Rohkenisin jopa väittää, että kyseessä oli merkittävin Virittäjässä julkaistu kielihistoriallinen debyyttiartikkeli sitten itsensä Koivulehdon debyytin (1970), joka tunnetusti oli käynnistänyt lainasanatutkimuksen renessanssin (Holopainen et al. 2021: 507–512). Janne taas teki saman substraattitutkimuksessa yhdistämällä jo pitkään olemassa olleet mutta tuohon asti erillisinä pysyneet onomastiset ja kontaktilingvistiset tutkimustraditiot.

Onomastinen substraattitutkimus on Suomessa lähes yhtä vanhaa kuin muikin kielihistoria, jonka perustajahahmot A. J. Sjögren ja M. A. Castrén olivat jo kaiken muun ohella perehtyneet Venäjän suomensukuiseen substraattinimistöön. Selvästi vähemmän mielenkiintoa on ollut etsiä Suomesta itsestään ei-suomalaista substraattinimistöä, mistä pitkään ainutlaatuisena poikkeuksena oli D. E. D. Europaeus (1868–1870). Suorastaan vallankumouksellinen olikin hänen teoreettinen lähtökohtansa rekonstruoida muinaisia kielialueita substraattinimistöön perustuen, mutta valitettavasti hän erehtyi pitämään substraattikieliä permiläisinä ja/tai ugrilaisina. Täysin metsään hän ei silti mennyt, koska Suomen substraattinimistö osoittautui sittemmin saamelaiseksi eli sentään uralilaiseksi.

Myös kontaktilingvistinen substraattitutkimus alkoi Suomessa juuri venäjän kielen suomensukuisen substraattivaikutuksen tutkimuksena, miksi asialla olivatkin lähinnä slavistit (esim. Kiparsky 1969). Fenn(ougr)istit taas keskittyivät substraattitutkimusten sijasta superstraattitutkimuksiin esikuvanaan Lauri Postin klassinen ”From Pre-Finnic

to Late Proto-Finnic” (1953), jossa hän esitti kantasuomen konsonantis-
tion täysin uusiutuneen balttilaisen ja germaanisen superstraattivaikutuk-
sen seurauksena. Vaikka äännehistoriallisesti artikkeli on edelleen ehkä
merkittävin yksittäinen päivitys E. N. Setälän yhteissuomalaisen konson-
nanttien historiaan (1890–1891), sen kontaktilingvistinen anti on nykyi-
sin kuitenkin paljolti kyseenalaistettavissa (Kallio 2000).

Joka tapauksessa Postin superstraattiteoria poiki pian jäljitteli-
jötä, ja eri-ikäistä indoeurooppalaista superstraattivaikutusta alettiin
nähdä jopa silloinkin, kun saamelainen substraattivaikutus olisi ollut
maantieteellisesti ja kronologisesti todennäköisempi vaihtoehto. Esimer-
kiksi Posti (1951: 415–416) itse joutui turvautumaan monimutkaiseen
tapahtumasarjaan selittääkseen karjalan *čč*-n venäläiseksi vaikutukseksi,
vaikka olisi voinut yksinkertaisesti todeta, että myös saamesta tavataan
čč. Toisaalta jopa niinkin etevä fennisti kuin Heikki Leskinen (1990: 72–
76) näki valtavasti vaivaa yrittäessään selittää vepsän sisä- ja loppuheit-
toja niin ikään venäläisellä vaikutuksella, vaikka alkupainoisissa kielissä
painottomien jälkitavujen itsestään kuluminen on pikemmin sääntö kuin
poikkeus.

Ironista kyllä ”postilaiset” superstraattiselitykset kokivat lopullisen
inflaationsa vasta ”wiikiläisten” substraattiselitysten seurauksena.
Näennäisestä vastakohtaisuudestaan huolimatta Postin ja Wiikin straa-
ttiselitykset olivat toistensa peilikuvia: osapuolina olivat indoeurooppalai-
set superstraattikieliset ja uralilaiset substraattikieliset, ja ainoastaan vaiku-
tussuunta oli vastakkainen. Molempien perisyntinä oli silkka ahneus: fo-
neettisesti kaikkein luonnollisimmatkin äänne muutokset yritettiin aina
selittää kontaktiteoreettisesti vieraiden kielten vaikutuksella. Toisaalta
fonologinen interferenssi kuviteltiin lähinnä mekaanisiksi äännesubsti-
tuutioiksi ja samalla unohdettiin lainasanojen rooli äännerakenteen mul-
listajana (esim. foneemit *b*, *d*, *g* ja *f* tulivat suomeen ruotsalaislajainojen
mukana).

Siinä missä Posti pystyi sentään tukemaan superstraattiteoriaansa
sadoilla lainasanoilla, Wiik joutui substraattihypoteesiaan puolustaes-
saan turvautumaan väitteeseen, että substraattivaikutus olisi muka aina

ei-leksikaalista. Nimenomaan tämän väitteen falsifioinnissa Jannen debyyttiartikkeli (2000) oli keskeisellä sijalla: hän osoitti vastaansanomattomasti, kuinka erityisesti Venäjällä suomensukuinen substraattivaikutus ilmenee selvästi sekä sanastossa että nimistössä. Ennen kaikkea debyyttiksi kyse olikin suorastaan hämmästyttävän kypsästä ja painavasta teoreettisesta kannanotosta, joka lisäksi osoitti hänen hallitsevan kielitieteen koko kentän onomastiikasta kontaktilingvistiikkaan. Kaikesta huolimatta se oli vasta esimakua siitä, mitä tuleman piti.

”Maastoappellatiivit proprien ja appellatiivien välisenä rajapintana”

Vuotta myöhemmin seurasi Jannen artikkeli ”Maastoappellatiivit proprien ja appellatiivien välisenä rajapintana: Kontaktilingvistiikan ja etymologian näkökulmia” (2001), jota tosin hän itse sittemmin väitöskirjassaan vähätteli, että ”nowadays I consider this publication wholly outdated because of the naive etymological analysis it contains” (2006: 285). Vaikka hän ei ollut itsekritiikkeineen väärässä, tieteessä ei aina ole tärkeintä olla paras vaan ensimmäinen. Siinä missä Ariste (1971) tyytyi lähinnä vain kutsumaan etymologioimattomia sanoja substraattisanoiksi, vasta Janne esitti kunnon kriteerejä hyväksyttävälle substraattisanoille. Puutteineenkin Jannen artikkeli oli ensimmäinen fennougristinen substraattisanatutkimus, joka jo lähenteli indoeuropeististen substraattisanatutkimusten tasoa.

Substraattisanatutkimuksella eli etymologisella substraattitutkimuksella tarkoitan siis ensisijaisesti tuntemattomista tai ainakin atestoitomista substraattikielistä saatujen lainasanojen tutkimusta. Vaikka indoeuropeistiikassa substraattisanatutkimuksen perinteet ovat pitkät, alku oli myös siellä varsin vaatimaton: Sigmund Feist (1910) keskittyi Aristen tavoin pelkkiin etymologioimattomiin sanoihin. Ei yllättäneenkään ketään, että natsi-Saksassa suhtauduttiin juutalaisen Feistin hypoteesiin germaanisten kielten ei-”arjalaisesta” substraatista jopa vieläkin viha-

mielisemmin kuin Suomessa Aristen hypoteesiin. Siitä huolimatta molemmissa maissa substraattivastaisuuden motivaatio oli sama kansallismielinen toiveajattelu oman kielen ja kansan ”puhtaudesta”.

Indoeuropeistisesta substraattisanatutkimuksesta tekivät kovaa tiedettä vasta Edgar Polomé (1986) ja hänen oppilaansa Joe Salmons (1992), joiden hyväksyttävälle substraattisanoille laatimia tiukkoja kriteerejä ei ole sen koommin tarvinnut korjailla. Ensinnäkin he kiinnittivät huomiota äänteellisiin ja sananmuodostuksellisiin vierasperäisyyksiin, joita oli mahdotonta selittää indoeurooppalaiselta pohjalta. Toiseksi he painottivat substraattisanoille universaalisti tunnusomaisia merkityskenttiä, ja täsmälleen sama semanttinen kriteeri tuli vahvasti esille Jannenkin artikkelissa. Siinä missä Polomé keskittyi paikallisten eläinten sekä kasvien nimityksiin, Janne taas keskittyi maastotermeihin, joiden hän osoitti jopa lainautuneen käsi kädessä paikannimien kanssa.

Jannen alkuperäinen suomenkielinen artikkeli on syytä rehabilitoida myös siksi, että sen paranneltu englanninkielinen versio ”Is there Palaeo-European substratum interference in western branches of Uralic?” (2004b) ilmestyi vasta sen jälkeen, kun Luobbal Sámmol Sámmol Ánte oli jo julkaissut mestariteoksensa ”An essay on substrate studies and the origin of Saami” (Aikio 2004). Viimeksi mainittu on eittämättä kaikkien aikojen merkittävin fennougristinen substraattisanatutkimus, mutta rohkenen epäillä, olisiko se sittenkään ollut yhtä erinomainen ilman Jannelta saatuja vaikutteita. Sitä paitsi Ántella oli selvästi helpompi tehtävä kuin Jannella, koska saamessa vieras substraattivaikutus on kiistatta sekä voimakkaampaa että myös tuoreempaa kuin itämeren-suomessa.

Jannen väitöskirjan realistinen yhteenveto kuuluikin seuraavasti: ”The attempt to prove that there is Palaeo-European substrate interference in Finnic is only preliminary and more research in this field will be needed” (2006: 285). Ikävä kyllä hän ei kaipalemaansa lisätutkimukseen itse enää ryhtynyt, vaan hän palasi jo gradunsa (1998) aiheena olleeseen onomastiseen substraattitutkimukseen (2004a, 2007a). Myös hänen lukuisista väitöskirjaohjattavistaan ainoa kokopäiväinen

substraattitutkija Pauli Rahkonen on keskittynyt onomastisiin substraattitutkimuksiin (2013). Toki suullisissa esitelmissään Janne on sivunnut etymologista substraattitutkimusta ja viimeksi jopa niinkin äskettäin kuin Wienin kansainvälisessä fennougristikongressissa 24.8.2022.

Kaikesta huolimatta taisin sittenkin olla ylioptimistinen kirjoittaessani vuonna 2004, että ”the recent appearance of the new and less substratophobic generation of Uralicists – will no doubt make the forthcoming years interesting” (2017: 199), koska fennougriistiikkaan ei synnytkään samanlaista substraattibuumia kuin indoeuropeistiikkaan. Toisaalta indoeurooppalaisellakin puolella kaikkein kovin substraattivillitys näyttää jo jääneen taakse: siinä missä takavuosina saatettiin usein arvioida jopa kolmanneksen germaanisesta sanastosta olevan tuntematonta ei-indoeurooppalaista alkuperää, viimeisimmässä (yleisesti ottaen verrattain substraattimyönteisessä) germaanisessa etymologisessa sanakirjassa määrä on enää vaivaiset 4–5 % (Kroonen 2013).

Nuori vihainen traditionalisti

Jannen meriitit substraattitutkijana osuvat samoille vuosille, jolloin substraattitutkimus oli myös maailmalla kovimmassa huudossaan, mutta kuten hänen myöhemmät uravalintansa ovat selkeästi osoittaneet, kyse ei missään nimessä ollut opportunistisesta muotivirtausten harjalla ratsastamisesta. Toki substraattitutkimus oli tuolloin ajankohtaista myös Suomessa kiitos Wiikin, joka itsekin katsoi jääkautisen Suur-Suomensa seisovan tai kaatuvan sen mukana, ”onko germaanisissa, balttilaisissa ja slaavilaisissa kielissä ikivanha uralilainen/suomalais-ugrilainen substraatti” (1996: 597). Sekä minä että Janne olimme yhä pelkkiä perusopiskelijoita, mutta tiesimme silti jo emeritusprofessori Wiikiä paremmin vastauksen kielteiseksi.

Nykylukija ei välttämättä enää muistakaan, että Wiik oli suomalaisen generativismin kummisetänä tällöin edelleen jopa suoranainen henkilöpälvonnan kohde, jota kritisoiva teki itsestään välittömästi epähenkilön tietyissä piireissä. Vaikka myöhempi tutkimushistoria on yleistänyt,

että ”fennougristit torjuivat Wiikin uhkarohkeat teoriat yksimielisesti” (Ylikoski 2021: 486), ylivoimainen enemmistö pysyi pitkään vaiti ja nimenomaan puhtaasti kollegiaalisista syistä: vanhaa hyvää kaveria ei haluttu loukata puhumalla totta. Vasta sen jälkeen kun vaakakuppi oli kääntynyt peruuttamattomasti Wiikin kriitikoiden puolelle, rohkenivat myös vuosia vaienneet tahot viimein avoimesti tunnustaa olleensa näiden kanssa koko ajan samaa mieltä.

Itse olin sikäli onnellisessa asemassa, että omat opettajani Jorma Koivulehto ja Asko Parpola eivät ainoastaan tukeneet Wiik-vastineitani vaan toisinaan myös jopa osallistuivat niihin osoittaen Wiikin professori-kollegoille poikkeuksellista eettisyyttä, rehellisyyttä ja selkärankaisuutta. Toki molemmat olivat maailmankuuluja huippututkijoita, joihin Wiikin kansainvälinen ”maine” ei tehnyt vastaavaa vaikutusta kuin kansallisten tieteiden harjoittajiin. Siinä missä oma selustani oli siis turvattu, Janne sen sijaan kansallisten tieteiden edustajana osoitti todellista kansalais-rohkeutta asettumalla kanssani samaan rintamaan. ”Taistelu germaanien sieluista” (vrt. Wiik 1998) päättyikin ennen pitkää Wiikin rökäletappioon.

Vielä tänäkin päivänä jotkut geneetikot puhuvat pelonsekaisella kunnioituksella kolmesta nuoresta vihaisesta miehestä, jotka olivat minä, Janne ja Ánte. Kieltämättä olikin erikoista, että professorien sijasta jatko-opiskelijat joutuivat ottamaan itselleen keskeisen roolin kielentutkimuksen perinteisten arvojen puolustamisessa. Toisaalta taas Wiikin johtamat ”nuoret kapinalliset” koostuivat etupäässä kehäraakeista, jotka aivan näin uransa kalkkiviivoilla onnistuivat vielä tarvelemään jälkimaineensa ikuisiksi ajoiksi. Kyseessä olikin suomalaisen kielentutkimuksen historiassa niin poikkeuksellinen episodi, että sisäpiiriin kuuluneena aika-laistodistajana katsoin aiheelliseksi mainita siitä muutaman sanan tulevien sukupolvien iloksi.

Esimerkiksi voin tässä ja nyt viimein paljastaa, että Helsingin Sanomien 23.12.2002 julkaisema 19 kielentutkijan allekirjoittama yhteinen kannanotto ”Tieto-Finlandia-ehdokkaana silkkää huuhaata?” oli Jannen sekä ideoima että pääosin myös käsialaa, jos kohta raflaava otsikko taisi

olla toimituksen keksimä. Kyseessä ei ollut hänen ensimmäinen esiintymisensä Hesarissa, johon hän oli jo edellisellä vuosituhanella kirjoittanut kieli-ikkunat ”Karjala: Karjamaako?” (HS 23.2.1999) ja ”Kadonneitten kansojen kieltä etsimässä” (HS 13.4.1999). Janne ei ikinä olekaan ollut pelkkä tutkija, vaan hän on alusta alkaen ollut myös kansanvalistaja, jollaisena hän tosin on sikäli outolintu, että hänellä riittää popularisoitaviksi omiakin primaaritutkimustuloksia.

***Substrata Uralica* eli substraattitutkijan suurimmat hitit**

Janne lukeutuu niihin harvoihin tutkijoihin, joka oli jo väitellessään isohko nimi sekä tiedeyhteisön että suuren yleisön keskuudessa siitä huolimatta, että hän oli hädin tuskin kolmikymppinen. Hänen väitöstilaisuudessaan (tuskin sattumalta Castrénin syntymäpäivänä) 2.12.2006 Helsingin yliopiston päärakennuksen 222-paikkainen pieni juhlasali oli tupaten täynnä, eikä se johtunut vain hänen Ultra Bra -taustastaan. Toki medialle hän oli vielä vuosia pelkkä ”hei hoi hauki” -sanoittaja eikä suinkaan fennougristisen substraattitutkimuksen edelläkävijä. Tosiasiassa mikäli Janne olisi yhtä uraauurtava laululyyrikkona kuin kielentutkijana, hän olisi suurin piirtein samaa kaliiberia kuin toinen Haagan kundi Dave Lindholm.

Jannen artikkeliväitöskirja *Substrata Uralica: Studies on Finno-Ugrian Substrate in Northern Russian Dialects* (2006) kokosi yksien kansien väliin hänen tärkeimmät substraattitutkimuksensa (2000, 2004a, 2004b, 2007a) yhtä silmiinpistävää poikkeusta lukuun ottamatta (2001). *Substrata Uralica* onkin toistaiseksi jäänyt hänen joutsenlaulusen substraattitutkijana, kun lisensiaatintyö *Taipaleentakaisten tšuidien paikannimet* (2003) on pysynyt visusti pöytälaatikossa. Janne ei ole silti levännyt laakereillaan, vaan onpa hänen oikeutetusti luonnehdittu olevan ”poikkeuksellisen monipuolinen kielentutkija ja merkittävä suomalainen humanisti, jonka intressit ulottuvat laajalti yhteiskuntaan, ideologioihin, uskontoon ja politiikkaan” (Suomen Tiedeseura 2.5.2022).

Fennougristiikan historiaan Janne meni silti parikymppisenä tekemillään substraattitutkimuksilla — samalla tavalla kuin parikymppisinä tekemillään tutkimuksilla menivät fennougristiikan historiaan myös esimerkiksi Janhunen (1981) ja Setälä (1890–1891). Mielenkiintoista kyllä kumpikaan ei sen koommin enää mullistanut fennougristiikkaa, vaan siinä missä Janhunen vaihtoi alaa, Setälä hurahti astevaihteluteoriaan ja muutenkin heitti ”oppituolinsa tuuliajolle jonkinlaisista koko isänmaan edun kannalta toisarvoisista syistä” (Syrjästäkatsoja 1924). Myös Jannelta meni taannoin eräs professuuri sivu suun, kun lausunnonantajat ikuisiksi häpeäkseen epäilivät jo etukäteen hänen valituksi tultuaan tekävän ”Setälät” (2019: 176–177).

Tosiasiassa Janne on aina hoitanut oppituolinsa kunnialla kieli- ja tiedepoliittisesta aktivismistaan huolimatta. Tosin ei hänkään sentään ole kone, vaan hänen tieteellinen julkaisutahtinsa on hiipunut vuosien varrella. Koska sama koskee myös muita professoreita, siitä on turha syyttää julkisuudessa paistattelua vaan professorien riesana olevia ”kokouksia, hankkeiden suunnittelua, rahan hakemista, julkaisujen, esitelmien ja matkojen moninkertaista raportointia” (HS 8.9.2014). Toki Janne edelleen suoltaa laajoja käsikirja-artikkeleita (2020, 2022), mutta viimeisin kattava primaaritutkimus ”Finnic and other Western Uralic borrowings in Permian” on jo useamman vuoden takaa (2018), ja jopa se muhi hänen pöytälaatikossaan kokonaisen vuosikymmenen ennen julkaisuaan.

Valtakunnanfennougristi

Omasta mielestään Janne ei ole ”huippututkija” vaan ”melko kelvollinen tavallinen tutkija” (2017: 8). Kaikki on tietenkin suhteellista: erityisesti media jakelee ”huippututkija”-titteliä niin avokätisesti ja niin keskinkertaisilla tieteellisillä näytöillä, että Janne on ilman muuta ”huippututkija” siinä missä Kerkko Koskinen ”säveltäjänero” (YLE 16.9.2012). Samalla on kuitenkin totta, ettei Jannelta ilmesty huippututkimuksia yhtä jatkuvalla syötöllä kuin vaikkapa Ántelta tai Jussi Ylikoskelta, mutta niin ei ilmesty meiltä muiltakaan, joten siinä ei ole erityisemmin hävettävää. Sitä

paitsi vain Janne edustaa nykyisin klassista fennougristityyppiä, joka ei ollut pelkkä kammiotutkija vaan kaikkea mahdollista Castrénin kaltaisesta tutkimusmatkailijasta Setälän kaltaiseen yhteiskunnalliseen vaikuttajaan.

Jokapaikanhöylänä Janne tietenkin antaa rutkasti tasoitusta erikoisaloiden asiantuntijoille, koska edes Koivulehdosta ei olisi tullut lainasanatutkimuksen kuningasta ilman monomaanista suhtautumistaan lainasanoihin. Siksi monet Jannen ohjattavat ovat omilla erikoisaloillaan lyöneet laudalta ohjaajansa saavutukset: esimerkiksi laudaturin arvoisesti Sampsa Holopainen lainasanatutkimuksessa (2019) ja Niklas Metsäranta perintösanatutkimuksessa (2020). Janne itse taas on maailman kiistatonta kärkeä aihepiireissä, joiden tutkiminen jo lähtökohtaisesti edellyttää erittäin monipuolista huippuosaamista: esimerkiksi on oltava yhtäaikaisesti fenn(oug)isti ja slavisti sekä onomastikko, etymologi ja filologi tutkiakseen Novgorodin tuohikirjeiden itämerensuomalaisia henkilönnimiä (2007b).

Yliopistollisten opinnäytteiden ohjaajana Janne on ihanteellinen, sillä mistä tahansa opiskelijat ovat kiinnostuneita, he eivät ikinä jää yksin kiinnostuksineen. Siinä taas ei ole mitään kummasteltavaa, että oppilaat toisinaan pistävät opettajiaan paremmiksi, vaan päinvastoin se on tieteen edistymisen ehdoton edellytys. Esimerkiksi jos Koivulehto olisi tyytynyt orjallisesti peesailemaan opettajansa Emil Öhmannin käsityksiä (1954), lainasanatutkimuksen renessanssi olisi peruuntunut tai ainakin lykkäännyt. Toisaalta jos Janne itse olisi ollut kaikesta täsmälleen samaa mieltä kuin opettajansa Ulla-Maija Forsberg (Kulonen 1996), en tässä ja nyt kirjoittaisi suomalaisen substraattitutkimuksen uranuurtajasta.

Pari vuosikymmentä sitten Esa Itkosen huolena oli ”nuoren tutkijapolven moraalinen romahtaminen”: ”yleinen mielikuva on se, että professoriksi pääsee vain takapuolta nuolemalla” (Tyrvään Sanomat 20.7.2002). Sittemmin tiedeyhteisössä rehottavaan korruptioon on rohjennut puuttua lähinnä Janne, joka jopa väittää olevansa ”menestynyt perhetaustan, suhteiden ja luokkaidentiteetin avulla” (2019: 167). Mielestäni hän on silti turhan vaatimaton, koska edes akateemikoilla ei aina

ole yhtä runsaasti primaaritutkimuksia ja kansainvälisiä julkaisuja kuin hänellä. Sitä paitsi emme ole välttämättä vielä edes nähneet parasta Jannea, koska Jukka Korpelaa lainaten ”humanisti on 50–60-vuotiaana kypsä itsenäiseen, laajojen kokonaisuuksien hallintaan” (HS 7.8.2021).

Lähteet

- Aikio, Ante 2004: An Essay on Substrate Studies and the Origin of Saami. – Irma Hyvärinen & Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen: Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 63. Helsinki: Société Néophilologique. 5–34.
- Ariste, Paul 1971: Die ältesten Substrate in den ostseefinnischen Sprachen. – *Советское финно-угроведение* 7: 251–258.
- Europaeus, D. E. D. 1868–1870: Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista. – *Suomi* 2/7: 1–190; 2/8: 27–105.
- Feist, Sigmund 1910: Die germanische und die hochdeutsche Lautverschiebung sprachlich und ethnographisch betrachtet. – *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 36: 307–354.
- Holopainen, Sampsa 2019: *Indo-Iranian Borrowings in Uralic: Critical Overview of Sound Substitutions and Distribution Criterion*. Helsinki: Unigrafia.
- Holopainen, Sampsa & Junttila, Santeri & Kallio, Petri 2021: Lainasanatutkimus Virittäjässä ja muualla. – *Virittäjä* 125: 499–520.
- Häkkinen, Kaisa 1990: *Mistä sanat tulevat: Suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Kaisa 2020: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. <www.sanakirja.fi/fin_etymology> 20.7.2022.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 77: 219–271.

- Julku, Kyösti 1997: Eurooppa: Suomalais-ugrialaisten ja indoeurooppalaisten pelikenttä. – Kyösti Julku (toim.), *Itämerensuomi: Euroopalainen maa*. Studia Historica Fenno-Ugrica 2. Oulu: Societas Historiae Fenno-Ugricae. 249–275.
- Kallio, Petri 1997: Uralic Substrate Features in Germanic? – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 87: 123–130.
- Kallio, Petri 2000: Posti's Superstrate Theory at the Threshold of a New Millennium. – Johanna Laakso (toim.), *Facing Finnic: Some Challenges to Historical and Contact Linguistics*. Castrenianumin toimitteita 59. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 80–99.
- Kallio, Petri 2017: The Indo-Europeans and the Non-Indo-Europeans in Prehistoric Northern Europe. – Adam Hyllested & Benedicte Nielsen Whitehead & Thomas Olander & Birgit Anette Olsen (toim.), *Language and Prehistory of the Indo-European Peoples: A Cross-Disciplinary Perspective*. Copenhagen Studies in Indo-European 7. Copenhagen: Museum Tusulanum Press. 187–203.
- Kiparsky, Valentin 1969: Onko venäjän kielessä suomalais-ugrialaista substraattia? – *Suomalainen Tiedeakatemia: Esitelmät ja pöytäkirjat 1968*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. 137–151.
- Koivulehto, Jorma 1970: Suomen *laiva*-sanasta – *Virittäjä* 74: 178–183.
- Korhonen, Mikko 1981: Onko suomen kieli konservatiivinen? – *Virittäjä* 85: 181–194.
- Korhonen, Mikko 1984: Suomalaisten suomalais-ugrilainen tausta historiallis-vertailevan kielitieteen valossa. – Jarl Gallén (toim.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. 55–71.
- Kroonen, Guus 2013: *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 11. Leiden: Brill.

- Kulonen, Ulla-Maija 1996: *Sanojen alkuperä ja sen selittäminen: Etymologista leksikografiaa*. Suomi 181. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskinen, Heikki 1990: Vepsän, karjalan ja inkeröisen asemasta kolmen äännepiirteen valossa. – Sari Vaula (toim.), *Itämerensuomalaiset kielikontaktit*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 72–81.
- Metsäranta, Niklas 2020: *Periytyminen ja lainautuminen: Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Helsinki: Unigrafia.
- Polomé, Edgar C. 1986: The Non-Indo-European Component of the Germanic Lexicon. – Annemarie Etter (toim.), *o-o-pe-ro-si: Festschrift für Ernst Risch zum 75. Geburtstag*. Berlin: Walter de Gruyter. 661–672.
- Posti, Lauri 1951: Suomen murteiden äännehistorian kysymyksiä. – *Virittäjä* 55: 407–416.
- Posti, Lauri 1953: From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic: Studies on the Development of the Consonant System. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31: 1–91.
- Rahkonen, Pauli 2013: *The South-Eastern Contact Area of Finnic Languages in the Light of Onomastics*. Jyväskylä: Bookwell.
- Saarikivi, Janne 1998: *Pinega-joen alueen muinainen suomalais-ugrilainen asutus historiallisten lähteiden ja kielellisen substraatin valossa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saarikivi, Janne 2000: Kontaktilähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö. – *Virittäjä* 104: 393–415.
- Saarikivi, Janne 2001: Maastoappellatiivit proprien ja appellatiivien välisenä rajapintana: Kontaktilingvistiikan ja etymologian näkökulmia. – Kaija Mallat & Terhi Ainiala & Eero Kiviniemi (toim.), *Niemen maailmasta*. Kieli 14. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 76–105.

- Saarikivi, Janne 2003: *Taipaleentakaisten tšuudien paikannimet: Pinegan piirikunnan suomalais-ugrilaisen substraattinimistön perusosaa vastaavassa asemassa esiintyvät elementit*. Lisensiaatintyö. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saarikivi, Janne 2004a: Über die saamischen Substratennamen des Nordrusslands und Finnlands. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 58: 162–234.
- Saarikivi, Janne 2004b: Is There Palaeo-European Substratum Interference in Western Branches of Uralic? – *Suomalais-Ugriksen Seuran Aikakauskirja* 90: 187–214.
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica: Studies on Finno-Ugrian Substrate in Northern Russian Dialects*. Tartu: Tartu University Press.
- Saarikivi, Janne 2007a: On the Uralic Substrate Toponymy of Arkhangelsk Region: Problems of Research Methodology and Ethnohistorical Interpretation. – Ritva Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (toim.), *Borrowing of Place Names in the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 4. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete. 45–109.
- Saarikivi, Janne 2007b: Finnic Personal Names in Novgorod Birch Bark Documents. – Juhani Nuorluoto (toim.), *Topics on the Ethnic, Linguistic and Cultural Making of the Russian North*. Slavica Helsingiensia 32. Helsinki: Helsinki University Press. 196–246.
- Saarikivi, Janne 2017: Janne Saarikivi. – Kari Enqvist & Janne Saarikivi, *Ainoa, mikä jää: Keskusteluja siitä, mikä on tärkeää*. Helsinki: WSOY. 7–15.
- Saarikivi, Janne 2018: Finnic and Other Western Uralic Borrowings in Permian. – Sampsa Holopainen & Janne Saarikivi (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων: Uusiutuva uralilainen etymologia*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: Suomalais-Ugriäinen Seura. 269–355.

- Saarikivi, Janne 2019: Hyvinsyöneen tunnustuksia korruptio-Suomesta: Miten olen menestynyt perhetaustan, suhteiden ja luokkaidentiteetin avulla. – Salla Nazarenko & työryhmä (toim.), *Korruptio Suomessa*. Helsinki: Into. 167–187.
- Saarikivi, Janne 2020: Historiallinen ja vertaileva kielentutkimus. – Milla Luodonpää-Manni & Markus Hamunen & Reetta Konstenius & Matti Miestamo & Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1457. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 679–720.
- Saarikivi, Janne 2022: The Divergence of Proto-Uralic and Its Offspring: A Descendant Reconstruction. – Marianne Bakró-Nagy & Johanna Laakso & Elena Skribnik (toim.), *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Oxford: Oxford University Press. 28–58.
- Salmons, Joe 1992: Northwest Indo-European Vocabulary and Substrate Phonology. – Roger Pearson (toim.), *Perspectives on Indo-European Language, Culture and Religion: Studies in Honor of Edgar C. Polomé 2*. The Journal of Indo-European Studies Monograph Series 9. Washington, DC: Institute for the Study of Man. 265–279.
- Seebold, Elmar 2011: *Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Setälä, E. N. 1890–1891: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Syrjästäkatsoja 1924: Oppituoli tuuliajolla. – *Ylioppilaslehti* 19: 298.
- Wiik, Kalevi 1996: Alkuperäiset ajatukseni. – *Virittäjä* 100: 590–598.
- Wiik, Kalevi 1998: Taistelu germaanien sieluista. – *Tieteessä tapahtuu* 5/1998: 50–53.
- Ylikoski, Jussi 2021: Fennougriittikan historiaa Virittäjän valossa. – *Virittäjä* 125: 476–498.

Öhmann, Emil 1954: Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. – *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen I: Philologisch-historische Klasse*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 13–26.

II. Etymologia

Two early loanwords from the Muslim world in Mari

Abstract

This article proposes etymologies for Mari *kurež* ‘fishing spear’ and *mâžer* ‘caftan’, tracing them to Khwarezmian and Arabic, respectively. These words are from semantic domains – metal blades (incl. fishing spears specifically) and clothing – which, the Arab tradition on the Volga Bulgars attests, were part of the cultural influence from the Muslim world to the Middle Volga around the turn of the first millennium AD.

Though the Mari people are viewed as the last in Europe to have maintained without interruption a pagan faith, and some Mari have converted to Russian Orthodox Christianity, the conversion of the neighboring Turkic peoples to Islam has resulted in a large amount of ultimately Perso-Arabic lexical material finding its way into Mari.

The Volga Bulgars converted to Islam in the tenth century (Zimonyi 1994), and this was accompanied by the borrowing of a great deal of Perso-Arabic vocabulary. Even though the Chuvash people have historically practiced a pagan faith and are regarded as descendants of a Volga Bulgarian population that did not convert to Islam (see Salmin (2007)), nevertheless these Perso-Arabic loanwords entered their dialect as well. This layer of the Chuvash lexicon has been studied in depth by Scherner (1977), and some of these words, both secular and religious vocabulary, were then borrowed by Mari at an early date, e.g. Mari *arúa* ‘week’ < Cv. *erne* ‘Friday, week’ < Early New Persian **ā*δīna ‘Friday’.

Such influence of Islam on the lexicon of Mari has continued to this day in Meadow and Eastern Mari varieties in close contact with Tatar, where even Mari pagan ritual, as documented by e.g. Beke (1934), makes use of terminology that ultimately arrived from Persian and Arabic along with Islam.

In this paper, I present etymologies for two Mari words as ultimately borrowings from the Muslim world, though they are not attested in the neighboring Turkic languages. They therefore represent either direct contact between the Mari and Muslim traders, or the borrowing of a Volga Turkic word that was subsequently lost in the mediating language.¹

Mari *kurež* ‘fishing spear’

The Arab traveler Abu Hamid al-Gharnati, who visited Volga Bulgaria in the twelfth century, describes in his *Tuḥfat al-Albāb* how the Uralic peoples of European Russia traded furs to the “lands of Islam” in return for metal blades, and specifically fishing spears (Bol’šakova & Mongajta 1971: 33–34).

Therefore, it is attractive to examine whether Mari has an unetymologized word for ‘fishing spear’ that has a counterpart only in the languages spoken by the Muslim populations to the south, and could have been borrowed in the course of this documented trade. Indeed, Mari *kurež* ‘fishing spear’ can be compared to Khwarezmian *krc* ‘blade’ (< Iranian *kard).

¹ This article is contributed, with gratitude, to the celebration of Janne Saarikivi’s fiftieth birthday. When I was a penniless student in Helsinki, Janne arranged for me to get a free copy of *Tscheremissisches Wörterbuch*. It is no exaggeration that I owe my entire career as an etymologist to that kind gesture. Later, whenever I might have despaired because days of work on a particular investigation proved to be in vain, I have often taken comfort in offhand remark that Janne once made: “Scientific work is often frustrating.”

The possibility of Khwarezmian loanwords in Mari has not been the object of study so far. Traditionally words borrowed from Iranian in the Middle Iranian era have been traced to the Alanic language spoken in the South Russian steppes in the last millennium BC and first millennium AD (see Joki (1973) and Rédei (1986) for an overview, as well as the publications of the Soviet school represented by Gordeev (1985)). That Alanic was the only possible source of Middle Iranian borrowings in Uralic was the firm position of V. I. Abaev (1995: 439–440): “Исходя из данных о территории распространения ираноязычных племен в I тыс. до н. э., можно сделать вывод о том, что ни с согдийском, ни с хорезмийским, ни с персидским, ни с парфянским финно-угры не могли иметь прямых контактов.”²

In recent decades, however, as the study of both the Iranian languages and Central Asian history and archaeology have made advances, one might reappraise the possibility of Khwarezmian borrowings. After all, while no Khwarezmian population was settled in the immediate vicinity of the Uralic peoples of the Middle Volga, there was trade between Central Asia and the Middle Volga that could have been the conduit for the borrowing of words. Thus, Ponarjadov (2017), for example, has recently argued for Khwarezmian borrowings in the Permic languages.

Because Alanic and Khwarezmian were both East Iranian languages and similar in many respects, a Mari word can only be traced to specifically the latter language if it shows a) distinct Khwarezmian sound changes not present in Alanic, or b) it is Central Asian cultural vocabulary that would likely not have reached the Alans, who remained aloof from Islam. Otherwise, it cannot be excluded that Mari borrowed an

² The same claim, only slightly reworded and ruling out Bactrian as well, was made in Abaev (1981: 479): “Следует подчеркнуть, что в среднеиранский период угро-финны могли непосредственно соседствовать только с одной иранской группой — скифо-сармарской (сако-массагетской.) Ни с согдийским, ни с хорезмийским, ни с бактрийским, не говоря уже о парфянском и персидском, никаких прямых контактов не могло быть.”

Alanic word that was subsequently lost before that Iranian language was more amply documented as modern Ossetic.

In the case of Khwarezmian *krc* ‘blade’, we are indeed dealing with a distinctly Khwarezmian sound change that, if the word is the source of Mari *kurež*, allows us to rule out an Alanic borrowing in Mari. Khwarezmian *krc* represents a descendant of Iranian **kard*, and out of the Eastern Middle Iranian languages, only Khwarezmian underwent a shift of final **d* to a sibilant or affricate (cf. Ossetic *kard* ‘knife, sword’, whence Mari *kerde* id., as well as Sogdian *krt* ‘knife’). According to Benkato (2021), the Khwarezmian *-c* resulting from earlier **d* was probably a voiced sound [dz].

This matches well with the Proto-Mari reconstruction of the word. The correspondence in TschWb of Meadow Mari *kurež* (Volga *kürež*) ~ Malmyž *kurež* points to **kürez*. Mari did not permit a final voiced affricate (cf. the alternation, still synchronically operative, between PMari *-*ž*- and *-*ć* in *kambozaš* ‘to fall’ and its 2nd singular imperative form *kamboč* ‘fall!’). Nor did Mari possess a non-palatal voiced affricate, as the voiced reflex of PU **ć* remained palatal *ž* until the post-Proto-Mari era, while the other PU affricate **č* was never voiced in Mari. Therefore, PMari **z* is a possible reflection of a Khwarezmian final [dz]. Moreover, the earlier Khwarezmian form would have been *[*kardzi*], as it is presumably the final *-*i* of the Middle East Iranian nominative case (from Proto-Iranian *-*ah*) that produced the shift of final **d* to an affricate. If such a Khwarezmian form **kardzi* were borrowed prior to the loss in Mari of Proto-Uralic final *-*ə*, then the insertion of a vowel *e* to break up the resulting cluster would be expected, cf. PMari **jaŋež* ‘bow’ < PU **joŋsə* (for the etymology, see Bereczki et al. (2013: 35)).

Modern standard Meadow Mari *kurež* does bear a certain resemblance to material in the neighboring Turkic languages: Cv. *xuräs*, Tatar *korıç* ‘blade steel’. However, due to the aforementioned Proto-Mari reconstruction it is not easy to derive the Mari word from these Turkic items. Firstly, Chuvash initial *x-* is consistently reflected in Mari as either pan-Mari *Ø-* or, in later borrowings, MariE Nw *Ø-* W *x-* (Räsänen 1920:

21–22). Secondly, Tatar second-syllable *i* is reflected in Mari as a reduced vowel (Räsänen 1923: 17). Thirdly, in the first syllable Mari shows an originally reduced vowel **ũ*, while Cv. has full *u* and Tatar post-eighteenth-century *o* comes from the full vowel **u*. And finally, the Proto-Mari voiced sibilant does not match the unvoiced Chuvash *-s* or Tat. *-ç*. It is possible that the word ⟨кырпачь⟩ ‘octpora’ documented in the dictionary of Üpâmarij (Vasil’ev 1926), if written in a pre-modern Cyrillic orthography and representing *kurâs*, represents a borrowing of Tatar *koriç* separate from inherited **kürez*.

Mari *mâžer* ‘caftan’

Traditionally Mari *mâžer* ‘caftan’ has been viewed as a derivation of *mež* ‘wool’. Thus in his Mari dictionary Budenz (1866: 83) listed *mâžer* ‘kaftán’ (represented in a pre-scientific transcription as ⟨mežer⟩) under *mež* ‘wool’, and this association was found even as late as the (deeply flawed) etymological dictionary of Veršinin (2017: I 342).

However, from the perspective of modern Mari historical phonology, these two words are not in fact related. Mari *mež* ‘wool’ is a borrowing from Iranian, cf. Avestan *maēša* ‘sheep’, and this Iranian lexeme was also borrowed into Permian, cf. Komi *mež* ‘Widder, Schafbock’ (Berezcki 1992: 92–93; Holopainen 2019: 142). Here the correspondence MariE *mež* (Malmyž *mež*) ~ Nw W *miz* points to Proto-Mari **ž* as the final consonant, which matches the postalveolar fricative found in the assumed Iranian original and in the Iranian–Permian borrowing. Moreover, *mež* ‘wool’ shows a full vowel across all Mari varieties, never a reduced one.³

³ The exact reconstruction of the vowel in *mež* ‘wool’ at the Proto-Mari level is uncertain, as the correspondence MariE *e* ~ W *i* is not typical except in the environment before a sonorant. We may be dealing here with a sequence of two vowels in hiatus that was simplified in the post-Proto-Mari era, i.e. PMari **məəž*. Alternatively, in an unpublished conference presentation setting out a different reconstruction of Proto-Mari vocalism than that adopted here, Alexander Savelev has called for reconstructing the word with a tense vowel followed by a lost glide: **mějž*.

In *məžer* ‘caftan’, on the other hand, the dialectal correspondences lead us to reconstruct a different first-syllable vowel and medial consonant. TschWb lists the following: MariE *məžer* (but Bol’šoj Kil’mez *mižer*) Nw *məžär*, *müžär* W *məžär*. The first-syllable vowel correspondences regularly go back to reduced **i*, with secondary rounding in one Northwestern Mari source due to the environment after a labial consonant. These forms also point to PMari *-z-, as the Malmyž dialect of Eastern Mari represented by the Bol’šoj Kil’mez source preserves PMari *z (as *ž* in a front-vowel environment) distinct from *ž. Thus, we reconstruct **mizer* or **mizar*.

There are good grounds for considering Mari *məžer* a loanword, and moreover from an unusual source. This is because in neither the lexicon inherited from Uralic, nor in borrowings from Chuvash for that matter, is MariE *-er* ~ Nw W *-är* a regular correspondence in bisyllabic words.⁴ Instead, of cases of a non-reduced front vowel in the second syllable followed by *r*, we know only the following correspondences: MariE Nw W *-er*, e.g. MariE *kəñer* W *kəñer* ‘elbow’ < PU *kinä (Bereczki et al. 2013: 59–60), MariE Nw W *uβer* ‘news’ < Cv. *xīpar* (Fedotov 1990: 270); MariE *a* W *ä*, e.g. MariE *kəškar* ~ W *kəškär* ‘Haspel’; and finally, when a correspondence does occur between *e* and *a*, the dialectal distribution is the opposite, i.e. MariE *a* ~ W *e*, for example MariE *šüyar* W *šəyer* ‘tomb’, MariE *küβer* W *kəβar* ‘bridge’ (< Cv. *kəper* id.).

Regardless of the inconsistent reconstruction **mizer* ~ **mizar*, this Mari item bears a strong resemblance to Arabic *مِزْر* *mi’zar*, a word that is glossed as various garments that, like the caftan, are worn over other clothing, e.g. ‘apron; pinafore; dress; mantle; cloak’ (Steingass 1884). We know from the Arab tradition on the Volga Bulgars that contact between the Muslim world and the Middle Volga affected even clothing:

⁴ Such a correspondence would only be regular in the case of a monosyllable like MariE *jer* ~ W *jär*, which reflects the lowering in Hill Mari of PMari first-syllable **e* before *r*, but even here Northwestern Mari would continue to show the vowel *e*.

Ibn Fadlan states that the king of the Bulgars had a tailor who had come from Baghdad (Zimonyi 1990: 144).

What remains uncertain is the path and exact chronology of borrowing. The irregular vowel correspondence in the second-syllable suggests borrowing after the dissolution of Proto-Mari unity, which is traditionally dated to around the Mongol invasion in the 13th century (e.g. Berezki). At that late date, it is uncertain whether the Mari could have still had direct contacts with Muslim traders, yet if it were borrowed with Volga Turkic mediation, then we must reckon with two different dialects of Volga Bulgarian.

Abbreviations

Cv. = Chuvash

MariE = Meadow and Eastern Mari

Nw = Northwestern Mari

W = Hill Mari

Tat. = Tatar

References

- Абаев 1981 = Абаев, В. И. 1981: Доистория индоиранцев в свете арио-уральских языковых контактов. – *Этнические проблемы истории Центральной Азии в древности (II тыс. до н.э.)*. Москва. 472–480.
- Абаев 1995 = Абаев, В. И. 1995: Скифо-уральские исогlossы. – *Избранные труды*, Том II. Общее и сравнительное языкознание. Владикавказ. 439–444.
- Beke, Ödön 1934: Texte zur Religion der Osttscheremissen. – *Anthropos* 29(1/2): 39–69.
- Benkato, Adam 2021: Ibn Sīnā’s Remarks on a Khwarizmian Sound. – *Journal of the Royal Asiatic Society* 31(3): 433–445. (doi:10.1017/S1356186320000735)

- Bereczki, Gábor 1992: *Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II*. Studia Uralo-Altaica 34. Szeged.
- Bereczki, Gábor 2000: Die Entstehung der tscheremissischen “Sprachen”. – Cornelius Hasselblatt & Paula Jääsalmi-Krüger (eds.). *Europa et Sibiria: Beiträge zu Sprache und Kultur der kleineren finnougri-schen, samojedischen und paläosibirischen Völker*. Veröffentlichungen Der Societas Uralo-Altaica Band 51. Wiesbaden: Harrassowitz. 67–72.
- Bereczki, Gábor & Agyagási, Klára & Winkler, Eberhard 2013: *Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari): der einheimische Wortschatz*. Veröffentlichungen Der Societas Uralo-Altaica Band 86. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bol’sakova & Mongajta = Большакова, О. Г. & Монгайтa, А. Л. 1971: *Путешествие Абу Хамид ал-Гарнати в восточную и центральную Европу (1131–1153 гг.)*. Москва: Главная редакция восточной литературы.
- Budenz, Józef 1866: *Cseremisiz szótár*. Pest.
- Fedotov = Федотов, М. Р. 1990: *Чувашкомарийские языковые взаимосвязи*. Саранск: Издательство Саратовского университета, Саранский филиал.
- Gordeev = Гордеев, Ф. И. 1985: *Историческое развитие лексики марийского языка*. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство.
- Holopainen, Sampsa 2019: *Indo-Iranian borrowings in Uralic: Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion*. University of Helsinki. PhD dissertation.
- Joki, Aulis Johannes 1973: *Uralier und Indogermanen: Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ponarjadov = Понарядов, В. В. 2017: Хорезмийские заимствования в пермских языках. *Индоевропейское языкознание и классическая филология* (21). 692–697.

- Räsänen, Martti 1920: *Die tshuwassischen Lehnwörter im Tschere-mis-sischen*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 48. Helsinki: Société Finno-ougrienne.
- Räsänen, Martti 1923: *Die tatarischen Lehnwörter im Tschere-mis-sischen* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 50). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rédei, Károly 1986: *Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkon-takten*. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung 16. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Salmin = Салмин, Антон 2007: *Система фольк-религии чувашей*. Санкт-Петербург: Наука.
- Scherner, Bernd 1977: *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwassischen: Versuch einer Chronologie ihrer Lautverän-derungen*. Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission 29. Wiesbaden: Steiner.
- Steingass, Francis Joseph 1884: *The Student's Arabic-English Diction-ary*. London: Crosby Lockwood and Son.
- Vasil'ev = Васильев, В. М. 1926: *Марий мутэр*. Москва: СССР калык-влак рӱдӱ савыктыш.
- Veršinin = Вершинин, В. И. 2017: *Марий мут-влакын кушеч лиймышт (этимологий мутер)*. 2 vols. Йошкар-Ола.
- Zimonyi, István 1990: *Origins of the Volga Bulgars*. Studia Uralo-Al-taica 32. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nomi-nata.
- Zimonyi, István 1994: Volga Bulgars and Islam. – Ingeborg Baldauf & Michael Friederich (eds.), *Bamberger Zentralasienstudien*. Is-lamkundliche Untersuchungen 185. Berlin: Schwartz. 235–240.

Vähäisiä huomioita eräästä suomalaisesta yhdysmuodostetyypistä¹

1. Johdanto

Tässä tutkimuksessa esittelemme suomen näkökulmasta yhdysanatyyppejä, joissa muodoste koostuu kielenpuhujille merkitykseltään läpinäkyvästä määriteosasta ja läpinäkyvästä edusosasta. Merkitykseltään läpinäkyvästä määriteosasta on sellainen, jonka alkuperäinen merkitys ei ole välttämättä selvä suomen puhujille, sillä se on lainattu suomeen toisen kielen kautta tai vanhan sanan merkitys on hämärtynyt. Sana on siis myös ensisijaisessa lainanantajakielessä laina jostain muusta kielestä, jota nimitämme tässä toissijaiseksi lainanantajakieleksi (ks. Durkin 2020: 173), ja näin ollen sille on saattanut tapahtua semanttisia muutoksia jo tässä ensimmäisessä lainausvaiheessa. Keskitymme erityisesti uusiin suomeen saatuihin lainasanoihin (vierassanoihin) ja niiden semanttiseen kehitykseen. Tarkoituksemme on kartoittaa sitä, mikä on näiden sanojen etymologia, miten lainatun osan merkitys kehittyy suomessa ja mikä on lainojen motiivi ja status kielessä. Tutkimuksemme kuvaa käynnissä olevaa lainautumista ja siihen liittyviä semanttisia prosesseja mikrotaasolla. Lisäksi tutkimuksemme liittyy jubileen aloittamaan “turhan” tiedon julkaisemisen traditioon.

Tarkastelemme tässä tutkimuksessa esimerkinomaisesti seuraavia kolmea lekseemiä, jotka on valittu jokseenkin satunnaisesti edustamaan

¹ Kiitämme nimetöntä arvioijaa sekä kirjan toimitusta rakentavista kommentista.

suhteellisen uusia lainasanoja, joiden vakiintuminen on vielä osittain kesken. Suomen näkökulmasta näiden sanojen ensisijainen lainanantajakieli on englanti. Tämän voi havaita kolmesta asiasta. Ensinnäkin KS:n antama merkitys vastaa niissä aineistomme esimerkeissä, jotka siitä löytyvät, OED:n antamaa merkitystä, joka taas osin poikkeaa alkuperäisestä merkityksestä.² Toiseksi tutkimamme sanat kuuluvat moderniin (ruoka)kulttuuriin, johon vaikutteet Suomessa tulevat nykyään pääasiassa angloamerikkalaisesta kulttuuripiiristä (kulttuurivaikutteiden näkyemisestä lainasanastossa, ks. esim. Durkin 2020: 171). Kolmanneksi grafeemiyhdistelmä <ch> affrikaatan merkinä sanoissa *chai* ja *matcha* on peräisin englannin ortografiasta.³ Vaikka nykyaikana ei missään tapauksessa ole mahdotonta, että suomalaisilla olisi suoria kontakteja esimerkiksi japanilaiseen kulttuuriin, josta sanat voisivat lainautua suoraan, nämä kontaktit eivät ole niin laajoja, että ne vaikuttaisivat samalla tavalla kuin angloamerikkalainen kulttuuri. Olemme valinneet nimenomaan ruokakulttuuriin liittyviä sanoja siksi, että siihen kohdistuu paljon kansainvälisiä vaikutteita, joiden mukana kieleen tulee uutta käsitteistöä. Valitsemamme lekseemit toimivat lainautuneina määriteosina sanoissa *chaittee*, *matcha-tee* ja *naanleipä*. Lekseemit, niiden alkuperäiset lähdekielet ja merkitykset sekä Kielitoimiston sanakirjan ja Oxford English Dictionaryn esittämät suomen ja englannin merkitykset on esitetty taulukossa 1.

² Aineistomme koko on sen verran suopea, että tätä yhteyttä on syytä pitää suunnata antavana huomiona.

³ Kiitämme nimetöntä arvioijaa tästä havainnosta.

sana	alkuperäinen lähdekieli	alkuperäinen merkitys	KS merkitys	OED merkitys
<i>chai</i> < <i>chá</i>	mandariini	tee (Collins 2022 s. v. 茶 [chá])	-	Any of various specific preparations of tea (typically associated with countries or regions where <i>chai</i> is the generic word for tea)
<i>matcha</i>	japani	Morttelissa jauhettu korkealaatuinen tee, käytetään pääasiassa teeseremoniassa. Jauhettu tee (Shogakukan s. v. 抹茶) ⁴	japanilainen vihreän teen lehdistä tehty hienojakoinen jauhe, joka jätetään juomaan; tällaisesta jauheesta valmistettu juoma. Suosittu juoma on myös matcha latte, jossa on vahvaksi uutetun matcha-teen lisäksi maitoa (Sanapöimintoja s. v. matcha)	Powdered green tea leaves which are added to hot water to make tea or used as a flavouring in desserts; Also: tea made with this

⁴ Kiitämme Sugrihumpa-yhteisöä avusta japaninkielisen lainaoriginaalin tarkan merkityksen selvittämisessä.

<i>naan</i>	urdu < persia	leipä (Platts 1884 s. v. <i>nān</i>)	eräänl. litteä pehmeä vehnäleipä (s. v. <i>naanleipä</i>)	Esp. in Indian and Pakistani cookery: a type of leavened bread, frequently of teardrop shape and traditionally cooked in a clay oven; a loaf or piece of this bread; Also more fully <i>naan bread</i>
-------------	---------------	---------------------------------------	--	--

Taulukko 1. Tutkimuksessa tarkastellut lekseemit, jotka toimivat lainattuina määriteosina suomessa.

Tarkastelemamme sanat ovat alun perin puolittaisia käännöslainoja, joissa edusosa on käännetty englannista mutta määriteosa on lainattu sellaisenaan. Tämä johtunee siitä, että määritteet ovat englannissakin lainoja, joiden tarkoitteille ei ole suomessa selkeitä vastineita. Näissä muodosteissa määrite on alkuperäisessä lainanantajakielissä yleisen (tai yleisemmän) kategorian nimitys, mutta lainatuissa yhdysmuodosteissa siitä on tullut läpinäkymätön, jälkiosan tarkoitetta rajaava määrite. Nämä sanat on lainattu muista kielistä englantiin siten, että niiden merkitys on spesifimpi kuin lainanantajakielen, ja tämä spesifimpi merkitys on kopioitu sanan mukana suomeen (esim. *matcha*; Kiaer, Calway ja Ahn 2021: 11). Tällaisia lainoja voidaan kutsua sulaumalainoiksi (*loan blend*, Durkin 2020: 172). Englannissa (ruoka)kulttuurin käsitteiden leviäminen ja semanttinen kehitys selittyvät nykyään internetin ja sosiaalisen median vaikutuksella (ks. Kiaer ym. 2021: 2–3). Suomessa internet lisäksi todennäköisesti edistää uusien käsitteiden saapumista kieleen.

Rakenteellisesti yhdysmuodosteet, joissa edusosa ja määrite viittaavat samaan tarkoitteeseen, mutta määrite on suomen näkökulmasta

läpinäkymätön, eivät ole uusi ilmiö (esim. *siskonmakkara* 'eräänlainen raakamakkara'⁵ < määrite alun perin ra. *saucisse* 'makkara', *äimäneula* 'iso särmikäs (nahanompelu)neula' < määrite alun perin *äimä* 'neula'⁶). Uudemmassa sanastossa esimerkkejä ovat, tutkimiemme lisäksi, esimerkiksi *brissisämpylä* < määrite ra. *brioche* 'kohotetusta taikinasta tehty pyöreä leivonnainen', *divaanisohva* < määrite ra. *divan* 'itämaistyylinen sohva', *tortillalettu* < määrite es. (Etelä-Amerikka) 'maissijauhosta tehty lettu'. Lisäksi tämänkaltaisia yhdysmuodosteita tavataan nimistöissä, kun paikannimen alkuperäinen merkitys on läpinäkymätön. Usein kyse on vieraskielisistä nimistä, jotka kotoutetaan suomeen lisäämällä paikan tyyppiä kuvaava jälkiosa alun perin yksiosaiseen nimeen. Aikio (2007: 168–169) on esitellyt nimityyppiä Suomen saamelaisperäisen nimistön kotouttamisessa. Aikion mukaan sekä saamelaiset että suomalaiset paikannimet koostuvat valtaosin yhdyssanoista, joitten määriteosana on spesifioiva sana ja edusosana toponyymi. Saamelaisperäistä substraatinimistöä on kotoutettu suomeen lähinnä kolmella tavalla: a) määriteosana on säilynyt saamenkielinen sana ja edusosa on käännetty; b) määriteosa on käännetty ja edusosana on säilynyt saamelainen sana; c) määriteosana on saamelainen toponyymi ja edusosana suomalainen toponyymi. Tämän tutkimuksen kannalta etenkin c)-kohta on kiinnostava, koska se on johtanut esimerkiksi sellaisiin tapauksiin kuin *Jaurajärvi*, jonka määriteosa on alun perin saamelainen sana, joka palautuu kantasaamen **jāvrē* 'järvi' -sanaan. Näin kieleen on saatu sananmuukaisesti "Järvijärvi". Tällaisissa tapauksissa on oletettava, että paikan saamenkielisen nimen määriteosa on pudotettu pois lainaamisvaiheessa tai sen jälkeen.

⁵ Kiitämme Elli Virmasaloa tästä esimerkistä.

⁶ Nykysuomessa *äimä* ei ainakaan useimmille puhujille tarkoita neulaa. Esimerkiksi Kielipankin Suomi24-keskustelupalstan vuosien 2001–2017 aineistosta (Aller Media OY 2019) löytyy 5512 osumaa lemmalla 'äimä', mutta näistä alle 50:n voidaan kontekstin perusteella todeta viittaavan neulaan.

2. Käsitteiden semanttinen kehitys

Seuraavaksi käsittelemme tutkimiemme sanojen alkuperää ja semanttista kehitystä sanakirjalähteiden ja internetistä poimittujen esimerkkien avulla. Internet-aineisto on kerätty tekemällä Google-hakuja tutkittavalla sanalla suomenkielisiin internetsivuihin. Viittaamme aineistoon lyhenneillä (esim. chai1), jotka viittaavat lähdeluettelosta löytyviin internet-sivuihin, joista esimerkit on poimittu. Aineisto ei siis ole kattava, vaan sen tarkoitus on esitellä joitakin näkyviä semanttisia kehityskulkuja.

2.1. *Chai*

Chai on lainattu moniin kieliin mandariinin teetä tarkoittavasta sanasta 茶 [tʂʰa]. OED:n mukaan ensimmäinen maininta on vuodelta 1919, mutta muoto *chai* on slangivariantti vanhemmasta muodosta *chá* 'tee', joka on itsekkin nykyisin slangi-ilmaus teelle (OED s. v. *chá*). Sanan *chá* ensiesiintyminen englannissa on OED:n mukaan vuodelta 1616 (OED s. v. *chá*, *chá*²). Saman sanan variantista on saatu myös *tee* ja sen vastineet useissa muissa kielissä. OED:n mukaan sen merkitys on englannissa 'mikä tahansa teevalmiste', mutta se kuitenkin usein assosioidaan sellaisiin kulttuureihin, joiden kielissä *tšai* tai vastaava sana tarkoittaa yleisesti 'teetä'. Toisin sanoen *chai* on usein itämaistyyppisesti maustettu tee, eli sen maustamiseen on käytetty länsimaisessa kulttuurissa Aasiaan assosioituvia mausteita. Kiaer ym. tutkimuksessa (2021: 7–8) lähes puolet vastaajista assosioi *chain* Intiaan, ja hieman yli 20% Englantiin. OED:ssa ensimmäinen esimerkki, jossa *chai* esiintyy määritteenä, on vuodelta 1994 (*chai latte*), mikä on *terminus post quem* sanan *chai* merkityksen laajenemisesta merkityksen '(tietynlainen) tee' ulkopuolelle. *Chain* merkityskehitystä englannissa ovat käsitelleet tarkemmin Kiaer ym. (2021: 7–9).

Myös suomessa havaitaan, että *chai* esiintyy merkityksessä ’tietyllä tavalla maustettu tee’, esimerkiksi sanoissa *chai-tee* (chai 1)⁷ ja *chai teesekoitus* (chai 3). Välillä tähän tietynlaiseen teehen viitataan pelkällä termillä *chai*, esim. *Pukka-sarjan klassinen musta Chai on makuhermoja heläyttävän taidokas yhdistelmä (...)* (chai 1). *Chai* assosioituu näissä yhdysmuodosteissa nimenomaan tiettyyn makuun, mikä on johtanut semanttisen kehityksen seuraavaan askeleeseen, nimittäin *chain* käyttämiseen määrittänä yhdysmuodosteissa, jotka viittaavat muihin juomiin. Tästä ovat esimerkkejä muun muassa *chai-latte* ’tietyllä tavalla maustettu maitopohjainen juoma’⁸ (chai 2) ja *Jää Chai-latte* ’tietyllä tavalla maustettu kylmä maitopohjainen juoma’ (chai 8). *Chai* on laajentunut juomista muun ruokakulttuurin alueelle. Ensinnäkin *chai* kuvaa tietynlaista mausteseosta esimerkiksi yhdysmuodosteissa *chai-mausteinen* (chai 4) ja *chai-mausteet* (chai 5). Tämän lisäksi määritettä *chai* käytetään kuvaamaan tuotteen makua, kuten sanassa *chai-suklaa* (chai 5). Viimein, *chai* on levinnyt kokonaan ruokakulttuurin ulkopuolelle paitatunikan väriä kuvaavassa ilmauksessa *chai - vanilja* ’chaiteen ja vanilijan värinen’ (chai 6). Viimeinen muodoste osoittaa, että joidenkin kielenkäyttäjien mielessä *chai* on kehittynyt itsenäiseksi sanaksi, jolla voi ilmaista monenlaisia alkuperäiseen yhdysmuodosteeseen assosioituvia merkityksiä.

2.2. *Matcha*

Matcha on lainattu japanista englantiin alun perin merkityksessä ’jauhettu (vihreä) tee’. OED:ssä ensimmäinen maininta on vuodelta 1881.

⁷ Kaikki tässä kirjoituksessa esiintyvät esimerkkisanat ja lainaukset ovat alkupe-
räisen lähteen mukaisessa kirjoitusasussa.

⁸ *Chai-latte* on todennäköisesti lainattu suoraan englannista, jossa *chai latte* ’id.’. Myös *latte* ’maitopohjainen juoma’ on kiintoisa yhdysmuodosteiden osa. Sen alkuperä on italian *caffè latte* ’maitokahvi’, jossa *latte* ’maito’, mutta nykyisessä juomakulttuurissa merkitys on laajentunut vastaavalla tavalla kuin *chain* ja *matchan* (ks. alla).

Ensimmäinen OED:n esimerkki, jossa *matcha* esiintyy määriteosana (*matcha tea* 'matcha-tee') on vuodelta 2012. (OED s. v. *matcha*.) *Matcha* on siis viimeistään näihin aikoihin muuttunut kategoriaan rajaavaksi määritteeksi. Tämä kehitys johtuu mahdollisesti siitä, että *matcha* on ollut englannin puhujille läpinäkymätön sana. Kehitys olisi siis samantyyppinen kuin tässä artikkelissa suomen osalta käsittelemämme kehitys. *Matchan* merkityksen kehitystä englannissa ovat käsitelleet tarkemmin Kiaer ym. (2021: 9–12). Kotus on poiminut sanat *matcha*, *matcha-tee* ja *matcha latte* vuonna 2015 (Sanapöimintoja). *Matcha* ja jossain määrin myös *matcha-tee* ovat kehittyneet alkuperäisestä jauhetun (vihreän) teen merkityksestä ilmaisemaan ainetta, jolla erilaisista ruuista saadaan tehtyä tietyn makuisia. Kehitys on mahdollisesti alkanut jo 1960-luvulla Japanissa⁹, mutta se on laajennut länsimaissa räjähdysmäisesti sosiaalisen median vaikutuksesta (Kiaer ym. 2021: 10–11). Semanttisen kehityksen ensimmäisenä askeleena voidaan pitää yhdysmuodosteita, jotka viittaavat muihin juomiin kuin teehen. Tällaisia ovat esimerkiksi *matcha-latte* 'matcha-jauheesta ja maidosta tehty juoma' (matcha 2), *kahvi-matcha-latte* 'maitopohjainen juoma, jossa käytetään kahvia ja matchaa' (matcha 3), *matchamaitotee* 'matchalla maustettu maitujuoma' (matcha 8) ja *matcha-teedrinkki* 'kuohuviinipohjainen drinkki, jossa käytetään mm. matcha-jauhetta mausteena' (matcha 4). Seuraava semanttinen laajentuma voidaan havaita käsitteestä *kookos matcha kastike* 'kookospohjainen matchan makuinen valmiskastike jälkiruokiin' (matcha 7), jossa *matcha* on levinnyt juomista ruokiin.

Kookos matcha kastike on suora käännös tuotteen englanninkielisestä nimestä, mutta pelkän sanan *matcha* käyttäminen käännöksessä viittaa siihen, että ainakin kääntäjän kielitajussa *matcha* on saavuttamassa itsenäisen aseman suomessa merkityksensä 'matcha-teen makuinen'. Myös *matchamaitotee* on kiintoisa muodoste, sillä lähteessä sitä käytetään ilmauksessa *Bobajuoma* [*kuplatee*, eng. *bubble tea*] ***matchamaitoteen*** *makuisena* (matcha 8). Tässä käytössä *matcha* on etäännynt

⁹ Kiitämme Jeongdo Kimiä tästä tiedosta.

jo hyvin kauas alkuperäisestä jauhetun (vihreän) teen merkityksestä, sillä *matchamaitotee* tarkoittaa samaa kuin *matcha-latte*, eli matcha-jauheesta ja maidosta valmistettua juomaa. Saman tyyppiseen kehitykseen viittaa myös *matcha-vihreäteejauhe* (matcha 1), jossa *matcha* 'jauhettu (vihreä) tee' määrittää muotoa *vihreäteejauhe*, joka on sen oma merkitys. Kehitys vaikuttaa menneen siihen pisteeseen, että *matcha* tarkoittaa tietynlaista maustetta tai makua, ja kun puhutaan "alkuperäisestä" matchasta, se on määriteltävä erikseen teejauheeksi. Lisäksi ylempään tason kategoriaa kuvaava *matcha-herkku* 'ruoka tai juoma, joka sisältää matchaa' (matcha 3) kuvaa sitä, että ainakin joidenkin suomalaisten kielessä *matcha* ilmaisee nimenomaan sellaisia elintarvikkeita, joissa matchaa käytetään mausteena.

Matchan ja matcha-teen vakiintumisesta ainakin joidenkin suomalaisten kieleen voidaan mainita *matcha-vispilä* 'matcha-teen valmistamiseen käytetty vispilä' (matcha 5); vrt. *Voit sekoittaa teen myös erityisesti matchan valmistukseen tarkoitetulla bambuvispilällä* [matcha 1])¹⁰ sekä *matcha tee kasvonaamio* 'puhdistava kasvonaamio, joka sisältää matchaa' (matcha 6). Molemmissa tapauksissa *matcha* on siirtynyt pois puhtaasta ruokakulttuurin alueelta.

2.3. *Naan*

Naan on lainattu Englantiin urdun sanasta *nān* 'leipä', johon se on lainattu persian sanasta *nān* 'id.'. Englannissa sanan merkitys on 'eräänlainen hapattettu leipä (erityisesti intialaisessa ja pakistanilaisessa ruokakulttuurissa)', ja se esiintyy OED:n mukaan ensi kertaa vuonna 1828. (OED s. v. *naan*.) KS:ssa sana esiintyy muodossa *naanleipä* 'eräänlainen litteä pehmeä vehnäleipä' (KS s. v. *naanleipä*). Toisin kuin *matcha* ja *chai*, *naan* ei ole Suomessa (tai englannissa, ks. OED s. v. *naan*) kokenut semanttista

¹⁰ *Matcha-vispilä* liittyy matchan valmistamiseen, ja näin ollen on hyvin mahdollisesti suora käännös. Se, että *matcha* esiintyy yksin määrittäenä ilmentää kuitenkin sitä, että kirjoittaja uskoo tarkoitettujen lukijoiden ymmärtävän termin *matcha* sisällön ilman selitystä.

laajenemista. Suomessa *naan* viittaa ainoastaan tietyn tyyppiseen leipään, kuten sanassa *naanleipä* (naan 1) ja *naan-leipä* (naan 2). Yksi mahdollinen selitys tälle on, että *naan* on ruokana käytöltään rajatumpi kuin *chai* ja *matcha*, mikä vaikuttaa sanan käyttöön. Ainoa *naanin* kohdalla esiintyvä variaatio on ortografiassa, jossa yhdysosan osien välissä esiintyy välillä yhdysmerkki ja välillä ei. Tämä erottaa *naanin* muista tutkituista sanoista, joissa esiintyy yhdysmerkin käytön vaihtelun lisäksi myös muuta ortografista vaihtelua. Tämän voi ajatella heijastavan sanan *naan* asemaa eri kielenkäyttäjien kielitajussa, mutta asia vaatisi lisätutkimuksia.

2.4. Yhteenvedo semanttisesta kehityksestä

Chai ja *matcha* ovat kehittyneet hyvin eri tavalla kuin *naan*. Ensiksi mainittujen käsitysten merkitys on laajentunut monenlaisiin ruokakulttuurin ilmiöihin ja jopa sen ulkopuolelle, kun taas *naan* on jäänyt merkitsemään ainoastaan tietynlaista leipää. Tarkan syyn selvittäminen vaatisi laajemman tutkimuksen, joka yhdistelisi kielihistoriaa ja kielisosiologiaa sekä kulttuurin- ja mediatutkimusta, mutta kolme alustavaa ehdotusta tämän eron selittämiseksi ovat:

- Tarkoitteen ominaisuudet. Sekä *chai* että *matcha* viittaavat tarkoitteisiin, joilla on helposti yleistettäviä ominaisuuksia (erityisesti maku). *Naan* taas viittaa alun perin tietyllä tavalla tehtyyn tuotteeseen. Tekotapakin saattaa olla yleistettävissä, mutta se ei ole lopputuotteessa niin selvästi esillä kuin aistein havaittavat ominaisuudet.
- Tarkoitteen tyyppi. *Chai* ja *matcha* viittaavat ensisijaisesti juomiin, kun taas *naan* on ruoka tai ruoan lisuke. Juomat liittyvät moderniin kahvilakulttuuriin, joka taas assosioituu ”trendikkääseen”

elämäntyyliin (ks. Kiaer ym. (2021: 11)).¹¹ Sosiaalisen median aikakaudella ”trendikkyys” on merkittävä ilmiöiden levittäjä, ja monenlaisia asioita halutaan yhdistää “trendikkäinä” pidettyihin ilmiöihin esimerkiksi taloudellisen hyödyn toivossa.

- Tarkoitteen alkuperä. *Matcha* on alun perin itäaasialainen asia, kun taas *naan* on peräisin Lähi-idästä tai Intian seudulta. Nykyaikaisessa länsimaisessa (ruoka)kulttuurissa Itä-Aasiaa on pidetty mielenkiintoisena (ks. Kiaer ym. 2021: 2, 9), kun taas Lähi-itä ei välttämättä nauti samanlaista suosiota. Tämän takia nimenomaan Itä-Aasiaan assosioituvat asiat ovat levinneet helposti esimerkiksi populaarikulttuurissa ja sosiaalisessa mediassa (vrt. Kiaer ym. [2021: 2]). Tämä selitys ei kuitenkaan sovi *chaihin*, sillä *chai* on alunperin intialaiseen makumaailmaan pohjautuva tuote.

Edellä esitetyt selitykset eivät välttämättä ole ainoita mahdollisia, eivätkä ne kaikki välttämättä vaikuta jokaisessa tapauksessa. Lisäksi esitetyt selitykset voivat vaikuttaa eri vahvuuksilla eri sanojen kohdalla.

3. Lainojen tarkoitus ja status suomessa

Kaikki käsittelemämme sanat nimeävät suomenkielisessä kieliyhteisössä uuden tarkoitteen, nimittäin juoman tai ruoan alalajin. Sanoja voidaan pitää kulttuurilainoina, koska tietynlaisen teen tai leivän yleistyessä kieliyhteisön keskuudessa kieleen on tarvittu sana nimeämään tämä uusi tarkoite. Tapaukset eivät ole prestiisilainoja siinä mielessä, että ne olisivat korvanneet kielessä aiemmin olleen sanan. Prestiisillä voidaan kuitenkin katsoa olevan merkitystä sen suhteen, mikä sana lopulta on valittu lainattavaksi (Durkin 2020: 172–173). Kaikki käsittelemämme sanat on lai-

¹¹ Nimetön arvioija mainitsee, että myös kahvilakulttuuriin kuuluu leipiä ja leivonnaisia. Tämä on totta, mutta *naanleipä* ei kuulu tähän joukkoon. Kiinnostava jatkotutkimuksen aihe olisikin tutkia, kehittyvätkö kahvilakulttuuriin kuuluvien leipomotuotteiden nimitykset samoin kuin *chai* ja *matcha* vai kuten *naan*.

nattu englannin kautta, ts. englantia on ensisijainen lainanantaja- eli lähdekieli. Englannilla on eittämättä prestiisiarvo suomenkielisessä kieliyh-teisössä, mutta sen sijaan toissijaisilla lähdekielillä mandariinilla, japa-nilla, urdulla ja persialla vastaavaa prestiisiä ei ole. Suomella ja toissijai-silla lähdekielillä ei myöskään ole mainittavaa keskinäistä kontaktia.

Sanojen lainautumisessa englantiin kyseessä on tarvelainaaminen, koska kieleen on tarvittu sana kuvaamaan vieraasta kulttuurista peräisin olevaa tarkoitetta. Kun tarve puhua intialais- ja pakistani-laistyypisistä leivästä on kasvanut, on voitu lainata urdun 'leipää' tarkoittava sana sel-laisenansa. Lainaamisella on myös taloudellinen funktio: puhujan ei tar-vitse joka kerta erilaisia leipiä eritellessänsä puhua *sellaisesta leivästä, jota muun muassa Pakistanissa kaikkein tyyppillisimmin syödään*, vaan hän voi puhua yksinkertaisemmin *naanleivästä*, olkoonkin, että sanan käyttöala kattaa lähdekieleessä muunkinlaiset leivät.

Uudet ja täysin vakiintumattomat lainasanat on usein vaikea erot-taa yksisanaisesta koodinvaihdosta, jonka olemassaoloa moni tutkija ei edes tunnusta (Durkin 2020: 174–175). Jos kuitenkin ajatellaan, että yksisanainen koodinvaihto on todellinen ilmiö (ks. esim. Myers-Scotton 1993: 20–23), käsittelemämme sanat eivät kuulu sen piiriin. Kyseessä on sanaston osa, joka tuskin on kaikille ensisijaisen lähdekielen puhujil-lekaan tuttua ja viittaa suoraan kolmannesta kulttuurista lähtöisin oleviin tarkoitteisiin. Koodinvaihdon luonteeseen kuuluu jonkinasteinen kaksi-kielisyys. Vaikka moni suomenkielinen osaa englantia ainakin jossain määrin, käsittelemämme sanasto on luonteeltaan siinä määrin spesifiä, että sujuvastikaan englantia puhuva kaksikielinen ei sitä välttämättä ym-märtäisi. Toisaalta sanat voivat olla tuttuja ruokakulttuuria harrasta-valle, joka ei muuten osaa englantia.

Toinen kysymys on se, onko sanasto ensisijaisessakaan lähdekiele-ssä vakiintunutta vai olisiko senkin yhteydessä puhuttava koodinvaih-dosta (vrt. Durkin 2020: 174–176 englannissa käytettävästä ranskan-ja saksankielisestä suppean erikoisan sanastosta). Kielessä ei ole entuu-destaan vakiintunutta tapaa viitata kyseisiin tarkoitteisiin, koska tarkoit-

teet ovat kielen puhujayhteisölle jokseenkin uusia. Vaikka kyseisiin tarkoitteisiin viittaaminen on tärkeätä vain varsin rajatulle joukolle kieliyhteisön sisällä, kyseisen joukon kielenkäytössä käsittelemämme sanat lienevät vakiintuneita. Seikka puhuu sen puolesta, että kyseessä ei voi olla koodinvaihto ainakaan kontaktikielitieteen valtavirtateorioitten perusteella. Asiasta tekee vielä selvimmän se, että tutkimamme tapaukset esiintyvät lähtökohtaisesti yhdyssanojen määriteosina, joskin koodinvaihdon alaan voi kuulua myös sidottuja morfeemeja (Myers-Scotton 1993: 54–56). Ongelman käsittelemiemme sanojen asemasta voi kiertää esimerkiksi ottamalla käyttöön sitaattilainan käsitteen ja jättämällä teoreettisen hienosäädön toisiin yhteyksiin. Asiaa yleisemmällä tasolla pohtii mm. Durkin (2020: 174–176).

4. Päätäntö

Moderniin ruokakulttuuriin kuuluvien sanojen tarkastelumme osoittaa, että etymologisen tiedon puutteessa kieliyhteisölle tuntemattomista kielistä välittäjäkielen kautta lainatut sanat voivat helposti alkaa elää omaa elämäänsä. Käsittelemiemme sanojen merkitykset toissijaisessa lainanantajakielessä ovat hyvin arkipäiväisiä, mutta lainaamisprosessissa ne saavat täsmällisemmän merkityksen ja alkavat viitata lainanantajakielen puhuma-alueelta peräisin olevaan tai alueelle tyypilliseen tarkoitteeseen. Sen jälkeen sanojen merkitys taas saattaa laajeta, mutta se ei ole välttämätöntä. Tutkimuksessamme käy ilmi, että *chai* ja *matcha* voivat viitata nykykielessä varsinaisen teen lisäksi esimerkiksi makuun tai väriin, mutta toisaalta *naan* on jäänyt merkitsemään vain leipää. Eroon voi vaikuttaa sanan tarkoitteen lisäksi toissijaiseen lainanantajakieleen liittyvä kulttuuri. Samoin ensisijaisessa lainanantajakielessä, Suomessakin laajalti osattavassa englannissa, tapahtuva merkityksenkehitys saattaa heijastua merkityksenkehitykseen suomessa. Käsittelemistämme sanoista etenkin *matcha* vaikuttaa eriytyneen alkuperäisestä teejauheen merkityksestään viittaamaan ensisijaisesti makuun. Tämän tutkimuksen laajuus

ei mahdollista sanan merkityksenmuutoksen seurantaan ensisijaisessa lähdekielessä.

Kyseistä sanastoa on nähdäksemme pidettävä lainaamisen tuloksena eikä esimerkiksi koodinvaihtona siitä huolimatta, että kyseiset sanat eivät ole suomen koko puhujayhteisön käytössä eivätkä tiedossa. Tulkin-taa vahvistaa myös se yllä mainitsemaamme seikka, että sanat ovat aihepiiriä tuntevien käytössä niin taajasti, että niiden merkitys on jo ruvennut laajenemaan abstraktimpaan suuntaan. Sananmuodostustapa eli yhdyssanan määriteosan lainaaminen toisesta kielestä ja sen liittäminen omakielisen samaa tarkoittavan edusosan eteen on ollut vanhastaankin tavallista, mikä näkyy selvästi esimerkiksi Suomen saamelaisperäisessä paikannimistössä.

Lähteet

Aineistolähteet

chai 1 = <https://www.ruohonjuuri.fi/products/pukka-chai-tee-40-g>
(06.09.2022).

chai 2 = <https://forsmantee.fi/products/chai-latte> (06.09.2022).

chai 3 = https://www.twinings.fi/fruit_and_spice/products/197/19853/19878/19873/spicy-indian-chai-20x2g.aspx
(15.09.2022).

chai 4 = <https://mokkamaa.fi/tuote/dirty-chai/> (15.09.2022).

chai 5 = <https://goodiochocolate.com/fi/products/50-chai>
(15.09.2022).

chai 6 = <https://www.noshvaatekutsut.fi/product/7228/noste-paitistunika-chai--vanilja> (15.09.2022).

matcha 1 = <https://www.ruohonjuuri.fi/products/clearspring-matcha-vihreateejauhe-30-g> (06.09.2022).

matcha 2 = <https://www.k-ruoka.fi/reseptit/matcha-latte>
(06.09.2022).

- matcha 3 = <https://www.virvefredman.com/ostolakossa/matcha-mika-siina-viehattaa/> (15.09.2022).
- matcha 4 = <https://www.hartwall.fi/inspiroidu/juoma-ja-ruoka/matcha-teedrinkki/> (15.09.2022).
- matcha 5 = <https://johanochnystrom.com/fi/products/matchavisp> (15.09.2022).
- matcha 6 = <https://www.thebodyshop.fi/japanese-matcha-tea-pollution-clearing-mask-76527-m.html> (15.09.2022).
- matcha 7 = <https://www.finefoods.fi/tuotteet/natures-charm/kookos-matcha-kastike-200g/> (15.09.2022).
- matcha 8 = <https://www.mangacafe.fi/tuote/23509559> (15.09.2022).
- naan 1 = <https://www.valio.fi/reseptit/naanleipa/> (06.09.2022).
- naan 2 = <https://viimeistamuruamyoten.com/parhaat-naan-leivat/> (16.10.2022).

Muut lähteet

- Aikio, Ante 2007: The study of Saami substrate toponyms in Finland – *Onomastica Uralica* 4: 159–197.
- Aller Media Oy 2019: Suomi24 virkkeet -korpus 2001-2017, Korp-versio 1.2 [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2020021803>.
- Collins 2022 = *Collins Chinese dictionaries*. Saatavilla <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/chinese-english> (07.09.2022).
- Durkin, Philip 2020: Contact and lexical borrowing – Raymond Hickey (toim.), *The handbook of language contact*. 2. painos. Hoboken: Wiley-Blackwell. 169–179.
<https://doi.org/10.1002/9781119485094.ch8>
- Kiaer, Jieun, Niamh Calway ja Hyejeong Anh 2021: Chinese, Japanese and Korean-inspired culinary words in the English language. *3L. Language, linguistics, literature. The Southeast Asian journal of English language studies* 3/27: 1–21.
<http://doi.org/10.17576/3L-2021-2703-01>.

- KS = Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy. *Kielitoimiston sanakirja*. Saatavilla <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>
- Myers-Scotton, Carol 1993: *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Oxford University Press.
- OED = *Oxford English dictionary online*. Oxford: Oxford University Press. Saatavilla www.oed.com/
- Platts, John T. 1884: *A dictionary of Urdu, classical Hindi, and English*. London: W. H. Allen & Co. Saatavilla <https://dsal.uchicago.edu/dictionaries/platts/>
- Sanapoimintoja = Kielitoimiston sanakirjan toimitus 2022: *Kotimaisten kielten keskuksen sanapoimintoja vuosilta 2010–2021*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Saatavilla https://www.kotus.fi/files/10078/Kotus_sanapoimintoja_2010_2021.pdf
- Shogakukan = *Shogakukan Unabridged Dictionary of the Japanese Language [Nihonkokugodajiten]*. Saatavilla <https://japanknowledge.com/resources.asiaportal.info/lib/en/search/nikkoku/>

Nivhin kielen valasta tarkoittava sana sisäisen ja ulkoisen rekonstruktion näkökulmasta

Omistamme tämän artikkelin matkatoverillemme Janne Saarikivelle, joka aktiivisesti osallistui kanssamme nivhin kielen dokumentaatio- ja elvyttämishankkeeseen Sahalinille vuosina 2014–2017 tehtyjen kenttätyöretkien aikana.

(Kuva: 2.7.2015)

Amurilaisen kielikunnan kieliä, amurinnivhiä (*nivx*) ja sahalinnivhiä (*nivv*), jotka nykyisen käsityksen mukaan jakautuvat yhteensä seitsemään paikalliseen varieteettiin (Gruzdeva 2022a), on historiallisena ai-

kana puhuttu Amur-joen alajuoksulla ja Sahalinin saaren pohjois- ja keskiosissa, mutta mm. paikannimien perusteella on arveltu, että kielikunnan alkukoti sijaitsi protohistoriallisena aikana Etelä- tai Keski-Manchuriassa (Janhunen 2022). Tästä riippumatta amurilaisten kielten puhuma-alue on muinaisista ajoista asti rajoittunut joiltain osin mereen, mistä syystä amurilaisissa kielissä on vanha ja kehittynyt mereen liittyvä sanasto. On jo vanhastaan ajateltu, että varsinkin tunguusilaisissa kielissä esiintyvä merisanasto on paljolti amurilaista alkuperää. Tästä hyvänä esimerkkinä on tunguusikielten 'merta' tarkoittava sana, **laamo* (> mm. evenkin *laamu*, manchun *namu*, SSTM 1: 490–491), jonka takana on viime kädessä amurilaisten kielten juuri **la* 'suuri vesialue, Amur, mereltä tuleva tuuli' (NRS 152, ks. m. Janhunen 2016: 12–13).

Myös tunguusikielten merinisäkkäisiin liittyvä terminologia on ainakin osittain amurilaista alkuperää. Tunnettu esimerkki on nivhin kielen valasta tarkoittava sana, nykynivhiksi *q^halm* (NRS 147), jolla on vastineita sekä tunguusissa (SSTM 1: 366–367) että mongolissa (**kalimu*) (Doerfer 1986: 91, ks. m. 247–248). Tässä tapauksessa ei ole sisäisen etymologian tarjoamaa vahvistusta siitä, että sana on todella amurilaisperäinen, mutta ilmeistä on, että ainakaan mongolit eivät olisi kovin suurella todennäköisyydellä voineet lainata valasta tarkoittavaa sanaa nivhiin. Sinänsä nivhin *q^halm* näyttäisi liittyvän laajalti Euraasiassa esiintyviin 'valas'-sanoihin, joihin kuuluu myös suomen *valas* (germaanista) ja jotka kytkeytyvät mielenkiintoisella tavalla myös mammuttia ja yksisarvista tarkoittaviin sanoihin (Janhunen 2011). Indoeurooppalaisia 'valas'-sanoja on aikojen kuluessa yhdistetty myös uralilaiseen 'kala'-sanaan (**kala*), josta saattavat johtua ainakin samojedien valasta ja mammuttia tarkoittavat sanat, mm. nenetsin *xaleh* (JSWb 165) sekä nganasanin *koliij* ja *kalajë* (näistä tarkemmin ks. Kaheinen 2023).

Tältä pohjalta voidaan olettaa, että myös toinen valasta tarkoitettava nivhin sana *kej* [kej] (NRS 108) on ollut lähtökohtana tunguusikielistä tunnetuille samaa tarkoittaville sanoille: ulchan *kaqa* ja uiltan (orokin) *kieqa*, foneettisesti [ke:ŋa] ~ [keŋa], joihin liittyvät johdoksina myös evenkin *kieqa-s* 'delfiinin nahka' ja evenin (lamuutin) (**kaqa-s* 'ohut

(nahka tai paperi)’ (SSTM 1: 388). Sanan äännesuhteet ja levikki tunguusissa viittaavat siihen, että se on lainautunut nykyisten amurilaisten kielten esimuodosta aikana, jolloin se myös lähtökielessä sisälsi loppuvokaalin **a* mutta jolloin ensi tavun vokaalilla oli jo foneettinen arvo [e]. Vokaalijärjestelmän historian kannalta tämä vokaali palautuu varhempaan suppeaan takavokaliin **ɪ* [i]. Lainausta on siis tapahtunut todennäköisesti kantatunguusin jälkeen eli ehkä vain joitakin satoja vuosia sitten. Samaan viittaa se, että nivhin sananalkuinen *k* (aspiroimaton), joka nivhin konsonanttijärjestelmässä edustaa ”heikkoa” klusiilia (< **g*) on tunguusissa korvattu foneettisesti samoin ääntyvällä klusiililla *k*, joka kuitenkin tunguusissa edustaa ”vahvaa” klusiilisarjaa (< **k*). Sanan esikanta-amurilainen asu voidaan siis rekonstruoida muotoon **kiŋa* < **giŋa*.

Oma kysymyksensä on, millaista valasta nivhin *keŋ* tarkkaan ottaen tarkoittaa. Saveljevan ja Taksamin nivhin kielen sanakirjan (NRS) mukaan *keŋ* on ”keskikokoinen” valas (*среднего размера*), kun taas *q^halm* on ”pieni” valas (*небольшого размера*). Vaikka lajitiedot puuttuvat, voimme ehkä olettaa, että *q^halm*-valaita saattaa uida myös Amurissa, kun taas *keŋ*-valaat ovat enemmänkin merivalaita, ehkä pienehköjä hammasvalaita mutta myös delfiinejä, mihin viittaa etenkin johdoksen *kieŋa-s* merkitys. Itse asiassa Amurilla sijaitsevan Kalman (*Кальма*) kylän nimi juontuu ainakin kansanetymologian mukaan juuri valasta tarkoittavasta *q^halm*-sanasta, kuten olemme kenttätyömme kuluessa sen asukkailta kuulleet. Toisaalta Poronai-joen yläjuoksun sivujoen Taraikan sivujoen Kengan (*Кенга*) nimi näyttää perustuvan *keŋ*-sanaan (Gruzdeva & Temina 2020: 196), joten on todennäköistä, että *keŋ*-valaatkin ovat voineet liikkua myös jokivesistöissä.

Meriolosuhteissa nivhit ovat pyytäneet valaita harppuunalla sekä lihan että rasvan saamiseksi, mutta kovin isojen valaiden pyyntiin heidän kulttuurinsa tarjoamat välineet eivät ole riittäneet. Hyvin ovat nivhit kuitenkin valaat tunteneet, koska heidän kieleessään on myös vakiintuneet termit naaras- ja koirasvalaille, *keŋ-añx* ’valas-naaras’ ja *keŋ-ar* ’valas-

koiras' (NRS 108). Suurin nivhien yleisesti tuntema valas on miekkavalas (*orca*), jota perinteisesti on palvottu kalaonnea hallitsevana meren ”isäntänä” ja jota sen takia kutsutaan tabunimellä *эзы* ’isäntä, herra’ (Gruzdeva 2022b). Muuta nimeä tällä valaalla ei nivhissä olekaan. Ilmeisesti sekä *kej-* että *q^halm-*valaat ovat miekkavalasta pienempiä. Sanakirjat tuntevat myös toisen ”hyvin suurta valasta” (*очень большого размера*) tarkoittavan sanan: nivhin *poj* (NRS 267), jonka takana on ehkä sen verbaalinen homonyymi *por-* ’лежать (о человеке и животном)’, nominalisoituna *por-ɟ* (NRS *ibid.*). Nämä valaat saattaisivat olla esim. rantaan satunnaisesti ajautuneita sinivalaita tai kaskelotteja.

Äännehistoriallisesti on tässä yhteydessä tärkeää todeta, että esikanta-amurissa tapahtui laajamittainen vokaalien kato. Ilmiö on kuitenkin niin myöhäinen, että monien nykyään vokaalittomien sanojen kadonnut vokaali on edelleen säilynyt näiden sanojen tunguusilaisissa lainavastineissa. Ilman tunguusilaisten kielten antamaa tietoa emme voisi varmuudella tietää, mikä vokaali sanasta *kej* on kadonnut (Kenga-joen nimessä esiintyvä loppuvokaali on sanan sekundaarin venäläistämisen seuraus). Se, että sana on alunperin sisältänyt loppuvokaalin, on kuitenkin ilmeistä jo siksi, että sananloppuinen velaarinasaaali *ɟ* on tässä ”stabiili” kaikissa murteissa eli se ei vaihtele kadon kanssa. Stabiilin nasaalin lisäksi amurilaisissa kielissä on myös ”epästabiili” nasaali, joka edustaa alkuperäistä sananloppuista segmenttiä ja joka lainasanoissa vastaa mongoli- ja tunguusikielten epästabiilia nasaalia (Gruzdeva & Janhunen 2022). Tämä nasaali on säilynyt erillisenä segmenttinä vain sahalininnivhissä, mutta se näkyy epäsuorasti myös amurinnivhissä, jossa se aiheuttaa suffiksinalkuisen klusiilin soinnillistumisen, esim. sahalininnivhin *murɟ* = amurinnivhin *mur* ’hevonen’ : datiivi *mur-doɟ* (< **mur VN-tok V*).

Nivhin *kej* < **gija* vahvistuu omaperäiseksi sanaksi, kun huomataan, että se on oikeastaan yhdyssana, jonka osat ovat *ke-* ja **ja*. Edellinen komponentti näyttäisi esiintyvän myös sanassa *ke-rk* ’meri’ = sahalininnivhin *ke-rkɟ* (NRS 109) ja voisi sekini tarkoittaa ’merta’, jälkim-

mäinen taas voidaan varmuudella identifioida erillisenä sananakin tunnettuun nominiin *ȝa* 'eläin'. Samantapaisia muodosteita ovat todennäköisesti myös *tuy* 'merileijona' (NRS 364), *hay* 'pyy' (NRS 423) sekä *vuy* 'mehiläinen' (NRS 59). Elementin **ȝa* 'eläin' sinänsä ymmärrettävään esiintymiseen nivhin eläinterminologiassa kiinnitti huomiota jo Robert Austerlitz, joka esitelmöi aiheesta Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokouksessa marraskuussa 1986. Austerlitz aikoi laatia aiheesta laajemman artikkelin, mutta lopulta vain esitelmämoniste (Austerlitz 1986) jäi muistoksi tästä aikomuksesta. Hänen monet muut nivhin sisäistä rekonstruktioita käsittelevät artikkelinsa ovat kuitenkin edelleen pohjana kaikelle amurilaisten kielten historialliselle tutkimukselle.

Austerlitz kiinnitti huomiota myös **ȝa* 'eläin' -sanan *-*ȝi*-varianttiin, joka tavataan monissa eläinten nimissä. Ainakin kaksi tällaista sanaa on lainautunut ainuun, nimittäin *^hla-ȝi* 'poro' = Ainu *tunakay* (→ japanin *tonakai*) (Austerlitz 1976) ja *vo-ȝi* 'myskihirvi' = Ainu *opokay*, ja näiden perusteella Austerlitz rekonstruoivat lähtöasut **[V]la-ȝa-j* ja **[o]po-ȝa-j*. Aivan ilmeisesti *-*ȝi* < *-*ȝa-j* on johdos perusjuuresta **ȝa*, mutta epäselväksi jää, mikä suffiksin *-*j* funktio oli ja miksi se esiintyy vain joidenkin eläinten nimissä. Joka tapauksessa nivhiin voidaan tällä perusteella rekonstruoida äänteenmuutos **aj* > *i*.

Nivhin *kej* antaa kuitenkin aiheen myös etäisempään vertailuun. Se muistuttaa nimittäin kovasti kiinan valasta tarkoittavaa sanaa, nykymandariinin 鯨 *jīng* ~ *qíng*, joka nykyisin hyväksytyjen rekonstruktioiden mukaan palautuu varhaismandariinin asuun **khij* (LRP 158, 256) sekä edelleen myöhäis-Han-kauden asuun **giay* (MOC 76 3-10f). Näyttäisi varsin uskottavalta ajatukselta, että näiden kiinalaistenkin asujen takana voisi olla amurilainen sana **giȝa*. Tämä olisi myös ajallisesti mahdollista, jos oletetaan, että lainaus tapahtui aikana, jolloin kiina oli vasta levittäytymässä Keltaisen meren rannikolle ja esikanta-amuria saatettiin vielä puhua Bohain lahden tuntumassa. Lainaus on tietysti voinut tapahtua myös välikielten kautta. Kiinan 'valas'-sanan ensiesiintymät ajoittuvat ensimmäisen vuosituhannen puoliväliin eaa. (Axel Schuessler,

henk.koht. ilmoitus), mikä kielikontaktien yleisen kronologian valossa ei ole kovin kaukainen aika.

Mahdollinen ongelma amurilais-kiinalaiselle vertailulle on, että myöhäis-Han-kauden asu **giaj* on tapana palauttaa vielä varhaisempaan muinaiskiinalaiseen asuun **graj*, jossa siis alkukonsonantin jäljessä on retrofleksinen mediaali **r*. Tämä rekonstruktio perustuu siihen, että kiinan 鯨 *jīng* ~ *qíng* 'valas' kuuluu periaatteessa samaan riimiin kuin 京 *jīng* '(pää)kaupunki' < 'kukkula', jolle rekonstruoidaan muinaiskiinalainen asu **kraj* (MOC 76 3-10a). Voidaan kuitenkin kysyä, kuinka luotettava tämä rekonstruktio 'valas'-sanan osalta on, sillä on mahdollista, että äänteellinen assosiaatio 'valaan' ja 'kaupungin' välillä on syntynyt sellaisessa kielenvaiheessa, jossa retrofleksinen mediaali oli jo vokaaliutumassa. On tietysti otettava huomioon myös se, että amurilainen sanakin on voinut muuntua, ja yhden esimerkin pohjalta on vaikea jäljittää niitä prosesseja, joiden kautta muinaisamurilainen asu olisi voitu mukauttaa samanaikaiseen kiinalaiseen kielimuotoon.

Rakenteellisesti vertailua nivhin **giŋa* ja kiinan **giaj*-sanojen välillä voi tukea kahdella muulla rinnastuksella: muinaisturkin *yung* [juŋ] 'villa' (myöhemmin myös > 'untuvat') = kiinan 絨 *róng* id. (Janhunen 2016: 160–162) sekä muinaisturkin *yana* ~ *yagan* ~ *yagan* 'norsu' = kiinan 象 *xiàng* id. (Ünal 2014). Kummallakin sanalla on lainavastine myös mongolissa: **nuŋa-su/n* > **nuxa-su/n* ~ **uŋa-su/n* 'villa', **yagan* ~ *yagan* > **yaxan* 'norsu', ja kummassakin näkyy vartalonloppuinen vokaali **a*, joka kuitenkin jo esikantaturkissa on säännöllisesti kadonnut sananloppuisessa asemassa. Ainakin 'villa'-sana on varmasti syntynyt Keski-Aasiassa ja lainattu jo varhain turkkilaisista kielistä sekä mongoliin että kiinaan, 'norsu'-sana taas on voinut kulkeutua myös päinvastaiseen suuntaan, aluksi ehkä Kaakkois-Aasiasta Kiinaan ja sieltä edelleen Keski-Aasiaan. Askarruttamaan jää kysymys, onko loppuvokaali joskus ollut läsnä myös kiinassa — kiinalaiset merkithän eivät kerro juuri mitään sanan todellisesta äännerakenteesta.

Kysymys nivhin **giŋa* ja kiinan **giaj*-sanojen yhteydestä jää tässä yhteydessä avoimeksi. On kuitenkin vielä mainittava yksi sana:

manchun *kenggin*, jolle Jerry Norman (CMED 232) antaa seuraavan semanttisen kuvauksen: ”a kind of large sea mammal, perhaps a kind of whale”. Sana tunnetaan myös nanaista, ulchasta ja orochista, joissa kaikissa se esiintyy muodossa *keggi* (SSTM 1: 450) ja tarkoittaa vaihtelevasti mursua (*морж*), merileijonaa (*сивуч*) tai merikarhua (*морской кот*). Viimeksi mainitussa merkityksessä se on lainattu myös mongoliin asussa *kengkin* > nykymongolin *xenxen* (MED 454). Ilmeisesti lähtöasu tunguusissa on ollut *keggi*, josta manchussa on tehty nasaalivartalo ja joka siinä muodossa on lainattu mongoliin, kuitenkin niin, että manchun konsonanttiyhtymä *ngg* [ŋg] on mongolissa epäodotuksenmukaisesti korvattu yhtymällä *ngk* [ŋk].

Vaikka tunguusikielten *keggi/n*-sanueen merkitykset viittaavat lähinnä hylje-eläimiin, pohjalla on varmasti tässäkin tapauksessa nivhin sana *kej*. Loppuvokaali *i* ei kuitenkaan tässä edusta nivhin alkuperäistä loppuvokaalia, vaan lainaus on tapahtunut myöhemmin. Amurin alueen tunguusikielissä alkuperäinen loppunasaali **n* on kehittynyt vokaalin nasalisaatioksi tai kadonnut absoluuttisessa asemassa kokonaan, joten nivhin kielen sekundaari sananloppuinen velaarinasaaali *ŋ* on tunguusissa vaatinut tuekseen loppuvokaalin, joksi on valittu tunnusmerkittömin mahdollisuus eli *i*. Asun **kegi* vokaalienvälinen velaarinasaaali on nanai-ryhmän kielissä ja manchussa automaattisesti korvautunut konsonanttiyhtymällä *ŋg*, ja tämä asu on lainautunut myös orochiin.

Nivhin ’valas’-sanasto on siis levinnyt varsin laajalle. Tämä heijastaa merinisäkkäiden merkitystä nykyisten nivhien perinteisissä elinkeinoissa ja mytologiassa. Mutta taustalla on myös amurilaisten kielten suuri menneisyys yhtenä Manchurian vanhoista kielikunnista, joka on toiminut kulttuurisanaston lähteenä naapurikieliin päin. Ainakin yhteys kii-

nan 'valas'-sanaan, sikäli kuin se on etymologisesti paikkansapitävä, viitaisi vanhaan kontaktiin, joka olisi voinut tapahtua Manchurian ja Kiinan välillä jo protohistoriallisena aikana.¹

Lähteet

- Austerlitz, Robert (1976). 'L'appellation du renne en japonais, aïnou et surtout en ghiliak.' In: Walther Heissig & John R. Krueger & Felix J. Oinas & Edmond Schütz (toim.), *Tractata Altaica Denis Sinor sexagenario optime de rebus altaicis merito dedicata*. Wiesbaden: Harrassowitz, ss. 45–49.
- Austerlitz, Robert (1986). 'Giljakin nisäkästerminologiaa.' Esitelmä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa 21.11.1986. Moniste. 7 s.
- CMED = Jerry Norman (with the assistance of Keith Dede and David Prager Branner), *A Comprehensive Manchu-English Dictionary*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Asia Center, 2013.
- Doerfer, Gerhard (1986). *Mongolo-Tungusica*. Tungusica, Band 3. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gruzdeva, Ekaterina (2022a). 'On the diversification of Nivkh varieties.' *Northern Language Studies*, Special Issue, 25–33. Abashiri.
- Gruzdeva, Ekaterina (2022b). 'Rivers as an anchor of Nivkh language ecology.' Kirjassa: Emilia Mataix Ferrándiz & Veronica Walker Vadillo & Olesya Khanina & Elisabeth Holmqvist-Sipilä (toim.), *Down by the Water. Interdisciplinary Studies in Human-Environment Interactions in Watery Spaces*. British Archaeological Reports.

¹ Kirjoittajat kiittävät Axel Schuessleriä (Wartburg College, Iowa) muinaiskiinan rekonstruktioita sekä nivhin ja kiinan 'valas'-sanojen mahdollista yhteyttä koskevista kommentteista (sähköpostikirjeenvaihto syksyllä 2022). Schuessler ilmoittaa pitävänsä sanojen yhteenkuuluvuutta periaatteessa mahdollisena.

- Gruzdeva, Ekaterina & Juha Janhunen (2022). ‘The unstable nasal in the Manchurian linguistic area.’ Esitelmä konferenssissa *Permanent International Altaistic Conference (PIAC) 64*, Budapest 21–26.8.2022. Powerpoint.
- Gruzdeva, Ekaterina & Marina Temina (2020). ‘Nivkh toponyms in the Amur-Sakhalin region of the Russian Far East.’ *Altai Hakpo* 30: 167–204. Seoul.
- Janhunen, Juha (2011). ‘Unicorn, mammoth, whale.’ Kirjassa: Toshiki Osada & Hiroshi Endo (toim.). *Linguistics, Archaeology, and the Human Past*, Occasional Paper 12: 189–222. Kyoto: Research Institute for Humanity and Nature.
- Janhunen, Juha (2016a). ‘Reconstructio externa linguae Ghiliacorum.’ Kirjassa: Ekaterina Gruzdeva & Juha Janhunen (toim.), *Crosslinguistics and Linguistic Crossings in Northeast Asia: Papers on the Languages of Sakhalin and Adjacent Regions*. *Studia Orientalia* 117: 3–27. Helsinki.
- Janhunen, Juha (2016b). ‘On the phonological correspondences in two Sino-Turko-Mongolic etyma.’ Kirjassa: Maria Kurpaska & Tomasz Wicherkiewicz & Maciej Kanert (toim.), *Thesaurus gentium & linguarum: A Festschrift to Honour Professor Alfred F. Majewicz*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, ss.157–164.
- Janhunen, Juha A. (2022). ‘Amuric hydronyms in Manchuria and the Puyǒ connection of Ghilyak.’ *International Journal of Eurasian Linguistics* 4 (1): 23–40.
- JSWb = T[oivo] Lehtisalo, *Jurak-samojedisches Wörterbuch*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIII, Helsinki, 1956.
- Kaheinen, Kaisla [Кайсла Ф. Кахейнен] (2023). ‘К вопросу о ранних контактах между самодийскими языками: заметки об истории нган. *колиин*.’ Kirjassa: Valentin Gusev & Anna Urmanchieva & Aleksandr Anikin (toim.), *Siberica et Uralica: In memoriam Eugen Helimski*.

- MED = Ferdinand D. Lessing (ed.), *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1960.
- MOC = Axel Schuessler, *Minimal Old Chinese and Later Han Chinese: A Companion to Grammata Serica Recensa*, Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009.
- LRP = Edwin G. Pulleyblank, *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: UBC Press., 1991.
- NRS = V. N. Savel'eva [В. Н. Савельева] & Ch. M. Taksami [Ч. М. Таксами], *Нивхско-русский словарь*. Москва: «Советская энциклопедия», 1970.
- SSTM = V. I. Cincius [В. И. Цинциус] (toim.), *Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков*, 1–2. Ленинград: «Наука», 1975–1977.
- Ünal, Orçun (2014). 'Bir kez daha eski türkçe *yaja* ~ *yajan* ~ *yagan* 'fil' kelimesinin etimolojisi üzerine.' *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 21: 229–249.

Vepsäläisen nahkurin orsilla: lisiä itämerensuomalais-slaavilaisiin kontakteihin

Johdanto

Uralilaisessa kielikunnassa itämerensuomalaiset kielet ovat ensimmäisenä joutuneet kontakteihin slaavilaisten kielten kanssa (Saarikivi 2009: 114). Jos kaikista itämerensuomalaisista kielistä pitäisi valita, missä slaavilaisten kielten vaikutus ilmenee vahvimpana, vepsä olisi vahva ehdokas. Pitkäaikainen venäjän vaikutus ja kaksikielisyys ovat tuoneet vepsään kosolti venäläistä sanastoa ja ulottuneet kieliopillisiin rakenteisiinkin niin, että Thomasonin ja Kaufmanin edelleen usein siteeratun intensiteettiskaalan perusteella voidaan puhua intensiivisestä kielikontaktivaikutuksesta (Donohue 2013: 220; Grünthal 2003: 160–177; Mullonen 1967; Saarikivi 2000; Thomason ja Kaufman 1988: 77–146; Zaitseva 1994, 2008).

Itämerensuomalaisista kielistä tunnetaan myös vanhempi, Novgorodin ruhtinaskunnan aikaisten lainojen kerrostuma (Saarikivi 2009: 115). Parhaiten tunnetaan viroon lainautunutta sanastoa, josta suurin osa on saatu venäjältä (Blokland 2005; Must 2000 (vanhimpien lainojen osalta s. 576–580); Mägiste 1962), mutta slaavilainen ekspansio suuntautui jo keskiaikana pohjoisemmas ja koilliseen. On siis hyvä syy olettaa, että itämerensuomalais-slaavilaisen kielirajan tuntumassa puhutuista itämerensuomalaisista kielistä, kuten etelävirosta, vatjasta ja vepsästä voisi löytyä lisää todisteita varhaisista slaavilais-itämerensuomalaisista kontakteista. Ovathan sitä paitsi itämerensuomalaiset muodostaneet tärkeän

osan keskiajan Novgorodin ruhtinaskunnan väestöstä ja jättäneet vastavasti jälkensä venäjän keskisiin ja pohjoisiin murteisiin (Björnflaten 2006; Saarikivi 2000, 2009: 118, 150; Šilov 2005; Uino 2006).

Keskiajan tärkeimpiin lukeutuneita kaupallisia tuotteita olivat turkikset ja nahasta valmistetut tarvikkeet. Niihin liittyvän sanaston historia kertoo osaltaan havumetsävyöhykkeen tarve-esineiden perusraaka-aineen hyödyntämisestä mutta myös turkis- ja nahkatuotteiden merkityksestä kauppatavaroina. Tarkastelen tässä yhteydessä lyhyen yleiskatsauksen jälkeen jälkeä erityisesti yhtä karjalassa ja vepsässä tunnettua nahan käsittelyssä käytettyä, etymologisesti ja äännehistoriallisesti kiinnostavaa slaavilaisperäistä sanaa: karjalan *mäsra*, *mäzry* 'vuodan sisäpinta t. siihen jääneet lihansuikaleet', lyysin *mäzr* 'mäihä, nilakerros; vuodan lihapuoli', vepsän *mäzr* 'vuodan sisäpinta, nahan kääntöpuolen lihansuikaleet'. Esitän tälle sanalle muinaisslaavilaisen (msl.) etymologian: ← msl. *mezdra*, *mezdro* 'nahan tai vuodan sisäpinta'. Sanansisäistä *-sr-* ~ *-zr-*sekvenssiä vastaa lähtökielessä kolmen konsonantin yhtymä *-zdr-*, mikä antaa aiheen arvioida samassa yhteydessä joissakin vanhoissa lainasanoissa esiintyneen **-str-*yhtymän kehitystä itämerensuomessa.

Nahkaa ja turkiksia vepsäksi

Itämerensuomalais-slaavilaiset kontaktit ajoittuvat vaiheeseen, jolloin kontaktit olivat paikallisia, ja itämerensuomalaisilla varieteeteilla oli paikallinen kontekstinsa (Grünthal 2020: 13–17). Samalla kun slaavilaiset kielet levittäytyivät pohjois-koilliseen, myös pohjoiset itämerensuomalaiset kielet kulkeutuivat edelleen pohjoisemmas. Kontakteja oli samanlaisesti muinaisviroon ja muinaisslaavin sekä Novgorodin verkostojen pohjoisvyöhykkeen karjalais-vepsäläisten muotojen ja muinaisslaavin välillä Syvärin jokilaaksossa ja sen lähialueilla (Mullonen 2002). Itämerensuomalaisten kontakti slaavilaisiin syntyi samaan aikaan kuin skandinaavinen vaikutus vahvistui lännempänä.

Jos nahkatarvikkeita ja turkiskauppaa katsotaan vepsän kannalta, 'nahkaa' *nahk* tai 'ihoa' *hibj*, *hibd'*, *hibg'* (~ sm. *hipiä*) merkitsevät peruskäsitteet ovat tuttuja:

veP *kotad¹ ombuutas nahkaspas²*

'Kengänpohjat ommellaan nahasta.'

veK *nece huba nahk, ii kožu sapkoikš*

'Tämä on huono nahka, ei kelpaa saappaiksi.'

veE *hän hibjalenze ani nor'*

'Hän on hipiältään hyvin nuori.'

Kuten vanhasta sanastosta ylipäättään, näistäkin on tehty monenlaisia johdoksia, esim. sanasta *hibj* 'iho' → *hibjuda* 'lihoa', *hibjutada* 'lihottaa', *hibjakaz* 'lihava, pyylevä', *hibjastoitta* 'lihottaa' jne. Mutta vanhan ja laajalevikkisen perussanaston lisäksi on merkitykseltään erikoistuneempaa ja levikiltään rajatumpaa sanastoa, kuten karjalan ja vepsän *ker-terh³* '(esim. mateen) nahka; ihon päällimmäinen kerros' → veP *ker-*

¹ Vepsän *kot*: *kotad* 'kengänpohja; säärettömät jalkineet' < ven. *kot*: *koty* 'jalkine, sääretön kenkä jne.', josta myös > viron *kott* 'vanha saapas tai kenkä, puupohjainen kenkä jne.' (Must 2000: 133).

² Lause-esimerkit ovat peräisin Maria Mullosen ja Maria Zaitsevan vepsäläis-venäläisestä sanakirjasta (SVJa 1972).

³ Tämän sanueen historiaa tulisi arvioida uudelleen, erityisesti sen suhdetta balttilaisperäiseen sanaan sm. *kerta* vastineineen. Se voisi hyvin olla balttilaisperäinen nominaalijohdos: *kerteh* < ksm. **kerteš* ← balt. *kérti* 'irrota' ← *kiřsti* 'hew, sting, hit, strike' (Derksen 2015: 240, 247–248). Fraenkel (1962–1965: 245) mainitsee samasta verbistä johdetun liettuan nominin *kertė* 'kulma, nurkka', joka ei kuitenkaan merkitykseltään sovi yhtä hyvin itämerensuomen sanueeseen kuin verbi 'irrota' ja siihen liittyviin '[irronnutta] osaa' tai 'päällimmäistä kerrosta' merkitseviin sanoihin. Itämerensuomalaisista kielistä tunnetaan sitä paitsi muitakin *-eh* (< **-eš*) -loppuisia balttilaisperäisiä nomineita, kuten *herne*, *lieve*, *perkele* ja *tuore*.

tehtta 'kesiä, hilseillä', *kerthut* 'kerma'. Se kuuluu vepsässä tässä tarkasteltavaan temaattiseen ryhmään, kun taas karjalan vastineella *ker-teh* 'kappaleen osa, siru, palanen; kalvo; riite' on laajempi merkitysskala. Suomen *kerte* 'kovaksi jäänyt hangen pinta, maapinta jne.' kuuluu merkitykseltään erilaiseen luontosanastoon (SSA 1: 348).

Hyötytuote, lämmin ja tarpeellinen vuota eli 'turkki' on vepsäksi *pöu, pevu, pövu*: veE *kondjan kedespää tegiibad ani čoman pövün* 'kon-tion nahasta tehtiin oikein hieno turkki'. Arvioidessaan kriittisesti inke-roisen postuloimista omaksi kielekseen Virittäjässä 1957 Lauri Kettunen kritisoi muun ohessa Paul Aristen (1956: 18) väitettä, että *pövü* 'turkki' olisi vain karjalalle ominainen sana (Kettunen 1957: 130). Kettunen huomautti, että sana esiintyy kylläkin vepsässä. Se esiintyy lisäksi myös lyy-dissä (*pö(v)ü* '(lammasnahka)turkki'; LS 349), kun taas karjalan kielen sanakirja (KKS) ei tunne tätä sanaa eikä siihen rinnastettavia variantteja. Vaikka *ü*-vartaloisuus viittaa melko myöhäiseen alkuperään, tar-kempaa etymologiaa ei toistaiseksi tunneta.

Entä nahan käsittely? No, se parkittiin. Työstämistä merkitsevä verbi *dupt'a* 'parkita' (*dupt'a nahk*) lainattiin venäjältä ← *dubit'*id. Tätä nuorehkoa lainaa etymologisesti kiinnostavampi on vepsän sanan *mäzr* 'vuodan sisäpinta, nahan kääntöpuolen lihansuikaleet' tausta.

Karjalan *mäsra*, vepsän *mäzr* 'nahan sisäpuoli' ja itämerensuomen sanansisäinen *-*str*-

Itämerensuomalaisista kielistä tunnetaan pieni, neljän lainasanana ryhmä, joiden indoeurooppalaisessa lähtömuodossa on esiintynyt sanansisäinen *-*str*- (Koivulehto 1999 (1979): 161–168). Nämä sanat ovat *ahrain* ~ *atrain*, *ihra*, *kehrä* ja *ohra*. Kahdelle ensimmäiselle on osoitettu lainaetymologia jo 1800-luvulla, ja etymologioita on tarkennettu 1900-luvun kuluessa. Kahdelle jälkimmäiselle Jorma Koivulehto on esittänyt huomattavasti varhaisemman, indoiranilaisen lainaetymologian. Niillä on myös koko itämerensuomalaisen kielialueen kattava levikki, kun taas *ahrain* ~ *atrain* on muinaisslaavilainen, *ihra* (pohjois)germaaninen laina

(Kallio 2012: 231, LÄGLOS 1: 135). Niistä *ihra* esiintyy vain Suomenlahden pohjoispuolella, ja sanan *ahrain* ~ *atrain* virolaisissa varianteissa sanansisäinen konsonantisto ei heijasta alkuperäistä konsonanttiyhtymää.

Vaikka sanoja on vain muutama, ne ovat kiinnittäneet huomiota, koska konsonanttiyhtymä *-*str*- on edustettuna eri tavoin itämerensuomalaisella kielialueella. Suomen länsimurteissa pääsääntöinen edustus on kirjakielen mukainen -*hr*- (lisäksi *kehr* Pohjois-Viron keskimurteissa (EMS)), suomen itämurteissa, useimmissa Inkerinmaan varianteissa ja Virossa -*tr*-, ja karjalasta vepsään ulottuvalla itäisellä vyöhykkeellä -*sr*- (lisäksi Soikkolan inkeroisessa) (ALFE 3 213–216; EMS; Viitso 2008: 397, 2013: 167–169). Vatjassa verbissä *tšedrätä* 'kehrätä' on säännöllinen -*tr*-edustus (VKS 6: 159), mutta *ōzra* 'ohra' kuuluu ensisijaisesti -*sr*-variantteihin, jonka rinnalle lähinnä läntisimpään Vainpuoleen on tulleet -*tr*-variantteja (VKS 7: 289–290).

Epätavallisen konsonanttiyhtymän edustuminen kolmella eri tavalla itämerensuomalaisissa kielissä on herättänyt kysymyksen, millaisesta historiallisesta asetelmasta levikki voitaisiin selittää. Jokainen tyyppi näyttää levinneen etelästä pohjoiseen. Viimeksi konsonanttiyhtymään -*str*- ovat lähemmin kiinnittäneet huomiota Petri Kallio (2012: 231) ja Tiit-Rein Viitso (2013: 167–169). Suomen kirjakielen sanojen *kehrä* ja *ohra* sanansisäisen konsonantiston oletettu rekonstruktio olisi Kallion mukaan *-*štr*-. Hän päättelee, että laajalevikkisen *ohran* todennäköisin kehityskulku oli **oéra* > ksm. **ocra*, jota olisi seurannut affrikaatan jakautuminen kahteen foneemisekvenssiin. Viitso toteaa -*hr*-yhtymän kehittyneen -*t*-:n kadon jälkeen syntyneestä -*sr*-variantista. Variantteja olisi ollut siis kaksi: -*sr*- ja -*tr*-. Vaikka nykyinen levikki näyttäisi jakautuvan idän ja lännen välillä, niiden voi historiallisesti olettaa edustavan pikemmin pohjoista (-*sr*-) ja eteläistä (-*tr*-) varianttia, jotka molemmat ovat sekundaaristi levinneet pohjoiseen ja synnyttäneet samalla uuden levikkijaon.

Tähän samaan sarjaan kuuluu karjalais-vepsäläisellä alueella esiintyvä, samoin muinaisvenäläinen laina *mäsra* 'vuodan tai nahan sisäpuoli'.

Itäisiin itämerensuomalaisiin kieliin se on lainattu muinaisslaavista, jossa vastaavassa sanassa esiintyy kolmen konsonantin yhtymän *-str-* soinnillinen rinnakkaisvariantti *-zdr-*:

kar. *mäsra*, *mäzry* 'vuodan sisäpinta t. siihen jääneet lihansuikaleet' → *mäsritä*, *mäsätä*, *mäsrotteä* 'kaapia vuodan sisäpinta parkittaessa' (KKS 3: 424)

ly. *mäzr* 'mäihä, nilakerros; vuodan lihapuoli' (LS: 256)

veP *mäzr* 'vuodan sisäpinta, nahan kääntöpuolen lihansuikaleet' → *mäzrakaz* (adj.) 'suikaleinen vuodan sisäpinta', *mäzrita* 'kaapia vuodan sisäpinta parkittaessa'; *mäzr kabitas viičou* 'vuodan sisäpinnan suikaleet kaavitaan veitsellä'

< *mäsra* ← msl. *mezdra*, *mezdro* '(vuodan) sisäpuoli', mksl. *mezdra* 'nahan sisäpuoli' jne. (Derksen 2008: 316)

Periaatteessa voitaisiin ajatella, että karjalais-vepsäläinen sana olisi lainautunut venäjän murteista, joissa tunnetaan variantit *mezdra* ~ *mezga* (Tver; Vol; Psk) 'kalvo; (vuodan) sisäpuoli' (Dal' 1955 (3): 315; SNRG 18: 92–93). Lyydiläismurteiden sanakirjan mukaan (LS: 256) aunuksenvenäjistä tunnetaan myös variantit *mjazdrá* ja metateettinen *mjárza*. Sanassa näkyy kuitenkin sama substituutio msl. *e* → ims. *ä*, joka tunnetaan muinaisslaavilaisista lainoista, kuten sm. *pätsi*, kar. ly. veP *päč* ja vir. *päts* kaikissa merkitys 'uuni, kiuas, tulisija' jne. ← msl. *peč* 'uuni' (Kalima 1952: 34–35, 47–48).

Todennäköisesti rinnakkaisia variantteja on ollut monenlaisia, ja niin kauan kuin käsityötaito on säilynyt, paikalliset variantit ovat mukautuneet paikalliseen kieleen. Karjalassa, lyydissä ja vepsässä variaatiota on kuitenkin vähemmän, ja ne kaikki palautuvat vanhaan itämerensuomalaiseen asuun *mäsra*. Muinaisvenäjän konsonanttiyhtymä *-zdr-* on siis substituoitu samalla kombinaatiolla *-sr-* kuin karjalan sanoissa *asrain*, *isra*, *kesrä*, *osra* vepsän *azrag*, *izr*, *kezr* ja *ozr*.

Viidestä itämerensuomeen lainautuneesta sanasta, joissa lähtökielen edustus on **-str-* tai sen soinnillinen pari **-zdr-*, kolme on itämerensuomalaisten kielten erilliskehityksen aikaisia. Käytän niistä tässä karjalaisia variantteja *asrain*, *isra* ja *mäsra*. Kaikissa sanansisäinen konsonanttiyhtymä on substituoitu sibilantin ja tremulantin kombinaatiolla, mikä viittaa siihen, että näin olisi tapahtunut myös sanojen *kesrä* ja *osra* osalta vanhemmissa pohjoisissa kantakielivarianteissa. Klusiilin ja likvidan muodostama sanansisäinen konsonanttiyhtymä on yksi kantasuomalaisista uudennoksista, ja sellaisen sisältäviä balttilaisia tai germaanisista lainasanoja tunnetaan useita. Myös kantasuomen eteläiset variantit *keträ* ja *otra* kuuluvat tähän kategoriaan ja ovat mukautuneet uuteen ja yleistyvään fonologiseen tyyppiin.

Suomen kirjakielessä esiintyvä, läntinen *-hr-* on todennäköisimmin sekundaari, alkuperäisestä *-sr-*stä kehittynyt variantti. Foneettisesti kyse on frikatiivin vaihtumisesta toiseen tremulantin edellä vastaavasti kuin yhdyssanoissa, kuten *yleisradio* tai *asutusryhmä*, käy helposti edelleen. Tremulantti eroaa selvästi obstruenteista, ja muutos $s > h$ johtuu siitä, että ääntöväylä jää osin avoimeksi. Nykysuomessa on ylipäättään vain yksittäisiä muita tämän konsonanttiyhtymän sisältäviä nomineita (*sahra*, *tahra*) ja verbijohdoksia (*tahria*, *tuhria*) (SKKS 40, 88). Johtamattomien sanojen *sahra* ja *tahra* etymologiaa ei ole selvitetty tyydyttävästi (LÄGLOS 3: 262–263; SSA 3: 141–142, 252), mutta kummassakaan konsonanttiyhtymä *-hr-* ei olemassa olevan tiedon perusteella voi olla kovin vanha. Koko konsonanttiyhtymä on siis ilmeisen myöhäsyntyinen, vaikka onkin vakiintunut kirjakieleen. Tätä on ounastellut jo Rapola (1966: 251–252), joka arveli *sahran* rinnastuvan murteissa esiintyvään varianttiin *saara* ~ *soara* ~ *suara* 'haara'.

Vepsän osalta on kiinnostavaa todeta vielä, että itämerensuomalaisen kielitajun kannalta vieras kolmen konsonantin yhtymä *-str-* esiintyy hyperkoristisesti sananalkuisena nuorissa venäläislainoissa venäjän *-sr-*yhtymän sijasta. Maria Zaitsevan ja Maria Mulloksen vepsäläis-venäläisessä sanakirjassa (SVJa 523–524) mainitaan sanat veK *stram* 'häpeä' ← ven. *sram*, *stramd'*ä 'hävetä' ← ven. *sramit'*, *strok'* (määrä) aika'

← ven. *srok* ja *strub* 'hirsi(rakennus)' ← ven. *srub*. Vierasperäistä konsonanttityhtymää on voitu siis vielä hiljattain vahvistaa obstruentilla ja moran pituutta kasvattamalla.

Lähteet

- ALFE = Tuomi, Tuomo (toim.) 2004–2010: *Atlas linguarum fennicorum* 1–3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ariste, Paul 1956: Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. – Harri Moora (toim.), *Eesti rahva etnilisest ajaloost*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. 5–23.
- Björnflaten, Ivar 2006: Chronologies of the Slavicization of Northern Russia mirrored by Slavic loanwords in Finnic and Baltic. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and chronology*. Helsinki: Slaavilaisten ja balttilaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos (Helsingin yliopisto). 50–77.
- Blokland, Rogier 2009. *The Russian loanwords in literary Estonian*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Derksen, Rick 2008. *Etymological dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill.
- Derksen, Rick 2015. *Etymological dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill.
- Donohue, Mark 2013. Who inherits what, when? Toward a theory of contact substrates, and superimposition zones. – Balthasar Bickel, Lenore A. Grenoble, David A. Peterson & Alan Timberlake (toim.), *Language Typology and Historical Contingency. In honor of Johanna Nichols*. Amsterdam: John Benjamins. 219–239.
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat*. <<https://www.eki.ee/dict/ems/>>
- Grünthal, Riho 2003. *Finnic Adpositions and cases in change*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Grünthal, Riho 2020. The spread and contacts of medieval Finnic in the north-eastern Baltic Sea Area: implications for the rate of language

change. *Journal of Historical Sociolinguistics* 6(2).
<<https://doi.org/10.1515/jhsl-2019-0029>.>

- Kalima, Jalo 1952. *Slaavilaisperäinen sanastomme*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Petri 2007. On the earliest Slavic loanwords in Finnic. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and chronology*. Helsinki: Slaavilaisten ja balttilaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos (Helsingin yliopisto). 154–166.
- Kallio, Petri 2012. The Prehistoric Germanic Loanword Strata in Finnic. – Riho Grünthal & Petri Kallio (toim.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 225–238
- Kettunen, Lauri 1957. »Isuri keel». – *Virittäjä* 61: 124–133.
- KKS = Virtaranta, Pertti & Koponen, Raija (toim.) 1968–2005: *Karjalan kielen sanakirja*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Koivulehto, Jorma 1999. *Verba mutuata. Quae vestigial antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint*. Edidit Klaas Ph. Ruppel. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LS = *Lyydiläismurteiden sanakirja*. Ainekset keränneet Kai Donner, Jalo Kalima, Lauri Kettunen, Juho Kujola, Heikki Ojansuu, Elvi Parkarinen, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Toimittanut ja julkaissut Juho Kujola. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1944.
- LÄGLOS = Kylstra, A. D. & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo 1991–2012: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* 1–3. Amsterdam: Rodopi.
- Mullonen 1967 = Муллонен, М. И. 1967: О влиянии синтаксического строя русского языка на вепсский язык. – *Прибалтийско-финское языкознание. Вопросы фонетики, грамматики и лексикологии*. Ленинград: Наука. 39–43.

- Mullonen 2002 = Муллонен, И. И. 2002: *Топонимия Присвирья: проблемы этноязыкового контактирования*. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ.
- Must, Mari 2000. *Vene laensõnad eesti murretes*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mägiste, Julius 1962. *Äldre ryska lånord i estniskan, särskilt i det gamla estniska skriftspråket*. Lunds universitets årsskrift, Avd. 1, Band 55 (1).
- Rapola, Martti 1966. *Suomen kielen äännehistorian luennot. Martti Rapola 75-vuotias 10.11.1966*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarikivi, Janne 2000. Kontaktikähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö. – *Virittäjä* 104: 393-415.
- Saarikivi, Janne 2009. Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. – Jussi Ylikoski (toim.), *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 109–160.
- SKSS = *Suomen kielen käänteissanakirja*. Koostanut Tuomo Tuomi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1972.
- SRNG = *Словарь русских народных говоров*. Академия наук СССР: Институт русского языка, словарный сектор. Ленинград: Наука. 1992–2016.
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä* 1–3. *Etymologinen sanakirja*. Helsinki: SKS.
- SVJa = Зайцева, М. И. & Муллонен, М. И. 1972: *Словарь вепского языка*. Leningrad: Nauka.
- Šilov 2005 = Шилов, А. Л. 2005: Прибалтийско-финская лексика и восточно-славянское языкознание. – *Вопросы языкознания* 2005/2: 7–28.
- Thomason, Sarah & Kaufman, Terrence 1988: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Los Angeles: UCLA Press.
- Uino, Pirjo 2006. The Background of the Early Medieval Finnic Population in the Region of the Volkhov River: Archaeological Aspects. –

- Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and chronology*. Helsinki: Slaavilaisten ja balttilaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos (Helsingin yliopisto). 355–373.
- Viitso, Tiit-Rein 2008: *Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Viitso, Tiit-Rein 2013. Eesti keeleruumi kujunemine. – Jüri Valge (toim.), *Ferdinand Johann Wiedemanni keelauhind 25*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 165–173.
- VKS = Adler, Elna & Leppik, Merle & Grünberg, Silja (toim.) 1990–2011: *Vadja keele sõnaraamat 1–7*. Tallinn.
- Zaitseva 1994 = Зайцева, Н. Г. 1994: Вепско-русские языковые связи. – *Прибалтийско-финское языкознание*: 83–99.
- Zaitseva 2008 = Зайцева, Н. Г. 2008: Отражение вепско-севернорусских контактов в вепском лексическом тезаурусе. – *Ученые записки Петрозаводского гос. университета* 4: 79–83.

On the etymology of Hungarian *kíván*

1. Introduction

In this short paper, Janne Saarikivi's career as a scholar of etymology and loanword research is honoured with a discussion of the etymology of one Hungarian word and its possible Turkic, Iranian and Uralic connections. To celebrate Janne's birthday, I thought that a verb denoting (among other meanings) 'wish' would be an appropriate object of research. I hope to be able to show that new findings can be made in the field of Hungarian etymology, and that revisiting earlier ideas can also be useful. *Boldog születésnapot kívánok!*¹

2. The etymology of *kíván*

The Hungarian verb *kíván* (dial. *keván*, *kéván*, *kéván*²) 'wish, want; ask, require; lust for something, someone' (see below for a more detailed discussion of semantics) does not have a commonly accepted etymology

¹ Many thanks to Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio), András Czentrár, Niklas Metsäranta, Michaël Peyrot, Tapani Salminen, Abel Warries and an anonymous referee for useful comments that have helped to improve this paper. I am responsible for all the remaining errors. The research on which this article is based has been generously supported by an APART-GSK project grant from the Austrian Academy of Sciences.

² The form with a long *é* is widely attested in Hungarian dialects (ÚMTSz III: 482–483, s.v. *kíván*), including in large areas of Transylvania, Moldavia, Bukovina but also in westerly areas such as Berhida and other settlements in the Dunántúl area, in Berzence near the Slovenian border and in Makó near the Romanian border. The other dialect forms have a much more limited distribution: *kévanom* is found in Borsodi county, *kevánjá* in Mihálygerge in Nógrád county

(EWUng s.v. *kíván*). It has been suggested in earlier works that *kíván* is somehow related to *hív* ‘call’ (Moór 1953: 400; TESz s.v. *kíván*), but this is phonologically impossible, as there are no convincing parallels to this kind of *k* ~ *h* alternation in Hungarian, nor is it very probable from a semantic point of view (regarding the etymology of *hív*, a possible new explanation is suggested below). In addition to the unlikely connection with *hív*, loan etymologies for *kíván* have been suggested, but they have not received much support. Munkácsi (1901: 399) assumed that *kíván* was related to the noun *kény* ‘lust’³ and that this word family was a loan from Iranian **kāma*- (= Proto-Iranian **kaHma*- in up-to-date reconstruction), but this idea presents phonological problems, and the etymology is rejected by both TESz and EWUng. The Hungarian stem *kív*- or *kév*- could, in principle, reflect an earlier form with **m*, as **m* > *v* is regular in Hungarian, and Hungarian *é* reflecting Iranian **ā* is found in a number of Alanic loans (Sköld 1925: 44–47); however, no good Alanic source form is available in this case, and borrowing a verb from a noun would be dubious (see the discussion in Holopainen & Junttila 2022: 143–144).

In addition to the above, a Turkic etymology for *kíván* has been suggested. Räsänen (1938) has suggested a Turkic loan etymology for the word, but this has not been accepted by EWUng. A reworked version of Räsänen’s etymology is supported by Palló (1982: 133–134), who assumes that *kíván* is a loan from a Turkic form **qivan*- that reflects Old

and *kévánok* in Bálványosváralja in Cluj (Kolozs) county in the western part of Transylvania.

³ It is improbable that *kény* and *kíván* are in any way related. Hungarian *kény* is probably related to *kéj* ‘lust’, the etymology of which is briefly discussed below. It seems that preconsonantal *j* is lost before the suffix *-ny*, cf. Hungarian *fény* ‘light’ < **päji*- ‘be warm; glow; boil’ (this is a new etymology as such but largely based on the discussion by Metsäranta 2020: 152–155 on the Uralic root **päji*-; Metsäranta connects Hungarian *fehér* ~ *fejér* ‘white’ to this Uralic word family, and earlier dictionaries have noted the possible connection between *fehér* and *fény*).

Turkic or Proto-Turkic **quban-* (> Old Uyghur *quban-* ‘rejoice’, Chuvash *xavǎn-* ‘rejoice’); the meaning ‘wish’ is also found among the reflexes of the Turkic word, such as Shor *qin-* ‘wünschen’. This Turkic etymology is not addressed at all in WOT, even though this recent work discusses many other untenable Turkic etymologies. The idea of deriving *kíván* from some reflex of **quban-* presents problems that make the etymology improbable. The form **qivan-* suggested by Palló is not attested as such, and a loan from earlier **quban-* would involve problems with vocalism (one would not expect Hungarian *í* (< Proto-Hungarian **j*) or *é* from Turkic **u*). It is also notable that no good examples of (Old) Turkic **b* reflected as *v* are known in loans into Hungarian (WOT: 1077; examples of Turkic intervocalic **b* in the loans are in any case scarce). The semantics of the early Turkic attestations are also quite far from those of Hungarian *kíván*, and it is not clear that the meaning ‘wish’ can be reconstructed to the Old Turkic donor language of the loans in Hungarian, even if this meaning is found in some cognates of the word. Because of these issues, the Turkic loan etymology is quite unlikely.

Harmatta (1997: 74) had assumed that Hungarian *kéj* ‘lust’ was borrowed from an East Iranian reflex of this Iranian root (Harmatta reconstructs East Iranian **gayi-* ‘vágyakozás’). However, this loan etymology is not very likely, as Hu *kéj* has been connected with North Saami *gihka-* ‘mate’, Khanty V *köj-* ‘balzen’, Mansi TJ *kij-* ‘balzen’, Komi *koj-* ‘balzen’ (UEW s.v. **keje-*); Sammallahti (1988) reconstructs this Proto-Uralic stem as **kixi-*. There are various problems with the phonological reconstruction of the Uralic predecessor of this root, and it is not clear that Hungarian *kéj* really belongs here (one would not expect Hungarian *é* from Uralic **i*, and the vocalism of the Komi cognate is also problematic; furthermore, Uralic **x* is usually not reflected by *j* in Hungarian). Because of this, it is possible that the Hungarian and Komi words do not belong to this cognate set at all. Although Harmatta’s etymology is not very likely, there is another Proto-Iranian root, **gaH* ‘have sexual intercourse’ (> Ossetic *qæjyn / qæjun* ‘copulate’; Cheung 2002: 213; 2007: 94) that is similar in form and meaning to the Hungarian and Komi

words. At least Komi *koj-* (< ? Pre-Permic **kaja-*) could probably be derived from Iranian **gaHaya-* without any problems. However, as noted above, assuming a borrowing from a verb to a noun is problematic, so further research on the Hungarian word is needed. For the purposes of the present article, it suffices to say that *kéj* and *kíván* are clearly unrelated.

The Hungarian etymological dictionaries (TESz s.v. *kíván*, EWUng s.v. *kíván*) agree on the fact that *kíván* is a derivative, with *kív-* continuing the original stem (ÚESz s.v. *kíván* considers the *n* in *kíván* to be the verbal *-n* suffix (see Sárosi 2003: 361; Bartha 1958: 33)). Despite the written standard showing *í*, the dialects show great variation with respect to vocalism: forms like *keván-*, *kéván-*, and *kéván-* are found (ÚMT, s.v. *kíván*). The first attestation of the word, from the 13th century, is *kiuania* with /i/, but a form with /e/, *keuant*, is also attested in the early 15th century (EWUng).

As there is no native etymology for the word and the Turkic loan etymology is problematic, one can explore competing loan etymologies from other sources. It is known that Hungarian has a number of loanwords from Alanic and other Iranian languages (Sköld 1925; WOT: 1331–1339). Ossetic has the verb *qæwyn*, *ǰæwun* ‘be in need, lack’. This is semantically not very far from the meanings ‘wish, want; lust for something; need’ of the Hungarian word⁴, and the reconstructed meanings of the Proto-Iranian predecessor of the Ossetic word are even closer. The Ossetic verb goes back to the Iranian root **gaHw-* ‘need, be faulty, wanting; want, desire’ (Bailey 1945: 14 Abaev 1958–1989, II: 301; Cheung 2002: 194, 161; Cheung 2007: 95). I suggest that Hungarian *kív-* is borrowed from some reflex of Iranian **gawa-*. The vowel *í* corresponding

⁴ The following meanings are listed by Bárczi & Országh (eds.) (1959–1962, s.v. *kíván*): <Vmely dolgot> szeretne megkapni, szeretne benne részesülni; vágyik rá; Vmit kíván: vmivel kapcsolatban hiányérzete van, s azt szeretné kielégíteni; kifejezi azt a vágyát, hogy részesüljön vmiben, legyen vmije, v. történjék vkivel vmi; Nyomatékosan kér, követel, elvár vmit; Szándékozik, akar; vmivel kapcsolatban szükségletként jelentkezik vmi; vmi igényel vmit.

to Iranian **a* is somewhat problematic, but there are parallel examples to this substitution. It is unclear whether the word can be borrowed from Alanic, as Hungarian *a* usually corresponds to Alanic *æ* (< PIr **a*) in loanwords, whereas Hungarian *é* corresponds to Alanic *a* (< PIr **ā*); see Sköld (1925: 44–47) and Holopainen (2022) for more detailed discussions of substitutions of Alanic vowels in loanwords in Hungarian.

Regarding parallel cases with a close vowel in Hungarian corresponding to Iranian **a*, it is well-known that Hungarian *tíz* (dial. also *téz* ‘ten’) is borrowed from some reflex of Iranian **datsa-* ‘ten’, but quite clearly not from Alanic. A near-parallel case is Hungarian *kincs* (dial. *kéncs*) ‘treasure’, which is borrowed from some reflex of Iranian **ganja-* ‘treasure’ (EWUng s.v. *kincs*; Helinski 2002: 109; WOT: 1333). In the cases of *tíz* and *kincs*, it is not quite clear whether Hungarian *i/í* or *é* is the more original vowel; however, as *kíván* is back-vocalic, it is clear that the word goes back to a Proto-Hungarian form with velar **j*.

Regarding the substitution **j* ← **a*, there seem to be some parallels in the Iranian loanwords confined to Hungarian (see also Holopainen 2019: 327–328 for discussion of earlier loans that show the substitution Proto-Uralic/Common Uralic **j* ← Proto-Indo-Iranian **a*). It is important to note here that Pre-Hungarian/Proto-Uralic **j* has also been reconstructed as **e* (see Aikio 2022: 5), which probably was closer to Proto-Iranian **a*, and it is difficult to determine what would have been the phonetic realization of this phoneme would have been at the time when *hív* and the following words were borrowed. See also WOT (1116) for Hungarian *i* corresponding to Proto-Turkic **a* in some loans.

The following etymology was noted by Munkácsi (1901: 163):

Hu *bír* (*bírok*) ‘endure, etc.’ < Proto-Hu **bjrV-* ← Iranian **bar-* ‘bring, carry’, Ossetic *baryn* / *barun* ‘contemplate, measure; forgive’ (Cheung 2007: 6–10)

This Hungarian verb does not have an accepted etymology (TESz s.v. *bír*; EWUng s.v. *bír*); WOT (131) notes that the alleged Turkic etymology, Turkic **buyur-* ‘order, command’ (mentioned by Palló 1982: 45–47 and EWUng s.v. *bír*) is unconvincing (the problems with vocalism are similar to those found in the Turkic etymology of *kíván*, discussed above). The Indo-Iranian etymology of Munkácsi was criticized by Gombocz and Melich (1914–1944: 408–409), who did not consider it plausible because of the alleged Samoyed cognates of the Hungarian verb. However, as these cognates are clearly obsolete (Tundra Nenets *pyirəcy*^o ‘can, be able’ and Nganasan *hirə* ‘tall’ cannot be cognates of Hungarian *bír* because they reflect PU **pidi* ‘tall, long’ regularly; UEW s.v. *piðe* (*piðe-kâ*)), this is no longer an obstacle. Note that the alleged West Mansi cognate *pērm-* ‘duden’ mentioned by Gombocz and Melich is also clearly obsolete for phonological reasons. Gombocz and Melich do not comment in any way on the phonology of the possible Indo-Iranian loanword. Because of the word-initial **b-*, the loan cannot be very early, but otherwise the Iranian etymology is possible.

Only *í* and *i* are found in dialects, so the only possible reconstruction for the vowel is Proto-Hungarian **j* (ÚMT I: 485).

Another possible example is the following:

Hu *sír* ‘cry’ < ? Pre-Hu **čeri-* ← Proto-Iranian **dzarH-* (or later Iranian **zar-*?) ‘bewail the deceased’, > Parthian *z’r*, *zryg* ‘sorrow’, Khotanese *ysār-* ‘sing’, Khwarezmian *zrǝ-* ‘announce, reveal, speak about sorrow’ (< **zaraya-*; Samadi 1986: 264), Ossetic I *zælyn* ‘sound’, I *zaryn*, D *zarun* ‘sing’, Kurdish (Kurmanji) *āzār* ‘weeping, crying’ (see Cheung 2007: 470 for a full list of cognates; not attested in Old Iranian)

The traditional view (see ÚESz s.v. *sír*) is that the Hu word is of onomatopoeic origin. However, this verb might be a loan from Iranian. Cognates from Uralic have not been suggested, nor are any loan etymologies known. Cheung (2007: 470) reconstructs Proto-Iranian **zarH-* (=

**dzarH-* ‘bewail the deceased’; this would be a semantically plausible origin. The Iranian word is of Indo-European origin (LIV²: 161), possibly related to Sanskrit *jarí* ‘sing’ (in EWaia I: 468–469, this is dealt with under *garí* ‘praise’, but Cheung argues that these are two distinct roots). As is the case with *bír*, the dialects show no variation, only *í* (ÚMT IV: 907). The Hungarian vocalism points to old **ǰ*; this is found in some other Ir loans as well. If the word is a very old loan, it could be borrowed from PIr **dzarH-* as Pre-Hu **ǰeri-*. Regarding the vocalism, note that the IE/Ir present stem had zero-grade, **g_ǰ(H)-yé-* (LIV²: 161). If the loan is indeed so early, the stem vocalism is somewhat peculiar but could perhaps be explained through the Ir *-ya-* present.

The substitution of Iranian **g* (> Ossetic *q, ǰ*) by Hungarian *k* is paralleled by Old Hungarian *kazdag* ← Oss *qæzdýg* ‘rich’. (It is well-known that *g-* in modern Hungarian *gazdag* is secondary, and forms with *k* are well-attested; see EWUng s.v. *gazdag*, Abáffy 1994: 11.) Various other cases where a voiceless stop reflects an Iranian voiced stop are also found among early loans, such as *tíz* mentioned above and *tehén* ‘cow’ ← Iranian **da(H)ǰnu-* id.

To conclude, it can be stated that an Iranian origin for Hungarian *kíván* ‘wish’ can be suggested without semantic problems, and the peculiar vocalism can be supported by parallels found in Iranian loanwords in Hungarian.

3. Excursus: the etymology of *hív* ‘call’

In addition to *kíván*, a new etymology for *hív* can also be suggested. The word has an uncertain Uralic etymology: MSzFE (286) and UEW connect it to the following Samoyed forms: Tundra Nenets *χāŋādm?* ‘ich bitte’, Enets *kaŋa-* ‘bitten, rufen’, Selkup (Taz) *ķuera-* ‘rufen’ and Mator *кагнамъ* ‘прошу’; the etymology is listed with a question mark in UEW, while MSzFE notes that the connection is possible (but not certain). However, this etymology is irregular and should be rejected. The word is not found in Sammallahti’s (1988) word list. The Samoyed cognates belong

together, and the Proto-Samoyed word can be reconstructed as **kâj-* (Helimski 1997: 267; in SW: 56, the reconstruction is given as **kâ-* ‘rufen, bitten’, but according to Tapani Salminen (p. c.), the Proto-Samoyed word was a nasal stem). This obviously cannot be connected with the Hungarian word.

Hungarian *hív* could be an old word: the back-vocalic declension points to Proto-Hungarian/Old Hungarian **j* (< PU **e*), and the alternation *í*: *i* in derivatives like *hivat* also points to an early age (the long vowel *í* would in this case be due to compensatory lengthening). As PU **e* develops into Hungarian *i* or *í* in *-*i*-stems (Sammallahti 1988: 514), the word *hív* could reflect earlier **kjwi-*, **kjvi-* or **kjmi-*.

If we assume that *hív* goes back to earlier **kewi-*, we can assume it is a loan from Proto-Iranian (or Proto-Indo-Iranian) **gawH-* ‘to call upon, invoke’ (Cheung 2007: 115). The Iranian root is reflected by Khwarezmian *ɣwy-* ‘praise’ (Samadi 1986: 74, 82–83), Parthian (prefixed) *’ng’w-* ‘end, make an end’⁵ and possibly by the Ossetic prefixed form (Iron) *arǵawyn/arǵ.yd*, (Digor) *arǵawun/arǵud* ‘perform a church service; [Digor] read’, as well as (Iron) *æmǵ.yd*, (Digor) *ængǵud* ‘term, date’ (note that Cheung’s explanation is different from the one presented by Abaev 1958–1989, I: 65–66, 144). Although the root is not very widely attested in Iranian, it has probable cognates in Sanskrit (*gav-*) and also in other branches of Indo-European (Greek *γοάω* ‘I lament, complain’, Old High German *gi-kewen* ‘call’; Cheung *ibid.*; Werba 1997: 346, No. 402 mentions no external cognates outside of Indo-Iranian, and EW-Aia I: 478 considers the Indo-European etymology possible but not certain), so we can be confident that the word existed in Proto-Iranian.

Samadi (1986: 82–84) interprets the Khwarezmian spelling *ɣwy-* as *ɣūwya-*, but it is noted by an anonymous referee that the Khwarezmian

⁵ Cheung notes that Ghilain 1939: 76 considers the Parthian verb to belong to Proto-Iranian **jau-* ‘increase’.

verb/spelling might be reinterpreted as **γawya-*. Regardless of the vocalism of the Khwarezmian verb, the Alanic word points to Iranian **a*, so a present stem **gawH-aya-* could perhaps be assumed.

Iranian **gawH-* would result in **kewV-*, **kawV-* or **kowV-*, if borrowed into an early form of Uralic: the vowel substitution of Iranian **a* by Uralic **e* is well-attested (Holopainen 2019: 327–328), so the etymology does not present any phonological problems. It is, however, true that most early Indo-Iranian loans are Uralic *-a*-stems, and it is not quite clear why this word would have been borrowed as an *i*-stem. However, some parallels to *i*-stem loans do exist, so this is not an obstacle as such (if Uralic **moški-* ‘wash’ is a very early Indo-Iranian loan from a predecessor of Sanskrit *majjayati*, as argued by Holopainen & Junttila 2022: 42–43, this would be some kind of parallel; furthermore, clearly somewhat later loans found only in individual branches of Uralic include some *-i*-stems, such as Mari *p̄ḍaš* ‘bind’ < Pre-Mari **p̄āntə* ← Iranian **band-a-*, Holopainen & Junttila 2022: 43–44). The stem **gawH-aya-* might also explain the strange stem vowel, as noted by the anonymous referee.

Semantically, the etymology is convincing. Other verbs have been borrowed from Iranian, too, and as the verb ‘call, invoke’ is used in religious contexts in many Indo-Iranian languages, its borrowing is not strange.

References

- Абаев = Абаев, В.И. 1958–1989. *Историко-этимологический словарь осетинского языка*. I–V. Москва & Ленинград: Академия Наук СССР.
- E. Abáffy, Erzsébet. 1994. Ósmagyar jövevényszavaink vallomása egykorú fonémarendszerünkről. *Bárcsi Géza emlékkönyv születésének 100. évfordulója alkalmából* (A magyar nyelvtudományi társaság kiadványai, 200. szám), 9–20. Budapest: A magyar nyelvtudományi társaság.

- Aikio, Ante. 2022. Proto-Uralic. In In Bakró-Nagy, Marianne & Laakso, Johanna & Skribnik, Elena (eds.), *The Oxford Guide to the Uralic languages*, 4–27. Oxford: Oxford University Press.
- Bailey, Harold. 1945. Asica. *Transactions of the Philological Society* 44. 2–38.
- D. Bartha, Katalin. 1958. *A magyar történeti szóalaktan II. A magyar szóképzés története* (Egyetemi magyar nyelvészeti füzetek 2). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Cheung, Johnny. 2002. *Studies in the historical development of the Ossetic vocalism* (Beiträge zur Iranistik, Band 21). Wiesbaden: Reichert.
- Cheung, Johnny. 2007. *Etymological dictionary of the Iranian verb* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, vol. 2). Leiden – Boston: Brill.
- Bárcezi, Géza & Országh, László (eds.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- EWaia = Mayrhofer, Manfred. 1986–2001. *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–III*. Heidelberg: Winter.
- EWUng = Benkő, Loránd. 1992–1997. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen Sprache*. 1992–1997. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ghilain, Antoine. 1939. *Essai sur la langue parthe: son système verbal d'après les textes manichéens du Turkestan oriental* (Reimpr. 1966). Louvain: Inst. Orientaliste.
- Gombocz, Zoltán & Melich, János. 1914–1944. *Magyar etimológiai szótár*. 1–2. köt. I–XVII. füzet [A-Geburnus]. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Harmatta, János. 1997. Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre. In László Kovács & László Veszprémy (eds.), *Honfoglalás és nyelvészet*, 71–83. Budapest: Balassi Kiadó.
- Helimski, Eugene. 1997. *Die matorische Sprache. Wörterverzeichnis – Grundzüge der Grammatik – Sprachgeschichte*. Unter Mitarbeit

- von Beáta Nagy (Studia Uralo-Altaica 41). Szeged: JATE Finnugor Tanszék.
- Helimski, Eugene. 2002. Zu den iranischen Lehnwörtern im Ungarischen. In Rogier Blokland & Cornelius Hasselblatt (eds.), *Finn-Ugrians and Indo-Europeans. Linguistic and literary contacts* (Studia Fenno-Ugrica Groningana 2), 105–111. Maastricht: Shaker.
- Holopainen, Sampsa & Junttila, Santeri. 2022. Die alten arischen und baltischen Lehnverben der uralischen Sprachen (Münchener Studien zur Sprachwissenschaft Beiheft 33). München: J. H. Röll.
- Holopainen, Sampsa. 2019. *Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of sound-substitutions and distribution criterion*. Doctoral thesis. University of Helsinki.
- LIV² = Rix, Helmut & Kümmel, Martin & Zehnder, Thomas & Lipp, Reiner & Schirmer, Brigitte et al. 2001. *Lexikon der indogermanischen Verben*. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage. Wiesbaden: Reichelt.
- Metsäranta, Niklas 2020: *Periytyminen ja lainautuminen. Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Moór, Elemér. 1953. Die Ausbildung des ungarischen Konsonantismus (Fortsetzung). *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 2, No ¾. 355–463.
- Munkácsi, Bernát. 1901. *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Palló, Margit K. 1982. *Régi török eredetű igéink* (Studia Uralo-Altaica Supplementa 1). Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József nominata.
- Räsänen, Martti. 1938. Ung. *kíván*. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 26. 215–216.
- Samadi, Mahlagha. 1986. *Das chwarezmische Verbum*. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Sammallahti, Pekka. 1988. Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric and Permic. In Sinor, Denis (ed.), *The Uralic languages: description, history and foreign influences*, 478–554. Leiden: E. J. Brill.
- Sárosi, Zsófia. 2003. Az ősmagyar kor: morfématörténet. In Jenő Kiss & Ferenc Pusztai (eds.), *Magyar nyelvtörténet*, 129–173. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sköld, Hannes. 1925. *Die ossetischen Lehnwörter in Ungarischen*. Lund: Gleerup. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- SW = Janhunen, Juha. 1977. *Samojedischer Wortschatz* (Castrenianumin toimitteita 17). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- TESz = Benkő Loránd (editor in chief). 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. Szerkesztők Lajos Kiss, László Kubinyi & László Papp. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÚESz = Gerstner, Károly et al. 2023. *Új magyar etimológiai szótár*.
- ÚMT = B. Lőrinczy, Éva. 1979–2010. *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Werba, Chlodwig. 1997. *Verba Indoarica. Die primären und die sekundären Wurzeln der Sanskrit-Sprache. Pars I: Radices Primariae*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- WOT = Róna-Tas, András & Berta, Árpád (with the assistance of László Károly). 2011. *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian*. Wiesbaden: Harrassowitz.

An old Uralic compound metal name

Janne Saarikivi has shown a continuing interest in etymology and early stages of the Uralic language family, so I congratulate him by offering a text concerning the origin of an old Uralic compound metal name.

The label Common Uralic (CU, borrowed from Grünthal et al. 2022) denotes here the stage after the areal dispersal of Proto-Uralic (PU) but before the (macro-)branch-specific phonological developments. When the distinction between these stages is irrelevant or impossible to make, Uralic (U) may be applied instead. During the CU stage, areally separated vernaculars are labelled pre-dialects and correspond to the pre-proto-stages of the branch-specific protolanguages. More about these concepts can be found in Häkkinen (forthcoming).

PIIr = Proto-Indo-Iranian, PIr = Proto-Iranian, IIr = Indo-Iranian in general, PIE = Proto-Indo-European. I thank Niklas Metsäranta for his valuable comments.

An old Uralic compound metal name

Uralic **ä(j)s Vn-weé(k) V* ‘tin (*Sn*) and/or lead (*Pb*)’

> Proto-Permic **zves*

> Udmurt *uz-ves* ‘tin’ (MU: ‘lead’), *śed uz-ves* ‘lead’ (“black tin”), MU *tödĭ uz-ves* ‘tin’ (“white lead”) (Wichmann 1987: 304b)

> Komi *oz-jś* ‘tin’ (Wichmann 1942: 187a)

> Proto-Mansi **ätwäs* ‘lead’ > TJ *etküš* ~ KU *öätkβš* ~ KO *öätβs* ~ P *atβš* ~ LO *ātβáš* ~ So *ātβâs* (Kannisto 2013: 131b)

I have drawn attention to this compound word earlier (Häkkinen 2009: 25–28), but it has never received a thorough scrutiny. In both Permic and Mansi, the original two-syllable components have developed into monosyllabic forms, so there are only two vowels left to analyse: the first and the second (originally third) syllable vowels. Not much can be said about the vowels of the original second and fourth syllable due to their loss.

For the first syllable vowel, the Mansi **ā* clearly points to PU **ä*. The Permic cognate set Udmurt *u* ~ Komi *o* (here reconstructed as **o*, following Csúcs 2005 and Metsäranta 2020) most often comes from PU **e-a*, although **ä* also seems a theoretically possible origin: there are a few established etymologies like PU **ḍäpḍa* ‘spleen’ > Udmurt *lup* ~ komi *lop* (Sammallahti 1988: 543) and PU **päjḗ* ‘head’ > udmurtti *puj* ~ komi *pon* (Sammallahti 1988: 548; Csúcs 2005: 70). These words may already have shifted into the **e-a* combination in Pre-Proto-Permic (or later into its representative), so a similar shift is possible for other words, too.

For the second syllable vowel, the Mansi **ä* points to the original **e-a*. The Udmurt *e* alone would point to the original **ä-a*, but there are also several cases of **e-a* (Metsäranta 2020: 98, 327–328). In Komi, the loss of **v* and the **j* seem irregular, so we must base the reconstruction on the Mansi and Udmurt forms.

Consequently, even though neither vowel represents the majority reflex in both branches, they could still be derived from the common proto-form based on minority reflexes of **ä* and **e* in Permic. Especially the consonant correspondences PPe **z* ~ PMn **t* and PPe **ś* ~ PMn **s* effectively exclude secondary spread between the branches.

In Permic, the result of U **s* could be the voiced **z* either between vowels (Metsäranta 2020: 90) or possibly also after **j* (Metsäranta 2020: 92). There are only a few examples of Proto-Uralic **jS*, but in general, the pre-consonantal **j* would probably have been lost in Permic, while in Mansi it would probably have been preserved. Based on Permic and Mansi, we could therefore reconstruct U **äs Vn-wečV*, although there

might also have been more consonants involved (e.g. U **äjs Vn-wečk V*; see below). The *-*n* in the end of the first component is a genitive ending, and it will be discussed later.

It would appear quite a stretch to assume that a compound word consisting of the same two components and with the same meaning could have been independently formed twice. And as the sibilant correspondences rule out later borrowing between Permic and Mansi, the most credible option is to derive the cognates from the same proto-form, regardless of the problems concerning the vowels. Even though no branch-specific sound changes had yet occurred when this word appeared, the very narrow distribution points to the Common Uralic stage rather than to Proto-Uralic.

There is also another metal name showing a similar formation process in Permic: Udmurt *az-ves* ‘silver’ ~ Komi *ez-jš* ‘silver’ ~ Hungarian *ezüst* ‘silver’. This seems a probable Ossetic loanword from *ævzist*, *ævzæstæ* ‘silver’ (Holopainen 2019: 385–386), because here the sibilant correspondences point to secondary spreading of the word and because the Permic vowel correspondence Ud *a* ~ Ko *e* does not regularly appear in the oldest vocabulary (Metsäranta 2020: 96–104) but could instead reflect the substitution of the Ossetic *æ* (a similar correspondence is seen in another Iranian loanword PPe **andan* ‘steel’; see Metsäranta 2020: 193).

The similarity of the second component in Permic to the name of ‘tin/lead’ probably reflects a secondary “metal formant”, not necessary any longer an independent word in a language. Such formants can even be added to loanwords, based on the model of older words from the same semantic group. Examples from Finnic are the berry formant *-*kkA* (Finnish *puolukka* ‘lingonberry’, *mustikka* ‘blueberry’, *juolukka* ‘bog bilberry’, *herukka* ‘currant’, *vatukka* ‘raspberry’) and the tree formant *-*gA* (Finnish *pihlaja* ‘rowan’, *kataja* ‘juniper’, *petäjä* ‘pine’, *jalava* ‘elm’, *salava* ‘crack willow’, *halava* ‘bay willow’).

Therefore, the apparent consonant metathesis in ‘silver’ could actually result from adding such a metal formant. Even in Hungarian this

could be a possible explanation, if we assume that *-üst* reflects earlier **wićC* (irregularly corresponding to U **wećkV* ‘metal’). We have examples like PU **wiðə-* ‘to kill’ > Hu *öl-* and PU **wit(tə* ‘5’ > Hu *öt*, and perhaps the lack of lowering of the **ü* is caused by its position in the latter syllables. This would require an old compound word for some metal already in Pre-Proto-Hungarian – most probably a cognate of Uralic **ä(j)sVn-weć(k)V* ‘tin and/or lead’. However, we can never find confirmation for such an assumption.

A possible Indo-Iranian loan etymology for U **ä(j)sV*

Here I propose an Indo-Iranian loan etymology for the first component of the compound word, U **ä(j)sV*:

← PIIr/PIr **Hayas* ‘copper/bronze’ < PIE **h₂ey-es-* ‘copper/bronze’ || Skt *áyas-* ‘copper’ → ‘iron’ ~ Av *ayah-* ‘(probably) bronze’ (Mallory & Adams 2006: 241)

We know that the Indo-Iranian laryngeal was regularly left without a reflex in Uralic (Holopainen 2019: 52) and that **ä* is one of the Uralic substitutes for the IIr **a* (Holopainen 2019: 50). The only possibly problematic sound is the IIr **y*: what would its regular reflex be? Among the convincing Indo-Iranian loanwords, there are three examples of word-initial **y* and three examples of word-internal **y* (albeit next to a consonant), all of which show **j*-substitution in Uralic (Holopainen 2019: 62, 64, 101, 105, 106, 178). There seem to be no convincing IIr loanwords with intervocalic **y*, but **j*-substitution appears likely in this position, too.

Considering the syllable structure, even the substituted **j* could be followed either by a vowel or a syncope, based on the development of loanwords containing other intervocalic consonants. There are altogether three possible outcomes, from the most common to the rarest (gathered from the data of Holopainen 2019 from intervocalic single consonants):

1. IIr (C)VCVC → U (C)VCV(CV)
2. IIr (C)VCVC → U (C)VCCV
3. IIr (C)VCVC(V) → U (C)V_ _C(V) (only laryngeal shows no reflex)

Consequently, the PIIr/PIr **Hayas* could yield either U **äjVsV*, **äjsV*, or **äsV*. Because intervocalic **j* in the Uralic vocabulary has been generally preserved in both Permic and Mansi (see examples in Sammallahti 1988: 536–551), we can exclude **äjVsV* (type 1), because it cannot match the Permic and Mansi representatives. This leaves two possible reconstructions for the assumed Indo-Iranian loanword: **äjsV* (type 2) or **äsV* (type 3). Of these two, the former would be more probable substitution-wise, while the latter would be more probable reconstruction-wise (based on Permic and Mansi cognates). Therefore, I settle here for the reconstruction U **äj(j)sV*.

The Indo-European word has various meanings. As the borrowing in any case seems to predate the Iron Age, we can exclude ‘iron’, attested in later Sanskrit, from the original meaning. It seems probable that the Indo-European word originally denoted ‘copper’ and/or ‘bronze’, as these meanings are attested in Latin, Avestan and Sanskrit, while in Germanic alone the meaning is ‘ore’ (Mallory & Adams 2006: 241).

Of temporal value is the fact that the Proto-Indo-Iranian **a* here goes back to the earlier **e*. This vowel change is one of the latest PIIr developments, dated only around 2000 BC, and the borrowing into Uralic could not have occurred before that. On the other hand, the laryngeal colouring also leading from **e* to **a* next to **h₂* could have occurred even earlier (Ollett 2014), so the borrowing could be somewhat earlier.

U **weć(k)V* ‘metal’

The latter part of this compound word, which is notoriously both phonologically and semantically colourful, was recently considered by Grünthal

et al. (2022: supplement: 10–13). Although the reconstructions **wäćka* and **waćka* are both agreed on by some Uralic branches, the high overall diversity likely reflects post-Proto-Uralic borrowing.

As stated earlier, this word has been preserved in Permic and Mansi only as a latter component of compound word(s) (PPE **-veś* ~ PMn **-wäs*), and these forms could be derived from the **e*, as could the Saami cognate (although it might also come sporadically from **ä* and before **ć* even from **a*). Permic and Mansi show no trace of **k*, but this could be due to reduction in the latter part of the compound word, especially since the final vowel was lost in both branches. Moreover, the voiceless sibilant in Permic testifies for the original consonant cluster, as the original intervocalic sibilant would have become voiced (Metsäranta, personal communication). The western branches clearly point to the original **ćk* cluster, but we cannot exclude the possibility of variants like **wećV* further east. In Mari, the U **k* should have been preserved, but there is no trace of it.

Concerning the meaning, ‘iron’ must in any case be post-Bronze Age, so ‘copper’ and ‘bronze’ are possible older meanings. However, these meanings can only be found in the westernmost branches Finnic and Saami, and the most widespread meaning appears to be ‘metal’ (Grünthal et al. 2022: supplement: 10–13). This metal name has no known etymology. Similarity to the Tocharian words has been noted, but the direction of borrowing could have been from Uralic to Tocharian (Kallio 2004) or from some unknown ancient language to both.

Original meanings of the individual components

Copper sandstone is found in a wide area around the rivers Kama, Belaya, and Ural, and bronze metallurgy was brought to this area by the Abashevo culture during the late third millennium BC. Tin bronze was yet unknown in the Abashevo area: arsenical bronze (sometimes including even silver) was used instead, as was typical in the Circum-Pontic metallurgical tradition. Only within the Seima-Turbino network did tin

bronze spread from the Altay mountains to Europe at the very end of the third millennium BC. (Koryakova & Epimakhov 2007.)

While tin bronze was used in tools and weapons, lead bronze was used in jewellery, so both tin and lead were known as minor components for bronze. Although lead is a slightly darker metal than tin, they are both “colourless” metals compared to “reddish” copper or bronze, which together with their identical role in bronze metallurgy was probably the reason for the use of the same name for both tin and lead. The descendant of U **ä(j)s Vn-wec(k) V* means ‘tin’ in Komi, ‘lead’ in Mansi, and both in Udmurt (either one in different dialects).

It is possible that there was no need to separate the name for ‘copper’ from the name for ‘bronze’ at all. It could have been seen as the same metal before and after it was made harder by adding the minor component.

Semantics is a complex question here: we know the meaning of the compound name, but the meanings of the individual components are uncertain. Fortunately, hints can be found in the metallurgical process itself, because the existence of a compound word denoting the minor component for bronze already requires knowledge about bronze metallurgy. We therefore have four possible combinations of meanings for the individual components:

1. **ä(j)s V* ‘copper/bronze’ + **wec(k) V* ‘copper/bronze’ = ‘tin/lead’
2. **ä(j)s V* ‘copper/bronze’ + **wec(k) V* ‘metal’ = ‘tin/lead’
3. **ä(j)s V* ‘metal’ + **wec(k) V* ‘copper/bronze’ = ‘tin/lead’
4. **ä(j)s V* ‘metal’ + **wec(k) V* ‘metal’ = ‘tin/lead’

Of these, the fourth option is the least probable: we should expect at least some inclusion of ‘copper/bronze’, because the motivation behind the compound word is bronze metallurgy. On the other hand, the first option would also be difficult to explain logically. It would only make sense for the name of ‘bronze’ to be formed from two different ‘copper’ words.

Of the remaining options 2 and 3, option 2 **ä(j)sV* ‘copper/bronze’ + **weć(k)V* ‘metal’ seems more probable, because the proposed Proto-(Indo-)Iranian original **Hayas* for the former component has descendants meaning ‘copper’ or ‘bronze’ in Sanskrit and Avestan, and because the most common meaning for the latter component on the Uralic side was generally ‘metal’.

Admittedly, the logical pattern ‘copper/bronze’ + ‘metal’ = ‘tin/lead’ might not appear any more obvious than the opposite order, ‘metal’ + ‘copper/bronze’ = ‘tin/lead’. However, adding the genitive ending **-n* to the former component would make it instantly more comprehensible: **ä(j)sVn-weć(k)V* ‘copper’s/bronze’s metal’. Even though there are only few certain examples of old Uralic compound words with the first component in the genitive (Aikio 2022: 21), in this case the semantic logic makes it the most probable type.

Due to strong erosion in unstressed syllables, we would not expect to see any traces of the original genitive ending **-n* in either Permian or Mansi. Moreover, at the level of synchronic grammar, neither branch has even preserved the original Uralic genitive: in Permian there is a secondary genitive, and in Mansi there is no genitive at all. Therefore, I see no obstacles to reconstructing this compound word with the original Proto-Uralic genitive ending **-n* added to the first component: **ä(j)sVn-weć(k)V*.

Archaeological context

The following overview is based on Koryakova & Epimakhov (2006: 28–44, 57–110), but the updated datings come from Marchenko et al. (2017) and Parpola (2022). The archaeological framework for the earliest bronze metallurgy in the easternmost part of Europe dates back to the third millennium BC. The Abashevo culture spread from the Don region to the northeast, in the north up to the Volga-Kama line and in the east to the Urals ca. 2300 BC, first utilizing metallurgy based on pure copper from the wide copper-sandstone deposits along the rivers Ural, Belaya,

and Kama. Soon copper-arsenic ore was imported from the eastern side of the Urals, and the first bronze was arsenical, similar to that used in the Caucasus region. At this point, tin bronze was not yet produced.

Tin bronze was first produced in the Altay-Sayan region at the very end of the third millennium BC. From here, the innovation spread westwards within the Seima-Turbino network. In the Central Ural region, it overlapped with the western metallurgical tradition of the Abashevo and Sintashta cultures. The Seima-Turbino artifacts spread to a huge area from Mongolia to Finland. There were also artifacts made in the Seima-Turbino style but from arsenical bronze; these did not spread to the east from the Urals. The closest tin deposits were in Central Kazakhstan and the Altay-Sayan region, both on the eastern side of the Urals.

Silver was also known and occasionally alloyed with copper, and within the Sintashta culture gold was also present. As both the Abashevo and Sintashta cultures have been connected to the Indo-Iranians (Kuzmina 2007: 297–306), it is no surprise that there is a reasonably old Indo-Iranian etymology for the Uralic word for ‘gold’:

CU **s/šerńa* ~ **serńa* ‘gold’
 ← PIr **dzǵHnya-* / **dzəranya-* (Holopainen 2019: 232–234)

Another interesting Indo-Iranian loanword is related to body armour:

CU **ša/okara* > Proto-Khanty **Lōγər* ‘armour, coat of mail’ > K
 Kr *taχər*, DN Ni *tayər*, J Trj Kaz *Layər*, V *lōγər*, Vj *jōγər*, O *layar*
 ← PIr **dzagara* > Oss. *zǵær* / *æsqær* ‘armour, chain mail’ (Holopainen 2019: 267–268)

Sanskrit *jagara* ‘armour’ is usually considered a borrowing from Iranian (Holopainen 2019: 268), but as such, its initial affricate still testifies for its old age, because the change **dz* > **z* ~ **d* occurred only after Proto-Iranian began developing towards Old Iranian (Cantera 2018: 492–

493). The Khanty **L* (< PU **s*, **š*) could also correspond to the later Iranian **z*, but in word-initial position the CU **š* was a possible substitute for the PIr affricate, too:

PrePFi **šoj̃-* ‘to take care’ ← PIr **stsāyáH-* ‘shade, sheen’ (Holopainen 2019: 262–263) || WU **šukta* ‘swidden field’ ← PIr **tsuxta* ‘burned’ (Holopainen 2019: 264–265) || PrePFi **šatas* ‘sprout, germ (of seed)’ ← PIr **dzaHta-* verbal adjective from the root **dzanH-* ‘to be born, to grow’ (could be also a Germanic loanword; Holopainen 2019: 257–258).

The borrowing cannot be older than Proto-Iranian: in Proto-Indo-Iranian the word would have begun with the palatalized affricate (PIIr **šagara*), which would have yielded U ***čá/okara* > PKh ***sōγar*. Armour made of bone is an ancient innovation in Eurasia, so the meaning does not present any obstacles for the early dating. The oldest evidence in the region is a lamellar armour made of horn blades, found in a Seima-Turbino burial ground in Rostovka, Southwestern Siberia (Koryakova & Epimakhov 2006: 108).

Short excursion into the East Uralic sibilant changes

It has been known for a long time that the Ugric branches Hungarian, Mansi, and Khanty seem to share certain sibilant changes, but due to the rigid traditional family tree model, it was ignored until recently that the very same changes had also taken place in Samoyedic. As it is a case of a chain of three subsequent changes occurring in a certain order, I have proposed that the changes should be considered a one-time development shared by these four East Uralic branches. (Häkkinen 2007: 71–73 *contra* Sammallahti 1988: 485, 501–502).

Since then, some doubts have emerged. Recently, Zhivlov (2018) has argued that the sibilant changes seem to have occurred at a later stage in Khanty than in Mansi, thus proving that these sound changes are a later, areally spread phenomenon. However, Zhivlov based his judgment

on only two words: ‘armour’ in Khanty (see above), and PMn **sāt* ‘7’ ~ PKh **Lāpət* ‘7’ ← PIIr **sapta* / PIr **safta* ‘7’ (Holopainen 2019: 239).

Zhivlov assumes that the Khanty word for ‘armour’ is a recent borrowing from Ossetic. If that were the case, the change **s* > **L* in Khanty would indeed be very recent. However, as this Indo-Iranian word must already have existed in Proto-Iranian and as the Khanty word can equally be an early borrowing (as shown in the previous section), this word cannot testify for the lateness of the change **s* > **L* in Khanty. The Proto-Iranian stage began soon after 2000 BC, which is early enough for loanwords to have been adopted into Common Uralic (individual pre-dialects).

The word for ‘7’ would only be a counterargument if it had been borrowed simultaneously into Mansi and Khanty. However, there is no compelling evidence supporting such an assumption. The Khanty word is clearly old, reflecting the consonant cluster PIr **ft* or even PIIr **pt*, and in any case preceding the Old Iranian stage in the first millennium BC, when the result of the change **s* > **h* was already attested (Cantera 2018: 493–494). The Mansi word could be explained as a slightly later separate borrowing after the change **s* > **L* (and later > **t*) but before the vowel change **ä* > **ā* (Uralic **ā* is one of the common substitutes for the Indo-Iranian **a*). Still, even this borrowing precedes the Old Iranian stage, showing the (secondary) **s* in Mansi.

Moreover, there are many early Indo-Iranian loanwords showing these sibilant changes in both branches, as well as younger Iranian loanwords adopted after these changes (Holopainen 2019: 341–342). How could one example dispute the evidence from the plenty of similarly developed loanwords? This one exception can be explained simply by assuming non-simultaneous borrowing.

Another counter-argument against the one-time East Uralic sibilant changes is presented by Holopainen (2019: 24): “*In Khanty, it seems clear that the sibilant-assimilation **s*–*ś* > **ś*–*ś* (PU **süksí* ‘autumn’ > Pre-Kh **süksí* > PKh **söyəs*) took place before the Ugric shift **s* > **θ*,*

which heavily points to the conclusion that the latter has to be an areal change.”

However, it is equally possible that the assimilation took place later than the East Uralic sibilant changes: PU **süksə* > EU **Lüksə* > PrePKh **süksə* > PKh **söγəs*. The *s* is produced with lesser tongue movement and energy than the strongly fricative *L*, which could explain the assimilation into the more easily pronounced *s* in the adjacency of another *s*. I find an easing assimilation more credible than an assimilation that makes pronunciation more laborious, if neither option is supported by any further evidence.

To conclude, there is still no evidence supporting the assumption that the sound changes shared by Hungarian, Mansi, Khanty, and Samoyedic occurred more often than just once or spread between the branches at different times. The most parsimonious solution is to reconstruct a one-time chain of three subsequent sound changes:

1. PU **s* and **š* coalesce into **š*
2. PU **š* > **L* (voiceless fricolateral) or **θ* (voiceless dental spirant = *θ*)
3. PU **ć* > **s*

The regular result of PU **s* and **š* through **L*/**θ* is loss in Hungarian, **t* in Mansi, **L* in Khanty, and **t* in Samoyedic, and the regular result of PU **ć* (= **š*) is *sz* [*s*] in Hungarian, **s* in Mansi, **s* in Khanty, and **s* in Samoyedic. In certain consonant clusters the development could have been different (see Zhivlov 2018), but it cannot disqualify the overall development.

Phonetic similarity to **š* supports the reconstruction of **L*, as does its presence in the Khanty dialects. On the other hand, the phonetic similarity to **t* seen in Mansi and Samoyedic supports the reconstruction of **θ*. In Permian and Mordvin, PU **s*, **š*, and **ć* have remained distinct units, while in the remaining branches there have been different kinds of

coalescences between them: in Mari $*č > *š$, in Finnic $*č > *s$, and in Saami $*š > *s$.

It seems highly improbable that such a chain of three separate sound changes would have occurred in exactly the same order independently at different times. Moreover, even if the resulting sound itself would have spread secondarily, we should still observe traces of such a secondary development. For example, some Forest Nenets dialects have borrowed the sound L from Khanty, but in Forest Nenets this new L has replaced the original l and r , not t ($< \text{PU } *s, *š$). Therefore, we can easily see that it is not a sound change originally shared with Khanty (in which $*L < \text{PU } *s, *š$). Even if it would have managed to replace the Forest Nenets t , we could still see its secondary nature, because it could not have replaced only the t from PU $*s$ and $*š$, but also the t from PU $*t$. Therefore, we cannot avoid the conclusion that these three subsequent sibilant changes must have occurred in the four eastern branches before the branch-specific sound changes took place.

To conclude, the most parsimonious scenario is still the most probable: that these complex East Uralic sibilant changes occurred only once and covered the ancestral stages of Hungarian, Mansi, Khanty, and Samoyedic. It is irrelevant here whether there was a unified East Uralic proto-dialect or the changes spread between already areally separated individual pre-dialects. At the moment, I agree with Grünthal et al. (2022) in regarding Samoyedic as the first speech community to areally separate from the rest of Proto-Uralic, although it must have remained adjacent to the other eastern branches up until it had undergone these complex changes (Häkkinen, forthcoming).

Conclusion

Some other contemporaneous (Late Proto-Indo-Iranian or Proto-Iranian) loanwords already adopted into Common Uralic are $*asora$ ‘lord, prince’, $*s/šerña \sim *serña$ ‘gold’, $*četa$ ‘100’, and $*česra$ ‘1000’ (Holopainen 2019: 70, 232, 242, 244). These, together with the borrowed words for

**a(j)sV* ‘copper/bronze’ and **ša/okara* ‘armour’ considered earlier, paint for us an impression of wealth and power. As proposed by J. P. Mallory (2001), perhaps societal innovations adopted from the Indo-Iranians offered an efficient means for the spread of the Uralic languages in the forest zone – probably accompanied by a prestige achieved by trading formerly unseen high-quality bronze artifacts.

Such wealth and power are best matched by the rich and widespread Seima-Turbino network. This network (not a proper “culture”, as there are no Seima-Turbino dwellings, but the bronze traders seem everywhere to have dwelled among the local inhabitants) unified the metallurgical spheres on both sides of the Urals. Although we can only guess the language of the early tin bronze centre in the Altay-Sayan region, the easternmost European steppe and forest-steppe arsenical bronze centre (roughly corresponding to the Abashevo culture) was most probably Indo-Iranian-speaking.

Interestingly, the main Seima-Turbino sites were located outside the Abashevo culture territory, mostly in the Eurasian taiga zone, exactly where the Uralic languages would later be located. The connection between the Seima-Turbino network and the early Uralic dispersal was first made by Kallio (2006: 16–17), followed by others (Häkkinen 2009: 49–51; Parpola 2012: 156–160; Nichols 2021; Grünthal et al. 2022).

Nevertheless, it remains unclear which chronological stages or branches of Uralic would have actually been involved in the network. As the network spread bronze artifacts in a wide area between present-day Mongolia and Finland in the centuries around 2000 BC, it is obvious that the Uralic languages could not cover any more than the central part of the whole width so early on. Transporting a person or a physical item is far easier and quicker than implanting into an area a whole new language, which would be transmitted to following generations and would little by little replace the language previously spoken in that particular area. Therefore, we must remain careful when trying to interpret possible linguistic correlations from genetic or archaeological data (see critique of the method in Häkkinen 2010; Saarikivi & Lavento 2012).

Debate over the Uralic homeland still continues, and arguments for both sides of the Urals are still supported (see Nichols 2021; Grünthal et al. 2022; Parpola 2022; Saarikivi 2022; Häkkinen, forthcoming). Irrespective of the original centre of dispersal, it is generally agreed that the Central Urals region is to be included within the primary dispersal zone of Uralic. The assumed role of the Seima-Turbino network also varies depending on the homeland model, and it is important to note that an archaeological phenomenon itself cannot testify for the linguistic homeland – it can only be presented as an extra-linguistic correlation if its time, place and the direction of expansion match the linguistic results.

It is possible that the Altay-Sayan tin bronze metallurgy was already related to the Uralic speakers, if the Uralic area could be located so far east at such an early stage. On the other hand, it is also possible that the Uralic speakers became involved in the network somewhere on its way towards the west: along Irtyš, Tobol, or Kama. The datings for the Seima-Turbino sites in Siberia often precede 2000 BC, while in the Middle and Upper Volga region the datings are somewhat later (Marchenko et al. 2017).

Whenever and wherever the Uralic speakers became involved in the Seima-Turbino network, the compound metal name for ‘tin/lead’ was formed within a language community that had learned tin bronze metallurgy originating from the Altay-Sayan region and that had allegedly borrowed the word **ä(j)sV* ‘copper/bronze’ from the Indo-Iranians. As the spread of the Indo-Iranians from Europe to Southwestern Siberia and Central Asia is generally connected to the Andronovo culture, appearing from ca. 2000 BC onwards (Kuzmina 2007), and because the Seima-Turbino network already spread from the east to Europe at the end of the third millennium, the earliest opportunity for the tin bronze metallurgy and the Indo-Iranian metal name to meet each other seems to occur in Europe: in the Volga-Ural region.

However, as this loanword represents only Late Proto-Indo-Iranian or even Proto-Iranian, we must set a *terminus post quem*: the loanword could not have been borrowed into Uralic much earlier than ca.

2000 BC. In this case, when the Proto-Iranian origin for the word is also still possible, the contacts could also have occurred in Southwestern Siberia during the early second millennium BC.

Another temporal anchor is a *terminus ante quem*: the compound word must have been formed before the areally diverged Uralic pre-dialects of the Common Uralic stage developed into phonologically differentiated individual proto-dialects. I estimate the time around 1500 BC to be the ultimate lower limit here.

To conclude, I have narrowed the place of forming the compound name for ‘tin/lead’ down to the Central Ural region (wide definition), the period to between 2000 and 1500 BC, and the donor language to either Late Proto-Indo-Iranian or Proto-Iranian. I conclude that, in at least some regional pre-dialect(s) of Common Uralic, there existed two separate words, **ä(j)sV* ‘copper/bronze’ and **weć(k)V* ‘metal’, and that the compound word **ä(j)sVn-weć(k)V* ‘tin/lead’ (“copper’s/bronze’s metal”) was formed by these Uralic speakers. The cognate was preserved only in Permic and Mansi, the latter of which participated in the East Uralic sibilant changes together with Khanty, Hungarian, and Samoyedic, before the beginning of the phonological developments of the individual branches.

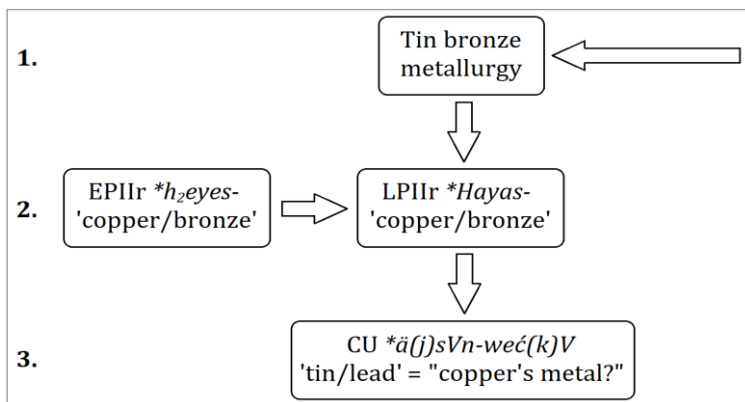

Figure 1. Chronological schema of the necessary events: 1. Adopting the tin bronze metallurgy originating from the Altay-Sayan region. 2. Borrowing the Late Proto-Indo-Iranian or Proto-Iranian word for ‘copper/bronze’. 3. Forming the compound name for ‘tin/lead’.

Literature

- Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio) 2015: The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 95, 25–66. <<https://journal.fi/susa/article/download/82642/41883/>>
- Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio) 2022: Proto-Uralic. In: Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso & Elena Skribnik (eds.), *The Oxford Guide to the Uralic Languages*, 3–27. Oxford University Press.
- Cantera, Alberto 2018: Phonology of Iranian. Herbert Ernst Wiegand (ed.): *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics*, Volume 1, 481–503. Berlin/Boston: Walter De Gruyter.
- Csúcs, Sándor 2005: *Die Rekonstruktion der Permischen Grundsprache*. Bibliotheca Uralica 13. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Riho Grünthal, Volker Heyd, Sampsa Holopainen, Juha A. Janhunen, Olesya Khanina, Matti Miestamo, Johanna Nichols, Janne Saarikivi and Kaius Sinnemäki 2022: Drastic demographic events

- triggered the Uralic spread. *Diachronica*, 1–35. Published online: 8 April 2022. <<https://doi.org/10.1075/dia.20038.gru>>
- Holopainen, Sampsa 2019: *Indo-Iranian Borrowings in Uralic. Critical Overview of the Sound Substitutions and Distribution Criterion*. Dissertation, University of Helsinki. <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/307582>>
- Häkkinen, Jaakko 2007: *Kantauralin murteutumisen vokaalivastavuuksien valossa*. Pro gradu, Helsingin yliopiston Suomalais-ugrilainen laitos. <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/19684>>
- Häkkinen, Jaakko 2009: Kantauralin ajoitus ja paikannus: perustelut puntarissa. *Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikakauskirja* 92, 9–56. <<http://www.sgr.fi/susa/92/hakkinen.pdf>>
- Häkkinen, Jaakko 2010: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen (OSA 1). *Muinaistutkija* 1 / 2010, 19–36. <<http://www.alkuperasivusto.fi/Jatkuvuus1.pdf>>
- Häkkinen, Jaakko (forthcoming): On locating Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 68.
- Kallio, Petri 2004: Tocharian loanwords in Samoyed? *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koi-vulehto zum 70. Geburtstag*. Herausgegeben von Irma Hyvärinen, Petri Kallio und Jarmo Korhonen. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, LXIII, 129–137. Helsinki 2004.
- Kallio, Petri 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 1 / 2006, 2–25. <http://www.kotikielenseura.fi/virittaja/hakemisto/jutut/2006_2.pdf>
- Kannisto, Artturi 2013: *Wogulisches Wörterbuch*. Bearbeitet von Vuokko Eiras, herausgegeben von Arto Moisio. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV.
- Koryakova, Ludmila & Epimakhov, Andrej 2006: *The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages*. Cambridge World Archaeology. Cambridge University Press.

- Kuźmina, Elena 2007: *The origin of the Indo-Iranians*. Edited by J.P. Mallory. Leiden Indo-European etymological dictionaries series, volume 3. Leiden/Boston 2007.
- Mallory, J. P. 2001: Uralics and Indo-Europeans: Problems of time and space. Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (eds.): *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*, 345–366. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 242.
- Mallory, J. P. & Adams, D. Q. 2006: *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Marchenko, Z. V. & Svyatko S. V. & Molodin V. I. & Grishin A. E. & Rykun M. P. 2017. Radiocarbon chronology of complexes with Seima-Turbino type objects (Bronze Age) in Southwestern Siberia. *Radiocarbon*, 1–17.
- Metsäranta, Niklas 2020: *Periytyminen ja lainautuminen. Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Dissertation, University of Helsinki. <<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/321695>>
- Nichols, Johanna 2021: The origin and dispersal of Uralic: Distributional typological view. *Annual Review of Linguistics* 2021 7, 351–369.
- Ollett, Andrew 2014: Evidence of laryngeal coloring in Proto-Indo-Iranian. *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics* Bd. 127 (2014), 150–165.
- Parpola, Asko 2012: Formation of the Indo-European and Uralic (Finno-Ugric) language families in the light of archaeology: Revised and integrated “total” correlations. In Riho Grünthal and Petri Kallio (eds.), *A linguistic map of prehistoric northern Europe*, 119–184. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266. <https://www.sgr.fi/sust/sust266/sust266_parpola.pdf>
- Parpola, Asko 2022: Location of the Uralic proto-language in the Kama River valley and the Uralic speakers’ expansion east and west with the ‘Sejma-Turbino Transcultural Phenomenon’ 2200–1900 BC.

Pystynen, Juho 2020: On the development of *i in Permian. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 65, 62–97.

Saarikivi, Janne 2022: The divergence of Proto-Uralic and its offspring: A descendent reconstruction. Bakró-Nagy, Marianne & Laakso, Johanna & Skribnik, Elena (eds.). *The Oxford Guide to the Uralic Languages*, 28–58. Oxford University Press.

Saarikivi, Janne & Lavento, Mika 2012: Linguistics and Archaeology: A Critical View of an Interdisciplinary Approach with Reference to the Prehistory of Northern Scandinavia. *Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond. Tromsø, Norway, October 13-16 2009*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 265, 177–216.

Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic Languages. Denis Sinor (ed.): *The Uralic languages*, 478–554. Leiden: Brill.

Wichmann, Yrjö 1942: *Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre*. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VII.

Wichmann, Yrjö 1987: *Wotjakischer Wortschatz*. Bearbeitet von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI.

Zhivlov, Mikhail 2018: Историческая фонетика и внутренняя классификация уральских языков. Presentation.

Ora et labora. Miten suomalainen rukoilee?

Käsitykset kristinuskon tulosta Suomeen ovat viime vuosikymmeninä muuttuneet. Koska suomalaisten kristillistymisen varhaisimmista vaiheista ei ole saatavissa aitoa historiallista tietoa, on ollut tapana viitata kristinuskoon liitettyihin slaavilaislainoihin (*risti, pappi, pakana, raamattu*) ja todeta niiden perusteella, että varhaisimmat kristilliset vaikutteet ovat tulleet idän suunnalta (esim. Arffman 2000: 12). Sekin on jo kauan ollut tunnettua, että ensimmäiset konkreettiset kristinuskon merkit, esimerkiksi vanhimmat kristinuskoa symboloivat esineet tai niiden koristelut, ovat peräisin ajalta ennen lännen suunnalta organisoitua käännytystyötä (yhteenvedoa esim. I. Savijärvi & M. Savijärvi 2001: 278–279).

Arkeologian ja historian puolella on kuitenkin korostettu sitä, etteivät esinelöydöt välttämättä todista mitään niiden taustalla olevan aatemaailman omaksumisesta. Alkuperäisestä kontekstistaan irrotetut kristilliset symbolit ja esineet, esimerkiksi ristit ja krusifiksit, on voitu ymmärtää pelkiksi koristeiksi tai käyttötavaroiksi. (Esim. Juva 1964: 99–132; Raninen & Wessman 2016: 272–273.) Useat kielitieteilijät ovat todenneet, että ratkaisevina esimerkkeinä mainitut lainat eivät ole keskenään saman ikäisiä eivätkä ne välttämättä ole edes tulleet samoista lähteistä ja samoja teitä (esim. Blokland 2005: 188–189, 193–194, 229–230; Kallio 2006: 156–157; Saarikivi 2009: 115, 151).

Myös kristinuskon leviämisprosessia koskevat käsitykset ovat uudistuneet. Aiemmin on ajateltu kristinuskon juurtuneen ensin Satakuntaan ja Varsinais-Suomen pohjoisosiin, mutta äskettäin on Kaarinan Ravattulan Ristimäestä Aurajoen varrelta löytynyt Suomen vanhin kirkonpaikka, joka on ajoitettu 1100-luvulle (Ruohonen 2018). Uusien löytöjen

myötä on käynyt selväksi, että Suomen vanhimmat kristilliset yhteisöt ovat olleet kyläyhteisöjä, joissa kristillisuus on levinnyt maallikkojen parissa jo ennen seurakuntien organisoitumista (Salonen 2018). Tärkeässä roolissa ovat olleet kauppiaat, joista osa on alkuaankin ollut muualta tulleita kristittyjä ja jotka kansainvälisen kaupan myötä ovat olleet jatkuvassa kosketuksessa muiden alueiden kulttuureihin. Suomen kanta-asukkaat ovat ensi vaiheessa olleet sivustakatsojia ja esimerkin seuraajia.

Kristinuskon vastaanottamisen merkki on alusta lähtien ollut kaste, johon liittyy uuden, kristillisen nimen antaminen. Myös siihen viittaavan sanan on täytynyt tulla käyttöön jo kristinuskon omaksumisen alkuvaiheessa. *Kaste* on vanhaan perintösanastoon kuuluvan *kastaa*-verbin johdos, jolla edelleenkin on kosteuteen liittyviä maallisia merkityksiä. Kristiina Ross ja Sven-Erik Soosaar (2007) ovat havainnollisesti osoittaneet, että nimenomaan vedellä kastamisen ideaan perustuva sana yhdistää Suomen vanhan ydinalueen Länsi-Euroopan kristilliseen piiriin.

Uskonnon harjoittamiseen kuuluu erottamattomasti rukoileminen. Kristillisessä alkeisopetuksessa on keskiaikaisen katekeettisen tradition mukaan keskeisellä sijalla ollut Herran rukous eli Isä meidän (esim. Pirinen 1988: 10–11). Uudessa testamentissa se esiintyy kahdesti sellaisissa kohdissa, joissa Jeesus opettaa oppilaitaan rukoilemaan. Samaa mallia on sovellettu myös käännytystyössä. Herran rukouksesta on tullut kristinuskon tunnetuin rukous, jota käytetään kaikissa kristillisissä kirkkokunnissa. Muut keskeiset katekeettiset tekstit ovat olleet apostolinen uskontunnustus ja enkelin tervehdys (*Ave Maria*), jotka kaikki sisältyivät Mikael Agricolan *Abckiriaan* (Pirinen mp.).

Verbiä *rukoilla* ei toistaiseksi ole pystytty selittämään etymologisesti. Rakenteeltaan se on selvästi johdos, mutta sen vartalon alkuperälle ei ole löytynyt kunnollista selitystä. *Rukoilla* on vakiintunut suomen kieleen vasta kantasuomalaisen ajan jälkeen siitä päätellen, ettei sillä näytä olevan vanhoja vastineita edes lähimmissä lähisukukielissä. Karjalan vastaavia verbejä on pidetty suomesta lainattuina (SKES IV 1969 s. v. *rukoilla*). Lisäksi *rukoilla*-verbin vastineita on merkitty eräistä inkerois- ja

vatjalaismurteista, mutta näissä kielissä käytetään myös useita muita rukoilemista merkitseviä verbejä. Moninaisuus kertoo toisaalta uskonnollisten vaikutteiden tulosta monelta eri suunnalta ja toisaalta todistaa vanhan yhteisen pohjan puuttumisesta. (ALFE 2: 325–326.)

Myös saamen samantapaiset verbit ovat enimmäkseen suomesta lainattuja tai mukailtuja (SKES IV 1969 *s. v. rukoilla*; Aikio 2007: 30, 45). Ainoastaan joitakin ruotsinsaamen johtamattomalta näyttäviä verbejä, esim. uumajansaamen vastinetta *råhkat*, on pidetty mahdollisina, joskin heikkoina todisteina **ruke*-tyyppisen verbivartalon palautumisesta jo varhaiskantasuomeen. Toisena ja todennäköisempänä mahdollisuutena on kuitenkin esitetty, että nämä pelkkää vartaloa edustavat verbit on abstrahoitu suomesta lainattujen johdosten pohjalta (SKES mp.). Suomessa ei mitään johtamatonta vartaloa esiinny rukoilemista merkitsevän verbin funktiossa, joten minkään **ruke*-tyyppisen vartalon olemassaolosta ei löydy todisteita.

Rukoilla on esiintynyt täysin vakiintuneena suomen kirjakielessä Agricolasta ja kaikista samanaikaisista käsikirjoituksista alkaen, joskin sillä on ollut eri murteisiin perustuvia äänteellisiä variantteja (*rukoella*, *rukoilla*, *rukoolla*, *rukuella*). Morfologisesti poikkeavia vaihtoehtoja on käytännössä vain yksi, lähinnä itämurteissa esiintyvä *rukousta*. Se on johdos *rukous*-substantiivista ja *rukoilla*-verbiä nuorempi siitä päätellen, ettei siitä ole yhtään esimerkkiä vanhassa kirjakielessä. 1800-luvun kirjallisuudessa sitä on jonkin verran käytetty, ja myös Nykysuomen sanakirjassa siitä on pari kaunokirjallista esimerkkiä, mutta Suomen kielen perussanakirjasta se on jo pudotettu kokonaan pois.

Suomen ortodoksialueilla samoin kuin karjalassa esiintyy rukoilemisen merkityksessä venäjältä lainattu *molia*. (ALFE 2: 325–326.) Tästäkin on 1800-luvun suomenkielisessä kirjallisuudessa muutama satunnainen esimerkki. Nykysuomen sanakirjassa verbi on mainittu, mutta vain leikillisenä murreasanana. Käytännössä *rukoilla*-verbillä ei suomen kirjakielessä ole koskaan ollut varteenotettavia vaihtoehtoja.

Suomen *rukoilla*-verbin lainaperäisyyttä puoltaisi se, että *rukoilla* on vahvasti kansainvälisen kristillisen kulttuurin ydinalueeseen liittyvä

sana. Tosin sillä on nykyään myös ei-kristillistä käyttöä merkityksessä 'pyytää hartaasti, anella', mutta tämä voi hyvin olla hengellisen käytön ja yleisen maallistumisen pohjalta syntynyttä laajentumaa. Lainaselityksen esteeksi nousee joka tapauksessa se, ettei potentiaalisista lähtökielistä ole löytynyt lainalähteeksi rakenteellisesti, äänteellisesti ja semanttisesti sopivaa verbiä.

Rukoilla-verbiä on joskus arveltu johdokseksi joko vanhasta germaanisesta tai todennäköisemmin vasta muinaisruotsalaisesta lainavartalosta (LÄGLOS III 2012: 175). Lainalähteeksi esitetty muinaisruotsin *prūgha* merkitsee kuitenkin uhkaamista tai pakottamista ja sen nykyvas-tine *truga* tyrkyttämistä, joten äänteellisten ongelmien lisäksi yhdistelmä on merkityseron takia epäuskottava. Ruotsin verbi on kyllä lainattu suomen kirjakieleen 1500-luvulla, mutta tarkasti ruotsin mukaisessa merkityksessä (Streng 1915: 238). Agricolalla se esiintyy helposti tunnistettavassa asussa *truuata* (MAT II 7): *Mutta Moses henen Ramatuisans aia / wathi / truua / lööpi / ia rangaitze hirmusesta* 'Mutta Mooses kirjois-saan ajaa, vaatii, pakottaa, lyö ja rankaisee hirmuisesti'. Agricolan lisäksi samaa verbiä on käyttänyt muutaman kerran vain herra Martti kuningas Kristofferin maanlain suomennoksessa 1570-luvulla, hänkin samassa asussa ja merkityksessä (Streng mp.). Kysymys on selvästi eri verbistä kuin *rukoilla*.

Rukoilla-verbin lainalähteeksi on ehdotettu myös latinan verbiä *rogare* 'kysyä, pyytää' (Laakso 2002: 369), mutta tämä yhdistelmä on sekä merkityksen että vokaalisuhteiden kannalta epäuskottava. Lainaaminen latinasta ei myöskään pragmaattisista syistä ole ollut todennäköisin vaihto-etohto, koska Suomen alueen ensimmäiset kristityt ovat ilmeisesti olleet kristinuskon omaksuneita kauppiaita, talonpoikia ja muita maallikkoja, jotka eivät ole osanneet latinaa. Myöhemminkään varsinaisen lähetystyön käynnistyttyä latinan kielen käyttö ei olisi umikkosuomalaisia käännytettäessä ollut tarkoituksenmukaista. Lyhyitä rukouksia on voitu lukea ulkomuistista sekä latinaksi että kansankielellä, mutta *rogare*-verbi ei esiinny missään edellä mainitussa katekeettisessä tekstissä. Se ei myös-

kään ole keskiajan kirkkolatinassa ollut rukoilemiseen viittaava perusverbi. Jumalanpalveluksen lyhyitä rukouksia edeltävä, usein toistuva rukouskutsu on perinteisesti muodostettu toisesta verbistä: *oremus* 'rukoilkaamme' (Catholic Encyclopedia *s. v. oremus*). Sama verbi esiintyy myös pyhille osoitetussa esirukouspyynnössä *Ora pro nobis* 'rukoile puolestamme'.

Koska lainalähteen etsintä ei ole tuottanut tuloksia, on syytä pohdita, olisiko *rukoilla*-verbille löydettävissä lähde oman kielen vanhemmasta sanastosta samaan tapaan kuin on laita *kasteen* ja *kastamisen* kohdalla. Äänteellisesti ja rakenteellisesti sopiva sanavartalo olisi jo kauan ennen kristillistymisen aikaa lainattu germaaninen *ruko*, joka tarkoittaa heinäkekoa (esim. SSA 3 2000 *s. v. ruo*; LÄGLOS III 2012 *s. v. ruo*). Sekä hämäläis- että itämurteissa esiintyy myös siitä muodostettu johdos *rukoilla*, joka merkitsee heinien kokoamista keoksi kuivattamista varten. Tätä verbiä on muun heinäntekosanaston yhteydessä käsitelty Jaakko Sivula (1995: 120), joka kuitenkin on artikkelissaan todennut eksplisiitista, että se on eri sana kuin hengelliseen toimintaan viittaava verbi.

Olisiko kuitenkin mahdollista yhdistää nämä *rukoilla*-verbit keskenään? Itämerensuomalaisten kielten rukoilemista merkitsevien verbien joukossa on jo ennestään joitakin sellaisia, jotka ovat alkuaan kuvanneet rukoilemiseen liittyvää ulkoista toimintaa. Näitä ovat esimerkiksi karjalan *kumarrella* (alk. 'kumarrella ristinmerkkejä tehdessään') ja vepsän *ristas* (alk. 'tehdä ristinmerkkejä rukousta lukiessaan') (ALFE 2: 326). Miksei myös suomalaisten *rukoileminen* voisi perustua fyysiseen motivaatioon?

Vanhat germaanisiet lainat sekä heinien kokoaminen, kuivattaminen ja säilyttäminen karjan talviravinnoksi ovat vanhempia asioita kuin suomalaisten kristillistyminen, joten konkreettinen keoksi kokoaminen on ilmeisesti ollut *rukoilla*-verbin alkuperäinen merkitys. Johtimeksi on valikoitunut juuriltaan ikivanha ja yleinen *-ele/ile-* (esim. Hakulinen 1979: 258—261, 294—295), jonka funktioista sekä frekventatiivinen, kontinuaatiivinen, konatiivinen että distributiivinen sopivat asiayhteyteen. Johdin

voi esiintyä myös refleksiivisessä merkityksessä, mutta se ei heinien ko-koamisen tapauksessa ole realistinen vaihtoehto, sillä kysymyksessä on tiettyyn kohteeseen suunnattu aktiivinen toiminta, jota ilmaistaan tyypil-lisesti transitiiiviverbillä.

Periaatteessa nominivartalosta *ruko* olisi voinut muodostaa verbin myös ilman *-ele/ile*-johdinta, mutta tarkoituksenmukaisen merkityslisän ohella kyseistä johdinta käyttämällä on voitu välttää vartalon hankala as-tevaihtelu. Murteista ja paikoin karjalasta tunnetaan kyllä *ruko*-sanan toinenkin johdos *ruota* ja nimenomaan merkityksessä 'koota heinä ruko-ihin' (SKES IV 1969 s. v. *ruko*). Rakenteellisesti substantiivi *rukous* voisi olla tällaisen *ruota*-verbin johdos, mutta *ruota*-verbiä ei tunneta hengel-lisessä merkityksessä 'rukoilla' eikä *rukous*-johdos esiinny merkityk-sessä 'heinän kokoaminen rukoihin'. *Rukous* liittyy aina hengellisen mer-kityksen saaneeseen *rukoilla*-verbiin, joten se on ilmeisesti muodostettu verbistä suffiksia vaihtamalla. Vartalo on siis tässä tapauksessa abstra-hoitu vastaavalla tavalla kuin edellä mainituissa saamen verbeissä. Moni-kollista substantiivina *rukoukset* on käytetty 1630-luvulta lähtien myös merkityksessä 'rukous- t. hartaustilaisuus' (AHF 1912: 86), mutta tätä ennen se on esiintynyt vain rukoilemisen tai rukoiltaessa käytetyn lause-jakson nimityksenä. Viittaus hengelliseen kokoontumiseen ei siis näytä kuuluvan sanan vanhimpiin merkityksiin.

Keskiaikaisesta kuvataiteesta näkyy, millainen oli tyypillinen eu-rooppalainen rukousasento: kämmenet vastakkain, sormenpäät ylöspäin. Kun rukouksen lausumiseen on kiinteästi liittynyt käsien kohottaminen kekomaiseen muotoon, on alkuaan konkreettista keoksi kasaamista mer-kitsevälle *rukoilla*-johdokselle voinut luontevasti syntyä uusi hengellinen merkitys.

Albrecht Dürer: Betende Hände. Luonnos alttaritaulua varten n. 1508.

Vanhan sanan siirtyminen uuteen, hengelliseen käyttöön ei ole ollut mitenkään poikkeuksellista. *Kasteen* lisäksi on suuri joukko joko vanhoja perintösanoja tai vanhoja lainoja, joiden ensisijainen merkitys on muuttunut joko kokonaan tai osittain maallisesta hengelliseksi. Näitä ovat esimerkiksi *ehtoollinen* 'iltaruoka, illallinen', *harras* 'kova, ankara', *henki* 'hengitys, henkilö', *saarna* 'puhe, kertomus', *vapahtaa* 'päästää vapaaksi' ja *virsi* '(kertoma)runo, puhe, laulu'. Myös vanha uskonnollinen sanasto on voinut saada uuden elämän kristinuskon palveluksessa, kuten osoittavat *jumala*, *luoja* ja *taivas*. Tätä taustaa vasten ei olisi mitenkään kummallista, että myös *rukoileminen* olisi maallista alkuperää.

Lähteet

- AHF 1912 = *Acta Historica Fennica. Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta*. Julkaissut Kustavi Grotenfelt. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aikio, Ante 2007: Etymological nativization of loanwords. A case study of Saami and Finnish. – Ida Toivonen and Diane Nelson (toim.), *Saami Linguistics*. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series IV. Current issues in linguistic theory. Volume 288. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 17–52.
- ALFE 2 = *Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kielikartasto 2*. Päätoimittaja Tuomo Tuomi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007.
- Arffman, Kaarlo 2000: Katolisesta lähetysalueesta Ruotsin luterilaisen kirkon osaksi. – Anssi Mäkinen (toim.), *Kristinuskon historia 2000: Kristinuskon Suomessa*. Porvoo: Weilin+Göös. 8–52.
- Blokland, Rogier 2005: *The Russian Loanwords in Literary Estonian*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Bd. 78. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Catholic Encyclopedia* = Catholic Online. Saatavilla <https://www.catholic.org>. [Alkuperäisteos] Charles Georg Herbermann (toim.): *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company 1907–1915.
- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Juva, Einar W. 1964: *Suomen kansan historia 1. Esihistoria ja keskiaika*. Helsinki: Otava.
- Kallio, Petri 2006: On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. Slavica Helsingiensia 27. Helsinki: Helsingin yliopisto, slavistiikan ja baltologian laitos. 154–166.
- Laakso, Johanna 2002: Das letzte Wort ist noch nicht gesprochen. — *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57: 363–370.
- LÄGLOS III = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Bd. III. 2012. Begründet von A. D. Kylstra, fortgeführt von Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä. Amsterdam – New York, NY: Rodopi.
- MAT II = *Mikael Agricolan teokset II. Se Wsi Testamenti*. Uudistettu näköispainos. 1987. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö. Saatavilla https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri2ut2_rdf.xml
- Nykysuomen sanakirja*. 1951–1961. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo – Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Pirinen, Kauko 1988: Suomenkielisen liturgisen kirjallisuuden synty. — Esko Koivusalo (toim.), *Mikael Agricolan kieli*. Tietolipas 112. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 9–24.
- Raninen, Sami & Wessman, Anna 2016: Rautakausi. – Georg Haggrén, Petri Halinen, Mika Lavento, Sami Raninen & Anna Wessman (toim.), *Muinaisuutemme jäljet. Suomen esi- ja varhaishistoria kivikaudelta keskiajalle*. Helsinki: Gaudeamus. 215–363.
- Ross, Kristiina & Soosaar, Sven-Erik 2007: Eesti vaimuliku kultuuri

- sönävara kujunemisest: veel kord ristimisest. — *Keel ja Kirjandus* 10/2007: 769—782.
- Ruuhonen, Juha 2018: Viimeisistä polttohautauksista ensimmäisiin kirkkoihin. Aura- ja Vähäjokilaaksojen kristillistymisen hautaustapojen ja kalmistojen perusteella. – Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Tanja Ratilainen & Kirsi Salonen (toim.), *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turun Historiallinen Yhdistys. Turku. 47—50.
- Saarikivi, Janne 2009: Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. – Jussi Ylikoski (toim.), *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugric Society*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 109—160.
- Salonen, Kirsi 2018: Kristinusko saapuu Suomeen ja juurtuu pikku hiljaa. – Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Tanja Ratilainen & Kirsi Salonen (toim.), *Koroinen. Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus*. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys. 51—65.
- Savijärvi, Ilkka & Savijärvi, Muusa 2001: Ristin tie. – *Agricolasta Inkeriin. Juhlakirja Ilkka Savijärven 60-vuotispäiväksi*. Studia Carelica Humanistica 17. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta. 277—287.
- Sivula, Jaakko 1995: Rukoilevat heinämiehet. Entisajan heinänteosta. — Maija Länsimäki (toim.), *Sana kiertää. Kirjoituksia suomen kielestä*. Helsinki: Painatuskeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. 117—121.
- SKES IV = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* IV. 1969. Toimittaneet Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII₄. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SSA 3 = *Suomen sanojen alkuperä* 3. 2000. Päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Ko-

timaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Streng, H. J. 1915: *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Osakeyhtiö.

Suomen kielen perussanakirja 1—3. 1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki: Painatuskeskus & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Kuvalähde:

Albrecht Dürer: Betende Hände.

<[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c2/Albrecht D%C3%BCrer Betende H%C3%A4nde.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c2/Albrecht_D%C3%BCrer_Betende_H%C3%A4nde.jpg)>

Vielä huomioita Stadin slangin etymologisesta sanakirjasta¹

Käsittelen tässä kirjoituksessa Ulla-Maija Forsbergin (2021) Stadin slangin etymologisen sanakirjan (jatkossa: Forsbergin sanakirja) aineiston rajausta, etymologisia kerrostumia ja sananmuodostuksen kuvausta. Nämä huomiot eivät mahtuneet Virittäjässä julkaisemaani arvioon (Jarva 2022), mutta sopinevat hyvin tähän juhlaKirjaan. Onhan Janne Saarikivi paitsi ansioitunut etymologi myös kunnan stadilainen, joka on pitänyt Stadin slangia omana kielenään (Saarikivi 2014, suullinen tiedonanto).

Sanakirjan esipuheessa Forsberg (2021: 8-9) kertoo joitakin periaatteita hakusanojen valinnasta – esimerkiksi yhdyssanat ja metaforat on jätetty pois –, mutta ei pyri rajaamaan Stadin slangin sanastoa esimerkiksi suomen yleis- tai arkikielen suhteen. Rajauksen epämääräisyys periytyy Heikki ja Marjatta Paunosen laatimasta Stadin slangin suursanakirjasta (Paunonen 2017), joka on ollut Forsbergin pääasiallisena aineistolähteenä. Stadin slangin suursanakirjaan on periaatteessa otettu mukaan jokainen sana, joka on luotettavasti dokumentoitu ja joka on kielenkäyttäjän tai -kerääjän mielestä ollut slangia.

Implisiittisesti Stadin slangin sanastoa on rajattu joko jättämällä suomen yleiskielen sanat kokonaan mainitsematta tai kuvaamalla niiden merkitystä ja käyttöä vain silloin, kun se eroaa yleiskielen normeista. Tämä ratkaisu ei voi perustua kielen käyttöön, koska missä tahansa Stadin slangin näytteessä on runsaasti myös suomen yleiskielessä tunnettuja

¹ Haluan kiittää Jeongdo Kimiä ja nimetöntä arvioijaa arvokkaista kommentteista, jotka pyrin ottamaan huomioon parhaani mukaan.

sanoja, etenkin yleisimpiä funktiosanoja, kuten konjunktioita (*ja, kun, että*), pronomineja (*se, ne, me*) tai sellaisia verbejä kuin *olla, mennä* tai *tulla* (Jarva & Mikkonen 2018: 236). Niitä ei kuitenkaan Stadin slangin sanakirjoissa luetella muuten kuin fraseologiassa yksiköissä tai jos niiden käyttö on muuten eriytynyttä. Esimerkiksi Paunosen sanakirjassa on pronomini *ne* merkityksessä 'he', mutta sen käyttöä demonstratiivipronominina ei mainita.

Rajanveto slangin ja yleis- tai arkikielen välillä ei tietenkään ole ongelmatonta, etenkin kuin Helsingissä tai pääkaupunkiseudulla syntyneet slangisanat ovat herkkiä kulkeutumaan koko Suomeen (ks. Joki-Pesola 1993; Kim 2023). Mutta kun Stadin slangista kuitenkin puhutaan suomen kielestä erillisenä kielimuotona, joskin monimuotoisena ja vaikeasti rajattavana (Paunonen 2017: 35-37), on yllättävää, ettei slangin sanaston rajausta tällaisella poissulkumenetelmällä ole eksplisiittisesti ilmaistu tai pohdittu sen enempää.

Rajauksen epämääräisyys tulee selvästi esiin, kun Forsbergin sanakirjaa verrataan Kielitoimiston sanakirjaan (KS), jonka tarkoituksena on kuvata ”suomen nykyisen yleiskielen keskeiset sanavarat” (Kotimaisten kielten keskus 2022). Pikainenkin selailu osoittaa, että Forsbergin sanakirjassa ja KS:ssa on satoja yhteisiä sanoja. Valtaosa niistä on kuitenkin saanut KS:ssa käyttöalalyhenteen, jonka mukaan ne eroavat ”tyylisävyltään neutraalista yleiskielestä” (Kotimaisten kielten keskus 2022); yleisimmin ne on merkitty slangiksi tai arkikieliseksi.

Slangiksi merkittyjen sanojen esittäminen Stadin slangin sanakirjassa on totta kai perusteltua, miksei arkikielistenkin, etenkin jos niiden tausta voi olla Stadin slangissa, kuten *fillari, ratikka, talkkari* ja *joraa*. Toisaalta monet arkikieliset sanat on tunnettu jo vanhoissa kansanmurteissa (esimerkiksi *luuska, lätsä, kaahaa, kalppia* tai *hissukseen*). Lisäksi Forsbergin sanakirjassa on parisen kymmentä sanaa, jotka KS mainitsee käyttöalaa rajaamatta. Osa niistä on mainittu jo 1950-luvulla ilmestyneessä Nykysuomen sanakirjassa ilman mitään käyttöalamerkintää: *kama, lappaa, lätkä* 'pienehkö levy, liuska', *makki, mälli* 'purutupakka',

reilu, sketsi, stemma ja *ventti* 'korttipeli'. Niitä on vaikea pitää slangisanoina sen enempää historian, levikin kuin käyttöalankaan perustella.

Erityisesti huomiota kiinnittävät Forsbergin sanakirjan kiro sanat ja alatyylisiksi tai halventaviksi merkityt sanat, jotka ovat levikiltään yleissuomalaisia, osittain sukukielissäkin tunnettuja: *perhana, perkele, saatana, saamari, saakeli, kyrpä, muna* 'penis, kivekset' ja *nussia*. Sanan affektisuus tai alatyylisyys ei kuitenkaan välttämättä tarkoita, että se olisi slangia.

Osa edellä mainitun kaltaisista, yleis- tai arkikielisistä sanoista puoltaa paikkaansa Forsbergin sanakirjassa sen takia, että niistä esitetään uutta etymologista tietoa. Joitakin ei mainita SSA:ssa ollenkaan, kuten *mälli* 'purutupakka; isku, tälli, roiskaisu' < ru. *smäll* 'paukku, räjähdys'. Joskus Forsberg esittää uuden etymologisen selityksen, kuten *pylly* < ru *bylla, böllä* tai *väsää* < ven. *vjazát* 'kutoa, neuloa' (SSA pitää kumpaakin deskriptiivisenä). Kaikki uudet etymologiat eivät ole kovin uskottavia tai hyvin perusteltuja, kuten *korsto* ("ehkä kontaminaatio *korkea* + *roisto*") tai *simpsakka* ("muunnelma murren sanasta *simasukainen*"). Suurimmaksi osaksi etymologiat ovat kuitenkin jo entuudestaan tunnettuja ja löytyvät SSA:sta lähes sellaisenaan.

Lisäksi Kielitoimiston sanakirjassa on kymmeniä sanoja, jotka ovat saaneet käyttöalamerkinän "slg." mutta joita Forsbergin sanakirjassa ei mainita. Kuitenkin ne esiintyvät Paunosella, jonka mukaan niiden ensimmäinnat ovat enimmäkseen 1980- tai 1990-luvulta lähtien. Useimmat ovat etymologisesti sängen läpinäkyviä, englannista lainattuja (*flaijeri, ravet* ~ *reivit, rulettaa, skene* ja *spoilata*) tai suomen yleiskielen sanojen slangijohdoksia (*häläri, lemppari, mahku* ja *tatska*).

Tällaisten läpinäkyvien sanojen listaaminen etymologisessa sanakirjassa tuskin olisi tuonut kovin paljon uutta. Mielenkiintoisempia olisivat kuitenkin esimerkiksi seuraavat sanat: *handlata* (Paunosen sanakirja mainitsee merkityksessä 'tehdä kauppoja' jo 1920-30-luvuilta, mikä on selvä ruotsalaislaina, mutta nykyisessä merkityksessä 'käsitellä, hoitaa, hallita' on myös englannin *handle*-verbin vaikutusta), *piri* 'amfetamiini'

(takaperoisjohdos verbistä *piristää*, ellei sitten lyhennelmä vanhasta lainasanasta *piritys* 'pirtu' < *spiritus*), deskriptiivissävyiset *mömmö*, *säväri*, *sössiiä* ja *tötsyt*, lekseemihakui-*hepo* 'heroiini' tai erisnimiin pohjautuvat *eetvartti* (*olla* tai *tehdä eetvarttia*) ja *jorma*. (Lekseemihakuisuudesta ks. Seppälä 2013 luku D:5, erisnimien appellatiivisuudesta Sarhema 2021.)

Välillä tuntuu täysin sattumanvaraiselta, mitkä sanat on otettu mukaan Forsbergin sanakirjaan ja mitkä ovat jääneet pois. Alatyylisistä sanoista mukaan ovat päässeet *perkele*, *saatana*, *kulli* ja *kyrpä*, mutta *helvetti*, *pillu* ja *vittu* puuttuvat. *Pollari* ja *vaksi* ovat mukana, *konnari* ja *reksi* eivät. Kouluaineista mainitaan mm. *matikka*, *fyssa*, *mantsa* ja *äikkä*, mutta *ussaa*, *voikkaa*, *kemmaa* ja *kuvista* ei; sotilasslangista löytyvät *kapiainen*, *mopo* ja *intti*, mutta *kassu*, *sundis* ja *sotku* puuttuvat.

Seuraavaksi tarkastelen, millaisiin ryhmiin Forsbergin sanakirjan aineisto jakautuu alkuperäselitysten perusteella. Esitän myös arvioita eri ryhmien määrällisistä suhteista. (Näihin arvioihin olen päätenyt etsimällä sanakirjan pdf-tiedostosta alkuperästä kertovien merkkijonojen lukumäärän, esim. "< ru") Tarkkoja lukuja on luonnollisesti mahdoton sanoa, koska osa alkuperäselityksistä on epävarmoja ja eri alkuperää olevat sanat sekoittuvat toisiinsa. Slangisanojen monilähtöisyys tulee selvästi esille lukuisissa sana-artikkeleissa.

Forsbergin sanakirjassa on 2600 hakusanaa, joista ruotsalaislaineja on noin 1500, englantilaislaineja kolmisen sataa ja venäläislaineja 150–200. Muiden lainanantajakielten osuus on vähäinen. Loput 500–600 sanaa ovat siis suomalaisperäisiä. Lainasanojen 80 %:n osuus on hyvin sopusoinnussa niiden arvioiden kanssa, joissa slangisanastosta on rajattu yleiskielen ja murteiden sanat pois (Jarva & Mikkonen 2018: 239). Edellä mainittu, epämääräinen sanaston raja-*aus* ei siis näytä lisänneen suomalaisperäisten sanojen osuutta Forsbergin sanakirjassa, toisin kuin olisi voinut olettaa. Tähän lienee vaikuttanut se, että metaforisesti kehittyneet sanat, joiden lähtökohtana on usein suomen yleiskieli, on rajattu sanakirjan ulkopuolelle (esimerkiksi *kaali* tai *lanttu* merkityksessä 'pää').

Suomalaisperäiset sanat ovat joko suomen murteissa, yleiskielessä tai arkisessa puhekielessä käytettyjä sanoja tai muodostettu niiden perusteella. Ne voidaan Forsbergin käyttämien nimitysten perusteella jakaa kolmeen suurin piirtein yhtä suureen osaan: murre sanoihin, johdoksiin ja muunnelmiin. Nimitysten väliset rajat ovat epäselviä ja niitä käytetään jonkin verran myös päällekkäin.

Usein sanakirjassa todetaan suoraan, että kyseessä on murre sana: esimerkiksi *heila*, *kämppä*, *hässiä* ja *jallittaa*. Sana voi myös ”liittyä” murre sanoihin (*lätkä*, *nilkki*, *töppää*) tai kuulua niiden ”yhteyteen” (*hissukseen*, *härdeksi*, *lätsä*). Näistä sanoista suurin osa on mainittu myös Kielitoimiston sanakirjassa arkikielisinä tai ilman käyttöalamerkintää. Sanaa ”johdos” viittaa yleensä slangijohdoksiin, joille on tyypillistä sanavartalon lyhentäminen ja fonologinen modifiointi sekä erityinen suffiksi, slangijohdin (VISK § 214; Paunonen 2017: 25–28). Tavallisimpia slangijohtimia ovat *-is* (*abis*, *ainis*, *amis*, *avis*, *bilis*, *idis*), *-Ari* (*aivarit*, *albari*, *alderit*, *burari*, *etskarit*) ja *-(k)kA* (*arkka*, *aska*, *eka*, *enka*, *erka*). Vastaavia slangijohdoksia on voitu muodostaa myös suoraan lainasanoista, mutta Forsberg ei yleensä nimitä niitä johdoksiksi vaan antaa pelkästään lähtösanan, esim. *bildis* < ru *bild*, *baislari* < ru *bakelse*, *läppäri* < en *laptop*, *bunkka* < en *bunk*.

Sanaa ”muunnelma” käytetään silloin, kun sanan lopussa ei ole tyypillistä slangijohdinta tai slangisanan ja suomenkielisen lähtösanan suhde on epäsäännöllisempi, joskus myös epävarmempi kuin slangijohdoksissa. Muunnelmia ovat esimerkiksi *beba* (< *peppu*), *dona* (< *tonni*), *esso* (< *ekstaasi*), *spönde* (< *pontikka*) ja *imppaa* (< *imeä*). Muunnelmasanaa käytetään usein myös silloin, kun yhden hakusanan alla esitetään monia eri sanoja tai äännevariantteja, esim. *bade* ’raha’ ~ *baaba*, *babu* < *papu*; *kruša* ~ *kruša*, *skruša*, *rusari*; *krutsa* ’solmuke, rusetti; solmio, kravatti’ (< *rusetti*), *keppana* ~ *kepa*, *kepo*, *kepu*, *kepu*, *kepu*, *kepu*, *kepu* (< *keskiolut*), *marundeeraa* ~ *maruterraa* ~ *marraa* (< *marista*), *nipottaa* ~ *nipo*, *nippe* (< *niuottaa*, *niuho*). Näiden joukossa voi olla selviä slangijohdoksiaakin, kuten esimerkeistä ilmenee.

Sanoja ”lyhennelmä”, ”lyhentymä” ja ”lyhennys” käytetään satunnaisesti, esimerkiksi *batu* (< *patukka*), *bensa* (< *bensiini*), *homo* (< *homoseksuaali*); *bögrää* (< *pökertyä*) ja *torppaa* (< *torpedoida*) sekä numerot $y \sim yy$ (< *yksi*) $ka \sim kaa$ (< *kaksi*). Joskus rinnastus lähtösanaan tehdään lakonisesti vain maininnalla ”sanasta”, etenkin silloin kun lähtökieli voisi olla yhtä hyvin suomea kuin ruotsiakin: *abi*, *aku*, *alja*, *aplari*, *depis* ja *inssi*.

Lainasanoista suurimman ryhmän muodostavat ruotsalaisperäiset sanat. Niiden suuri osuus ei tule yllätyksenä. Etenkin Stadin slangin synnyvaiheissa kontaktit ruotsin kieleen ovat olleet tiiviit ja kaksikielisyys on ollut yleistä. Lainasanoja on saatu ruotsin yleiskielestä, mutta myös arkisesta puhekielestä, slangista ja murteista. Ruotsin murteista Stadin slangiin ovat vaikuttaneet etenkin Uudenmaan ja Pohjanmaan ruotsalaismurteet (Paunonen 2017: 29). Forsbergin sanakirja on kuitenkin ruotsin kielen varianttien suhteen melko ylimalkainen (ks. myös Paunonen 2021, Jarva 2022). Vain parinkymmenen hakusanan kohdalla on maininta, että lähtösana on peräisin suomenruotsin murteista, mutta silloinkaan murrealuetta ei usein ole täsmennetty. Harvat maininnat vaikuttavat satunnaisilta. Esimerkiksi Sipoon murteeseen viitataan vain kerran (s. v. *felkkis*), vaikka siitä on lainattu paljon muitakin slangisanoja, kuten *dokaa* ja *kloddi* (Paunonen 2017: 29). Sama koskee ruotsin slangin tai arkikielen sanoja: Helsingin ruotsin slangiin tai arkikieleen viitataan kolmen hakusanan yhteydessä: *faida*, *tšava* ja *stakassa* ’humalassa’, ja Tukholman slangiin neljässä hakusanassa (*bisse*, *jepari*, *kaale* ja *kaveri*).

Englannista lainattuja sanoja on paljon etenkin uudemmassa sanastossa, mutta jo 1900–1910-luvuilta tunnetaan kymmenkunta englantilaislainaa. Osa on säilynyt tähän päivään, kuten *beibi*, *jenkki* ja *kingi*, mutta samoihin aikoihin on lainattu myös sellaisia sanoja kuin *poiskotti* ja *tailori*. Mitä uudemmissa lainasanoista on kyse, sitä suuremmaksi käy englannin osuus, ja viimeistään 1960-luvulta lähtien englantia on lähtökielenä ruotsia yleisempi. 1990-luvulla lainatut sanat ovat melkein yksinomaan englannista, kuten *bäkkiin* ’takaisin’, *chatti* ’keskustelu (virtuaalinen)’, *killiä* ’tappaa’, *luuseri*, *läppäri*, *must* ’pakko nähdä, kokea tms.’,

niidaa 'tarvita' ja *taffi* 'karski, kova'. Selviä ruotsalaislainoja 1990-luvulta ei tunneta oikeastaan lainkaan; ainoa varma tapaus on *skumppa* 'kuohuviini' (< ru *skum-vin*). Stadin slangin synnyttänyt paikallinen, suomalais-ruotsalainen kaksikielisyys on vaihtunut angloamerikkalaisen kulttuurin ylikansalliseen vaikutukseen.

Monien englantilaisperäisten slangisanojen on oletettu tulleen slangiin ruotsin kautta, kuten *filkka* 'filmi', *flirttailla*, *jengi*, *klosetti*, *matsi* ja *sportti*. Tämä on tietysti 1900-luvun alussa lainattujen sanojen kohdalla todennäköistä; esimerkiksi *sportti* on tunnettu jo 1890-luvulta. Vasta 1990-luvulta lähtien tunnettu *skippaa* 'hypätä yli, jättää väliin' on lainausajankohdan perusteella ennemmin lainaa suoraan englannista kuin ruotsista.

Kuten muillekin slangisanoille, myös englantilaislainoille esitetään usein monia rinnakkaismuotoja. Kirjoitusasu perustuu Paunosen sanakirjaan, jonka lähteet ovat usein kirjallisia, eikä sanojen ääntämisestä ole aina tietoa. Jotkut kirjoitusasut kuvastavat selvästi englannin oikeinkirjoitusta ja ovat suomeksi epä-äännettäviä. Yleensä ne ovat rinnakkaismuotoja, kuten *chanssit* (s.v. *tsanssi(t)*), *c'moon* (s.v. *kamoon*) tai *body* (s.v. *bodi*). Hakusanat mukailevat enimmäkseen ääntämistä, kuten *biitsi* < *beach*, *tsoukki* < *joke* ja *tägi* < *tag*, mutta joissakin on ääntämisen kannalta vaikeasti tulkittavia kirjainmerkkejä tai -yhdistelmiä: *capsit*, *cena*, *cook*, *dzoini*, *dzoodzi(t)*. Toisaalta äänteellinen muuntelu ja sanoilla leikkittely on slangille ominaista. Ei ole mitenkään mahdotonta, etteikö esimerkiksi kirjoitusasu *arse* 'takapuoli' voisi heijastaa myös sanan ääntämistä [*arse*] suomen *perse*-sanana mukaan. Hyvä esimerkki "väärästä" ääntämisestä on *peiffit* 'henkilöllisyyspaperit', joka on ilmeisesti muunnelma sanasta *pahvit*. Suomen *a* olisi siis äännetty [*e*] englannin ääntämistä mukaillen.

Venäjistä lainattuja sanoja on 150–200. Ne muodostavat selvästi oman ryhmänsä, koska valtaosa niistä on lainattu autonomian aikana. Sen jälkeen kontaktit venäjän kieleen katkesivat melkein kokonaan, mutta siitä huolimatta monet venäläissanat tunnetaan yhä hyvin, kuten *bonjaa*, *kani*, *lusia*, *safka* tai *voda*. Myöhempiä venäläislainoja ovat *pätäkkä*

(1980) 'raha' ja *kuljaillla* (1990-) 'kuljeskella', jotka ovat todennäköisesti tulleet slangiin suomen murteiden kautta. Sana *druga* 'ystävä' on peräisin Kellopeliappelsiini-elokuvasta, jossa sana *droog* 'ystävä, jengiläinen' on tekstitetty suomeksi *druga*. Elokuva pohjautuu Anthony Burgessin romaaniin *Clockwork Orange*, jossa käytetään kirjailijan luomaa venäläis-peräistä slangia.

Stadin slangin venäläisperäisistä sanoista on ilmestynyt Heikki Paunosen perinpohjainen monografia *Sloboa Stadissa* (2016), johon suurin osa Forsbergin sanakirjankin venäläislainoista perustuu. Uusia etymologioita on vain jokunen, kuten *starssi* 'esimies, pomo'. *Dolkkaa* 'sanoa' on Forsbergin mukaan *tolkuttaa*-sanan muunnelmä, mutta se voisi olla myös suora laina venäjältä (< *tolkovat* "selittää, huomauttaa"). Paunosen mukaan (2016: 215) *bamlaa* 'puhua, jutella' on lainaa suomenruotsin sanasta *bamla*, eikä sille "tarvitse etsiä lainalähdettä venäjältä". Forsberg kuitenkin yhdistää sen venäjän rukousformulaan *Gospodi pomilui* 'Herra armahda' ja siitä lainattuun *pomiloida*-verbiin, vaikka mainitsee myös *bamla*-verbin ja toteaa sen yhteyden edellä mainittuihin sanoihin olevan "epäselvä".

Bamlaa on myös hyvä esimerkki siitä, miten ruotsalais- ja venäläislainat sekoittuvat toisiinsa. Jotkin muutkin venäläisperäiset sanat ovat voineet tulla slangiin ruotsin kautta, kuten *knäyssi* ja *stakassa*. On myös sanoja, joissa sekä ruotsi että venäjä ovat voineet olla välittäjäkieliniä: *balsa* ja *buffa* (ranskasta) sekä *futlaari* (saksasta). Joskus saman sanan rinnakkaismuodot voivat olla lainaa eri kielistä, tai erikieliset lainasanat sekoittuvat toisiinsa. Esimerkiksi *dilkkaa* 'jakaa', rinn. *deelaa*, *de-laa*, *diilaa* voi olla peräisin joko venäjältä tai ruotsista, ja myöhemmin siihen on sekoittunut myös englantilaisperäinen *diilaa* 'tehdä kauppoja, myydä huumeita'.

Muista kielistä suoraan lainattuja sanoja on vähän. Esimerkiksi saksalaisperäisistä sanoista valtaosa on tullut slangiin ruotsin kautta. Suoria lainoja on parisenkymmentä. Niistä suurin osa on lainaa 1900-luvun alusta, kuten *groussi*, *lauffaa*, *stiflat*, *vasseri* ja *santsi*, ja uudempia lainoja on vain jokunen: 1990-luvulta ovat *fatse* ja *shaisse*. Sanoissa

faini 'hieno' ja *flesu* (rinn. *fläsä*, *fleissi*) ruotsalais-, saksalais- ja englantilaisperäiset rinnakkaismuodot sekoittuvat toisiinsa. *Haussi* ~ *hausi* voi olla lainattu joko saksasta tai englannista.

Lisäksi yksittäisiä sanoja on lainattu italiasta (*bambiino*, *tsau*), ranskasta (*blankku* 'valkoviini') ja espanjasta (*manjaana* 'myöhemmin'). Romanista on tullut kolme sanaa: *biknaa* 'välittää, varsinkin huumeita', *dzumbaa* 'ennustaa kädestä, povata' ja *kaale* 'romani'.

Kokonaisuutena Forsbergin sanakirja antaa monipuolisen kuvan etenkin vanhemman (1960-luvulle asti) slangisanaston alkuperästä, etymologisista kerrostumista ja äänteellisestä variaatiosta. Se yhdistää ansiokkaasti hyvinkin laajoja ja vaihtelevia sanapesyeitä yhden, etymologisesti yleensä selvästi tulkittavan hakusanan alle. Sananmuodostuksen kuvauksessa Forsberg on kuitenkin hyvin suurpiirteinen esittäessään lukuisat äänne- ja johdosvariantit vain yhtenä luettelona ja käyttäessään sanoja "johdos", "muunnelma" ja "lyhennelmä" epäjohdonmukaisesti.

Olisi houkuttelevaa soveltaa tämän sanakirjan aineistoon samoja käsitteitä, mitä Jeongdo Kim (2019) on viimeksi käyttänyt onomato-poieettis-deskriptiivisten sanaston tutkimuksessa, kuten perussanamuotti (mts: 47-48) ja kvasijohdin (mts. 36). Esimerkiksi *keppana*, *kepa*, *kepo*, *kepu*, *kepukka* ja *kebardi* ovat Forsbergin mukaan yksinkertaisesti "muunnelmia" sanasta *keskiolut*. Joukosta voitaisiin kuitenkin erottaa perussanamuottiin mukautuneet *kepa*, *kepo* ja *kepu*, kvasijohtimen sisältävät *keppana* ja *kepukka* sekä lekseemihakuinen *kebardi*. Tällainen äänne- ja johtosuhteiden yksityiskohtaisempi kuvaus jää tulevan slangintutkimuksen tehtäväksi.

Lähteet

Forsberg, Ulla-Maija 2021: Stadin slangin etymologinen sanakirja. Helsinki: Gaudeamus.

Jarva, Vesa ja Mikkonen, Jenni 2018: Lexical Mixing in a Conversation between Old Helsinki Slang Speakers. - Marjatta Palander, Helka

- Riionheimo ja Vesa Koivisto (toim.), *On the Border of Language and Dialect* (222-252). Helsinki: SKS.
- Jarva, Vesa 2022: Ravitseva annos etymologian nälkään. – *Virittäjä* 126 (1) s. 159–164.
- Joki-Pesola, Orvokki 1993: *Koululaisslangin levinneisyydestä, osa A. Pro gradu -tutkielma*. Tampereen yliopisto.
- Kim, Jeongdo 2019: *Hulisemisesta hulinaksi. Onomatopoeettisuuden haalistuminen suomen fonesteemisten substantiivien valossa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Kim, Jeongdo 2023: Bonjaaks böndet slangii? — slangisanoja Stadista koko Suomeen. Osa 2. *Tsilari* 5/2022 s. 34.
- Kotimaisten kielten keskus 2022: *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen sanakirjojen esittelyt ja pääsy verkkosanakirjoihin. Saatavilla https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* 2021. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 11.11.2021.
- Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Paunonen, Heikki 2016: *Sloboa* Stadissa. *Stadin slangin etymologiaa*. Jyväskylä: Docendo.
- Paunonen, Heikki 2017: *Tsennaaks* stadii, *bonjaaks* slangii. *Stadin slangin suursanakirja*. Laatineet Heikki ja Marjatta Paunonen. 6. painos. Jyväskylä: Docendo.
- Paunonen, Heikki 2021: Ulla-Maija Forsberg: *Stadin slangin etymologinen sanakirja*. – *Tsilari* 26 (3) s. 26-27.
- Saarikivi, Janne 2014: Suullinen tiedonanto. Tokaisu FINKA-tutkimusprojektin konferenssissa *On the Border of Language and Dialect* 5.4.2014, Joensuu.
- Sarhema, Maria 2021: Tavan tauno unoilee urpokaupungissa. *Nimien Uno, Tauno ja Urpo appellatiivistuminen ja appellatiivien käyttö Suomi* 24-keskustelupalastalla. – *Sananjalka* 63 s. 103-129.

- Seppälä, Janne 2013: Kulkine.net: tutkimus epävirallisista kulkineennimistä. Sähköinen väitöskirja, Jyväskylän yliopisto. Saatavilla <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/43944/kulkine.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. Osat ilmestyneet vuosina 1992, 1995 ja 2000 (päätoim. Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7

Turhauttavaa etymologiaa

Etymologia voi antaa suurta löytämisen riemua ja upeita onnistumisen kokemuksia tutkijalle, joka jonkin sanan alkuperää tunteja, päiviä tai vuosia pohdittuansa yhtäkkiä oivaltaakin, mistä sen täytyy tulla. Pahimmillansa etymologinen tutkimus on kuitenkin pitkäaikaisen frustraation lähde, kun jokin sana ei vain aukea, vaikka tutkijaparka on päiväkausia siihen päättänsä lyönyt ja täyttänyt niin kotinsa kuin tietokoneensakin työpöydät avattujen sanakirjojen sekamelskalla, josta on löytänyt kyllä monenlaisia vihjeitä hakemansa sanan alkuperän selvittämiseksi, mutta vain vaeltaaksensa niitten perässä tuntikausia jollekin mahdottomien äänne- ja merkityssuhteitten suolle, josta on nälkäisenä ja väsyneenä rämmittävä takaisin.

Viimeksi näin kävi minulle, kun päätin tätä juhlakokoelmaa varten selvittää jonkin sen päähenkilöön läheisesti liittyvän sanan alkuperän. Ensiksi tuli mieleen *turha*.

Harva meistä lienee päivänsankaria syvemmin pohtinut turhuuden olemusta (vrt. Saarikivi & Saarikivi 2021). Lisäksi sana kuuluu suomen kielen omiin omalaatuisiin ilmiöihin, jollaisista Janne on kirjoittanut kokonaisen kirjan (Saarikivi 2018). Sillä ei nimittäin ole edes isoissa naapurikielissämme kovin kattavia merkitysvastineita.

Ruotsissa, jonka tapoja jäsentää käsiteavaruutta suomi on vuosisatoja jäljitellyt, on *fåfång*, *onyttig*, *fruktlös*, *obehövlig*, *resultatlös*, *förspilld*, *bortkastad*, *meningslös*, *ovidkommande*, *grundlös*, *överflödig*, *omotiverad* ja *betydelselös* kukin omassa käyttöyhteydessänsä, mutta ei yleiskäyttöistä *turhaa*. Adverbi *turhaan* kääntyy yleensä *förgäves*, mutta jos suomeksi johonkin ryhtyminen *on turhaa*, ruotsinkielinen mieluiten

sanoo *det lönar sig inte*, eikä kiistele tai suutu *turhista*, vaan *tvistar om småsaker* tai *blir arg i onödan*.

Virossakaan ei ole mitään varsinaisesti *turhaa*: moniin yhteyksiin sopii käännökseksi *asjatu*, *tulutu* tai *tühi*, mutta kyllähän turhuuden lähestyminen 'asiattoman', 'tuloksettoman' ja 'tyhjän' kautta kertoo, että aika kaukaa käsitteen ytimestä on lähdettävä liikkeelle. Muissa yhteyksissä viro korostaa ylimääräisyyttä (*ülearune*), tarpeettomuutta (*tarbetu*), merkityksettömyyttä (*tähtsusetu*) tai aiheettomuutta (*alusetu*) taikka sanoo saman mallin mukaan kuin ruotsikin *see ei tasu ennast ära*.

Venäjässä *тщетный* on tunnelmaltaan hyvin samanlainen kuin *turha*, kun huokaistaan *всё тщетно!* Mutta *всё не тщетно*: useammissa yhteyksissä *turha* onkin *напрасный, лишний, излишний* tai *бесполезный* ja turhaan on *зря*.

Tältä taustalta ei ole lainkaan yllättävää, ettei *turhalla* ole vastineita suomen ulkopuolella muualla kuin inkeroisessa (*turha*) sekä karjalassa (*turha*, *turhu*), jonka SKES kuitenkin selittää lainaksi suomesta. Suomen sanaa on käyttänyt kuitenkin jo Agricola ja sillä on vastineet kaikissa murteissa. *Turha* on siis varsinaista kansallisomaisuuttamme.

Karjala kuitenkin tarjoaa ensimmäisen tärpin etymologille: KKS tuntee Säämäjärveltä ja Suojärveltä sanan *turhu* (gen. *turhan*) 'pörrö t. takku hiuksissa; pörröpää; seppelē'. No seppelēhän nyt on täysin turha koristus (*pace*, muinaiset roomalaiset) ja kiharoilla on vielä vähemmän virkaa! Sitä paitsi merkitykseltään abstraktit sanat ovat useimmiten kehittyneet konkreettistarkoitteisista.

Näin helppoa etymologia ei kuitenkaan ole. Merkityssiirtymälle pitäisi löytyä jokin motivaatio ja uskottava konteksti, josta uusi merkitys olisi päässyt yleistymään. Yleensä merkityksenmuutokset todistetaan paralleleilla eri kielistä. Sellaisia tuskin löytyy 'pörröstä' tai 'seppelēstä' 'turhaan'. Sitä paitsi – mikä olennaisinta – karjalankin *turhalta* puuttuu etymologia. Jokin deskriptiivinen selitys olisi tietysti helppo kehittää ja sellainen SSA:stä löytyykin sanoille *turkki* ja *turri*, mutta nykyään me etymologit tiedämme, ettei deskriptiivisyys riitä alkuperänselitykseksi, koska sanat eivät synny tyhjästä.

Muodoltansa *turha* ei vaikuta äänteellisesti motivoidulta sanalta sen kummemmin kuin johdokseltakaan. Otetaan siis lainasanatutkimuksen menetöt käyttöön. Pikainen vilkaisu äsken mainitsemini merkitykseltänsä läheisiin ruotsin ja venäjän sanoihin osoittaa, ettei mikään niistä tai niitten kantasanoista äänteellisesti sovi lainanlähteeksi *turhalle*.

Lähimmäs tulee venäjän *тщетный*. Sen Vasmer (REW s.v. *тще*) kuitenkin johtaa muinaisvenäjän adjektiivista *тъщъ* (*tüşčĭ*, kirkkoslaavissa *tüşti*) 'tyhjä, autio' < kantaslaavin **tuštju*, jonka balttilaisesta vastineesta on saatu yleisitämerensuomalainen *tyhjä*. Sananloppuinen *a* ei ole suuri ongelma, koska adjektiivi on voinut yhtä hyvin lainautua neutrin (**tuštja*) tai feminiinin (**tuštjā*) kuin maskuliininkin muodosta. On kiistanalaista, muttei mahdotonta, että slaavilaista suhuäännettä voisi vastata *h* lainoissa itämerensuomeen. Sen sijaan *šč*- tai *št*-yhtymää ei voi vastata *-rh-*. Vanhalla slaavilaisella lainalla sitä paitsi olisi todennäköisesti vastineita muuallakin itämerensuomessa (välttämätöntä tämä ei ole, koska kielistä katoaa sanoja jatkuvasti).

Entä jos slaavilaiselta taholta olisikin lainautunut jokin **tuštju*-sanaan liittynyt *r*-johdos, siis **tüşčĭ-rV*, josta sitten *h* olisi vasta suomessa kiepsahtanut metateesinä ympäri *r*:n kanssa? Tällöin *turha* voisi kuulua yhteen ajan *tuhraamisen* kanssa, johon se semanttisesti ilman muuta liittyy. Tässä pitäisi kumminkin selittää aivan epätavalliseen suuntaan **tuhra* > *turha* kulkenut metateesi: yleensä suomen *h* on liikkunut sanan alun (*imeh* > *ihme*) eikä lopun suuntaan. Tässä 'haaskaamisen' merkityksessä *tuhrata* lieneekin *tuhlata*-verbin myöhäinen äännevariantti (vrt. Nikkilä 1999: 140), johon on vaikuttanut yhtäältä *turha*, toisaalta *tuhria*, *tuhrata* 'liata'. *Turha* siis selittää *tuhraamisen* eikä *tuhraaminen turhaa*.

Riimisanat usein paljastavat lainautumisen suunnan, joten etymologi on riimeistä yhtä kiinnostunut kuin räppärit ja ristikonratkojatkin. *Turhalla* on (itämeren)suomessa kaksi riimisananaa, *murha* sekä vesiputousta ja kosken kuohua merkitsevä *purha*, kummatkin germaanisista lainoista alan luotettavimman perusteoksen (LägLoS) mukaan. Yhtymä *-rh-* esiintyy lisäksi kirjan germaanisiperäisiksi hyväksymissä sanoissa *horha*,

karhita ja *marhaminta*. Seuraavaksi lähdin hakemaan *turhan* alkuperää siitä suunnasta.

Sekä *murha* että *purha* ovat yhtä lailla suppealevikkisiä kuin *turha*. *Murhan* levikkikuva SSA:n mukaan on suorastaan hämmästyttävän samanlainen: suomen murteet, inkeroinen ja kirjakieli Agricolasta saakka. *Purha* on itäisempi sana, jolla on vastineet suomen Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteista lyydiin saakka. Äännesubstituutiot osoittavat sanat kuitenkin eri-ikäisiksi: *murhan* takana lienee kantaskandinaavin **murpa*, jota nykyruotsissa vastaa *mord* 'murha', kun taas *purhan* lähtömuoto on kantagermaanin **fursa*-z, josta tulee nykyruotsin *fors* 'koski'. Lainan **fursa* → *purha* on edelletävä kantasuomen **š* > *h*-muutosta, koska *-*s* → *-*h*- ei sovi. Vanhaa alkuperää tukee *purhan* levikkikin: sama sana on lainautunut myös saameen. Sen sijaan **murpa* → *murha* täytyy ajoittaa muutoksen jälkeen, koska *-*p* → *-*š*- ei sovi.

Jos *turha* on **š* > *h*-muutosta edeltänyt germaaninen laina, sen originaaliksi kävisi **dursa*-, **tursa*- tai **pursa*-, **durza*-, **turza*- tai **purza*- mutta ei **stursa*- eikä **sturza*-, koska **st* → *s*-. Jos *turha* taas on saatu **š* > *h*-muutoksen jälkeen, lähtömuoto voisi olla paitsi **durxa*-, **turxa*-, **purxa*- tai **sturxa*-, myös **durpa*-, **turpa*-, **purpa*- tai **sturpa*-; mahdollisesti kävisivät myös **durfa*-, **turfa*-, **purfa*- ja **sturfa*-.

Kaikkia näitä muotoja hain Kroonenin kantagermaanin sanakirjasta. Löysinkin peräti kuusi hakusanaa: substantiivit **turpi*- 'destruction' ja **turza*- 'excrement', adjektiivit **turhta*- 'bright' ja **purzu*- 'dry' sekä verbit **durzan*- 'to dare, be brave' ja **purfan*- 'to need'.

Ensin innostuin **turza*-sanasta. Jospa *turha* onkin alkuaan ollut 'paska', jota on sitten nykytyyliin käytetty adjektiivina kaikenlaisista paskoista jutuista? Äänteellisesti lainan tulisi kuitenkin olla jo kantagermaaninen, samaa lainakerrostumaa, jonka sanat todistavat peltoviljelyn ja karjatalouden ensiaskelista. Tuon ajan ihmisille lanta taisi olla yksi vähiten turhia asioita maailmassa. Äännesubstituutiossakin on sitä paitsi ongelma: *-rzd*-yhtymän pitäisi edustua *-rst*-nä niin kuin balttilaislainassa *karsta* tai skandinaavisperäisessä *pyrstö*-sanassa.

'Tuhoa' merkitsevä **turpi-* on valitettavasti rekonstruoitu vain gootin johdoksen *ga-taurps* 'tuho' pohjalta verbin **teran-* 'to tear' johdokseksi. Substituution *-*p-* → *-*h-* puolesta laina taas sopisi aikaisintaan kantaskandinaaviseksi. Mikään ei myöskään todista merkityksenmuutoksesta substantiivista 'tuho' (tai 'repeämä') kohti 'turhaa'.

Adjektiivien merkitys on kuitenkin altis muuttumaan, joten selvittelin, löytyisikö sanojen **turhta-* ja **purzu-* jatkajista jotain vihjettä muutoksesta kohti 'turhaa'. Jouduin pettymään: **purzu-* (> ruotsin *torr*) on oikeastaan kaikkialla vain 'kuiva', **turhta-* taas puuttuu skandinaavista kokonaan, muualla sillä on 'kirkkaan', 'loistavan' ja 'selkeän' merkityksiä.

Verbillä **purfan-* on jo yhtymäkohta suomen sanastoon: sen *a-*asteisesta taivutusmuodosta tai johdoksesta on lainattu suomen *tarvita* ja ilmeisesti toisesta johdoksesta *tarve* (vrt. ruotsin jo vähän vanhanaikaisen kuuloinen *tarv* 'tarve'). Olisikin tavallaan hauskaa, jos *turha* ja *tarve* palautuisivat lainoina samaan sanueeseen, mutta merkityseron lisäksi esteenä on indoeurooppalainen vokaalien astevaihtelu eli ablaut. Sekä **durzan-* että **purfan-* ovat ns. preteritopresenttisiä verbejä, joitten nominijohdoksissa on yleensä *a-*aste – ja *turhan* lähtömuodoksi pitää löytää nomini, koska adjektiiveja ei lainata verbeistä. *U-*aste tavataan kuitenkin vain feminiinisistä *ti/pi-*johdoksista **dursti* 'courage' ja *purfti* 'need'.

Näitten sanojen edustuksia De Vriesin muinaisskandinaavin sanakirjasta tutkiskellessani törmäsin vielä yhteen äänteellisesti mahdolliseen lainanlähteeseen, adjektiiviin *pverr* 'quer, unwillig' < kgerm. **pwerha-*. Sananalkua **pwe-* voisi lainoissa edustaa *tu-* samoin kuin Koivulehdon (2009: 92) mukaan **dwe-*alkua sanassa *turkanen* (← kgerm. **dwerga-*). Sama **pwerha-* löytyi Krooneniltakin rekonstruoituna merkitykseen 'cross'. Adjektiivi **pwerha-* on johdettu kantaindoeuroopan verbi-juuresta **twerk-* 'drehen, winden'.¹

¹ Samannäköinen verbi nykyenglannissa melkein samassa merkityksessä liittyy tähän vain muistutuksena siitä, kuinka paljon elämässä ja etymologiassa on satuman varassa; sitä paitsi Kroonenin mukaan indoeurooppalaiseen kantakieleen pitäisikin rekonstruoida **terkw-*.

Lopultakin minulla oli lupaava kandidaatti lähtömuodoksi: adjektiivinen, jolla tytärikielissä on monenlaisia merkityksiä. Ruotsin *tvär* on 'jyrkkä, äkkijyrkkä, äkillinen, odottamaton; kipeä, nuiva, tyyli, vastahakoinen, töykeä, yhä, äreä', saksan *zwerch* ja englannin *thwart* 'poikittainen'. Saksan muodon äännevariantiksi Kluge selittää myös adjektiivin *quer* 'poikittainen; kummallinen, omituinen, outo', josta taas lainaa on englannin samanmerkityksinen *queer*.²

Ongelmaksi jäi, että kaikki muutkin merkitykset liittyivät yllä mainittuihin. 'Jyrkästä' voi metaforan kautta tulla 'vastahakoinen, äreä' ja 'poikittaisesta' 'omituinen', mutta että 'turha'? Huomioni kiinnittyi Kroonenin mainitsemaan fäärin fraasiin *mangt fer fyr tvert* 'much goes to waste'. Tässä puhutaan nyt turhasta! *Tvert* lienee kuitenkin kivettynyt partisiippi verbistä *tvorra* 'puuttua', jota muinaisskandinaavissa vastaa *þverra* 'ehtyä, huvia, heiketä, loppua; vähentää'. Verbillä on johdos *þurðr* 'Verminderung, Abnahme' joka voisi siis periytyä kantagermaanin muodosta **þurh-daz*. De Vries pitää myös keskitalven kuun nimeä *þorri* mahdollisena johdoksena *þverra*-verbistä, jolloin sen kantagermaaninen muoto olisi varmaankin ollut **þurh-an-*; tämä on tosin vain yksi kolmesta selityksestä. Mutta eihän turhaa ole mikään ehtyvä tai hupeneva, turha päinvastoin on jotakin ylimääräistä, sitä on yllin kyllin.

Saksan *zwerch* johdatti ajatukseni aivan erilähtöiseen prepositioon ja adverbiin *durch* 'läpi', jota käytetään myös predikatiivisesti: *die Sohlen sind durch* 'kengänpohjat ovat puhki'. Puhki mennyt on tietenkin käyttökelttomana myös turhaa. Mutta suomessa on vain harvoja suoraan yläsaksasta saatuja lainasanoja eikä ainuttakaan ajalta ennen Agricola. Muinaissaksissa oli *thurh* ja muinaisenglannissa *þurh*, josta tulee nykyenglannin *through*, mutta näistäkään kielistä meillä ei suoria lainoja ole. Keskiajalla trendikkäin kieli Itämeren rannoilla oli keskialasaksi, jossa *durch*-sanaa vastasi *dorch* tai *dor*, joskus *dur* tai *dar*. Äänneellisesti nämä eivät sovi *turhaan* yhdistettäväksi. Eikä saksan predikatiivinen *durch*

² Koska äännevariantitkaan eivät synny tyhjästä, suhtaudun tähän selitykseen varauksella ehtimättä nyt kuitenkaan perehtyä sen perusteluihin.

näytä palautuvan edes keskiyläsaksaan: predikatiivisessa asemassa ei ole yksikään MWB:n tuntemista 3473 *durch*-tapauksesta.

Schillerin ja Lübbenin keskialasaksin sanakirjassa on toinenkin *dor*, myös *dorde* joka merkitsee 'töricht, unvernünftig'. Saksan *töricht* taas on suomeksi 'epäviisas, harkitsematon; yksinkertainen, tyhmä; mietön, järjetön; turha'.

Töricht ja *dor* liittyvät tietenkin toisiinsa: viisas Kluge kertoo, että *töricht* on johdos sanasta *Tor* 'houkka, hullu', jonka säännöllinen vastine alasaksissa on samanmerkityksinen *dore*, *dor*-adjektiivin substantiivikorrelaatti, johon De Vries palauttaa lainana mm. ruotsin sanan *dåre* 'hullu'. Nämä kuitenkin palautuvat kantagermaanin **dauz*-kantaan, josta Kroonenin sanakirjassa on hakusanana **dauzan*- 'fool'. Germaanisissa kielissä on **z* kehittynyt eri ympäristöissä *r*- ja *s*-äänteiksi, ja saksassakin samaa vartaloa jatkaa myös alasaksista lainattu *dösig* 'unelias, innoton'. Muinaisyläsaksassa oli Klugen mukaan vielä *tusig* ja muinaisenglannissa *dysig*, keskiyläsaksassa jo *-r*- muodoissa *töreht*, *tæreht*, *tōroht*, *tæroht*.

Turha tarvitsisi lähtömuodon, jossa sanansisäinen sibilantti on jo muuttunut *r*:ksi, mutta *u*-vokaali ei vielä levennyt eikä pidennyt *ō*:ksi. Ruotsin *dåre*-sanaa seuraamalla emme sellaiseen pääse, koska siinä *å* perustuu myöhäisen muinaisruotsin *ā*:han. Myös keskialasaksissa on sen lähtömuodossa *dore* täytynyt olla pitkä väljä vokaali. Nämä substantiivit eivät sitä paitsi selittäisi *turhan* *-h*:ta. Jos joskus muinais- ja keskiyläsaksan välillä on kielessä ollut **turig* tai **turiht*, se pääsisi jo lähelle, mutta – jälleen kerran – eihän suomessa edes tunneta yläsaksalaisia lainoja keskiajalta. Myös *turhan* kaksitavuisuus ja *o*-loppuisuus jäisivät selittämättä.

Olin jo luopunut toivosta löytää *turhalle* mitään etymologiaa, kun pääsin Juha Kuokkalan erinomaisesti varustetussa kotikirjastossa näkemään norjan etymologisen sanakirjan *Våre arveord* uuden, kolmannen painoksen. Teos vei minut takaisin saksan *durch*-sanan vastineisiin: se nimittäin liittää niihin norjan verbin *tore*, muinaisskandinaavin *þora* 'uskaltaa, rohjeta', jonka johdoksia on ruotsin samaa merkitsevä *tōras*. Verbin kantagermaanin muodoksi sanakirjan tekijät rekonstruoivat **þurhēn*,

joka adverbista 'läpi' johdettuna olisi käynyt läpi merkityksenkehityksen 'trengse (seg) gjennom/fram' > 'gå på' > 'være pågående/modig; våge'. Alkumerkitys olisi siis 'tunkeutua läpi, raivata tiensä'.

'Läpi'-sanan kantagermaaninen muoto oli *Våre arveordin* mukaan myös *purh*-alkuinen. Kroonenilta sanue on jäänyt pois. Olisiko siitä voitu johtaa myös adjektiivi **purha*- merkityksessä 'läpi tunkeutuva, röyhkeä'. Entä olisiko tällainen adjektiivi tai siitä kantasuomeen lainattu muoto voinut saada merkityksen 'turha'? Mahdollisesti. Mutta ei tämä ole sellainen etymologia, jonka olisin halunnut löytää, sellainen varma, kaunis ja kirkasvetinen lähde, jonka löytäminen päiväkausien räppimisen tuloksena saisi tuntemaan vaivansa palkituiksi. Tämä on hutera hypoteesi, kuin epämääräinen mutakuoppa, josta ei voi varmuudella sanoa, onko sen tehnyt virtaava vesi, jokin paikalle sattunut otus vai kenties tutkija itse maata tonkiessaan.

Toisaalta seuraavakin sana-artikkeli *Våre arveordissa* on hyvin kiinnostava. Tekijät nimittäin esittävät, ettei norjan *torg* 'tori' skandinaavisine vastineineen olisikaan lainaa muinaisslaavista, vaan päinvastoin muinaiskirkkoslaavin *тѣргѣ* (*tǔrgŭ*) 'tori' olisi germaanisiperäinen sana. Näin myös suomen *turku* itämerensuomalaisine vastineineen sekä liettuan *tuŗgus* 'tori' olisivatkin germaanisista eivätkä slaavilaisista lainoja.

Niiden lähtömuodoksi *Våre arveord* rekonstruoi luoteiskantagermaanin neutrin **turga* monikon nominatiivin **turgu*. Kantagermaanisissa tämän substantiivin muoto olisi **turha*, ja sanakirja liittää sen yllä mainittuun, skandinaavista puuttuvaan kantagermaanin adjektiiviin **turhta*-'kirkas, loistava, selkeä': molemmat olisivat johdoksia indoeurooppalaisen kantakielen verbijuuresta **der-k-* 'nähdä'. Johdoksen motivaationa *Våre arveord* esittää, että markkinat olisi mielletty jonkinlaisena tavaroiden katselmuksena, myyntinäyttelyä.

Etymologia avaa mielenkiintoisen näyn myös turhan menneisyyteen. Janne ei väsy muistuttamasta, kuinka helposti turhaksi leimataan asiat – ja tieto – joilla ei ole markkina-arvoa. Entäpä jos markkinat olisivatkin olleet se alkuperäinen *turha*? Turhuuden turuiltako sen olemme oppineet?

Pidän kovasti ajatuksesta muinaisista kantasuomalaisista varhaisina markkinatalouden ja rahavallan kriitikoina. Ikävä kyllä ymmärrän etymologiasta liikaa uskoakseni siihen, mutta liian vähän löytääkseni paremman selityksen.³

Turhan alkuperän penkominen oli kaiken kaikkiaan varsin turhauttava tutkimusmatka, jonka sivupoluista kuvailin tässä vain osan. Kun en enää päässyt pitemmälle, ryhdyin työstämään artikkeliksi toistakin etymologista hypoteesia, joka sekin osoittautui sudeksi.

Kaikki ei kuitenkaan ollut turhaa. Kiitän tästä Markus Juutista. Kuvailtuani epäonnisia yrityksiäni saada aikaan artikkeli Jannen juhla-kirjaan Markus sanoi, että minun pitäisi kirjoittaa artikkeli juuri siitä, miten etymologi työskentelee ja epäonnistuu – ja siihen tarkoitukseen sopivin sana on *turha*.

Lähteet

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto 2018: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Tredje utgave. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Novus forlag: Oslo.
- De Vries, Jan 1977: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite verbesserte Auflage. Leiden: Brill.
- KKS = Virtaranta, Pertti & Koponen, Raija (toim.) 1968–2005: *Karjalan kielen sanakirja*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. 25. durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin: De Gruyter.
- Koivulehto, Jorma 2009: Etymologisesti hämääriä - (*is*)*tA*-johdosverbejä, lainoja ja omapohjaisia. – *SUSA* 92: 79–102.

³ Ei myöskään *Våre arveordin* etymologiaa *turulle* kannata niellä purematta – slaavilaiselle lainaselitykselle on esitetty hyviä perusteluita.

- Kroonen, Guus 2013: *Etymological dictionary of Proto-Germanic*. Leiden Indo-European etymological dictionary series 13. Leiden – Boston: Brill.
- LägLoS = Kylstra, A. D. & Hahmo, Sirikka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo 1991–2012: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den Ostseefinnischen Sprachen I–III*. Amsterdam: Rodopi.
- MWB = Kurt Gärtner, Klaus Grubmüller, Jens Haustein, Karl Stackmann (toim.) 2013–: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch 1–3*. Im Auftrag der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz und der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Stuttgart. Saatavilla <http://www.mhdwb-online.de/>.
- Nikkilä, Osmo 1999: Sporadischer Konsonantenwechsel im Ostseefinnischen. – *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 21/22: 129–60.
- REW = Vasmer, Max 1953–58: *Russisches etymologisches Wörterbuch 1–3*. Heidelberg.
- Saarikivi, Janne 2018: *Suomen kieli ja mieli*. Teos.
- Saarikivi, Taina & Saarikivi, Janne (toim.) 2021: *Turhan tiedon kirja. Tutkimuksista pois jätettyjä sivuja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Schiller, Karl & Lübben, August 1875–81: *Mittelniederdeutsches Wörterbuch I–VI*. Bremen: Kührtmann.
- SKES = Toivonen, Y. H. & Joki, Aulis J. & Itkonen, Erkki (toim.) 1955–81: *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen Ulla-Maija (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nykykielten sanojen suomenkieliset merkitykset ja esimerkkilauseet olen hakenut *www.sanakirja.fi*-palvelusta, paitsi viron sanoille *Suomi-viro-suursanakirjasta*, <https://www.eki.ee/dict/soome/>.

Saamen kantaskandinaavisesta karjataloussanas- tosta

Johdanto

Tutkijoilla on ollut erilaisia näkemyksiä siitä, ovatko saamelaiset³ harjoittaneet karjataloutta jo varhain, ajanlaskun jälkeisen vuosituhannen alkupuoliskolla eli tarkemmin ottaen roomalaisen rautakauden (1–400 jaa.) ja kansainvaellusajan (400–700 jaa.) aikana. Tämä vastaa pohjoisgermaanisen kielihistorian osalta kantaskandinaavin aikaa, noin 200–700-luvuilla. Kielteiselle kannalle ovat päätyneet esimerkiksi T. I. Itkonen (1948: I, 183) ja Luobbal Sámmol Sámmol Ánte, Ante Aikio (2012: 80). Heidän mukaansa saamelaiskielissä esiintyvä vanha skandinaavisperäinen karjatalouteen liittyvä sanasto on saatu kauppasuhteiden kautta. Sen sijaan esimerkiksi Mikko Heikkilä (2014: 240) ja Minerva Piha (2018) ovat esittäneet, että ainakin eteläisimmät saamelaiset harjoittivat karjanhoitoa jo varhain.

Piha on esittänyt kaksi pääargumenttia, joiden perusteella hän esittää, että Ruotsin nykyisellä eteläsaamelaisalueella on harjoitettu varhaista karjanhoitoa. Ensimmäinen pääargumentti on, että Jämtlandista ja Härjedalenistä on löydetty arkeologisia kohteita, joiden löytöihin kuuluu karjaeläinten luita. Ensimmäisen vuosituhannen alkupuolelle, pääosin

¹ Suomen Akatemian hanke 349818, Turun yliopisto ja Oulun yliopisto.

² Suomen Akatemian hanke 349818, Turun yliopisto sekä Oulun ja Helsingin yliopistot.

³ Saamelaisilla tarkoitetaan tässä tekstissä saamen kieltä puhuneita ihmisiä, ei nykyisin tunnettua etnistä ryhmää.

200–500-luvuille, ajoitetuista kuudesta haudasta ja yhdeltä asuinpaikalta on löytynyt yksittäisiä hevosen- (kaksi palaa), lampaan- tai vuohen- (kolme palaa) sekä sianluita (kaksi palaa) (Piha 2018: 144, 149, 157, 222–223). Huomion arvoista on, että näiden kalmistojen haudoista on löytynyt myös huomattavasti isompia määriä esimerkiksi hirven-, peuran-, majavan- ja karhunluita sekä hirven- ja peuransarvia, mikä kertoo pyyntielinkeinojen tärkeydestä (Fossum 2006: 92; Piha 2018: 156).

Seitsemää tunnettua karjaeläimen luulöytöä, jotka edustavat mahdollisesti yli kolmensadan vuoden ajanjaksoa ja koko nykyistä Ruotsin eteläsaamelaisaluetta (n. 46 000 km²), ei voi pitää erityisen runsaana. Toisaalta ne eittämättä todistavat, että alueella oli karjaeläimiä tai sinne tuotiin niiden osia. Samalla on syytä todeta, että alueen arkeologisia kohteita on tutkittu vähän. Lisäksi on selvää, että vain osa luista on säilynyt nykyaikaan ja näistäkin vain osa on sellaisessa kunnossa, että niistä voidaan määritellä, mistä lajista ne ovat peräisin.

Finnmarkista ei samalta aikakaudelta tunneta lainkaan karjaeläinluita. Etelä-Tromssasta ja Nordlannista niitä tunnetaan vain sellaisista kohteista, joita pidetään yleensä skandinaavisina. (esim. Fossum 2006: 43, 85; Jensen 2020.) Useilta Paatsjoen laakson asuinpaikoilta on löydetty lampaan (tai vuohen) luita, jotka ajoittuvat kantaskandinaavisen kauden jälkeisen ajanjakson eli viikinkiajan (750–1050 jaa.) loppuun (Hedman ja muut 2015). Ottarin kertomus 800-luvun lopulta (ks. esim. Bately & Englert 2007) kertoo, että skandinaavien ja saamelaisten (*finnar*) välillä oli monipuolisia yhteyksiä. Venäjän puolella tutkimustilanne on niin huono, ettei selkeää käsitystä ole mahdollista muodostaa.

Toinen lähdekriittinen ongelma on, että edellä mainittujen kalmistojen tai asuinpaikkojen käyttäjien etnisyydestä, saati heidän käyttämässään kielestä, ei ole mahdollista tehdä varmoja päätelmiä nykyisten löytöjen ja arkeologisten tutkimustulosten perusteella. Ne sijoittuvat alueelle, jonka välittömässä naapurissa, pääosin rannikkoseudulla aina Ångermanlandiin asti, on asunut selvästi skandinaavista kulttuuria edustanutta väestöä, joka on elänyt viljelystä, mutta myös sisämaassa harjoi-

tettavasta pyynnistä (Fossum 2006: 43). Lähinnä sisämaassa asunut väestö vaikuttaa eronneen elintavoiltaan rannikon asukkaista ja eläneen pääosin metsästyksellä ja keräilyllä. Useat tutkijat ovat päätyneet esittämään, että aineisto viittaa siihen, että alueella on asunut yhteisöjä, jotka ovat edustaneet (ainakin) kahden eri kulttuurin tai etnisen ryhmän piirteitä joko elinkeinoiltaan tai arvomaailmaltaan. Yhteyksiä rannikon ja sisämaan ryhmien välillä on joka tapauksessa ollut. On mahdollista, että rannikon ja sisämaan yhteisöt ovat muodostaneet sellaisen etnis-kielellisen jatkumon, jolle ei ole nykyaikana vastinetta. (ks. esim. Fossum 2006: 47–50, 139–144.)

Toinen Pihan (2018: 136, 170–171) pääargumentti ja Heikkilän (2014: 240) keskeisin argumentti on, että kantaskandinaavista lainattua karjanhoitoon liittyvää sanastoa on niin runsaasti, että siihen liittyneiden kontaktien on täytynyt olla intensiivisiä. Tämän Piha tulkitsee todistavan, että eteläsaamelaiset harjoittivat karjanhoitoa. Jos sanasto olisi lainautunut vain kaupankäynnin yhteydessä, ei lainattu sanasto voisi olla hänen mukaansa näin runsasta. (Piha 2018: 136.)

Saamelaiskielten kantaskandinaavista karjataloussanastoa

Tässä artikkelissa käydään läpi saamen kielissä esiintyvää kantaskandinaavista lainattua karjatalouteen liittyvää esitettyä sanastoa ja pohditaan, mitä se kertoo saamelaisten ja skandinaavisten yhteisöjen suhteista. Kiltinän- ja turjansaamea lukuun ottamatta sanat on kirjoitettu pääosin nykyortografialla, mikäli sana esiintyy nykykielten sanakirjoissa. Esitettyjen etymologioiden perään on merkitty tällä tietoa ensimmäinen tunnettu lähde, jossa etymologia on esitetty. Tällä tavalla lukija johdatetaan alkuperäisten lähteiden äärelle ja samalla tuodaan esille, miten paljon kantaskandinaavisia lainaetymologioita on osoitettu jo varhain. Paluu vanhimpien tutkimusten äärelle voi antaa paljon myös nykytutkijoille.

Monet saamen kielissä esiintyvät lampaisiin (1–3), vuohiin (4–6) ja nautoihin (7–9) liittyvät sanat on lainattu kantaskandinaavista. Kaikista näistä esiintyy itse eläinlajia, sen poikasta sekä urosta tarkoittavat

sanat. Itse eläinlajia tarkoittavan sanan voi ajatella merkitsevän myös naarasta tai emoa. Kiltinän- ja turjansaamessa ei esiinny lännempänä tavattavaa sanaa (1), mistä syystä (2) merkitys on muuttunut tarkoittamaan 'lammasta', varmasti osin karjalan sanan *lammas* vaikutuksesta.

(1) saaE *saavhtse*, saaU *sávttsa*, saaPi *sávvttsa*, saaL *sávttsa*, saaP *sávza*, saaI *savzá*, saaKo *sauʒʒ* 'lammas' (< **sāvce*) ← ksk. **saudiz*^A > mnorj. *sauðr* 'lammas' (Wiklund 1890: 115)

(2) saaP *lappis*, saaI *lääbis*, saaKo *lää'bbes* 'karitsa', saaKi *lāmbes*, saaT *lāmbes* 'lammas, uuhi' (< **lāmpēs*) ← ksk. **lambaz* > mnorj. *lamb* 'karitsa' (ks. Thomsen 1869: 128)

(3) saaE *vierhtse*, saaU *viärttsa*, saaPi *vierttsa*, saaL *vierttsa*, saaP *vierca*, saaI *vierccá*, saaKo *viõrce*, saaKi *vir'tsəńǒz* dem 'pässi' (< **vierce*) ← ksk. **wepruz* > mnorj. *veðr* 'pässi' (Koivulehto 1999a: 8)

(4) saaE *gaajhtse*, saaU *gájttsa*, saaPi *gájtsa*, saaL *gájttsa*, saaP *gáica*, saaI *kaiccá*, saaKo *kaice* 'vuohi' (< **kājce*) ← ksk. **gaitiz* > mnorj. *geit* 'kuttu' (Wiklund 1890: 29)

⁴ Saamen ja nähtävästi myös itämerensuomen kantaskandinaavisissa lainasubstantiiveissa lainälähteenä vaikuttaa toimineen joko yksikön nominatiivi tai obliikvivartalo. Yksikön nominatiivista on lainattu ainakin suurin osa ihmisiä tarkoittavista sanoista, esim. (33) sekä saaP *gállis* 'aviomies, ukko' (< **källēs*) ← ksk. **karlaz* > mnorj. *karl* 'mies', tärkeät kotieläimet sekä muut tärkeät eläimet, esim. saaP *fállis* 'valas' (< **välēs*) ← ksk. **hwalaz* > mnorj. *hvalr* 'valas'. Suurin osa muista substantiiveista vaikuttaa lainatun obliikvivartaloista. Vastaesimerkeinä voi esittää esim. (8 ja toisaalta 13, 15, 17). Syitä eri lainälähdemuotojen valintaan voi etsiä sanojen käytöstä. Ihmisten, kotieläinten ja tärkeiden eläinten voi ajatella esiintyvän puheessa tavallisesti subjekteina, mistä syystä on ymmärrettävää, että sanat on lainattu yksikön nominatiivissa. Muut substantiivit taas toimivat usein esimerkiksi objekteina, mikä voi selittää sitä, miksi lainälähteenä on toiminut obliikvivartalo. Asian tarkempi käsittely ei mahdu tähän artikkeliin.

(5) saaL *gihttse*, saaP *gihcci* 'kili' (< **kiccē*)⁵ ← ksk. **kidja* > mnorj. *kið* 'kili' (päivitetty etymologia, ks. Wiklund 1890: 42)

(6) saaU *hábrjes*, saaPi *hábres*, saaL *hábres*, saaP *hárvvis* 'pukki' (< **háprēs*) ← ksk. **hafraz* > mnorj. *hafr* 'pukki' (Wiklund 1890: 13)

(7) saaE *govse*, saaU *guvssa*, saaPi *gussa*, saaL *gussa*, saaP *gussa*, saaI *kussá*, saaKo *kuss* 'lehmä' (< **kuse*) ← ksk. **kūz* > mnorj. *kýr* 'lehmä' (Wiklund 1894: 83)

(8) saaE *gaelpie*, saaU *gálbbie*, saaPi *gállbe*, saaL *gálbbe*, saaP *gálbi*, saaI *kálbi*, saaKo *ká'lb* 'vasikka' (< **kālpē*) ← ksk. **kalba*-⁶ > mnorj. *kalfr* 'vasikka' (Wiklund 1890: 13)

(9) saaE *vuaksa*, saaU *vuöksies*, saaPi *vuakksá*, saaL *vuoksa*, saaP *vuoksa*, saaI *vuaksá*, saaI *vuáksá* 'härkä, sonni' (< **vuoksā*) ← myöh. ksk. **oksa* > mnorj. *oxi* 'härkä' (Wiklund 1896: 212)

Lampaiden hoitamiseen liittyy, osin sekundaarisesti, saamelaiskielissä esiintyvä, kantaskandinaavista saatu villaan liittyvä sanasto (10–15). Näistä saksia tai keritsimiä tarkoittava sana (11) on voitu lainata myös muuhun kuin keritsemiseen liittyvän leikkaustyövälineen nimityksenä ja värttinää (12) on voitu käyttää myös kasvikuitujen, kuten pellavan tai hampun, kehräämiseen.

⁵ Sanaan odottaisi affrikaattaa *č*, vrt. *ráhččat* 'pingottaa nahka kuivumaan' (< **rāčče-*) ← ksk. **braidja-* > mnorj. *breiða* 'pingottaa nahka kuivumaan' (Aikio 2012: 108). Affrikaatta *c* selittyyneen sanan (4) sisältämän affrikaatan vaikutuksella.

⁶ Kiinnostavasti myös suomen *kalpe* 'kuohittu sonnivasikka' on lainattu obliikvi-vartalosta, joka voi viitata siihen, että vasikat ovat toimineet tavallisesti puheessa objekteina eivätkä subjekteina. Huomattavaa on myös se, että saameen ja itämerensuomeen sanat on lainattu ainakin alustavan analyysin perusteella poikkeuksetta samasta sanavartalosta.

(10) saaE *álløe*, saaU *ulluo*, saaPi *ullo*, saaL *ullo*, saaP *ullo*, saaI *ullu*, saaKo *oll*, saaKi *uìll^a*, saaT *uìlla* 'villa' (< **ullō*) ← ksk. **wullō*- > mnorj. *ull* 'villa' (Wiklund 1890: 163)

(11) saaE *skaarja*, saaU *skárjjá*, saaPi *skárrjá*, saaL *skárjjá*, saaP *skárrit*, saaI *skerreeh*, saaKo *ska'rri*, saaKi *ska·r̥reⁱ* 'sakset, keritsimet' (< **skāre*) ← ksk. **skārja*-⁷ > mnorj. *skæri* 'keritsimet' (Wiklund 1890: 119)

(12) saaE *snaaltje*, saaU *snaldò* (Schlachter 1958: 126), saaPi *snálddo*, saaL *snáldo*, saaP *snáldu*, saaI *snáldee*, saaKo (P, S) *sna'lddi* (< **snáltejö*), saaKo (S, N) *na'lddi*, saaKi *ná^lteⁱ*, saaT *ná^lte* 'värttinä' (< **náltejö*) ← ksk. **snáldjōn*- > mnorj. *snælda* 'värttinä' (Wiklund 1890: 126; 1892: 152)

(13) saaE *vaanhtse*, saaU *váhttsa*, saaPi *fáhttsa*, saaL *fáhttsa*, saaP *fáhcea*, saaI *vaccá*, saaKo *vacc*, saaKi *vā^ots*, saaT *vā^dtss* 'lapanen' (< **vācce*) ← ksk. **wantuz* > mnorj. *vōttr* 'lapanen' (Koivulehto 1999a: 8)

(14) saaL *duohppit* ← 'huovuttaa', saaP *duohpi* 'huopa' (* < *tuopē*), saaI *tuoppid* ← 'vanuttaa', saaKo *tuáp'pjed* ← 'vanua, kutistua' ← ksk. **tōban*- > mnorj. *pófi* 'huopa' (päivitetty etymologia, ks. Qvigstad 1893: 140)

⁷ Tässä artikkelissa olemme päättäneet jättää lainaoriginaaleihin merkitsemättä ns. Sieversin lain mukaisen vokaalin, jonka otaksutaan syntyneen germaanisissa kielissä puolivokaalin **j* edelle pitkän ensitavun tai kahden lyhyen ensitavun jäljessä. Syynä tähän ratkaisuun on se, että saame vaikuttaa viittaavan lainaoriginaaliin, jossa ei ole jälkiä Sieversin laista. Samaa ratkaisuun on päätyntä myös Aikio (2020: 9).

(15) saaE *vaarese*, saaU *vádas* ~ *váras*, saaPi *vádas* ~ *váras*, saaL *vádas*, saaP *vádas* 'karkea villasarka' (< **vāḍas*) ← ksk. **wādiz* > mnorj. *vād* 'kangaspala' (Koivulehto 1999a: 9)

Sekä lampaiden, vuohien että nautojen hoitamiseen yhdistyy maitoon liittyvä sanasto (16–19). Vaikka hera (19) voi olla lainaa myös muinaisnorjan sanan *mysa* 'hera' obliikvivartalosta *misu-*, on todennäköistä, että sana kuuluu samaan kantaskandinaaviseen lainasanakerrostumaan muiden maitoon liittyvien sanojen kanssa. Nykyisin naappu eli puinen lypsastia (20) yhdistetään lähinnä poronmaidon keräämiseen, mutta aikaisemmin sitä on käytetty myös esimerkiksi lampaiden ja vuohien lypsämisessä. On mahdollista, että sitä on käytetty samalla tavalla lehmiä lypsäessä. Sanan tarkoite on kuitenkin ainakin osassa nykykieliä myös kulhomainen yleisastia eikä yhdisty ensisijaisesti lypsämiseen. Naappuja on voitu käyttää myös muunlaisten nesteiden keräämiseen ja lyhytaikaiseen varastointiin. Hyvin lähelle näitä merkityksiä, mutta ilman myöhemmin tunnettua suoraa yhteyttä karjatalouteen, tulee myös sana saaE *gaerie* 'puinen vati tai kulho' (< **kārē*) ← ksk. **kara-* (< **kaza-*) > mnorj. *ker* 'saavi, astia, pikari', joka tunnetaan eteläsaamesta turjansaaimeen.

(16) saaE *mielhkke*, saaU *meälkkie*, saaPi *mällke*, saaL *mielkke*, saaP *mielki*, saaI *mielkki*, saaKo *mie'lk̄k̄* 'maito' (< **mielkkē*) vrt. ksk. **meluk-* > mnorj. *mjolk* 'maito' (Wiklund 1890: 66)

(17) saaP *lákca*, saaI *lahcâ*, saaKo *lahcc* 'kerma' (< **lāvceḡ*) ← ksk. **flautiz* > mnorj. *flautr* 'vatkattu maito' (Koivulehto 1999a: 8)

(18) saaE *gaasije* 'juustonjuoksutin, juoksutusmaha', saaU *gásisje* 'juustonjuoksutin', saaPi *gásse* '(vasikan tai poronvasan) juoksutusmaha', saaP *gássi*, saaI *kássee* 'juustonjuoksutin' (< **kāsejē*) ← ksk. **kāsja-* > no murt. *kjæse* 'juustonjuoksutin' (Koivulehto 1999a: 14)

(19) saaE *mæssoe*, saaU *missuo*, saaPi *misso*, saaL *misso*, saaP *missu*,
saaI *missu*, saaKo *mess* 'hera' (< **missō*) ← ksk. **miswōn-* > mnorj.
mysa 'hera' (Wiklund 1890: 68)

(20) saaE *naehpie*, saaU *náhppie*, saaPi *náhppe*, saaL *náhppe*, saaP
náhppi, saaI *näppi*, saaKo *nä'pp*, saaKi *nāḷp̄p̄^ē*, saaT *naḷpe* 'puinen
lypsyastia, kulho' (< **nāppē*) ← ksk. **hnappa-* > mnorj. *hnappr* 'kulho'
(Wiklund 1896: 84)

Kotieläimistä, kuten tietenkin myös pyydetävistä eläimistä, saadaan li-
haa (21). Tätä tarkoittavan sanan lainaaminen skandinaavisilta yhtei-
söiltä selittyisi helpoiten siten, että kotieläinten liha on ollut yksi niistä
tuotteista, joita on käytetty vaihtokaupan välineenä. Sana on voinut alun
perin tarkoittaa nimenomaan kotieläimen lihaa, mutta on sittemmin yleis-
tynyt tarkoittamaan kaikkea syötävää lihaa läntisissä saamen kielissä ja
inarinsaamessa. Tätä kautta selittyisi myös yhteissaamelaisen lihaa, ny-
kyisin lännessä nimenomaan elävää lihaa tai lihaksistoa, tarkoittavan san-
nan (esim. saaP *oažži*) erikoistuminen tähän merkitykseen.

(21) saaE *beargoe*, saaU *beärgguo*, saaPi *bärrogo*, saaL *bierrgo*, saaP
bierrgu, saaI *piärgu* 'liha (erityisesti ruoaksi käytettävä)', saaKi
pieṛ^k 'liha)ruoka' (< **piekō*) ← ksk. **bergō-* > mnorj. *bjorg* 'ruoka,
apu, suoja' (Wiklund 1894: 60)

Muita kotieläimiä saamelaiset tunsivat kantaskandinaavisena aikana sel-
västi huonommin. Tämän voi päätellä siitä, että kyseisiä eläimiä kuvaa-
vaa sanastoa on lainattu vain vähän. Tulevaisuuden tutkimuksen tehtä-
väksi jää selvittää, miten tämä käy yksiin sen kanssa, että Ruotsin nykyi-
seltä eteläsaamelaisalueelta on säilynyt kyseisen aikakauden hautoja,
joissa on sian- sekä hevosenluita (Piha 2018: 157).

(22) saaE *svijnie*, saaU *svīnie*⁸, saaPi *svijdne*, saaL *svijjne*, saaP *spiidni* 'sika' (< **svijnē*) ← ksk. **swīna* (nom.) > mnorj. *svín* 'sika' (Wiklund 1894: 113)

(23)⁹ saaE *mearroe*, saaU *mārroo*, saaPi *mærro*, saaL *mārrō*, saaP *mærrō* 'tamma' (< **mearrō*) vrt. ksk. **marhjō* > mnorj. *merr* 'tamma' (päivitetty etymologia, ks. Qvigstad 1893: 242)

(24) saaL *rässe*, saaP *rossē*¹⁰, saaT *rossē* 'hevonen' (< **rossē*) ← ksk. **hrussa* > mnorj. *hross* 'hevonen' (Wiklund 1892: 149)

Kotieläinten kasvattamiseen ja hoitamiseen liittyvät selvästi verbit (25–26). Hyvin tavallisiin merkityksiin viittaavien verbien (27) lainaaminen kielestä toiseen muuttuu ymmärrettäväksi, jos ne yhdistetään kotieläinten paimentamiseen. Paimentamiseen tai muuhun eläinten hallitsemiseen tai niiden liikkumisen kontrollointiin liittyvät myös sanat (28–32). Paimentamisessa ja muissa kotieläinten hoitamisessa ovat aputyövoimana toimineet rengit (33).

(25) saaU *källdet*, saaPi *källdit*, saaL *gálldit*, saaP *gáldet* 'kuohita (puukolla leikkaamalla)' (< **kälteje-*) ← ksk. **galdia-* > mnorj. *gelda* 'kuohita' (Wiklund 1890: 31)

(26) saaE *deemedh*, saaU *dábmat*, saaPi *dábmat*, saaL *dábmat*, saaP *dápmat*, saaI *taammád*, saaKo *taammád* 'kesyttää, opettaa eläintä' (< **tāme-*) ← ksk. **tamja-* > mnorj. *temja* 'kesyttää, opettaa eläintä' (Wiklund 1896: 37)

⁸ Qvigstad 1893: 313

⁹ Eteläsaamea lukuun ottamatta sanat ovat peräisin Qvigstad 1893: 242.

¹⁰ Sana on peräisin Qvigstad 1893: 271

(27) saaE *vaartasjiddh*, saaU *varddásjit*, saaPi *várrdahit*, saaL *vaartahit* (< **vārtāšē-*), saaP *várdát*, saal *várdád*, saaKo *várdjed*, saaT *vār^dta^d* 'katsoa, tarkkailla, tähyttää' (< **vārtā-*) ← ksk. **wardō-* > mnorj. *varða* 'vartioida, puolustaa' (Aikio 2009: 287)

(28) saaE *laajroe*, saaU *lájdduo* ~ *lájrruo*, saPi *lájido* 'tie, reitti, välimatka', saaL *lájddo*, saaP *láidu* 'vesitie, laivareitti' (< **lājðō*) ← ksk. **laidōn-* > mnorj. *laidō* 'tie' (Wiklund 1890: 53)

(29) saaE *lijredh*, saaU *láiddet* ~ *lijrret*, saaPi *lájiddit*, saaL *lájddit*, saaP *láidet*, saal *laidid*, saaKo *laⁱddjed*, saaKi *laⁱtje^o* 'ohjata, taluttaa, ajaa (eläimiä)' (< **lājðeje-*) ← ksk. **laidija-* > mnorj. *leiða* 'ohjata' (Wiklund 1890: 53)

(30) saaE *raajroe*, saaU *rájrruo* ~ *rájdduo*, saaPi *rájddo*, saaL *rájddo*, saaP *ráidu*, saal *ráidu*, saaKo *räidd*, saaKi *raⁱtje^a*, saaT *raⁱta* 'raitto, yhteen liitettyjä eläimiä' (< **rājðō*) ← ksk. **raidō* > mnorj. *reið* 'matkan- teko, ratsastus' (Sammallahti 1998: 261)

(31) saaE *gaertie*, saaU *gárddie*, saaPi *gárrda*, saaL *gárdde*, saaP *gárdi*, saal *kárdi*, saaKo *ká^rrd*, saaKi *kā^rtje^e*, saaT *kā^rtje* 'aitaus, aidattu alue' (< **kārtē*) ← ksk. **garda-* > mnorj. *garðr* 'aitaus, piha' (Koivulehto 2002: 589)

(32) saaE *krievvie*, saaU *krävva* 'poroelo, paimennettava eläinlauma' (< **krievvē*) ← ksk. *kreu(h)-* > norj. murt. *kru* 'pieni karja-aitaus' (Aikio 2012: 110)

(33) saaE *svaajnes* 'renki; nopea henkilö; iso, vahva, lihava poro', saaU *svájnas*, saaPi *svájnas*, saaL *svájnas* 'renki' (< **svájnas*) ← ksk. **swainaz* > mnorj. *sveinn* 'poika, palvelija' (Wiklund 1890: 134)

Piha (2018: 137, 164) esittää, että (34–35) liittyvät maatalouteen ja karjatalouteen, koska niitä harjoitettaessa ihmisten pitää asua paikallaan ja tällöin on tarpeen rakentaa pysyviä asumuksia ja varastoja. On kuitenkin otettava huomioon, että myös liikkuvat metsästäjä-keräilijät voivat rakentaa varastoja tai pysyviä asuntoja säännöllisen vuotuiskiertoreittinsä varrelle, kuten useiden historiallisesti tunnettujen saamelaisryhmien tiedetään tehneen. Metsästäjä-keräilijäelinkeinoja voidaan myös harjoittaa siten, että osa yhteisöstä asuu paikoillaan ja vain osa harjoittaa liikkuvaa pyyntiä. Toisaalta skandinaaviset karjanhoitajat ovat monilla alueilla muuttaneet talvi- ja kesäasuinpaikkojen (*karjamaja*, ru *fäbodval*, no *seter*) välillä (esim. Bergsland 1975: 519–520). Suurempi todiste karjataloudesta sen sijaan on (36).

(34) saaE *buvrie*, saaU *buvrrie*, saaPi, saaL *buvrrre*, saaP *buvri*, saaI *puvre*, saaKo *pu'vrr*, saaKi *puūir*, saaT *puv̄re* 'varasto' (< **puvre*) ← ksk. **būra-* > mnorj. *búr* 'varasto' (Wiklund 1896: 295)

(35) saaE *stääpoe*, saaU *ståhpuo*, saaPi *ståhpo*, saaP *stohpu* 'talo, mökki, tupa' (< **stopu*) ← ksk. **stubōn-* > mnorj. *stufa* 'talo, mökki' (Wiklund 1894: 113)

(36) saaE *fievsie*, saaU *feävssie*, saaPi *fävse*, saaL *fiekse*, saaP *fieksi* 'navetta' (< **fievsē*) ← ksk. **fē* + **hūsa-* > mnorj. *fjós* 'navetta' (päivitetty etymologia, ks. Qvigstad 1893: 150)

Oleellinen osa karjataloutta on myös karjan ruokkiminen. Sen haastavuus korostuu etenkin kasvukauden ulkopuolella. Vaikka saamelaiset luonnollisesti tunsivat aiemminkin heinän (37) ja ruohon (38), niistä puhumisen tarve lisääntyi suuresti, kun niitä piti niittää karjalle. Subarktisella ja arktisella alueella kasvukausi on lyhyt, ja siksi karjaeläinten rehuksi on kerätty mahdollisimman laajasti myös muita kasveja kuin heinää ja ruohoa. Esimerkiksi lehdeksien keräämiseen voisivat liittyä erilaiset lehtiä, ohuita

oksia ja lehteviä kasveja tarkoittavat sanat (39–41). Rehun jatkeena sekä pahnoina on käytetty kautta aikojen olkea (42).

(37) saaE *aevjie*, saaL *ájvve*, saaP *ávji* 'heinä' (< **āvje*) ← ksk. **hauja*- > mnorj. *hey* 'heinä' (Koivulehto 1999a: 13)

(38) saaE *kraesie* 'ruoho', saaU *krássie*, saaPi *grásse* (< **krāsē*), saaL *rásse* 'ruoho, kukka', saaP *rássi* 'kukka, ruoho, väinönputki', saaI *rääsi*, saaKo *rää'ss*, *rāšš^E*, saaT *rāšš^E* 'ruoho, kasvi, kukka' (< **rāsē*) ← ksk. **grasa*- > mnorj. *gras* 'ruoho' (Wiklund 1894: 106)

(39) saaE *plaeie* 'lehti (kasvin tai kirjan)', saaU *pláddie* ~ *plárrie*, saaPi *bládde* ~ *blárre* '(kirjan) lehti, sivu', saaL *bláde*, saaP *bláddi*, saaI *läädi* '(aikakaus- tai sanoma)lehti' (< **plāde*) ← ksk. **blada*- > mnorj. *blað* 'lehti' (Koivulehto 1999b: 344)

(40) saaE *rijsie*, saaU *rijssie* (< **rissē*), saaPi *risse*, saaL *risse*, saaP *rissi*, saaI *risse*, saaKo *re'ss*, saaKi *rišš* 'pienikokoinen oksa, risu' (< **rissē*) ← ksk. **hrīsa*- > mnorj. *hrís* 'risu' (Wiklund 1896: 263)

(41) saaE *aavtja*, saaU *ávttja*, saaPi *ávttja*, saaP *ávža* 'tuomi' (< **āvčē*), saaPi *ávttjo*, saaL *ávttso*, saaP *ávžu* '(kosteaa) lehto' (< **āvčō*) ← ksk. **hagjō*- > mnorj. *heggr* 'tuomi' (Koivulehto 1991: 112)

(42) saaE *haelmie* 'olki' (< **halmē*) ← ksk. **halma*- > mnorj. *halmr* 'olki' (Piha 2018: 200)

Keskustelua: Sanastontutkimus kontaktien tutkimisen metodina

Etymologista sanastontutkimusta on käytetty pitkään todistamaan, oliko joidenkin historiallisten tai esihistoriallisten yhteisöjen välillä kontakteja. Ryhmien välillä tapahtunutta sanojen lainaamista pidetään yleisesti merkinä ryhmien välisistä kontakteista. Sen sijaan yhteisymmärrykseen

ei olla päästy siitä, miten paljon tai minkälaista sanastoa on pitänyt lainata, jotta kontakteja on voitu pitää kiinteinä tai voidaan olettaa esimerkiksi jonkin elinkeinon lainautuneen yhteisöltä toiselle.

Antropologialla ja arkeologialla on tarjota tähän keskusteluun hyviä työkaluja. Ranskalaisen antropologisen tutkimusperinteen pohjalta on kehittynyt antropologian ja arkeologian erityisala, joka tutkii yhteisöjä niiden harjoittamien teknologioiden avulla. Tässä tutkimustraditiossa teknologia ymmärretään laajasti: ”*Teknologia kattaa kaikki osat prosessissa, jossa teot vaikuttavat aineeseen, oli kyse sitten nenän raapimisesta, bataatin istuttamisesta tai Jumbo Jetin rakentamisesta.*” (Lemonnier 1992: 1).

Arkeologisessa tutkimuksessa teknologialla tarkoitetaan tyypillisesti monimutkaisia valmistus- tai työskentelyprosesseja, joiden elimellisinä osina ovat: 1) aine, johon prosessi kohdistuu, 2) energia, joka liikuttaa ja muovaa ainetta, 3) esineet, tyypillisesti aineen muokkaamiseen käytetyt välineet, 4) liikkeet, jotka liikuttavat prosessissa käytettyjä esineitä ja ainetta, 5) erityinen tietotaito, johon prosessin kulku perustuu. Kohdan viisi erityinen tietotaito voi olla sanallista tai näkyä vain teoissa, se voi olla tietoista tai alitajuisia, se on opittu yhteisön muilta jäseniltä ja se on yhteisön muiden jäsenten tai ainakin merkittävän osan muista jäsenistä jakamaa. (Lemonnier 1992: 5–6.)

Kun mietitään sanaston lainautumista, on helppo ymmärtää, että sanat, jotka viittaavat vain yksittäisiin entiteetteihin, esimerkiksi esineisiin tai eläinlajeihin, lainautuvat helposti. Niiden lainaamiseen riittää se, että toisen kielen puhuja näkee entiteetin ja kuulee siitä käytettävän nimityksen. Mitä enemmän hän näkee erilaisia entiteettejä ja kuulee niiden nimityksiä, sitä suurempi määrä lainasanoja kertyy. Tämä ei vielä kerro mitään siitä, kuinka integroitunut lainansaajayhteisö on lainanantajayhteisön kanssa tai miten hyvin lainansaajayhteisön jäsenet ymmärtävät kyseisen entiteetin laajemman merkityksen lainanantajayhteisön elämässä. Ryhmät kyllä kohtaavat toisiaan, ehkä säännöllisestikin esimerkiksi lyhyissä vuotuisissa kauppa- tai vaihdantatilanteissa, mutta voivat muutoin elää täysin erillään ja toisiinsa sen suuremmin vaikuttamatta.

Tällaista kontaktitilannetta voi verrata arkeologiseen tutkimukseen, joka keskittyy yksittäisten esineiden tai koristetyyliin tutkimiseen. Silloin tutkitaan vain informaation siirtymistä sen yksinkertaisimmassa ja yksiselitteisimmässä muodossa: onko esine tai koristelutyö olemassa kyseisessä yhteisössä vai ei. Se ei kerro mitään monimutkaisemmista sosiaalisista systeemeistä, joihin esineet tai koristelu ovat voineet elimellisesti liittyä. (Lemonnier 1992: 2–3.)

Sen sijaan lainansaajayhteisölle uusiin teknologisiin prosesseihin, niiden ymmärtämiseen tai hallitsemiseen liittyvä erityissanasto ei voi lainautua ilman läheistä ja pitkäkestoista kanssakäymistä. Teknologiset valmistus- ja työskentelyprosessit ovat tyypillisesti niin monimutkaisia, että niiden sisäistäminen vaatii pitkiä aikoja, jopa vuosia, ja usein itse prosessiin osallistumista. (vrt. Larsson 2018: 216–217.) Karjatalous on monimutkainen teknologinen prosessi, jota ei voi oppia lyhytaikaisten kohtaamisten perusteella. Se edellyttää monien erilaisten aineiden, esineiden, liikkeiden ja tietotaitojen hallintaa, jotka ovat lisäksi eri vuodenaikoina erilaisia.

Karjatalousteknologian lainautuminen rinnastuu arkeologisessa tutkimuksessa esimerkiksi erilaisten kiviesineiden valmistusteknologioiden lainautumisen kanssa. Jos kahdelta esihistorialliselta asuinpaikalta löydetään yksittäisiä, tietyllä monimutkaisella teknologialla valmistettuja kivinuolenkärkiä, se ei kerro vielä paljoakaan kyseisten asuinpaikkojen suhteista, sillä esineet on voitu saada valmiina ja mahdollisesti pitkän vaihdantaketjun kautta. Sen sijaan, jos löydetään merkkejä siitä, että molemmilla asuinpaikalla on valmistettu kivinuolenkärkiä samaa teknologiaa hyödyntäen, voidaan päätellä, että yhteisöt ovat olleet hyvin tiiviisti toistensa kanssa tekemisissä tai ne saattavat jopa edustaa samaa kulttuurista ryhmää.

Tulosten pohdintaa

Vaikka erityisesti läntisissä saamelaiskielissä esiintyy runsaasti karjanhoitoon liittyvää sanastoa (ks. liite 1), ei tästä ole perusteltua tehdä liian

suorasukaisia päätelmiä. Määrä itsessään ei kerro muusta kuin havainnoista: saamen kielten puhujat ovat nähneet (usein) erilaisia karjaeläimiä. Metsästäjä-keräilijöille eläinten ja niiden ominaisuuksien tunteminen on ollut elinehto. Siten sellaisten yksinkertaisten ja joka nisäkäslajille, myös ihmiselle, ominaisten erojen kuin uros/isä, naaras/emo/äiti ja poikainen/lapsi tekeminen ei kerro kulttuurisista vaikutuksista. Sitä voi pitää jopa ihmislajille universaalina käsitteellisenä jaotteluna. Sama koskee myös sellaisten raaka-aineiden ja valmiiden esineiden nimitysten, kuten villa tai lapanen, tuntemista.

Teknologisen tutkimuksen näkökulmasta kiinnostavia ovat sen sijaan sanat, jotka viittaavat tiettyyn tarkoitukseen käytettyihin työkaluihin tai välineisiin (värttinä, aitaus, ehkä myös sakset/keritsimet), työprosesseihin (huovuttaa, kuohita, kesyyttää/opettaa eläintä, valvoa, tarkkailla, ohjata, raito/yhteen liitettyjä eläimiä, paimennettava eläinlauma) sekä mahdollisesti maitotalouden teknologisten prosessien vaiheisiin liittyvät sanat (maito, kerma, hera, juustonjuoksutin/juokutusmaha) ja rehunkantamiseen liittyvä kokonaisuus (heinä, ruoho/kukka, oksa, tuomi/lehto, olki).

Näistä saksia tai keritsimiä sekä värttinää tarkoittavilla sanoilla on niin laaja levikki (ks. Liite 1), että niiden liittymistä nimenomaan karjanhoitoon voi pitää epäiltävänä. Saksia voi käyttää hyvin monenlaisten materiaalien leikkaamiseen ja värttinällä voi kehrätä myös kasvikuituja. Sen sijaan on selvää, että ne kuvastavat kontakteja yhteisöjen kesken. Erityisesti värttinä on kiinnostava sana, sillä se on kehräämisteknologiaan suoraan liittyvä väline. Sen tuntemuksen voi ajatella edellyttävän laajempaa kuitujen prosessointitekniikan tuntemusta, johon keritsimet villan osalta kuuluvat. Toisaalta saksien käyttäminen jonkin aineksen leikkaamiseen yleensä on helppo oppia. Taito kehrätä hienoa lankaa on myös monien edistyneiden kalastusteknologioiden, esimerkiksi verkko- ja nuotakalastuksen, edellytys. Villa ei kuitenkaan sovellu kalanpyydysten materiaaliksi. (ks. esim. Valtonen 2021: 444–447.)

Villan prosessointitekniikoihin liittyvä sanapesue, jossa esiintyy huopaan, huovuttamiseen ja huopumiseen liittyviä sanoja on vaikeasti

analysoitava monimerkityksisyytensä takia. Huopa-käsite ei sellaisenaan edellytä erityisen läheisiä kontakteja. Toisaalta taas huovuttaminen aktiivisena teonnimityksenä kuvastaa vähintään sitä, että prosessi oli tuttu. Samalla pitää kuitenkin muistaa, että valmiinakin ostetut villatuotteet huopuvat itsestään käytössä. Olisi hyvä tarkastella, löytyykö muista kantaskandinaavisista lainasanaryhmistä sanoja, jotka voisivat tukea ajatusta huovuttamisteknologian tuttuudesta. Suppea levikki skandinaavisten lainasanojen ydinalueella tukisi kyllä ajatusta siitä, että teknologia oli ainakin osittain tuttu saamelaisille.

Kiinnostava on sen sijaan maitotaloustuotteiden prosessointiin liittyvä ja erilaisten maitotuotteiden erojen ymmärtämistä kuvaava sanasi-kermä. Ratkaisevan kiinnostava on juoksutinta/juoksutusmahaa tarkoittava sana, sillä se kuvaa selvästi juustonvalmistusteknologian jonkinasteista ymmärtämistä. Tätä vahvistaa sana hera, juustonvalmistuksen sivutuote. Levikin suppeus ja läntinen sijoittuminen tukisi ajatusta tällaisiin prosesseihin osallistumisesta. Tällainen yhteistyö voisi myös olla saamelaisen poronmaitotalousteknologian kehittymisen taustalla.

Kantaskandinaavisen kielivaiheen aikana saamelaisissa yhteisöissä ei harjoitettu vielä laajamittaista poronhoitoa, mutta pieniä poromääriä tiedetään pidetyn ainakin 800-luvulla, mahdollisesti jo paljon varhaisemmin (esim. Salmi ja muut 2021: 1–3). Ei ole kuitenkaan varmuutta siitä, miten varhain poroja on alettu lypsää, mutta lainasanasto kertoo siitä, että taito on voitu oppia jo hyvin varhain skandinaavisilta naapureilta. Varhaisimmat lypsämisestä varmasti kertovat lähteet ovat kuitenkin vasta 1500-luvulta. Porovaadinten lypsäminen ja juustonvalmistus jatkuivat paikoin vielä 1900-luvun alkupuolelle asti (esim. Gothus 2001: 804; Itkonen 1948: I, 273–280; Schefferus 1963: 248–249, 299–300, 303–304, 309–410, 433–434; Tudero 1905: 21).

Kotieläinten paimentamiseen tuntuisi viittaavan hyvin moni työprosesseja kuvaava sana. Poroja ei kantaskandinaavisen kauden saamelaisilla ollut nykykäsityksen mukaan niin paljoa, että niitä olisi pitänyt erityisen keskittyneesti paimentaa. Sen sijaan varhainen karjanhoito oli pohjoisilla alueilla erittäin riippuvaista laajalla alueella hyödynnetyistä

luonnonlaitumista, koska tällöin päätilan niittyjen rehuntuotanto voitiin kokonaisuudessaan varata talviruokintakaudelle. Kiinnostavaa on, että lainatussa sanastossa mukana on sekä tekemistä kuvaavia sanoja (katsoa/tarkkailla/tähystää, ohjata/taluttaa/ajaa), tekemisen kohdetta kuvaavia sanoja (paimennettava eläinlauma, raito/yhteen liitettyjä eläimiä) että tekemisen välineitä (laajasti ymmärtäen) kuvaavia sanoja (aitaus/aidattu alue, tie/reitti/välimatka). Nämä sanat yksittäin eivät kerro paljoa, mutta kokonaisuus sisältää lähes koko paimentamisteknologisen kokonaisuuden. Koska valtaosa näistä sanoista on levinnyt lähes kaikkiin saamen kielisiin, on kuitenkin pidettävä auki mahdollisuus, että sanat olisi alun perin liitetty myös pyyntiin ja pyyntirakenteisiin, esimerkiksi vuomeniin.

Täsmällisempää tietotaitoa kuvaavat verbit kesyttää/opettaa eläintä ja kuohita. Ne viittaavat vähintään siihen, että on ymmärretty, että kotieläintenkin joukossa on erityisiä yksilöitä, joita voidaan ”muokata” täyttämään ihmisten erityisiä tarpeita. Tällaisia erityisiä eläimiä saamelaisilla oli jo Ottarin mukaan eli 800-luvun lopussa (Bately & Engler 2007: 45–46), mikä viittaisi siihen, että ainakin ideologia oli ymmärretty. Näiden sekä renkiä tarkoittavan sanan suppeampi levikki tukevat ajatusta osallistumisesta näihin prosesseihin, mutta onko teknologiatkin lainattu, on jo toinen juttu. Joka tapauksessa saamelaiset ovat saattaneet ottaa vähintään mallia skandinaaveilta.

Toinen monisanainen ja läntisiin saamen kielisiin selkeästi painottuva kokonaisuus tuntuisi muodostuvan vihreiden kasvien ympärille. Talven yli varastoitavilla heinäkasveilla ja lehdeksillä on ollut suuri merkitys subarktisten ja arktisten alueiden karjataloudessa. Koska tällaiset luonnonkasvit olivat varmasti alueen saamelaisille entuudestaan tuttuja, on näin moninaisen sanaston lainaamiselle pohdittava muitakin merkityksiä kuin vain lajien tunteminen. Rehunhankintaan osallistuminen olisi tällainen syy. Sanastoon ei kuulu kuitenkaan mitään rehun säilöntään, prosessointiin tai sen keräämiseen liittyviä teknologisia prosesseja tai välineitä kuvaavia sanoja. Yksi mahdollisesti tähän aikatasoon kuuluva lainasana on saaP *ássi* ’haasio’, joka esiintyy muissakin läntisissä saamen kielissä. Eri kielten sanojen äännesuhteet ovat kuitenkin epäsäännöllisiä, mikä

voisi viitata useaan eriaikaiseen ja erilliseen lainaamisajanjaksoon (ks. esim. Piha 2018: 201).

Kuten Knut Bergsland (1975: 520) on jo aikoinaan huomauttanut, on saamelaisten ja skandinaavisten yhteisöjen välejä tutkittaessa suuri virhe tarkastella asioita vain kahden ryhmän vastakkainasetteluna ja projisoida nykyisiä etnisiä ja kielellisiä rajoja menneisyyteen. Tämän viisauden rohkaisemana voisi ajatella aivan uudella tavalla, että kantaskandinaavisen aikakauden saamelaiset eivät ole harjoittaneet oman karjansa hoitamista, vaan ovat osallistuneet toisten omistaman karjan hoitamiseen. Saamelaisia olisi käytetty esimerkiksi kesäisenä lisätöyövoimana, joka on auttanut kokoamaan talven yli tarvittavaa rehua, paimentamaan kaukana päätilan ulkopuolella laiduntavia eläimiä sekä prosessoimaan maitoa paremmin säilyvään muotoon.

Kesä on maataloutta ja pyyntiä harjoittaville yhteisöille erittäin kiireistä aikaa, koska monia resursseja pitäisi hyödyntää samanaikaisesti. Lisätöyövoima toisi helpotusta tilanteeseen molemmille: skandinaavit ovat voineet jättää karjan (ainakin osin) saamelaisten hoitoon, ja saamelaisten paine hankkia kaikki ravinto pyytämällä on vähentynyt. Voisi olla, että osa saamelaisista, ehkä naiset ja lapset, ovat olleet aputyövoimana esimerkiksi tunturien karjamajoilla sekä etäisemmillä niitty- ja laidunmailla, joilla laiduntavien lehmien maidon he ovat jalostaneet juustoiksi. Pääta- lolla jotkin miehet ovat voineet olla apuna voimaa vaativissa erityistehtävissä, kuten kuohinnassa ja eläinten kouluttamisessa. Tähän voisi liittyä myös renkiä merkitsevä sana.

Vastineeksi työpanoksestaan saamelaiset ovat voineet saada esimerkiksi kotieläinten lihaa, maitotuotteita ja viljaa tai muuta skandinaavisten yhteisöjen valmistamia tai muualta välittämiä tavaroita (Aikio 2012: 79–80; Piha 2018: 136, 140–141). Tällä tavalla osa saamelaisista on voinut, tarvittavan teknologisen osaamiseen opittuaan, siirtyä osaksi skandinaavista yhteisöä. Ryhmästä toiseen siirtymisestä on konkreettisia, geneettisiä todisteita Pohjois-Norjasta viikinkiajan (750–1050 jaa.) puolivälin tienoilta (Margaryan ja muut 2020: 392, supplementary information 23–25, 103).

Edellä kuvattuun verrattavaa verkostoitunutta yhteistyötä esittelee Birgitta Fossum (2006: 47–50) väitöskirjassaan. Hän on kuvannut roomalaisella rautakaudella ja kansainvaellusajalla Ruotsin Jämtlandissa ja Ångermanlandissa sekä Norjan Trøndelagissa ja Nordlannissa vallinnutta mallia, jossa rannikon skandinaaviset, hierarkkiset päällikkökunnat (ru *hövdingedömen*, *småkungadömen*) toimivat sisämaan resurssien välittäjinä muille skandinaavisille ja kauempanakin sijaitseville yhteisöille. Sisämaan asukkaat kokosivat ja jalostivat paikallisia resursseja, jotka vaihtelivat alueittain. Jämtlandissa tuotettiin pääasiassa raakarautaa, Ångermanlandissa nahat, taljat ja turkikset olivat päätuote. Trøndelagin päätuotteita olivat kaikki edellä mainitut. Nordlannissa pohjoiset merelliset tuotteet, kuten mursun hampaat, mursunnahasta tehdyt köydet, untuvat sekä valaan luut ja hetulat, lienevät olleet keskiössä (vrt. Bately & Englert 2007). Raudanvalmistus ja pyynti olisivat voineet olla erityisesti miesten elinkeinoja naisten keskittyessä avustamaan maataloudessa tai sitten erot ovat olleet alueellisia. Voi myös olla, ettei maatalouteen liittyvä, vaatimaton ja arkinen työ ole jättänyt samanlaisia arkeologisesti tunnistettavia jälkiä kuin esimerkiksi raudanvalmistus tai ylellisyystuotteiden kauppa.

Fossum (2006: 92–93, 143) on esittänyt, että Härjedalenin ja Jämtlandin 200–500-lukujen haudoissa esiintyvät lampaan- tai vuohenluut kuvastaisivat sitä, että sisämaan asukkaat saivat lampaita tai vuohia vastineeksi tuottamastaan raudasta. Tällä tavalla osa aikaisemmin pyyntiin kuluneesta ajasta voitiin käyttää lisäämään raudantuotantoa. Jaettiin siis resursseja vastavuoroisesti. Fossum ei kuitenkaan suoraan sano, saivatko sisämaan asukkaat lampaita tai vuohia niiden kasvatusta varten vai vain lihana. Kolmas vaihtoehto on, että he saivat eläimet keväällä, pitivät niitä kesän, mutta keritsivät ja teurastivat syksyllä, jolloin talven yli tarvittavan rehun keräämiseen ei kulunut resursseja. Samalla he ovat voineet paimentaa ja lypsää myös skandinaavisen väestön lampaita ja vuohia, miksei lehmiäkin.

Oleellinen huomio on kuitenkin sekä Fossumin (2006: 143) että Hansenin ja Olsenin (2006: 62) esittämä ajatus, että saamelaiden tai

epämääräisemmin sisämaanasukkaiden ja skandinaavisten yhteisöjen molempien etu on ollut, että ne harjoittavat pääasiassa erilaisia, toisiaan täydentäviä elinkeinoja. Siten saamelaisten siirtyminen paljon työvoimaa ja muita resursseja vievän karjanhoitoelinkeinon harjoittajiksi ei olisi ollut paikallisten luonnon- ja ihmisresurssien käytön näkökulmasta toivottavaa kummallekaan yhteisölle. Voi jopa kärjistää, että saamelaisten pyssyminen erillisenä etnis-kielellisenä ryhmänä on perustunut siihen, että he ovat osanneet hyödyntää resursseja, joiden käyttäminen olisi ollut naapuriyhteisöille mahdotonta. Siten skandinaaviset naapuriyhteisöt ovat voineet mielellään tarjota runsaina pidettyjä korvauksia saamelaisille näiden tekemästä avustavasta työstä tietäen, että se samalla tehostaa saamelaisten omaa toimintaa, joka hyödyttää skandinaavista yhteisöä.

Vaikka monet saamen kielten kansaskandinaaviset lainaetymologiat on ehdotettu jo yli sata vuotta sitten, riittää aiheessa vielä paljon tutkittavaa ja tulkittavaa tulevaisuudessa. Tärkeimpiä tulevaisuuden tutkimuskysymyksiä ovat lainasanojen lähtömuotojen vaihtelun kuvaaminen ja sen taustalla olevien syiden pohtiminen sekä se, mitkä muihin semanttisiin kokonaisuuksiin liittyvät sanat voidaan yhdistää edellä kuvattuihin vastavuoroisiin yhteistyöverkostoihin teknologioihin nojaavan analyysitavan avulla.

Lyhenteet

ksk. kantaskandinaavi
mnorj. muinaisnorja
no norja
ru ruotsi
saaE eteläsaame
saaI inarinsaame
saaKi kiltinäsaame
saaKo koltansaame
saaL luulajansaame
saaP pohjoissaame

saaPi piitimensaame
saaT turjansaame
saaU uumajansaame
(N) koltansaamen Nuortijärven murre
(P) koltansaamen Petsamon murre
(S) koltansaamen Suonikylän murre

Lähteet

- Aikio, Ante 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu: University of Oulu. <http://dx.doi.org/10.17613/ymn5-9251>
- (Aikio, Ante) Luobbal Sámmol Sámmol Ánte 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. – Riho Grünthal & Petri Kallio (toim.), *A Linguistic Map of a Prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 63–117. <https://www.sgr.fi/fi/items/show/84>
- (Aikio, Ante) Luobbal Sámmol Sámmol Ánte 2020: Loanwords from unattested Nordic source forms in Saami. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 65: 5–24. <https://doi.org/10.33339/fuf.87404>
- Bately, Janet & Englert, Anton (toim.) 2007: *Othere's Voyages: A late 9th-century account of voyages along the coasts of Norway and Denmark and its cultural context*. Roskilde: The Viking Ship Museum in Roskilde.
- Bergsland, Knut 1975: Utredning for Skattefjällsmålet om de sydligre sameområdets historie til omkring 1751. Fyra utlåtanden i hovrätten i Skattefjällsmålet. – *Samernas vita bok* III: 2. Stockholm: Svenska samernas riksförbund. 355–526.
- Fossum, Birgitta 2006: *Förfädernas land: En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi 300 f. Kr–1600 e.Kr*. Studia Archaeologica Universitatis Umenensis 22. Umeå: University of Umeå. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-962>
- Gothus, Olaus Magnus 2001[1555]: *Historia om de nordiska folken*. Hedemora: Gidlunds.

- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar 2006: *Samernas historia fram till 1750*. Stockholm: Liber.
- Hedman, Sven-Donald & Olsen, Bjørnar & Vretemark, Maria 2015: Hunters, herders and hearths: interpreting new results from hearth row sites in Pasvik, Arctic Norway. – *Rangifer* 35/1: 1–24. <https://doi.org/10.7557/2.35.1.3334>
- Heikkilä, Mikko 2014: *Bidrag till Fennoskandiniens språkiga förhistoria i tid och rum*. Helsinki: Helsingfors universitet. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0066-5>
- Itkonen, T. I. 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945* 1–2. Porvoo: WSOY.
- Jensen, Christin Eldegard 2020: Tracing pioneer agriculture in northern Norway. – Santeri Vanhanen & Per Lagerås (toim.), *Archaeobotanical studies of past plant cultivation in northern Europe*. Advances in Archaeobotany 5. 69–81. <https://doi.org/10.2307/j.ctv19qmf01.8>
- Koivulehto, Jorma 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 566 / Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung 24. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Koivulehto, Jorma 1999a: Das Verhältnis des Ostseefinnischen und des Lappischen im Lichte der alten Lehnwörter: Die Substitution des fremden Wortausgangs *-CVz im Lappischen. – Pekka Lehtimäki (toim.), *Sprachen in Finnland und Estland*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 7–22.
- Koivulehto, Jorma 1999b: *Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 237. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Koivulehto, Jorma 2002: Contact with non-Germanic Languages II: Relations to the East. – Oskar Bandle et al. (toim.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Vol 1. Berlin: de Gruyter. 583–594. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110197051-067/html>
- Larsson, Lars-Gunnar 2018: *Per Holmberger och sockenlapparnas språk*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Lemonnier, Pierre 1992: *Elements for an Anthropology of Technology*. Michigan: Ann Arbor.
- Margaryan, Ashot & Lawson, Daniel J. & Sikora, Martin et al. 2020: Population genomics of the Viking world. – *Nature* 585: 390–396. <https://doi-org.libproxy.helsinki.fi/10.1038/s41586-020-2688-8>
- Piha, Minerva 2018: Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64: 118–233. <https://doi.org/10.33339/fuf.66694>
- Qvigstad, J. K. 1893: *Nordische Lehnwörter in Lappischen*. Christiania Videnskabs-Selskabs forhandling. Christiania: Christiania Videnskabs-Selskab.
- Salmi, Anna-Kaisa & van den Berg, Mathilde & Niinimäki, Sirpa & Pelle-tier, Maxime 2021: Earliest archaeological evidence for domesticated reindeer economy among the Sámi of Northeastern Fennoscandia AD 1300 onwards – *Journal of Anthropological Archaeology* 62. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2021.101303>
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Schefferus, Johannes 1963[1674]: *Laponia*. Hämeenlinna: Arvo A. Karisto osakeyhtiö.
- Schlachter, Wolfgang 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Thomsen, Vilhelm 1869: *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske*. København: Gyldendalske boghandel.
- Tudero, Gabriele 1905[1672–79]: En kort underrättelse om the Österbothniska lappar som under Kiemi Gebiet lyda. – *Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folkiv XVII*, 6.
- Valtonen, Taarna 2021: Inarinsaamen ja koltansaamen nuotta-apajien nimet: nimeämiskulttuureja etsimässä. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 98: 437–464.
<https://doi.org/10.33340/susa.95370>
- Wiklund, K. B. 1890: *Lule-Lappisches Wörterbuch*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia I. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Wiklund, K. B. 1892: Die nordischen Lehnwörter in den russisch-lappischen Dialekten. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 10: 146–206.
- Wiklund, K. B. 1894: *Kleine Lappische Chrestomathie mit Glossar*. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten 1. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Wiklund, K. B. 1896: *Entwurf einer urlappischen Lautlehre*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia X. Helsingfors: Société Finno-Ougrienne.

Liite 1. Karjanhoitoon liittyvät kantaskandinaavista saamen kielisiin lainatut sanat ja niiden levikki eri kielissä. Tummissa värillä merkityissä kielissä (saaE, saaU, saaPi, saaL, saaP) on 81–93 prosenttia listan sanoista. Toiseksi tummissa merkityissä kielissä (saaI, saaKo) on 55–63 prosenttia listan sanoista. Valkoisella pohjalla merkityissä kielissä (saaKi, saaT) on 26–31 prosenttia listan sanoista.

Kieli/lainattu merkitys	saaE	saaU	saaPi	saaL	saaP	saaI	saaKo	saaKi	saaT
1. 'lammas'	x	x	x	x	x	x	x		
2. 'karitsa' 'lammas, uuhi'					x	x	x	x	x
3. 'pässi'	x	x	x	x	x	x	x	x	
4. 'vuohi'	x	x	x	x	x	x	x		
5. 'kili'				x	x				
6. 'pukki'		x	x	x	x				
7. 'lehmä'	x	x	x	x	x	x	x		
8. 'vasikka'	x	x	x	x	x	x	x		
9. 'härkä, sonni'	x	x	x	x	x	x			
10. 'villa'	x	x	x	x	x	x	x	x	x
11.	x	x	x	x	x	x	x	x	

'sakset, keritsi- met'									
12. 'värt- tinä'	x	x	x	x	x	x	x	x	x
13. 'lapa- nen'	x	x	x	x	x	x	x	x	x
14. 'huopa, huovut- taa, hu- pua'				x	x	x	x		
15. 'karkea villa- sarka'	x	x	x	x	x				
16. 'maito'	x	x	x	x	x	x	x		
17. 'kerma'					x	x	x		
18. 'juuston- juoksu- tin, juoksu- tus- maha'	x	x	x	x	x				
19. 'hera'	x	x	x	x	x	x	x		
20. 'puinen lypsyas- tia, kulho'	x	x	x	x	x	x	x	x	x
21.	x	x	x	x	x	x		x	

'liha (ruo- kana)'									
22. 'sika'	x	x	x	x	x				
23. 'tamma'	x	x	x	x	x				
24. 'hevo- nen'				x	x				x
25. 'kuohita'		x	x	x	x				
26. 'kesyt- tää, opettaa eläintä'	x	x	x	x	x	x	x		
27. 'katsoa, tark- kailla, tähyt- tää'	x	x	x	x	x	x	x		x
28. 'tie, reitti, väli- matka'	x	x	x	x	x				
29. 'ohjata, taluttaa, ajaa (eläi- miä)'	x	x	x	x	x	x	x	x	
30. 'raito, yhteen	x	x	x	x	x	x	x	x	x

liitetyjä eläimiä'									
31. 'aitaus, aidattu alue'	x	x	x	x	x	x	x	x	x
32. 'paimen- nettava eläin- lauma, poroelo'	x	x							
33. 'renki'	x	x	x	x					
34. 'varasto'	x	x	x	x	x	x	x	x	x
35. 'talo, tupa, mökki'	x	x	x		x				
36. 'navetta'	x	x	x	x	x				
37. 'heinä'	x			x	x				
38. 'ruoho, kukka'	x	x	x	x	x	x	x		x
39. 'lehti'	x	x	x	x	x	x			
40. 'pieniko- koinen oksa, risu'	x	x	x	x	x	x	x	x	
41.	x	x	x	x	x				

'tuomi' ~ '(kos- tea) lehto'									
42. 'olki'	x								
Yh- teensä	35/ 42	35/ 42	34/ 42	37/ 42	39/ 42	26/ 42	23/ 42	13/ 42	11/ 42

Pari vanhaa kulkurisanuetta

Johdanto

Artikkelissani käsittelen kahta pohjoisista samojedikielistä tavattua sanuetta, joitten historia ei ole näitten kielten näkökulmasta täysin suoraviivainen. Sanueista ensimmäinen on rinnastettu erittäin laajalevikkiiseen, indoeurooppalaiseen kantakieleen palautuvaan kulttuurisanueeseen, mutta lähemmässä äännehistoriallisessa tarkastelussa paljastuvat epäsäännöllisyydet samojedilaisella puolella tekevät sanueesta vaikean sovittaa yhteen indoeurooppalaisen lainanantajakielen kanssa. Toinen sanue puolestaan lienee kantasamojediin palautuvasta vartalosta muodostettu johdos, joka on alkanut elää tytärkielissä täysin omaa elämäänsä.

Sanueille ei ole rekonstruoitavissa yhteistä kantasamojedilaista asua, minkä johdosta viitataan niihin nganasanin fonologisen transkription mukaisessa asussa (vrt. Janhunen 1998). Tundranenetsin fonologinen transkriptio noudattaa Salmista (1998). Kaikki artikkelissa esiintyvät kantasamojedin rekonstruktiot on vokalimin osalta päivitetty vastaamana kirjoittajan käsitystä; muut rekonstruktiot ovat lähteenmukaisessa asussa.

koruq 'talo' : nom.pl *korudeq* 'kaupunki'

ng СНг *кору*": nom.pl *кору́э*" : gen.pl *кору́э*" : 3sg.px *кору́ту* 'дом (деревянный или каменный); изба'; nom.pl *кору́э*" 'посёлок' ~ enT EnSl *катодо* 'дом, поселок' ~ enM СБ *камоз* 'город, деревня; посёлок, село; дом, здание, изба'; EnSl *катод*, *катодо*, *катцдо* 'дом, поселок' ~

neT T65 *xarād* (*xarəd*^o) 'дом, здание, изба, хата; посёлок, населённый пункт, село'; L56 166b O *χάριδ* 'Hütte, Haus, Dorf, Stadt' ~ neM ББ *калват* (*kalwāt*^o) 'город, посёлок'; L56 166b Ni. Nj. *kārβat* 'Hütte, Haus, Dorf, Stadt'

Kaikissa pohjoisissa samojedikielissä esiintyvä sanue ng *koruq* : nom.pl *korudeq* merkitsee nganasanissa yksikössä venäläistyyppistä puutai kivitaloa erotuksena kodasta (ng *maq*), monikossa talojen muodostamaa kylää. Samat merkitykset esiintyvät sanan enetsi- ja nenetsikielten vastineillakin, joskaan lähteitten perusteella ei ole aina täysin selvää, erotetaanko niissä 'talon' ja 'kylän' merkitykset toisistaan sanan luvun avulla vai pelkän asiayhteyden perusteella.

Sekä semanttisesti että fonologisesti sanue muistuttaa indoeurooppalaista juurta *ghr̥dho- (EWAia I: 495) > mm. kgerm. *gardam. 'courtyard' (Kroonen 2013: 169) ~ ksl. *gardu 'Zaun, umzäuntes Geländestuck' (Klotz 2017: 107) > ven. *город* 'kaupunki', mutta tarkan lainantajakielen osoittaminen on äännehistoriallisten ja kielimaantieteellisten yksityiskohtien valossa vaikeaa. Indoeurooppalaisista kielistä suoria kontakteja kantasamojediin on aiempien lainaetymologioitten valossa ollut lähinnä tokaarilla (vrt. Janhunen 1983; Warries mskr. 2022), mutta 'kaupunki'-sanueelle sopivaa lainaoriginaalia ei ole tokaarista atestoitua. Lisäksi samojedikielissä on joitain indoiraanilaista alkuperää olevia sanoja, jotka on ilmeisesti lainattu kantasamojedia varhaisempaan kielimuotoon (ks. erit. Holopainen 2019: 103–105; 195). Sattumoisin esikantapermiin kaupunki-sanue on lainautunut iranilaisesta kielimuodosta; ud *gurt* 'house, village' ~ ko *gort* 'house' < PI *gr̥da- tai PII *ghr̥dha- (mts. 88). Katz (2003: 236) esittää sen lainautuneen samasta lähteestä myös kantasamojediin asussa *kārētâ. Äännehistoriallisten seikkojen valossa näyttää kuitenkin epätodennäköiseltä, että sana voisi palautua yhtenäiseen kantasamojedilaiseen kielimuotoon. Toisaalta lainautuminen permiläiseltä taholta tai venäjältä ei myöskään tule kyseeseen, sillä sana on selvästi liian arkaainen edustaakseen niin myöhäistä lainaa.

Kaupunki-sana on nganasanissa arkaainen niin vokalismiltaan kuin äännerakenteeltaankin; ensitavun vokalismien vastaavuudet heijastavat täysin säännöllisesti kantasamojedin *â:ta, minkä perusteella sanan on oletettava päättyneen samojedikieliin ennen nganasanin *â > o -muutosta poiketen eräistä muista samojedikielten sisäisistä lainoista (ks. Кахейнен 2022). Sen sijaan keskuskonsonantisto ja jälkitavun vokalismi eivät vastaa toisiaan säännöllisesti; nganasanin jälkitavun *u* palautuisi joko *â:hon tai pyöreään vokaaliin (*o ~ *u), kun taas nenetsikielten *ə* sulkee pois *â:n ja enetsin *o* käytännössä kaikki muut paitsi *â:n (jälkitavun *o, *u > enT, M *u*). Ongelmia lainaoriginaalin määrittelemisen tai kantamuodon rekonstruktion kannalta aiheuttaa erityisesti metsänenetsin ja enetsin vastineitten keskuskonsonantisto; neM *kałwät*^o ~ enT *kamodo* ~ enM *kamod* näyttäisivät palautuvan kantakielen muotoon *kârŵât. Mistään *rw-yhtymästä ei ole kuitenkaan jälkeäkään nganasanissa tai tundranenetsissä, vrt. ksam. *mirwə 'väline, ase', ks. Janhunen 1977a: 95 sekä ksam. *kârwu(-) 'lehtikuusi' > ng CHr *корбиə* : 3sg.px -žy 'сухое дерево, дрова' ~ enT EnSl *kami* ~ *kamure* 'лиственница листвяк (лиственницы)' ~ enM СБ *каму* 'лиственница' ~ neT T65 *харв* (*charw*^o) 'id.' ~ neM БВ *калв* (*kałw*^o) 'id.' ~ selk A04 2256 *kuârke* 'Föhre' – sanalle aiemmin esitetty selkupin vastine A04 1869 *kʷiwə* 'Lärche' (Норманская ум. 2015: 68) ei voi pitää paikkaansa.

Nganasanin vastine on konsonanttivartaloinen, ja siinä esiintyvä *q* : *d* -vaihtelu viittaa alkuperäiseen *t-vartaloon, vrt. ksam. *wet 'vesi' > ng *bīq* : nom.pl *bīdeq*; *mat 'kota' > ng *maq* : *mādeq*. Klusiilien glottaloitumista tavataan selkuppia lukuun ottamatta kaikissa kantasamojedin tytärikielissä, mutta muutoksen yksityiskohdat poikkeavat toisistaan (ks. tarkemmin Janhunen 1986: 164–168). Mitä todennäköisimmin glottaloituminen alkoi kantasamojedin murteutumisen aikaan ja eteni myöhemmin kunkin tytärikielen erilliskehityksen mukaisesti. Nganasanin *koruq* näyttää tämän perusteella hyvin pian kantasamojedin murteutumisen jälkeen lainatulta, jolloin lainautuminen esimerkiksi tundranenetsin kautta (muinais)venäjistä tai komista on suljettava pois. Itse asiassa

nganasanin konsonanttivartaloine fonotaksi on vokaalivartaloista tundranenetsiä (neT *xarəd*^o) arkaaisempi – toisin kuin voisi olettaa, mikäli sana olisi lainautunut lännestä itään.

Periaatteessa pohjoisten samojedikielten vastineita voisi pitää eriaikaisina lainoina eri lainanantajakielistä, mutta selityksen kannalta ongelmallista on uskottavien lainanantajakielten puuttuminen. Lisäksi sanan vastineisiin pitäisi olettaa useita erikoisia substituutioita (*rt → *rôt, *rwôt), joille ei ole osoitettavissa rinnakkaistapauksia. Näiden seikkojen valossa suora indoeurooppalainen etymologia näyttää melko epätodennäköiseltä, vaikka muutakaan alkuperäselitystä sanalle ei ole. Näin laajalevikkisen kulttuurisanan voisi tietenkin ajatella lainautuneen kantasamojedin tytärkieliin joittenkin tuntemattomien, ei-indoeurooppalaisten paikallisten kielten kautta, joihin sana olisi puolestaan voinut lainautua indoeurooppalaiselta taholta huomattavasti aikaisemminkin ja käydä läpi näissä kielissä erilaisia substituutioita ja äänne- ja äännevuoksuja. Lainautuminen tuntemattomien välikielten kautta selittäisi tällöin äännevuoksu vaihtelun samojedissa. Metodologisesti tällainen *ad hoc*-selitys on tietenkin ongelmallinen ja vaatisi tuekseen huomattavasti nykyistä vankemmat perustelut.

Pohjoisten samojedikielten kaupunkia merkitsevä sanue voi olla indoeurooppalaista alkuperää oleva kulkusana, jonka tarkka lähde samojedikielten näkökulmasta on kuitenkin tuntematon. Samojedikieliin se on joka tapauksessa saatu selvästikin pian kantasamojedin hajautumisen jälkeen, eikä sille voida rekonstruoida säännöllistä kantasamojedin äänneasua.

satere 'naali'

CHr *carəpə* : gen.pl *carəpi*” : 3sg.px -*ty* 'песец' ~ enT EnSl *sedoko*, *sedoro* 'песец' ~ enM СБ *sezop* 'песец' EnSl *sedoro* 'id.' ~ neT T65 *syato* (*syato*) (б.-з. и зап.) 'зверёк (напр. песец, лисица), которого поймали молодым и держат на привязи около чума, пока шкурка не станет подходящей для продажи'; L56 433a OP *šəaṭṭu* 'Polarfuchs oder Fuchs,

der jung gefangen und bei dem Zelt aufgezogen worden ist (bis sich sein Fell zum Verkauf eignet)

> evk. (ТМС II: 386) *ч̄а̄тирэ* ~ ? ev. (ТМС II: 386) *ч̄а̄час* 'песец' jne. (ks. АНХел 107).

Nganasanin *satere* 'naali' on aiemmin rinnastettu enetsiin, enT EnSI *sedoko* ~ enM *sedoro*, joita se näyttää vastaavan säännöllisesti, jolloin tulisi rekonstruoida yhteinen kantamuoto *sat̄-r̄ê ~ *sat̄-kkoj. Äänne-vastaavuuden säännöllisyydestä huolimatta sanuetta on tavattu pitää nganasanin ja enetsin välisenä lainana (ks. esim. Janhunen 1977b: 127).

Anikin ja Helimski (АНХел 107) rinnastavat sanueen evenkiin (mm. evk. *ч̄а̄тирэ* 'песец' (ТМС II: 386)) pitäen sitä todennäköisesti (pohjois)kantatunguusista (pohjois)kantasamojediin lainautuneena. Sanaalla onkin laaja levikki evenkin murteissa, minkä lisäksi pesyeeseen on rinnastettu myös evenin *ч̄а̄час* 'песец' (ТМС II: 386). On kuitenkin vaikea nähdä, miksi sanaa tulisi pitää juuri tunguuskielistä samojediin lainautuneena; sen vastineet evenkissä ja evenissä eivät mitä ilmeisimmin kään palaudu säännöllisesti kantatunguusilaiseen asuun. Lainan myöhäisyyteen viittaa myös sanan äänneasun merkittävä epäsäännöllinen vaihtelu evenkin murteissa: *ч̄а̄тирэ* ~ *с̄'атира* ~ *чатара* ~ *ч̄а̄тир̄а* ~ *ч̄а̄тэрэ* (ks. ТМС II: 386).

Anikin ja Helimski (mt.) spekuloiivat lisäksi sanan mahdollisella yhteydellä kantasamojedin sanaan *kat 'kasvot' > mm. neT T65 *с̄я* '(д) (*суа*) 'лицо' ~ enT EnSI *seʔ* : *седо-* 'id.>'; (ei tunnettuja vastineita nganasanissa mutta olisi ng **kaq), jolloin sitä olisi pidettävä enetsiläisenä lainana nganasanissa. Jo semanttisistakin syistä alkuperäselitys on kuitenkin nähdäkseni hyvin epätodennäköinen.

Ehdotankin sanalle uutta samojedilaista alkuperäselitystä, jonka semanttinen kehitys on Anikinin ja Helimskin (АНХел 107) esittämää uskottavampi. Tundranenetsissä esiintyy sana *syato* 'pieni eläin (esim.

naali tai kettu), joka pyydytetään poikasena ja kasvatetaan turkikseksi'.¹ Tämä on selkeästi johdos verbistä ksam. *sac- 'purra' → drv. *sac-tê- > mm. neT T65 *сятокуць* (*syatokucy*^o) 'грызть, кусать, покусывать зубами' ~ neM² БВ *ша'гулаш* (*saqtulasy*^o) 'кусаться'; vrt. myös neT T65 *сяторă(сь)* (*syatorə*^o) (неперех.) 'кусаться'. On vaikea nähdä, kuinka 'naali' liittyisi 'otsaan', mutta sen sijaan (vangitun) naalin ja puremisen yhteys on hyvin selkeä. Kantasamojedin verbillä *sac- on vastineita nganasanissa ja enetsissä, joissa niissä esiintyy sama täysin säännöllinen ensitavun vokalisismi kuin naalin nimityksissäkin; ng NgSl *carə* : prs.3sg.sgo *сату"эту* 'загрызть, икусать' < *sac-tê-; CHг *сакү"тэса* : prs.3sg *сакү"тэту* 'кусать' ~ enT EnSl *sekus-* 'кусать, икусать' ~ enM СБ *секду(чь)* 'кусаться' < *sac-kê-.

Pohjoisissa samojedikielissä alkuperäisestä kantasamojedin verbistä *sac- tavataan ainoastaan johdoksia *sac-tê- ja *sac-kê-, mutta johdatamattomalla muodolla on jatkaaja selkupissa: A04 2493 *săčə-* 'beißen' < *sacê-. Nganasanin *satere* ja tundranenetsin *syato* voivat olla suoria johdoksia vartalosta *sac-tê-, kun taas enetsistä tätä johdosta ei ole attestoitu lainkaan, minkä lisäksi enetsin *δ* ei voi palautua yhtymään *et, vaan odotuksenmukainen muoto olisi tällöin **setoro pro *sedoro*. Olisi periaat-

¹ Helinski mainitsee tundranenetsin sanakirjan käsikirjoituksessaan (EnSl) sanan *sedoro* kohdalla tundranenetsin diminutiivimuodon *сятокоця* (*syatokocya*) varustaen sen huutomerkillä. Hän ei kuitenkaan tietääkseni mainitse sanojen välistä yhteyttä julkaistuissa töissään.

² Metsänenetsistä on attestoitu niin fonologisesti kuin semanttisestikin tundranenetsin *syato*-sanaa vastaava *syatu* 'зверёк, пойманный молодым и выхаживаемый до тех пор, пока шкурка не стане пушистой' (Попова 1978: 116). Popovan sanakirjaa ei kuitenkaan voi pitää täysin luotettavana lähteenä, sillä Popovan informantti osasi hyvin sekä metsä- että tundranenetsiä, minkä seurauksena sanakirjassa ilmenee epätavallista tundranenetsin vaikutusta (Tapani Salminen, esitelmä 7:nnessä kansainvälisessä samojedologian konferenssissa sekä henkilökohtainen tiedonanto joulukuussa 2022). Ennen kuin vastineen esiintymisestä metsänenetsissä voidaan pitää täysin varmana, atestaatio tulisi tarkistaa muista lähteistä; esimerkiksi Lehtisalo (1956: 433a) antaa vastineen ainoastaan tundranenetsistä.

teessa mahdollista, että enetsin vastine edustaakin suoraa johdosta vokaalivartalosta *sacê-, joka säilyy selkupissa, mutta tämä on epätodennäköistä, sillä vartaloa ei ole attestoitu enetsistä johtamattomana tai mistään muusta laveamerkityksisemmästä johdoksesta.

Ravintoarvoltaan vähäisten eläinten pitäminen vangittuna kodan lähistöllä ja kasvattaminen nimenomaan turkikseksi – eräänlainen turkistarhauksen esiaste – on joka tapauksessa melko myöhäinen, venäläisten kolonisaation ja turkisveron ja -kaupan synnyttämä käytäntö, joten johdosta ei semanttisistakaan syistä voitane pitää erityisen vanhana. Koska johdostyyppi *sac-tê- on säilynyt produktiivisena nimenomaan tundranenetsissä (nganasanissa se on ilmeisesti harvinaisempi kuin *sac-kê-tyyppiset johdokset), on syytä olettaa myös naalia merkitsevän sanan *syato* olevan nimenomaan tundranenetsiläinen uudennos, jonka mallin mukaan nganasanin sana on muodostettu. Enetsin vastineita puolestaan voisi pitää lainoina joko tundranenetsistä tai nganasanista, jolloin ensitavun vokalisin säännöllisyys pitäisi selittää etymologisella nativisaatiolla (vrt. Aikio 2007), jota on edesauttanut sanan tunnistettava yhteys puremista merkitsevään pesyeeseen, pikemminkin kuin substituutioilla tai varhaisella lainautumisajankohdalla. Enetsikielten vaihtelu *seđoro* ~ *seđoko* on seurausta sinänsä tavanomaisesta suffiksinvaihdosta tai suoraan tundranenetsin *syatokocya*-diminutiivijohdoksen vaikutusta (ks. EnSI *seđoro*).

Evenkiin ja siitä mahdollisesti eveniinkin sana on mitä ilmeisimmän saatu samanlaisena kulttuurilainana kuin esimerkiksi etnonyyymi evk. *дѣча* 'venäläinen' < ng *l'üeqsa* 'id.' (ks. Janhunen 1997; АНХел 131).

Lopuksi

Artikkelissa käsittelemäni samojedilaiset etymologiat ovat selvittelyn jälkeinkin jossain määrin kummeksuntaa herättäviä, eikä niitä voi pitää missään määrin loppuun käsiteltyinä. Sanueista kumpikin osoittaa omalla tavallaan, kuinka monimutkaisia kielihistorian polut voivat toisinaan olla.

Nämä yksittäisetkin etymologiset selvittelyt valottavat osaltaan samojedikielten koko historiaa; naali-sanana lainautuminen samojedikielten välillä ja edelleen samojedista evenkiin osoittaa, että näinkin tavanomaista pohjoisen eläintä merkitsevä sana voikin osoittautua melko myöhäisen kulttuurisen ilmiön synnyttämäksi uudennokseksi, ja toisaalta kaupunkia merkitsevä sanue kertoo pohjoisten samojedikielten kantamuodoilla olleen jo varhaisessa vaiheessa erilliskontakteja, joitten valossa yhteisen pohjoissamojedilaisen kantakielen olemassaolo näyttää epätodennäköiseltä.

Lyhenteet

A04 = Alatalo 2004.

EnSI = Хелимский, Е. А. Энецкий словарь. Рукопись.

EWAla = Mayrhofer 1986–2001.

L56 = Lehtisalo 1956.

T65 = Терещенко 1965.

АнХел = Аникин & Хелимский 2007.

БВ = Бармич & Вэлло 2002.

СБ = Сорокина & Болина 2001.

СНг = Костеркина, Момде & Жданова 2001.

ТМС = Цинциус (отв. ред.) 1975.

Lähteet

Aikio, Ante 2007: Etymological nativization of loanwords: a case study of Saami and Finnish. – Ida Toivonen & Diane Nelson (toim.): Saami Linguistics. Amsterdam: John Benjamins. 17–52.

Alatalo, Jarmo 2004: Sölkupisches Wörterbuch. Aus Aufzeichnungen von Kai Donner, U. T. Sirelius und Jarmo Alatalo. – Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Аникин, А. Е. & Хелимский, Е. А. 2007: Самодийско-тунгусо-маньчжурские лексические связи. – Москва: Языки славянской культуры.
- Бармич, М. Я. & Вэлло, И. А. 2002: Словарь ненецко-русский и русско-ненецкий (лесной диалект). – Санкт-Петербург: Просвещение.
- Holopainen, Sampsa 2019: Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion. – Helsinki.
- Janhunen, Juha 1977a: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. – Helsinki.
- Janhunen, Juha 1977b: Samoyed-Altaiic contacts – present state of research. – MSFOu 158. 123–129
- Janhunen, Juha 1983: On early Indo-European-Samoyed contacts. – Symposium saeculare Societatis Fenno-Ugricae. SUST 185. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 115–127.
- Janhunen, Juha 1986: Glottal stop in Nenets. – SUST 196. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Janhunen, Juha 1997: The Russian monsters. On the etymology of an ethnonymic complex. – Studia Etymologica Cracoviensia 2. 159–165.
- Janhunen, Juha 1998: Samoyedic. – Daniel Abondolo (toim.): The Uralic languages. London – New York: Routledge. 457–479.
- Кахейнен, Кайсла (2022): К вопросу о ранних контактах между самодийскими языками: заметки об истории нган. колииц. – Valentin Gusev & Anna Urmachieva & Aleksandr Anikin (toim.): Siberica et Uralica: In memoriam Eugen Helinski. SUA 56. 63–75.
- Katz, Hartmut 2003: Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen. – Toim. Paul Widmer, Anna Widmer & Gerson Klumpp. Heidelberg: Winter.
- Klotz, Emanuel 2017: Urslawisches Wörterbuch. – Wien: Facultas.

- Костеркина, Н. Т.; Момде, А. Ч. & Жданова, Т. Ю. 2001: Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский. – Санкт-Петербург: Просвещение.
- Kroonen, Guus 2013: Etymological dictionary of Proto-Germanic. – Leiden – Boston: Brill.
- Lehtisalo, Toivo 1956: Juraksamojedisches Wörterbuch. – Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mayrhofer, Manfred 1986–2001: Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I–III. – Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- Норманская, Ю. В.; Дыбо, А. В.; Башарин, П. В. & Амелина, М. К. 2015: Новые прасамодийские этимологии. – Урал-алтайские исследования 1(16). 62–72.
- Попова, Я. Н. 1978: Ненецко-русский словарь. Лесное наречие. – SUA 12. Szeged.
- Salminen, Tapani 1998: A morphological dictionary of Tundra Nenets. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXVI. – Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Сорокина, И. П. & Болина, Д. С. 2001: Словарь энецко-русский и русско-энецкий. – Санкт-Петербург: Просвещение.
- Терещенко, Н. М. 1965: Ненецко-русский словарь. – Москва: Советская энциклопедия.
- Цинциус, В. И. (отв. ред.) 1975: Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков. Том. I–II. Ленинград: Наука.
- Warries, Abel mskr. 2022: An investigation of possible Tocharian loanwords in Samoyed. – Konferenssiesitelmä 24.8.2022. CIFU XIII. Wien.

Sisäheitto Stadin slangissa

Tämän artikkelin omistan päiväsankari Janne Saarikivelle, jota ilman en olisi päätenyt harrastamaan etymologista tutkimusta. Minun tutkijanurani kannalta yksi merkityksellisimmistä hetkistä oli väitöskirjani esitarkastuksen jälkeisessä tapaamisessa Jannen kanssa, jossa hän tokaisi väitöskirjani käsittelevän ”mitä idioottimaisimpia sanoja”. En tietenkään vastaanottanut Jannen tokaisua halvennuksena vaan pikemminkin kehuna, vaikken ollut kuvitellutkaan, että väitöskirjassani tarkasteltavat sanat olisivat idioottimaisia. Kyseisestä tapaamisesta alkaen minun elämäntyökseni on muodostunut juuri idioottimaisten sanojen tutkimus, jota myös tämä pieni artikkelini edustaa. Oikein hyvää 50-vuotissyntymäpäivää ja kiitos tienviittona olemisesta elämässäni Janne!

Perinteisesti fennistiikassa on esitetty, että sisäheitto tavataan tyypillisesti suomen lounaismurteissa. Siinä vokaali on kadonnut sanan alkuaan avoimesta toisesta tavusta, kun sanan ensi tavu on ollut pitkä ja kolmannen tavun alussa on ollut jokin soinnillisista konsonanteista *r*, *l*, *m*, *n* tai *v*, esim. *turklaine*, *palvlukses*, *ensmäine*, *ümbriilles*, *üksnäine*, *aknal*, *üsväline* jne. (Rapola 1966: 485; ISK § 33). Tämän pienen tutkielman tarkoitus on esittää sisäheiton tapahtuvan myös Stadin slangissa, mitä ei ole tähän asti huomioitu. Seuraavaksi esitellään sisäheittoa kokeneita slangin sanoja niiden sisäheiton tuloksena muodostuneiden sisäisten konsonanttiyhtymien mukaisesti luokiteltuina lähtömuotoineen, jotka ovat joko yleiskielen tai slangin sanoja. Kaikki esiteltävät sanat on poimittu Heikki ja Marjatta Paunosen teoksesta *Tsennaaks slangii*, *bonjaaks slangii*. *Stadin slangin suursanakirja* (2000), joten sanojen kohdalla ei ole

erikseen viitettä siihen, mutta jos sama rinnastus on esitetty Ulla-Maija Forsbergin *Stadin slangin etymologisessa sanakirjassa* (2021), on mainittu lähdeviite¹. Kaikki samasta sanasta sisäheiton kautta muodostetut slangin sanat, joissa konsonantti on soinnillistunut ja/tai vokaali varioinut, ja joihin on käytetty eri johdinaineiksia, on rinnastettu aaltoviivalla. Lähtömuodoissa sisäheiton kautta kadonnut vokaali tai äännesekvenssi on lihavoitu. Sanat, jotka voivat selittää myös muilla tavoin kuin sisäheiton kokeneiksi, on varustettu kysymysmerkillä (ks. alav. 4):

-blV- ~ -plV-:

aplari ~ aplu (< *appelsiini*), *eblu* (< *epeli* 'omena'), *fiblu ~ fiplu ~ viplu* (< *fibeli* 'omena'), *kablu* (< *kaapeli*), *Kapla* (< *Kappeli*), *papla ~ paplari* (< *papiljotti*), *ribla* (< *ripuli*), *replari ~ replika ~ repluka* (< *revolveri*), *sibla ~ siplu* (< *sipuli*), *sniblari ~ sniblu* (< *snibeli* 'omena'), *sablu ~ sapluka* (< *sapeli*), *seblu ~ seplu ~ seplari ~ seblari* (< *sepeli*).

-dlV- ~ -tlV-:

hodlari ~ hodla ~ hotla ~ hotlu (< *hotelli*), *sedla ~ sedlari ~ sedlu* (< *seteli*).

-flV-:

gaflari ~ kaflu (< *kaffeli* 'haarukka'), *gifla ~ kifla ~ kiflu* (< *kivääri*), *refla ~ reflari ~ reflu ~ refluka ~ refluga ~ reflukka ~ riflu ~ röflari* (< *revolveri*), *sifla ~ tšifla* (< *siffeli* 'lapio'), *rafla* (< *ravintola*; Forsberg 2021 s.v. *rafla*), *tifla ~ tiflari* (< *tivoli*).

¹ Forsberg ei kuitenkaan puhu sisäheitosta vaan pelkästään ”muunnoksesta” tai ”muunnelmasta” (esim. Forsberg 2021 s.v. *kifru*; s.v. *rafla*).

-glV- ~ -klV-:

baklari ~ *baglari* ~ *paklari* ~ *baklu* (< *paakelsi* 'leivos, leivonnainen'), *enklu* (< *enkeli*), *foglu* (< *fogeli* 'lintu'), *skeglu* ~ *geglu* ~ *geklu* ~ *keglu* ~ *keklu* ~ *skeklu* ~ *sgeglu* ~ *skekla* ~ *skegle* ~ *skekle* ~ *kekke* (< *kekäle* 'puukko'; Forsberg 2021 s.v. *keglu*), *Meklari* ~ *Meklu* (< *Mechelininkatu*), *Miklu* (< *Mikael*), *nagla* ~ *snakla* ~ *nagle* ~ *nakle* ~ *naglu* ~ *naklu* (< *nageli* 'naula; koukku vaatenaulakossa'; Forsberg s.v. *nageli*), *rokla* (< *rokuli* 'poissaolo töistä'; Forsberg 2021 s.v. *rokuli*), *skigli* ~ *skigle* ~ *skiglu* (< *skigeli* 'purjevene'; Forsberg 2021 s.v. *siglaa*), ? *sykla* ~ *syklari* (< *sykkeli* 'polkupyörä'; Forsberg 2021 s.v. *sykkeli*), *speglu* (< *spegeli* 'peili'; Forsberg 2021 s.v. *spegeli*), *spiglu* ~ *spiklu* ~ *spigli* ~ *spiglu* (< *spigeli* 'peili'; ibid.), *teglari* ~ *teglu* ~ *tiglari* ~ *tiglu* (< *tegeli* 'tiiliskivi'; Forsberg 2021 s.v. *tegeli*).

-mlV-:

himlu (< *himmeli* 'taivas').

-slV-:

kiislu (< *kiisseli*), *meisla* (< *meisseli*).

-brV- ~ -prV-:

jepru (< *jepari* 'poliisi'; Forsberg 2021 s.v. *jepari*), *kaibru* (< *kaippari* 'kaveri'; Forsberg 2021 s.v. *kaippari*), *labra* (< *laboratorio*), *papru* ~ *pabru* ~ *babru* (< *paperi*), *pipru* (< *pipari* [kakkul]), *skobru* ~ *skoobru* (< *skoobari* 'karjapaimen'; Forsberg 2021 s.v. *skoobari*).

-*frV*:

kafru ~ *gafru* (< *kaveri*; Forsberg 2021 s.v. *kaveri*), *kaifru* (< *kaif-fari* 'kaveri'; Forsberg 2021 s.v. *kaippari*), *kifru* ~ *gifru* ~ *kivru* ~ *skifru* (< *kivääri*; Forsberg 2021 s.v. *kifru*).

-*grV*- ~ -*krV*:

Degru (< *Degerö* 'Laajasalo'), ? *höögra* (< *höögeri* 'oikea'; Forsberg 2021 s.v. *höögeri*), *jokru* (< *jokeri*), *kakru* ~ *kagru* (< *kakara*; Forsberg 2021 s.v. *kakara*), *kekru* (< *kekäle*), *legru* ~ *lekru* (< *leguri* 'lääkäri'; Forsberg 2021 s.v. *leguri*), *lokru* (< *lokerö*), *magru* (< *margariini*), *makru* (< *makara*), *nekru* ~ *negru* (< *nekeri*), *nigru* (< *niggeri* 'tum-maihoinen'), *Sakru* (< *Sakari*), *sekru* ~ *segru* ~ *sekrus* (< *sekatavara*), *sigru* ~ *sikru* (< *sikari*), *sokru* ~ *sogru* (< *sokeri*), *tigru* (< *tiikeri*), *tikru* ~ *tigru* (< *tikkukaramelli*)².

-*trV*:

? *systra* ~ *systrari* ~ *systre* (< *systeri* 'sisko'; Forsberg 2021 s.v. *systeri*).

Lounaismurteiden tapaan Stadin slangissa vokaali on kadonnut sanan alkuaan avoimesta toisesta tavusta. Kolmannen tavun alussa on ollut konsonantti /tai *r* muttei muita soinnillisia konsonantteja toisin kuin lounaismurteissa. Sisäheitossa katoava vokaali on useimmiten *e*, mutta lopulta

² Tikkukaramellia tarkoittavaa *tikru* (~ *tigru*) -sanaa voidaan olettaa myös *tikkari*-sanana sisäheiton tulokseksi, mutta Paunosten sanakirjan mukaan *tikru* on esiintynyt 1910-1940-lukujen aikana, *tikkari* taas 1920-luvulta alkaen nykypäiviin asti. Jos nämä vuosiluvut pitävät paikkansa, *tikru*-sanana pääteltävä muodostuneen suoraan *tikkukaramelli*-sanasta eikä *tikkari*-sanasta, koska *tikru* on vanhempi kuin *tikkari*. Joka tapauksessa *tikru* on sisäheiton tulos riippumatta siitä, onko sen lähtösana *tikkukaramelli* vai *tikkari*.

mikä tahansa vokaali soveltuu sisäheittoon eikä sen pituudella ei ole merkitystä, esim. *ribla* (< *ripulī*), *sigru* ~ *sikru* (< *sikari*), *kifru* ~ *gifru* ~ *kivru* ~ *skifru* (< *kivääri*). Ero lounaismurteiden sisäheittoon on myös se, että slangin sisäheitossa ei katoa vain yksittäisiä vokaaleja vaan myös pitkiä äännesekvenssejä, esim. *rafla* (< *ravintola*), *sekru* ~ *segru* ~ *sekrus* (< *sekatavara*), *tikru* ~ *tigru* (< *tikkukaramelli*)³. Lisäksi suurin osa yllä esitellyistä slangin sanoista on sellaisia, joihin on lisätty johdinaaines, useimmiten *-u-* (esim. *kafru*, *kakru*, *lokru*, *papru*, *sokru*) tai *-ari-* (esim. *aplari*, *baklari*, *hodlari*, *sedlari*), jolloin lähtömuodoissa on tapahtunut sisäheiton lisäksi myös loppuheitto. Tämä viittaa siihen, että Stadin slangissa sisäheitto ei ole pelkkä foneettinen vaan pikemminkin sanamuodostuksellinen ilmiö. Osa yllä esitellyistä sanoista on kokenut sisäheiton lisäksi myös konsonantti- (esim. *gifla* ~ *kifla* ~ *kiflu* < *kivääri*; *kaibru* < *kaippari*; *sedla* ~ *sedlari* ~ *sedlu* < *seteli*) ja vokaalivaihtelua (esim. *röflari* < *revolveri*) tai vokaalin lyhennystä (esim. *nekru* ~ *negru* < *nekeri*, *skobru* < *skoobari*). Lähinnä säännöllistä on, että sisäheiton jälkeen lähtömuodon toisen tavun *v* muuttuu *f*ksi konsonanttien *r* ja *l* edessä (ainoa poikkeus on *kivru* sanasta *kivääri*).

Koska Stadin slangissa sisäheittoon näyttää soveltuvan vain sanoja, joiden kolmannen tavun alussa on ollut konsonantti *l* tai *r*, voidaan olettaa, että sisäheitto on Stadin slangiin kulkeutunut analogisesti ruotsin substantiivien 2. deklinaation kautta, jossa en-sukuisissa painottomaan *er-*, *el-* tai *en-*päätteeseen päättyvissä sanoissa *e*-vokaali katoaa monikon muodossa. Tällaisessa muodossa suoraan ruotsista slangiin onkin lainattu esim. *nykla* (< ru *nycke*; Forsberg 2021 s.v. *nykla*) sekä *finger* ja *fingeru* (< ru *finger*; Forsberg 2021 s.v. *finger*), joiden tarkoitteille (avaimet,

³ Sanojen *sekru* ja *tikru* osalta voidaan ajatella myös, ovatko ne pikemminkin suffiksivaihdon kuin sisäheiton tuloksia, jolloin *-ru*-elementin on ajateltava hahmotetun johtimeksi. Ei Paunosten sanakirjasta kuitenkaan löydy yhtäkään sellaista *-ru*-loppuista-johdosta, jonka lähtösanassa ei olisi *r*-alkuista tavua (paitsi *kekäle*-sanan muunnelmä *kekru*, jossa kyse on pikemminkin *l*-konsonantin vaihdosta *r*:ään), joten en näkisi tarvetta olettaa *-ru*-johdinaineksen olemassaoloa Stadin slangissa.

sormet) monikollisuus on luontevaa⁴. On mahdollista, että esim. *nykla*, joka on *Stadin slangin suursanakirjan* mukaan esiintynyt 1910-luvulta alkaen (Paunonen & Paunonen 2000 s.v. *nykla*), on levittänyt sisäheiton myös sanoille, jotka eivät ole ruotsinperäisiä eivätkä monikollisia.

Koska *nykla*-sanaa aikaisemmin, tarkemmin sanoen 1900-luvun alusta alkaen, slangissa ovat esiintyneet esim. *papru* ja *sokru* (Paunonen & Paunonen 2000 s.v. *papru*; s.v. *sokru*), todennäköisemmältä selitykseltä vaikuttaa kuitenkin se, että yleiskielen ruotsalaislainoja kuten *paperi* ja *sokeri* on väännetty ruotsin 5. deklinaation mukaista määräistä yksikön muotoa muistuttaviksi, esim. ru *papper* > yks. määr. *pappret*, ru *socker* > yks. määr. *sockret*. Samaan aikaan on tapahtunut loppuheitto, jonka seurauksena sanojen loppuun on lisätty kvasijohdin *-u* (kvasijohtimista ks. Kim 2019: 36). Tällainen sisä- ja loppuheiton sekä kvasijohtimen lisäyksen yhdistelmä näyttää heti levinneen sellaisiinkin sanoihin, jotka eivät ole ruotsalaista perua: esim. *keglu*, joka on muodostettu sanasta *kekäle* (Forsberg 2021 s.v. *keglu*), on slangissa esiintynyt sanojen *papru* ja *sokru* tapaan 1900-luvun alusta alkaen (Paunonen & Paunonen 2000 s.v. *skeglu*).

Stadin slangin on esitetty 1870-luvulla syntyneen siten, että silloin Helsingissä asuneet ”suomenkieliset pojat ovat alkaneet puhua kaksikielisissä porukoissa ruotsinkielisten kundien slangia ja tuoneet siihen myös suomalaisia sanoja mukaan” (Paunonen 2021: 16; ks. myös Paunonen 2016: 56–57). Näin syntyneessä Stadin slangissa useita suomenkielisiä sanoja on ikään kuin ”ruotsitettu” erilaisilla keinoilla kuten soinnillisilla

⁴ Joissakin slangin ruotsalaislainoissa sitä, onko sanan sisäinen konsonanttiihlytymä ollut jo sanan lainautuessa vai lainautumisen jälkeisen sisäheiton tulos, on vaikea selvittää. Esim. polkupyörää tarkoittava *sykla* ja *syklari* voidaan selittää lainoiksi ruotsin *cykel*-sanan epämääräisestä monikon muodosta *cyklar* tai samasta sanasta lainatun *sykkeli*-sanan sisäheitollisiksi muunnelmiksi. Sama kaksiselitteisyys koskee myös sanoja *systra*, *systrar* ja *systre* ’sisko’ (vrt. ru *syster*, mon. *systrar*) sekä *höögra* ’oikea (suunnasta)’ (vrt. ru *höger*, määr. ja mon. *högra*).

klusiileilla (esim. *makea* > *magee* 'hieno, hyvä, mainio'; *poreilla* > *bo-reilla* 'sujua, luonnistua; olla, oleilla'), sananalkuisilla konsonanttityhtymillä (esim. *keppi* > *skeba*) ja ruotsinperäisillä kvasiohjoitimilla (esim. *roska*[*laatikko, -kori*] > *rosk-is*; Forsskähl 2006: 59–60). Tällaisten ruotsittamisen keinojen joukkoon voidaan nyt lisätä tässä kirjoituksessa käsitelty analoginen sisäheitto⁵.

Lähteet

- Forsberg, Ulla-Maija 2021: *Stadin slangin etymologinen sanakirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Forsskähl, Mona 2006: Helsinki Slang around 1900. A new slang variety is born. – *Revue d'Études françaises* 11 s. 53–67.
- ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja-Riitta & Alho, Irja (toim.) 2004: *Iso suomen kielioppi*. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>.
- Kim, Jeongdo 2019: *Hulisemisesta hulinaksi. Onomatopoeettisuuden haalistuminen suomen fonesteemisten substantiivien valossa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Paunonen, Heikki 2016: *Sloboa Stadissa. Stadin slangin etymologiaa*. Jyväskylä: Docendo.
- 2021: Ulla-Maija Forsberg. Stadin slangin etymologinen sanakirja. – *Tsilari* 26 (3) s. 26–27.
- Paunonen, Heikki – Paunonen, Marjatta 2000: *Tsennaaks stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. 1. painos. Helsinki: WSOY.

⁵ Tässä artikkelissa ei ole käsitelty verbejä, mutta esim. *bögraa* ja *koklaa* ovat ilmeisesti sisäheiton tuloksia (vrt. *pökertyä, kokeilla*; ensimmäisestä sanasta ks. Jarvan artikkeli tässä kokoelmassa). Nämä verbit ovat ilmeisesti myöhäisempiä tulokkaita kuin *papru* ja *sokru* (Paunosten sanakirjan mukaan *bögraa* on esiintynyt 1910-luvulta alkaen, *koklaa* taas 1940-luvulta alkaen), joten voidaan ajatella, että alun perin substantiiveihin soveltuva analoginen sisäheitto on laajentunut myös verbeihin.

Rapola, Martti 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

JORMA KOIVULEHTO †

Kirjoittanut PETRI KALLIO

Lisiä slaavilais-itämerensuomalaisiin lainakosketuksiin

Janne Saarikivi on kiistatta aikamme johtavia slaavilais-itämerensuomalaisten lainasanakontaktien asiantuntijoita (ks. esim. Saarikivi 2009). Monen muun tavoin myös hän sai ensikosketuksensa alan huippututkimukseen Jorma Koivulehdon luennoilla, ja sittemmin hänestä tulikin tämän läheisimpiä nuoren polven tutkijakollegoita. Koska Saarikivi kunnioitti 23.8.2014 keskuudestamme poistunutta Koivulehtoa sekä muistokirjoituksella (HS 6.10.2014) että muistokirjalla (Holopainen et al. 2016), on mitä soveliainta, että Koivulehto haudan takaa kunnioittaa 50-vuotiasta Saarikiveä jäämistönsä viimeisillä julkaisemattomina pysytellessä slaavilaisilla lainaetymologioilla.

Slaavilais-itämerensuomalaiset lainasanakontaktit eivät kuuluneet Koivulehdon intressien keskiöön, vaan ainoastaan yksi hänen artikkeleistaan oli kokonaan omistettu slaavilaislainoille ja sekin vain kantaslaavia varhaisemmille (2008). Nyt käsittelemäni lainaetymologiat eivät siis jääneet häneltä julkaisematta siksi, että hän olisi ollut niihin jotenkin tyytymätön, vaan siksi, että hän ei ylipäänsä koskaan tullut kirjoittaneeksi kokonaista artikkelia myöhemmistä slaavilaislainoista. Hän näyttäisi kuitenkin suunnitelleen sellaista vielä loka-marraskuussa 2007, jolloin hän viimeistä kertaa kävi läpi kaikki slaavilaislainoja koskevat muistiinpanonsa.

Noudatan samoja toimituksellisia periaatteita kuin aiemmin haamukirjoittamissani Koivulehdon artikkeleissa (2016, 2020). Toisin sanoen vaikka kaikki seuraavassa esitettävät lainaetymologiat ovat hänen

keksimiään, olen suunnannut tekstin 2020-luvun lukijoille ottamalla huomioon myös hänen jälkeensä julkaistun etymologisen tutkimuksen. Nimitäin näin hän olisi itsekin tehnyt, jos olisi kirjoittanut lainaetymologioistaan vasta tänään. Antamani päivämäärät viittaavat aina hänen käsin kirjoittamiinsa konseptipapereihin.

23.7.1981–26.10.2007

KOSIO, *kalakosio* 'suuri kalarove'

ka *kosja* 'sangallinen rove', va *koššo* 'rove'

↔ saPo *guoš'si*, saIn *kješ'si*, saKo *kue's's*, saKld *күшшь*, saT *кјшšє* '(sangallinen) tuohirove'

[← ksl **kašji* > ven *кoш* '(kalastus)kori']

← ksl **kōžjā* > ven *кyжа* 'kartiomainen pajuvitsoista punottu korimerta'.

Tämä jopa SMS:sta puuttuva peräpohjalainen murrekana jaksoi kiinnostaa Koivulehtoa kokonaisen neljännesvuosisadan, vaikka hän ei lopulta julkaissut aiheesta riviäkään. Alun perin hän yhdisti sen yhteisslaavilaiseen sanaan *кoшъ* 'kori' (23.7.1981), mutta häntä jäi askarruttamaan ristiriita: vaikka erityisesti karjalan *sj*-yhtymä viittasi ainakin kantaslaaviin, ensitavun *o*-vokalisismi viittasi kuitenkin vasta nykyvenäjään (Kalima 1952: 30–34). Niinpä hän jätti etymologian pöytälaatikkoon, jos kohta hän palasi sitä pohtimaan vielä useampaankin otteeseen seuraavalla vuosikymmenellä (14.10.1995, 24.11.1997, 25.–26.6.1998).

Vuosituhanen vaihteessa Pekka Sammallahti (2001: 403) olikin sitten samoilla jäljillä esittäen, että lainaoriginaali olisi ollut saman slaavilaissanan oletettu kantaindoeurooppalainen edeltäjä **k^was-jo-* (IEW 1959: 635), jonka hän katsoi lainatun esisaameen asussa **kasja* (> ksa **kuoššē* > saPo *guoš'si* jne.). Koivulehdon hämmästemät itämerensuomalaiset äänneasut Sammallahti ratkaisi näppärästi pitämällä suomen ja karjalan sanoja saamelaislainoina, vatjan sanaa taas nuorena venäläislainana. Koivulehto tyytyi ratkaisuun muilta osin, mutta hän torjui originaalin kantaindoeurooppalaisuuden, sillä tällöin odotuksenmukainen sa-

nansisäinen refleksi ei olisi ollut **sj* vaan **ś*, ja siksi hän pitikin luultavimpana originaalina ”varhaista slaavilaista asua” **kasja-* (20.3.2002, 8.11.2002).

Ennen pitkää Koivulehto päätyi silti kokonaan toiseen kantaslaavilaiseen lainaoriginaaliin **kōžjā* (6.10.2005), jonka nykyvenäläinen jatkaja *кучка* ’kartiomainen pajuvitsoista punottu korimerta’ on lainattu myös mariin ja komiin (UEW 1988: 113). Kantaslaavin **kōžjā* palautuu kantabaltoslaavin asuun **kaugjā* (Trubačëv 1987: 146; Mažiulis 1993: 291–292), jolloin lainaoriginaaliksi oikeastaan sopiikin ainoastaan kantaslaavilainen äänneasu. Sen sijaan vielä vihoviimeisissä muistiinpanoissaan Koivulehto jätti avoimeksi sen, onko sana lainattu slaavista: a) itämerensuomen kautta saameen, b) saamen kautta itämerensuomeen, c) erikseen molempiin (25.–26.10.2007). Vaikka hän ei maininnut vatjan sanaa *koššo*, olettaisın hänen sen osalta kuitenkin hyväksyneen Sammallahden ratkaisun, että sen lainaoriginaali oli kuin olikin vasta nykyvenäjän *кoш*.

Suppealevikkiset kantaindoeurooppalaiset lainasanat olivat tunnetusti olennainen osa Koivulehdon ja Sammallahden kannattamaa jatkuvuusteoriaa, jonka mukaan kantaauralia puhuttiin vuosituhansia kantaindoeurooppaa aiemmin. Koska nykytutkimuksen mukaan kantakielten ikäsuhte oli pikemmin päinvastainen (ks. erit. Kallio 2006b; Grünthal et al. 2022), aika on ajanut kantaindoeurooppalaisten lainasanojen ohi — mukaan luettuna myös itse esittämieni (esim. Kallio 1998a, 1998b). Sitä paitsi kantaindoeuroopan **k^was-jo-* perustui alkuaankin slaavin lisäksi yksinomaan latinan sanaan *quālus* ’pajukori’ (demin. *quasillus*), joka nykyisin selitetään toisin (ks. esim. De Vaan 2008: 504). Koska myös varhaislaavilaiset lainasanat ovat viime vuosina joutuneet epäsuosioon (esim. Junttila 2015: 243–245), kantaslaavin **kōžjā* vaikuttaa esiteityistä vaihtoehdoista parhaalta.

30.3.1987–5.11.2007

PÄÄÄSTÄ, murt. myös ’pelastua, parantua, valmistua’

ink *päässä* 'päästä, parantua', ka *peässä* 'päästä, irtautua, vapautua, pelastua, parantua, joutua, suoriutua', ly *piästä* 'päästä, irtautua, vapautua, lähteä', ve *pázda* 'päästä, laskeutua', va *päässä* 'päästä, vapautua, pelastua', viP *pääsema* 'päästä, pelastua', viE *päsemä* 'päästä, pelastua', li *pä'zzō* 'päästä' < ksm **pä(ä)se-*
 (→ ksa **peasē-* > saPo *beassat* jne. 'päästä, irrota, välttyä, vapautua')
 ← ksl **spāš-* > itäsl *спѣшти* > ven *спешить* 'rientää, kiirehtiä, joutua'

Tällä kertaa Koivulehto löysi lopullisen lainaoriginaalinsa heti kättelyssä (30.3.1987), vaikka hän palasikin etymologiansa pariin vielä tulevina vuosikymmeninä (28.3.1990, 29.6.1998, 5.11.2007). Kantaslaavin **spāš-* on viime kädessä johdos verbistä **spā-* (> itäsl *спѣти* > ven. *спеть* 'kypsyä, valmistua'), joten semantiikkaa hänen ei tarvinnut liiemmin perustella (vrt. sm *keritā*, murt. myös 'joutua, valmistua, kiirehtiä'). Sen sijaan äänneasussa häntä jäi vaivaamaan sanan slaavilaislainoille epätavallinen *e*-vartalo, jonka vuoksi hän pitkään pyöritteli mielessään huomattavasti varhaisempia esislaavilaisia lainaoriginaaleja. Luonnollisesti hän ei ikinä päässyt näkemään, kuinka nyttemmin myös Saarikivi (2019, 2020: 277) on pistänyt lusikkansa samaan soppaan kilpailevalla slaavilaisella lainaetymologiallaan:

— ksl **bāž-* > itäsl *бѣжати* > ven *бежать* 'juosta, paeta'

Koska viime mainitun ”julkaisufoorumi ei mahdollistanut laajaa argumentaatiota”, jätän suosiolla tuonnemmaksi slaavilaisoriginaalien semanttisen paremmuuden ratkaisemisen. Äännteellisestihän kumpikin on ”täysin säännöllinen” — sikäli kuin *e*-vartalo ei häiritse, eikä sen pitäisikään häiritä. Nimittäin siinä missä *e*-vartaloiset nominit menettivät produktiivisuutensa jo keskikantasuomessa, *e*-vartaloiset verbit ovat tähän päivään saakka pitäneet pintansa erityisesti *-ise-*, *-le-* ja *-ne-* verbeillä. Näin ollen *päästä* voi hyvin olla vasta kantaslaavilainen lainasana Koivulehdon itsensä epäröinnistä huolimatta. Kuten Saarikivikin toteaa, pitkä *ää* on tunnusomainen nimenomaan kantaslaavilaisille lainasanoille,

ja itse asiassa kantasuomessa ei olekaan muita lainasanakerrostumia, jossa juuri *ää* olisi jonkin tietyn vokaalin pääsääntöinen substituutti.

Sen enempää Koivulehto kuin Saarikivikään eivät mainitse ikivanhaa ajatusta, jonka mukaan *päästä* olisikin johdettu sanasta *pää* (Ahrens 1843: 123) ja jonka tällä vuosituhanella ovat rehabilitoineet suomen ja viron uusimmat etymologiset sanakirjat (NES s.v. *päästä*; EES s.v. *pääsema*). Koska *pää* ei ole vain 'ruumiin ylä- t. etuosa' vaan myös 'esineen t. asian alku- t. loppukohta', johtoetymologia on semanttisesti sinänsä järkeenkäypä, jos kohta käytettyä johdinta ei ole edes yritetty identifioida. Äskettäin taas Sven-Erik Soosaar (2013) on vienyt keskustelua vastakkaiseen suuntaan esittämällä ennakkoluulottomasti, että verbin *päästä* läpinäkyvänä johdoksena yksimielisesti pidetty *päästää* (murt. myös 'pelastaa, parantaa') olisikin suora slaavilaislaina:

— ksl **su-pās-* > itäsl. *спасти* > ven. *спаси* 'pelastaa'.

Vaikka etymologia on semanttisesti kutakuinkin täydellinen, se ei valitettavasti kuitenkaan ole sitä äänteellisesti. Ensinnäkään etuliitettä olisi tuskin jätetty lainaamatta, eikä myöskään redusoitunut *ъ* kadonnut riittävän varhain, että sananalkuisen substituution *sp-* → *p-* läpikäynyt sana olisi ehtinyt lainautua kaikkialle itämerensuomeen. Toiseksi ensitavun vokaaლისubstituutiosta paralleelina esitetyt suomen *sääli* ja venäjän *жалъ* 'sääli' selittyvät siten, että jälkimmäinen ääntyi kantaslaavissa yhä **žāli* (Kallio 2006a: 156). Kolmanneksi myös itämerensuomalainen *st*-yhtymä jää selittämättä, sillä slaavilaiset lainaverbit lainattiin ilman infinitiivipäätettä *-тъ* tai *-ти* (Kalima 1952: 80).

Soosaaren lainaetymologiaa sanalle *päästää* ei siis voi pitää yhtä moitteettomana kuin perinteistä johtoetymologiaa. Hänen kunniaukseen täytyy kuitenkin todeta, että hän lienee ainoana kiinnittänyt huomiota eteläviron ja liivin lyhyeen vokaaliin, joka ilmenee sekä kantasanassa (vrt. viE *pāsemā*, li *pā'zzō*) että sen johdoksissa (esim. viE *pāstmā*, li *pāstō*). Vepsän lyhyestä vokaalista poiketen nämä eivät voi olla tulosta

sekundaarisesta lyhenemisestä, vaan kantasuomeen täytyy palauttaa rinnakkain **pä(ä)se-* ja **pä(ä)stä-*, jotka mahdollisesti kuitenkin on analogisesti yleistetty aiemmista asuista **pääse-* ja **päästä-* (vrt. ksm **nousë-* ja **nosta-*).

8.8.1989–15.11.2007

SULHANEN, vanh. *sulha*

ink *sulhain* 'sulhanen', ka *sulhaine* 'sulhanen', ly *sulhaine* 'sulhanen', va *sulane* 'sulhanen', viP *sulane* 'renki', viE *sulanõ* 'renki', li *su'lli* 'palvelija' < ksm **sulha-inën*
← itäsl/ven *czyra* 'palvelija'.

Vaikka tätä lainaetymologiaa olivat kannattaneet jo August Ahlqvist (1871: 184) ja Heikki Ojansuu (1905: 25–26), se oli silti tiedeyhteisöltä unohtunut siinä vaiheessa, kun Koivulehto päätyi ilmeisen itsenäisesti samaan ratkaisuun (8.8.1989). Kuten hän aivan oikein huomautti, samasta slaavilaisesta lainaoriginaalista on samanlaisella metateettisellä substitutiolla lainattu unkarin *szolga* 'palvelija' (EWU s.v. *szolga*). Myös *g* → *h* on jo entuudestaan tuttu äännesubstituutio (Kalima 1952: 65), jolla lisäksi vältettiin homonymia sanan *sulka* kanssa. Samoin hän piti semanttista kehitystä 'palvelija' > 'sulhanen' uskottavampana kuin tällöin ja vielä myöhemminkin yleisesti kannatettua päinvastaista kehitystä (vrt. k-engl *grom(e)* 'palveluspoika' > engl *groom* 'tallirenki, sulhanen').

Vuosituuhannen lopussa Kari Liukkonen (1999: 129–130) sekoitti sitten pakkaa uudella balttilaisella lainaetymologiallaan, joka sisälsi hänen molemmat surullisenkuuluisat tavaramerkkinsä: väkinäinen semanttinen kehitys ja baltista attestoimaton lainaoriginaali. Tällä kertaa hän perusteli balttilaista originaaliaan **sulas* yhteisslaavilaisella sanalla *сълъ* 'lähettiläs'. Koivulehto toi skeptisyytensä ilmi sekä yksityisesti (8.7.2000) että lopulta myös julkisesti (2001: 56–57), jolloin hän ei silti hiiskunut sanallakaan slaavilaisen lainaetymologian olemassaolosta. Liukkosen balttilainen lainaetymologia onkin paremman puutteessa jäänyt elämään etymologiseen kirjallisuuteen (esim. Junttila 2015: 211;

NES s.v. *sulhanen*).

Balttilaisen ja slaavilaisen lainaetymologian paremmuutta arvioitaessa on puututtava ratkaisevan tärkeään yksityiskohtaan, jonka Koivu-lehto itse täysin sivuutti muistiinpanoissaan. Hän nimittäin lähti perinteisestä kantasuomalaisista rekonstruktioista **sulha* ja **sulhainēn* (Setälä 1891: 334–336), kun taas Liukkosen etymologian lähtökohtina olivat Ruben Nirvin olettamat **sulas* ja **sulahainēn* (1952: 43–46). Kuten edellä esittämäni itämerensuomalainen aineisto selkeästi osoittaa, perinteiset rekonstruktiot ovat huomattavasti perustellumpia, eikä kyse ole siitä, että olisin tarkoitushakuisesti valinnut aineistoni, vaan samat esimerkkisanat löytyvät jokaisesta hyvin varustetusta etymologisesta sanakirjasta.

Oletettua kantasanaa **sulas* ei tavata yhdestäkään itämerensuomalaisesta kielimuodosta. Vertailun vuoksi Liukkosen johto-opillisena paralleelinaan esittämä **varas* esiintyy laajalti itämerensuomessa (vrt. sm *varas*, ve *varaz*, va *varaz*, li *varāz*). Toisaalta myös sen johdoksesta **varahainēn* tavataan pelkästään suomen murteissa lähes kaikki mahdolliset äännevariantit (esim. *varahainen*, *varahinen*, *varhainen*, *varainen*). Mikäli *sulhanen* palautuisi asuun **sulahainēn*, myös sen luulisi edes josakin päin suomea säilyneen nelitavuisena, jollaisena se kuitenkin tunnetaan kansankielisenä ainoastaan pienestä osasta karjalaa ja eteläviroa, jos kohta lisätodisteita on haettu myös vanhoista suomalaisista sanakirjoista.

Aloitin karjalalla, jonka kirjakieliset asut ovat Aunuksessa *sulhaine* ja Vienassa *šulhani*. Sen sijaan nelitavuinen *sulahaie* tms. löytyy KKS:n mukaan vain muutamasta pitäjästä, jotka yhtä (Usmana) lukuun ottamatta ovat joko Raja-Karjalasta (Korpiselkä, Suojärvi, Suistamo) tai sen välittömästä läheisyydestä (Tulemajärvi). Lisäksi nelitavuisia asuja tavataan kaikista kolmesta kielisaarekkeesta (Tver, Tihvinä, Valdai), jotka pääosaltaan saivatkin asujaimistonsa Raja-Karjalasta. Levikki on siis verraten suppea eikä edes kohdistu erityisen konservatiivisina tunnettuihin murteisiin. Näin ollen ei tunnu todennäköiseltä, että sisäheitto **sulahainēn* > **sulhainēn* olisi kaikista itämerensuomalaisista murteista

jäänyt tapahtumatta juuri täällä.

Nirvin mukaan **sulas* ja **sulahainēn* olisivat viime kädessä johdoksia perintösanasta **sula*, joka kuitenkin vasta pohjoisissa itämerensuomalaisissa kielissä koki semanttisen kehityksen 'lämmin (sää)' > 'lämmin (ihminen)'. Esimerkiksi karjalasta tavataan merkitykset 'lempä, hellä, hyvä', ja parissa pitäjässä sanaa on käytetty jopa 'sulhasen' toisintona (Suojärvi, Säämäjärvi). Nirvi ei siis ollut täysin väärässä yhdistäessään sanat toisiinsa, vaan Raja-Karjalassa ja sen liepeillä näyttäisi todella tapahtuneen kansanetymologinen kontaminaatio *sula* + *sulhaie* → *sulahaie*. Tosin paikoin ylimääräisen *a:n* sijasta tavataankin *irta* (esim. Suojärvi *sul(a/u)haui*, Säämäjärvi *sul(u)haine*), joka taas selittyy švaavokaalina (vrt. Ojansuu 1918: 130–131).

Karjalan lisäksi myös etelävirosta eli tarkemmin võron Harglan murteesta löytyy nelitavuinen asu *sulahanõ*, jollaista Nirvi ei kuitenkaan tuntenut. Sen sijaan hän argumentoi, että koska etelävirossa tapahtui metateesi *nh/lh/rh* > *hn/hl/hr*, muun eteläviron *sulanõ* ei tästä syystä voisi palautua asuun **sulhainēn*. Hän kuitenkin unohti jo vanhastaan tunnetun tosiasian, että pohjoisviron *nh/lh/rh* > *n/l/r* on monien yksittäisten sanojen kohdalla levinnyt kautta eteläviron (Setälä 1891: 335–336). Harglan *sulahanõ* on puolestaan selitetty vokaaliepenteesillä (Nigol 1994: 99), jonka puolesta puhuu ennen kaikkea se, että vanhat nelitavuiset **hAinEn*-johdokset ovat Harglan ulkopuolisessakin etelävirossa säilyneet yleensä nelitavuisina (esim. ksm **varahainēn* > viE *varahanõ*, *varahinõ*).

Jäljelle jäävätkin enää Christfried Gananderin 1786–1787 valmistuneen sanakirjakäsikirjoituksen mainitsemat *sulahainen* ja *sulahinen* (1997: 910). Käsikirjoitusta päälähteenään käyttänyt Gustaf Renvall mainitsi omassa sanakirjassaan puolestaan sanat *sulahainen* ja *sulaha* (1826: 191), joista jälkimmäistä on oikeutetusti epäilty hänen itsensä kyhäämäksi teoreettiseksi konstruktioksi (esim. SKES 1969: 1101). Renvallin kautta *sulahainen* on päätynyt myöhempiinkin sanakirjoihin, mutta sitten Gananderin kukaan ei enää ikinä näytä kuulleen sanaa omin korvin.

Martti Rapolan mukaan sellaiset tapaukset kuin *sulahainen* ovatkin ”pohjalaispohjaisia analogiamuodostuksia” (1920: 219), mutta ikävä kyllä hän ei avannut näkemystään mitenkään.

Vaikka sanan **sulhainēn* levikki muutoin kattaa koko itämerensuomen, suomen länsimurteissa se on kuitenkin itämurteellisuus (esim. Agricolaalla ainoastaan kolmesti *sulhainen*). Rapola lieneekin tarkoittanut sitä, että koska Pohjanmaalla *sulhaanen* oli ”murteeseen myöhään tullut” (Laurosela 1913: 156), *varhaanen*-alueelta *varahaanen*-alueelle levittyään se olisi päätynyt analogiseen asuun *sulahaanen*, jonka Ganander olisi taltioinut sanakirjaansa kirjasuomalaisetussa asussa *sulahainen*. Nykymurteet eivät tällaisia asuja enää tunne, joten arvatenkin ”virhe” pian huomattiin ja korjattiin. Koska *sulahinen* voidaan selittää samalla tavalla, olemme täten päässeet eroon kaikista slaavilaisista lainaoriginaalia *слуга* uhkaavista todistuskappaleista. Sana-artikkeli sopiikin päättää Koivulehdon itsensä vihoviimeiseen kommenttiin sanasta *sulhanen*: ”Ei kaipaa lisää selityksiä” (15.11.2007).

20.9.2001–10.10.2007

VISU ’saita, tarkka’, murt. myös ’ahkera, tiivis’

ka *visu* ’saita, tiivis’

↔ saLu *visu*, saPo *viso*, saIn *viisu* ’saita, tarkka’ — johd. saLu *visut* ’perusteellisesti, kokonaan’, saPo *visot* ’kaikki, kokonaan’, saIn *viisut* ’kaikki, kokonaan’, saKo (*puk*) *vee’zz* ’kaikki tyynni, kaikkialla’, saKld (*пугк*) *весь* ’kaikki tyynni, kaikkiaan, kaikkialla’

← ksl **višu* > itäsl *вьсь* > ven *весь* ’kaikki, koko, kokonaan’

Edellisistä poiketen tähän slaavilaisetyologiaansa Koivulehto päätyi vasta tällä vuosituhanella (20.9.2001). Hän torjui suoralta kädeltä aiemmin ehdotetun ruotsalaisoriginaalin *viss* ’varma’, josta onkin lainattu suomeen *vissi* eikä *visu*. Sen sijaan omastakin mielestään uskaliaasti hän oletti sanalle *visu* tapahtuneen saman kuin sanalle *tyystin* ’kokonaan, täysin’, josta on takaperoisesti muodostettu *tyysti* ’tarkka, sita’ (SSA 2000: 350). Hän ei silti itsekään varauksetta uskonut selitykseensä, vaan

päinvastoin kun hän sittemmin listasi julkaisemattomia baltoslaavilaisia lainaetymologioitaan, tämä oli niistä ainoa, jonka hän varusti useammalla kysymysmerkillä (25.2.2005).

Äänteellisesti lainaoriginaali on ongelmaton, koska kantaslaavin **višu* on etymologisesti monikon lokatiivi (Derksen 2008: 540). Näin ol-
len toisella tavulla oli alkuaan **u* (~ **ü*), vaikka siitä tulikin **i* (~ **ï*) jo yhteisslaavilaisena aikana. Myös semanttisesti lainaetymologia olisi on-
gelmaton ilman 'visua' tarkoittavia adjektiiveja. Vaikka Koivulehto itse
piti loppuun asti eri vaihtoehdot avoimina (10.10.2007), lainautuminen
slaavista itämerensuomen kautta saameen on silti todennäköisintä, sillä
muussa tapauksessa joutuisimme olettamaan näinkin omituisen semant-
tisen kehityksen tapahtuneen useampaan kertaan.

Kaikesta huolimatta Markus Juutinen ja Jukka Mettovaara (2021:
117) voivat hyvin olla oikeassa pitäessään koltan- ja kiltinäsaamen ad-
verbejä suorina venäläislainoina, sillä nimenomaan näistä kahdesta puut-
tuu 'visua' tarkoittava adjektiivi. Tosin koltansaamen heikko aste viittaa
siihen, että kyseessä on sielläkin johdos, vaikka johtimena ei olekaan
sama *-t* kuin lännempänä (Sammallahti suullisesti). Yhtä kaikki esitän
tämän lainaetymologian keskustelunavauksena, joka toivottavasti inspi-
roi ennen kaikkea saamentuntijat lisätutkimuksiin, olisivatko Koivuleh-
don sekä Juutisen ja Mettovaaran vaihtoehdot yhdistettävissä hedelmäl-
liseksi kompromissiksi.

Lähteet

- Ahlqvist, August 1871: *De vestfinska språkens kulturord: Ett linguis-
tiskt bidrag till finnarnes äldre kulturhistoria*. Helsingfors:
Frenckell.
- Ahrens, Eduard 1843: *Grammatik der ehstnischen Sprache revalschen
Dialektes*. Reval: Heinrich Laakmann.
- Derksen, Rick 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited
Lexicon*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4.
Leiden: Brill.

- De Vaan, Michiel 2008: *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 7. Leiden: Brill.
- EES = Metsmägi, Iris & Sedrik, Meeli & Soosaar, Sven-Erik 2012: *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EWU = Benkő, Loránd 1992–1997: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ganander, Christfrid 1997: *Nytt Finskt Lexicon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 676. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Grünthal, Riho & Heyd, Volker & Holopainen, Sampsa & Janhunen, Juha & Khanina, Olesya & Miestamo, Matti & Nichols, Johanna & Saarikivi, Janne & Sinnemäki, Kaius 2022: Drastic Demographic Events Triggered the Uralic Spread. – *Diachronica* 39: 490–524.
- Holopainen, Sampsa & Kallio, Petri & Saarikivi, Janne (toim.) 2016: *Verba vagantur: Jorma Koivulehto in memoriam*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 272. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- IEW = Pokorny, Julius 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke Verlag.
- Junttila, Santeri 2015: *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa: Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Juutinen, Markus & Mettovaara, Jukka 2021: Saamelaiskielten indefiniittipronominien jäljillä. – Mika Hämäläinen, Niko Partanen & Khalid Alnajjar (toim.), *Multilingual Facilitation: Honoring the Career of Jack Rueter*. Helsinki: University of Helsinki Library. 104–127.
- Kalima, Jalo 1952: *Slaavilaisperäinen sanastomme: Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisista lainasanoista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kallio, Petri 1998a: Suomi(ttavia etymologioita). – *Virittäjä* 102: 613–

- Kallio, Petri 1998b: Kalja. – *Sananjalka* 40: 87–94.
- Kallio, Petri 2006a: On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavicization of the Russian North: Mechanisms and Chronology*. Slavica Helsingiensia 27. Helsinki: Helsinki University Press. 154–166.
- Kallio, Petri 2006b: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. – *Virittäjä* 110: 2–25.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. 1968–2005. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 16. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Koivulehto, Jorma 2001: Etymologie und Lehnwortforschung: Ein Überblick um 2000. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 56: 42–78.
- Koivulehto, Jorma 2008: Frühe slavisch-finnische Kontakte. – Alexander Lubotsky, Jos Schaeken & Jeroen Wiedenhof (toim.), *Evidence and Counter-Evidence: Essays in Honour of Frederik Kortlandt 1: Balto-Slavic and Indo-European Linguistics*. Studies in Slavic and General Linguistics 32. Amsterdam: Rodopi. 309–321.
- Koivulehto, Jorma 2016: Lainaetymologioita neljältä vuosikymmeneltä. – Sampsa Holopainen, Petri Kallio & Janne Saarikivi (toim.), *Verba vagantur: Jorma Koivulehto in memoriam*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 272. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 456–463.
- Koivulehto, Jorma 2020: Pikku lisä alasaksalais-suomalaisiin lainakosketuksiin. – Sampsa Holopainen, Juha Kuokkala, Janne Saarikivi & Susanna Virtanen (toim.), *Ёмас сымьң нёкве вёртур ётпост самын патум: Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 189–190.
- Laurosela, Jussi 1913–1914: *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta*. Suomi 4/13/1, 4/13/2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Liukkonen, Kari 1999: *Baltisches im Finnischen*. Suomalais-Ugrilaisen

- Seuran Toimituksia 235. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mažiulis, Vytautas 1988–1997: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- NES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY. [2020: <www.sanakirja.fi/fin_etymology> 20.7.2022.]
- Nigol, Salme 1994: *Hargla murraku konsonantism*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Nirvi, R. E. 1952: *Synonyymitutkiuksia sukulaisnimistön alalta*. Suomi 106/1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojansuu, Heikki 1905: Kaksi konsonanttia sanan alussa suomen kielessä. – *Virittäjä* 9: 21–27.
- Ojansuu, Heikki 1918: *Karjala-aunuksen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rapola, Martti 1920: *Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen i-lopuiset diftongit suomen murteissa*. Suomi 4/17. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Renvall, Gustaf 1826: *Suomalainen sana-kirja: Lexicon Linguae Finnicæ*. Turku: Frenckell.
- Saarikivi, Janne 2009: Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. – Jussi Ylikoski (toim.), *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 109–160.
- Saarikivi, Janne 2019: Etymologia tulee iholle. – Santeri Juntila & Juha Kuokkala (toim.), *Petri Kallio Rocks: Liber semisaecularis 7.2.2019*. Helsinki: Kallion etymologiseura. 172.
- Saarikivi, Janne 2020: Kyllä kiitos: Muutaman yleisen sanan etymologiasta (*kyllä, kiittää, kirja, vero* ynnä muuta pientä). – Sampsa Holopainen, Juha Kuokkala, Janne Saarikivi & Susanna Virtanen (toim.), *Ёмас сымьлү нёкве вёртур ётпост самын патум: Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen

- Seura. 272–283.
- Sammallahti, Pekka 2001: The Indo-European Loanwords in Saami. – Christian Carpelan & Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.), *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 397–415.
- Setälä, E. N. 1890–1891: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKES = Toivonen, Y. H. & Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. & Peltola, Reino 1955–1979: *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1985–2008. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. [2012–: <kaino.kotus.fi/sms> 20.7.2022.]
- Soosaar, Sven-Erik 2013: *Päästma ja päästja*: Ühest eesti ja läti ühisest tüvest. – Külli Habicht & Pille Penjam (toim.), *Studies on Old Literary Estonian*. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 4/3. Tartu: University of Tartu Press. 195–204.
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Trubačëv = Трубачёв, О. Н. 1974–: *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Москва: Наука.
- UEW = Rédei, Károly 1988–1991: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Wiesbaden: Harrassowitz.

Saamen *iskat* 'koettaa, tarkastaa ym.'

Pohjoissaamen verbillä *iskat* 'koettaa, yrittää' (Sammallahti 1989 s.v.) on inarinsaamessa vastine *iskād* 'kokeilla' (Sammallahti & Morottaja 1993 s.v.); muista saamelaiskielistä vastineita ei tunneta.¹ Sanaa on etymologisessa kirjallisuudessa pidetty lainana suomen *iskeä*-verbistä (SSA s.v. *iskeä*; Sammallahti 1998: 249). Lainaotuksessa on kuitenkin eräitä ongelmia, ennen kaikkea sanojen merkityssuhteissa.

Yhdistelmä ehkä olisi semanttisesti perusteltavissa, jos lähtökohdiana olisi Sammallahden (2021) verkkosanakirjan tarkennettu merkitys 'koettaa (kädellä, jalalla, sauvalla)', vrt. Lagercrantz (1939 № 1592) esimerkki [Nessebystä; tässä yleiskielistettynä] *iskka joga, leago galbmon* 'Untersuche (od. prüfe) den Bach, ob er fest zugefroren ist': jään kantavuuden kokeilemisen voi olettaa tapahtuvan jonkinlaista iskemistä muistuttavalla eleellä. Kuitenkaan saamen murretiedot laajemmin eivät viittaa suoranaisesti mihinkään 'iskemisen' tyyppiseen toimintaan vaan lähinnä 'tarkastamiseen, kokeilemiseen, (ansojen) kokemiseen' tai 'etsimiseen, hakemiseen, tähyilyyn':

- Nielsen (1979 [1932–62] s.v. *is'kât*): (Pulmanki, Kaarasjoki, Koutokeino) 'reconnoitre; investigate, examine (e.g. a winter way over the ice), look for, see what has become of (e.g. reindeer, sheep); spy on'
- Lagercrantz (1939 № 1592): tornionsaame (Suijavaara) 'prüfen, untersuchen; bes.: (Fanggeräte) nachsehen (um die Beute zu holen)'; (Lyngen) 'id.; versuchen'; merisaame (Nesseby) 'versuchen, prüfen, untersuchen, nachsehen'

¹ Sana tosin esiintyy myös Grundströmin luulajansaamen sanakirjassa (Grundström 1946–1954 s.v. *iskat*), mutta attestoituna vain Pohjois-Jällivaaran murteesta, joka nykyisin luetaan tornionsaameen eli pohjoissaamen murteeksi.

- InLpWb (№ 930): inarinsaamen *iskâđ* 'nach etw. herumsuchen, forschen, Ausschau nach etw. halten (nach den Verlorengegangenen, bes. den Renen)'

Itämerensuomalaisissa kielissä *iskeä*-verbin merkityksiä ovat yleisesti 'lyödä voimakkaasti, lyödä kuoliaaksi, teurastaa'. Erikoistuneemista merkityksistä vanhimpia vaikuttaa olevan suomen ja karjalan murteissa sekä toisaalta etelävirossa esiintyvä 'punoa (köyttä)', 'kerrata (lan-kaa)' tai 'kutoa (nauhaa, kangasta)', joka lienee lähtöisin kankaan kudonnassa toistuvasta työvaiheesta, jossa kude isketään pirralla tiiviisti kankaaseen. Saamen *iskat*-verbin merkityksiä lähelle tulevat käytöt puolestaan näyttävät hyvin paikallisilta ja myöhäisiltä. Karjalan Uhtuan ja Rukajärven *iskie jälkie* 'seurata jälkiä, vainuta' on pohjoisen levikin perusteella luultavasti lainaa saamesta (ellei venäjän *iskat*-verbin vaikutusta, ks. alla), kun taas viron saarimurteiden *iskima* 'vaania, väijyä (Wiedemannin mukaan: hylkeitä)' selittyy hylkeenpyyntiin viittaavan merkityksen siirtymisestä: alkuaan verbi on viitannut konkreettiseen hylkeen tappamiseen mutta siirtynyt sitten yleisemmän pyyntitoiminnan merkityksen kautta tarkoittamaan vain väijymistä. Muutoin verbi ei esiinny pohjoisvirossa lainkaan, joten kyseessä saattaa olla myös laina suomesta; Suomen murteiden sanakirjassa on esimerkiksi Tytärsaarelta hylkeenpyyntiin liittyvä *iskeä*-verbin käyttöesimerkki. (EMS s.v. *iskma*, *iskima*; KKS s.v. *iskie*, SSA s.v. *iskeä*; Wiedemann 1973 [1893] s.v. *iskima*.)

Lisäksi voidaan huomauttaa, että varsinkin inarinsaamen ja sitä itäisempien saamelaiskielten aivan tuoretta vanhemmissa lainoissa (itämeren)suomen /i/:tä seuraava tavunloppuinen /s/ on tavallisesti /s/:n sijaan substituoitu /š/:llä (sm. *istua* → saIn *ištâđ* (Ko–T); sm. *pistää* → saP *bistit*, In *pišteđ*, Ko *pe'štted*). Pohjoissaamassa tämä kuitenkin koskee lähinnä *Vis*-sekvenssejä, joissa /š/ korvaa kokonaan /is/:n (esim. sm. *huiskia* → saP *huškut*, In *huškodž*; sm. *uistin* → saP *uštta*, In *uuštâ*).

Nähdäkseni ongelmattomampana lainalähteenä saamen *iskat*-verbille tarjoutuu venäjän *iskát*' etsiä, hakea, etsiskellä, haeskella', jolla on

laajasti samanmerkityksisiä vastineita slaavilaiskielissä sekä muissa indoeurooppalaisissa kielissä esim. sanskritin *icchāti* 'etsii, toivoo' ja muinaisenglannin *āskian* 'kysyä' (Kuusinen & Ollikainen 1963 s.v. *искать*; Vasmer s.v. *искать*; ESSJa 8: 238–239). Etenkin inarinsaamessa esiintyvät 'etsimisen, hakemisen, tähyilemisen' merkitykset sopivat hyvin venäjältä lainautumisen oletukseen. Merkitys on sittemmin laajentunut ja siirtynyt 'hakemassa, kokemassa käymiseen', 'tarkastamiseen' ja 'kokeilemiseen'; vastaava merkityksenkehitys tunnetaan esimerkiksi saksan verbin *suchen* 'etsiä' prefiksijohdoksista *untersuchen* 'tarkastaa, tutkia' ja *versuchen* 'kokeilla, yrittää'. Yksittäisten venäläislainojen levikki tunnetusti ylittää pohjoissaameen tai jopa lännemmäs – olihan Inarin ja Ruijan alue vuosisatoja Norjan ja Novgorodin yhteisverotusmaata – ja tunnetaan myös pohjois- ja inarinsaameen rajoittuvia venäläislainoja, kuten saP *šávká*, saIn *šávkki* 'lakki' (erillislainoja?) ← ven. *šapka* ja saP *spīre*² 'villieläin' ← ven. *zver'* (saattaa olla myös karjalan välittämä, vrt. ka. *svieri* 'metsäneläin, peto') (Korhonen 1981: 52–53; Sammallahti 1998: 130).

Koska venäjä tekee eron sibilanttien /s/ ja /š/ välillä toisin kuin suomi, on terävä /s/-sibilantti saameen omaksutuissa venäläislainoissa säännöllisesti korvattu saamen /s/:llä; *iskat*-verbin äännerakenteellisena rinnakaistapauksena voidaan esittää saP *gistta*, saIn *kiistá* 'kinnas', joka lienee lainaa venäjän sanasta *kist'* 'käsi (ranteesta sormiin); tupsu, kimppu' (vrt. Sammallahti 1998: 130).³ Tosin tätäkin sanaa on arveltu karjalan välityksellä lainautuneeksi, mutta venäjän tapaan karjalakin erottaa terävän ja suhuisen sibilantin.

² Turjansaamessa on myös vastaava sana *vīrre* 'hylje; susi' (KKLS 756), mutta pitkä etäisyys esiintymäalueiden välillä viittaa erilliseen lainautumiseen venäjältä tai karjalasta.

³ Sanalla on saamelaiskielissä laaja levikki, mutta eri osissa kielialuetta se edustuu erilaisina vartalotyyppeinä, mikä kieliin lainan kantasaamen hajaantumisen jälkeisestä omaksumisesta: etelä-, uumajan- ja luulajansaame edustavat lähinnä kantasaamelaista tyyppiä **kistā*, piitimen-, pohjois- ja inarinsaame tyyppiä **kistek* ja koltan-, kildinin- ja turjansaame tyyppiä **kistēs* (vrt. Lehtiranta 1989 № 415).

Vielä tämän kirjoituksen viimeistelyn jälkeen sain tietää, että Pekka Sammallahti (1984: 146) on listannut myös *iskat*-verbin mahdollisten karjalan kautta saatujen venäläislainojen joukossa, mutta hylännyt tämän ajatuksen myöhemmissä julkaisuissaan suomen *iskeä*-lainaetymologian hyväksi. Mahdollisesti osasyynä hylkäämiseen on ollut karjalan vastaavanmerkityksisen verbin hyvin suppea levikki tai vartalovokaalin epätavallinen vastaavuus, mutta kuten yllä olen koettanut perustella, suora lainautuminen venäjämästä vaikuttaa myös mahdolliselta ja etenkin semantiikan kannalta uskottavammalta kuin suomalaisperäinen lainaetymologia.

Tämän etymologisen pienoistutkielman myötä toivotan hyvää syntymäpäivää ensimmäiselle lainasanatutkimukseen johdattaneelle opettajalleni Janne Saarikivelle. Etymologian tutkimus on jatkuvaa etsiskelyä, kokeilemista ja tarkastamista, ja vaikka ensimmäinen isku ei aina osu kaan oikeaan, tuottaa ahkera sanalankojen kokeminen yleensä lopulta yhden- tai toisenlaista saalista.

Kielilyhenteet

ka. = karjala | saIn = inarinsaame | saKo = koltansaame | saP = pohjoissaame | saT = turjansaame | ven. = venäjä

Lähteet

EMS = *Eesti murrete sõnaraamat*. 1994–. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Saatavilla <https://www.eki.ee/dict/ems/>.

ESSJa 8 = Трубачёв О. Н. 1981. *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* 8. Москва: Наука.

InLpWb = Itkonen, Erkki 1986–1989: *Inarilappisches Wörterbuch* 1–3. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 20. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

KKLS = Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja / Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen* I–II. Lexica Societatis

- Fenno-Ugricae 15. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. 1968–2005 Lexica Societatis Fenno-Ugricae 16. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. Saatavilla <http://kaino.kotus.fi/kks/>.
- Kuusinen, Matti & Ollikainen, Veera (toim.) 1963: *Venäläis-suomalainen suursanakirja / Большой русско-финский словарь*. Porvoo: WSOY.
- Lagercrantz, Eliel 1939: *Lappischer Wortschatz I–II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 6. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Nielsen, Konrad 1979 [1932–62]: *Lappisk (samisk) ordbok / Lapp Dictionary 1–5*. Based on the Dialects of Polmak, Karasjok and Kautokeino. 2. opplag. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Sammallahti, Pekka 1984: Saamelaisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa. – *Suomen väestön esihistorialliset juuret*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Sammallahti, Pekka 1989: *Sámi-suoma sátnegirji / Saamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Jorgaleaddji.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami languages: An introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Sammallahti, Pekka 2021: *Sámi – suoma sátnegirji / Pohjoissaame-suomi-sanakirja*. Saatavilla <http://satni.org/sammallahtismefin> (luettu 2022-03-28).
- Sammallahti, Pekka & Morottaja, Matti 1993: *Säämi-suomâ sänikirje / Inarinsaamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Girjegiisá.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* [verkkojulkaisu]. [1985–]2012. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<http://kaino.kotus.fi/sms>>. Päivitetty 10.6.2022.

- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen Ulla-Maija (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vasmer = Vasmer, Max 1975 [1953]: *Russisches etymologisches Wörterbuch* I. Heidelberg: Carl Winter.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]: *Eesti-saksa sõnaraamat. Ehstnisches-deutsches Wörterbuch*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus

Helmikki Valikintytär ja Buurikki Juonikin lapsenlapsi: etymologiset havainnot keskiaikaisesta karjalankielisestä etunimistöstä

Karjalankielisen eläintennimistön¹ tutkiminen on lupaava suuntaus, koska se voi huomattavasti lisätä tietämystämme karjalaisesta ja ylipäättään itämerensuomalaisesta esikristillisestä etunimistöstä. Aiempi tutkimukseni viittaa selvästi nykyisten lehmännimien ja esikristillisten naisten nimien keskinäiseen yhteyteen (Kuzmin 2018, 2021). Samalla aiheen tutkiminen edellyttää ehdottomasti erikoistutkimusta, jonka puitteissa analysoidaan muun muassa eläintennimien sisältöä ja mietitään sitä, miksi mikäkin nimi on annettu vasikoille/lehmille, ja voisiko ihminen (mm. lapsi) saada vastaavanlaisen nimen. Aluksi tuntui siltä, ettei kaikkia lehmänniminä tunnettuja nimityksiä ole käytetty esikristillisinä etuniminä. Osa niistä on voinut syntyä ilmeisesti eri aikoina ja eri alueilla olemassa olleen *-kki*-johtimisen nimeämismallin mukaan, esimerkiksi *Buurikki* 'mustanruskea lehmä', *Šarvikki* 'isosarvinen lehmä' ja *Mul'ikki/Mul'ukki* 'nupopää, sarveton lehmä'. Toisaalta hyvä esimerkki on karjalainen lehmännimi *Tähikk²/Tiähti* (suom. *Tähdikki* 'täpläotsai-

¹ Artikkelin aineistona on käytetty kirjoittajan omaa, keruumatkoilla kerättyä aineistoa v. 1999–2022, Karjalan tasavallan nimikokoelmaa (NKT), Karjalan kielien sanakirjaa (KKS) sekä Suomen murteiden sanakirjaa (SMS).

² Mm. kuvaannollinen nimi eräässä karjalankielisessä runossa: "[nimet] panen iče pačkahutan, yhellä panen *Väinämöisen*, toisella – *Keškišynnyntähti*" (KEP 1950: 30). Vrt. myös: "meilä niin šanottih jotta, mikäli on šynnyntähti, šitä myöten pitäy kualua Tuonelanjovešta poikki" (KKS). Toisin sanoen voidaan nähdä, että syntymämerkin olemassaololla oli tietty paikka karjalaisten mytologisessa tietoisuudessa ja täten voidaan olettaa, että lapsen syntyessä kehossa oleva luomi voi

nen’). Lehmännimenä se viittaa eläimeen, jonka otsalla on tähdenmuotoinen täplä. Karjalan kielessä sana *tähti* ~ *tiähti* tunnetaan kuitenkin myös merkityksessä ’syntymämerkki’ (ks. KKS s.v. *tähti*), joten mahdollisuus antaa lapselle ammoisina aikoina nimeksi *Tähikki*, *Tiähti*³ vaikuttaa varsin uskottavalta.

Karjalan kielen sanastokin osoittaa, että samalla sanalla voidaan usein viitata sekä kotieläimeen että ihmiseen, esimerkiksi *Ainikki* ’1. ainoan lehmän nimi; 2. ainoa (lapsesta)’; *Ilo* ’1. hevosen nimi; 2. ilonpitäjä, vekkuli’; *Kaunikki* ’1. suurisarvisen lehmän nimi; 2. kaunis (mm. ironisesti ihmisestä)’; *Mušti* ’1. mustan hevon nimi; 2. äkäinen (ihmisestä)’; *Toračču* ’1. äksyn hevon nimi; 2. tappelupukari, riidanhaluinen’ jne. Ei heti näytä mahdolliselta, että ihminen/lapsi olisi voinut saada viimeksi mainitun nimen. On kuitenkin tässä mainittava, että 1500-luvun ja jopa myöhemmistäkin asiakirjoista tavataan toistuvasti muinaisvenäläistä⁴

vaikuttaa *Tähikki*-nimen valintaan keskiaikaisen karjalaisen nimisysteemin puitteissa.

³ Vrt. karjalaisten virallinen venäjänkielinen sukunimi *Zvezdin* (ven. *zvezda* ’tähti’) (Hamala, Artoila, On’kula, Annuksen Karjala) → karj. **T(i)ähti*. Asteriski ilmaisee rekonstruktiota.

⁴ Venäjällä on ollut ammoisista ajoista lähtien perinne, jonka mukaan henkilölle annettiin kasteessa saadun nimen lisäksi myös yksilöllinen *kutsumanimi* (ven. *мирское имя*) tai *lempinimi* (ven. *прозвище* ’liikanimi’), ja tämä perinne säilyi elävänä 1600-luvun loppuun asti. Tämä selittyy pääsääntöisesti sillä, että käytännössä tuon ajan arkielämässä käytettiin rajallisella alueella/pienessä yhteisössä suhteellisen pientä määrää kanonisia ristimänimiä, jotka kaiken lisäksi toistuivat usein. Kutsumanimivarasto oli ehtymätön, ja sen avulla oli mahdollista erottaa henkilö muiden samannimisten ihmisten joukosta. Tästä syystä kutsumanimet (≈ liikanimet) olivat tiettyssä kyläyhteisössä jopa ristimänimiä yleisempiä, ja monesti ne korvasivat viralliset ristimänimet ei ainoastaan jokapäiväisessä elämässä, mutta myös virallisissa asiakirjoissa. Tästä on paljon esimerkkejä 1500- ja 1600-luvun asiakirjoista. Niitä tavataan karjalaisillakin, mm. Ovdokimko Mokejev, *kutsumanimi* (ven. *прозвище*) *Ždanko* ’(kauan) odotettu’ (Rukajärven pogosta), Obramka Spirov, *kutsumanimi* *Braga* ’pontikka’ (Semšarven pogosta), Vaska Vlasjev, *kutsumanimi* *Menšoi* ’kuopus’ (Paatenen pogosta) (IK 1987: 203, 206, 221). On mainittava, että venäläisperäisiä (kutsuma)nimiä kantoi Laatokan Karjalan autoktoninen feodaalinen ylimystökin, esim. *Grid’a Murzanov syn Rokul’skogo* (1568, Gorodenskij pogost) (IK 1987: 84). Tämä viittaa siihen, että

esikristillistä etunimistöä edustavia väheksyviä tai jopa halventavia kutsumanimiä, esim. nimet *Draka* 'tappelu(pukari)' (1456), *Bolvan* 'tolvana' (1580), *Durak* 'hullu' (1535), *Zamarai* 'sottapytty' (1612), *Zloba* 'kiukuinen' (1577) jne. (Tupikov 1903). Karjalaiset ovat asuneet yli tuhat vuotta itämerensuomalais-slaavilaisella rajavyöhykkeellä, mikä on vaikuttanut epäilemättä heidän kieleensä ja kulttuuriinsa. Rinnakkaiselo slaavilaisten (muinaisnovgorodilaisten) kanssa ja aktiiviset kulttuurikontaktit ovat jättäneet merkittäviä jälkiä myös nimisysteemiin. Esimerkkinä tästä toimii se, että omaperäisten karjalaisten etunimien tilalle tuli keskiajan loppuvaiheessa käyttöön muinaisvenäläisiä etunimiä, mikä heijastuu 1500- ja 1600-luvun asiakirjoissa merkittävänä määränä muinaisvenäjältä peräisin olevia esi- tai ei-kristillisiä nimiä. Näyttää siltä, että nimisysteemiä omaksuttaessa tapahtui myös slaavista karjalaan käännettujen merkityksiltään pejoratiivisten lainanimien käyttöönotto, esim. Käkisalmen läänin (Korelan ujestin) talonpojat *Hölmö* Isakanpoika (1618, Impilahti) ja Hodari *Höblänpoika* (karj. *höblä* 'nahjus; tollo; löyhäpäinen') (1618, Kontiolahti) (Nissilä 1975: 145) sekä kylännimi *Durakala* (**Durakkala*⁵) (1618) (IK 1987: 326) ← ven. *durak* 'hölmö'. Palatakseni jo edellä mainittuun nimeen *Toračču* ei mielestäni enää tunnu täysin mahdolltomalta tai oudolta, että vastaavanlaista nimeä olisi käytetty ihmisestä myös karjalaisten keskuudessa.

Lehmien karjalankielisissä nimissä merkitykseltään selvästi pejoratiivisia⁶ on vähän, sen sijaan tällaisia nimiä on paljon hevosten nimissä.

Grigorin isä oli Roukkulan sukuun kuulunut *Murza(n)*-niminen mies ← ven. eikrist. nimi *Murza(n)*. Venäjän murteista sana *murza* tunnetaan merkityksessä 'likainen, epäsiisti' (SRNG). Tämän kutsumanimen olemassaoloon viitataan lisäksi kylän nimi *Mursula* (Impilahti, Raja-Karjala) sekä koiran nimi *Mursa* ja hevosen nimi *Muršu*.

⁵ Mahdollisesti tähän kuuluu mm. Etelä-Savon Juvalta löytyvä kylännimi *Turakala* ja sukunimi *Turakainen*.

⁶ Vrt. suom. nautojen nimet: *Laiskuri*, *Melu*, *Pintelö* 'paksu, lyllerö', *Pöljä* 'tyhmä', *Telmikki* 'leikkisä, vallaton', *Tuiska* 'kiivasluonteinen', *Pullukka*, *Äkeä* 'vihainen', *Äikki* 'äksy, vikuri' jne. (Ojansuu 1912).

Esimerkkinä tästä mainittakoon pelto *Kuilakki* (Nekkula, Anuksen Karjala) ← lehmän nimi **Kuilakki*⁷ ja karj. *kuilakkane*, *kuilas* (hevo-
sesta): 'raju, raisu; pelkurimainen' (KKS). Karjalan tasavallan venäläis-
tyneellä alueella Kontupohjan piirissä esiintyy myös uppiniskaisen leh-
män nimenä *Kran'ka*, jonka nimessä voidaan todennäköisesti nähdä sa-
maa sanakantaa kuin sanassa *krän'kiskö* 'riitainen, epäsopuinen (ihmi-
sestä)' (KKS).

Täten lukuisat esimerkit todistavat, että samat nimikannat esiin-
tyvät sekä lehmien nimistössä että kansanrunoudessa ja asiakirjoissa, ny-
kyisessä sukunimistöissä ja henkilönnimikantaisessa paikannimistöissä,
mikä vuorostaan antaa mahdollisuuden ajatella, että lehmien nimet saat-
tavat olla keskiaikaisiin yksilönnimiin viittaavia. Muutaman *-kki*-loppui-
sen lehmän nimen taustan tuntien voidaan seuraavaksi aprikoida karja-
lankielisessä lehmien nimistössä piilevien vanhojen omaperäisten etuni-
mien mahdollisia syntyedellytyksiä.

⁷ Johtimeen *-kki*- päättyvät hevosten nimet ovat suhteellisen harvinaisia karja-
lankielisellä kielialueella. Aineistossani on vain yksi vastaavanlainen esimerkki:
nimi *Tyriikki*, joka sekin on Vienan Karjalasta. Täten oletan, että tässä tapauk-
sessa kyseessä on pikemmin lehmän nimi. Alhaalla olevassa taulukossa olen mer-
kinnyt nimen *Kuilakki* asteriskilla. Tverin Karjalassa esiintyy mm. sukunimi *Kui-
lakka* – ven. *Kuilakov* (Luazari, Tverin Karjala).

erisnimi ⁸	lehmän nimen tausta	henkilönimen mahdollinen merkitys
<i>Ainikki</i> ⁹	ainoa (lehmä, lammas)	perheen ainoa lapsi
<i>Ainikko</i>	valkoisen lampaan nimi	perheen ainoa poika/tytär
<i>Buurikki/</i> <i>Buura/</i> <i>Puurikki</i> ¹⁰	mustanruskea	mustatukkainen tummaverinen
<i>Burkke</i> ¹¹	mustan hevonen nimi; raudikko	
<i>Čohikki</i>	? äksy, puskeva	<i>šohistua</i> ¹² 'kyllästyttää; käydä kimppuun' <i>čoho, šoho(i)</i> '1. käärme; 2. peijakas'
<i>Čomikki</i> ¹³	kaunis	lapsesta: kaunis, sievä

⁸ Mukana ovat myös muiden kotieläinten nimet.

⁹ Vrt. *Ādinetz* Jyiflef Ludianer (1629, Tiuralan pogosta; IK 1993: 378) ← ven. esikrist. nimi *Единец = Одинец* 'ainikki, ainoa') sekä virallinen sukunimi lyydiläisalueella *Odintsov* (Čuppu, Martniemi, Munjärven kunta). Onkin tässä mainittava, että Vienan Karjalan Kivijärvellä asui *Akulina*-niminen nainen (synt. 1851), joka oli paikallisen talonpoikaisperheen ainoa lapsi ja joka tunnettiin nimellä *Juakkosen Iivanan Ainikki* (Virtaranta 1972: 227).

¹⁰ Vienan Karjalan länsi- ja pohjoisosan alamuuteissa ei esiinny soinnillisia konsonantteja: *b, d, g, z* ja *ž*, vaan soinnittomat *p, t, k, s* ja *š* → *Buurikki/Puurikki, Gostikki/Kostikki, *Gordikki/Kortikki*.

¹¹ Esim. karjalainen *Bur'aiko Iuanoff* (Riekkala, Sortavalan pogosta) (IK 1987: 553), suvun nimi Aunuksen Karjalassa: *Burke – Burkov* (Aleksala, Suurimägi), myös Vas'ka Ivanov syn *Burko* (1597, Suikujoen volosti) (IK 1987: 219). ← ven. *buryi (бурыѣ)* '1. harmaan ruskea (väri); 2. tumman ruskea (hiukset)'. Vrt. myös pelto karj. *Belokki* = ven. *Belokurovo* (← 'valkotukkainen') (Krugliha, Tverin Karjala).

¹² Äänteiden *č* ja *š* vaihtelu: *čohissa* = *šohissa* 'kuiskia, kuiskata'.

¹³ Vrt. suom. lehmän nimi *Sommikki* ja karj. suvun nimi *Čommi* (ven. *Čomin*) (Hattu, Aunuksen Karjala). Karj. *čoma / šoma* 'soma, sokea, sievä; kelvollinen, nuhteeton; omituinen, kummallisen näköinen'.

		<i>čomikki</i> 'keimailija, hemmoteltu' ? kaunis (ironisesti) (ks. <i>Kaunikki</i>)
<i>Enčikki</i> ¹⁴ / <i>Endžikki</i>	maanantaina syntynyt	esikoinen
<i>Halikki</i> ¹⁵ <i>Hal'i</i>	vaalea valkoisen koiran nimi	vaaleatukkainen, vaaleasilmäinen harmaa- tai valkotukkainen, valjukasvoinen <i>halie</i> 'armas, rakas; vaalea, valju, haalea' karj. <i>halikki</i> 'lievä, laimea' ? vrt. myös karj. <i>hal'i</i> 'ilkeänkuriainen'
<i>Hamukki</i>	harmaa (mm. lampaasta)	karj. (<i>olla</i>) <i>hamussa</i> 'voimissaan, kunnossa' suom. itämurt. <i>hamusa</i> 'puuhakas, tarmokas' suom. itämurt. <i>hamuinen</i> 'täysikuntoinen'
<i>Hanhikki</i>	? kirjava tai ? harmaa	karj. <i>hanhi</i> '1. hanhi; 2. älyniekka'
<i>Harmikki</i> / <i>Harmukki</i>	harmaa	tuhkanharmaa tukka vrt. myös <i>harmikki</i> 'mielipaha, harmi'

¹⁴ Esim. karjalaiset *Entzo* Jakoff (1618, Korelan ujesti) (IK 1987: 305), Ivanko *Enčojev* (1637, Korelan ujesti) (IK 1991: 636), yksinäistila *Endžinkondu* (Juustjärvi, Aunuksen Karjala), myös autio *Änsikass* Ödhe (1637, Korelan ujesti) ← **Ensikkä* (IK 1991: 430).

¹⁵ Kotieläinten nimet: *Halikki* ~ *Halli*. Vrt. myös karj. suvun nimi *Halli* – ven. *Hallijev* (Valoilu, Aunuksen Karjala) ja karjalainen *Halei* Semenof (1618, Korelan ujesti) (IK 1987: 293). Vrt. myös karj.-suom. lehmän nimi *Haluna* ja ven. esikr. naisen nimi *Hotena* (ven. verb. *hotet* 'haluta'). Karj. *halata* 'haluta, tahtoa, kaivata'.

	harmaa (lehmä, lammas)	vir. (murt.) <i>harm(i)</i> 'surullinen, alakuloinen'
<i>Helmikki</i> ¹⁶	pilkullinen kirjava helmikuussa syntynyt	kesakkoinen, luominen (iho, kasvot) kirjavakasvoinen ? helmikuuma 'keltaisen värinen' (uunin pohjasta) (KVMS)
<i>Hermikki</i> ¹⁷	karj. valkoisen- ja mustankirjava suom. punaisen ja valkoisen kirjava ? herkkälypsyinen	suom. <i>hermeä</i> , murt. <i>hermiä</i> 'miellyttävä, kaunis; iloinen, lempeä; herkkä' suom. <i>hermiäpintanen</i> 'vaaleaihoinen' suom. kaakmurt. <i>hermu</i> 'koru, koriste', <i>hermut</i> 'kauniit vaatteet' (IKMS) ? suom. <i>hermettää</i> 'punoittaa' ? suom. <i>hermoton</i> 'liikkumaton' (1644) (NSES: 189) ja <i>hermakka</i> 'hervoton'
<i>Herukki</i> ¹⁸	1. maanantaina syntynyt 2. runsasmaitoinen	? <i>herakko</i> '(ihmisestä) hontelo; (säästä) hiljainen, tyyni' ¹⁹ ? <i>heräsilmä</i> 'vaaleasilmäinen'

¹⁶ Vrt. suvun nimi Vienan Karjalan Paanajärvessä: *Helmini*. Sukunimi *Helminen* esiintyy myös Suomessa.

¹⁷ Suom. itämurt. (lehmästä) *hermiä* (hermeä) 'herkkä(lypsyinen)'. Vrt. myös neitosen nimi kansanrunoudessa *Hermando* ja suom. sukunimi *Hermunen*.

¹⁸ Vrt. myös lehmän nimi *Heluna*: *heluna* '(eläimestä) heinäaikana syntynyt; hellä(luontoinen)' ja ven. esikr. naisen nimi *Goluba* 'hellä, lempi'. Vrt. myös *helu* 'helinä' → helisevä-ääninen ja *heluna* 'melu, meteli; räminä' (JSS).

¹⁹ Vrt. naisen nimi kansanrunoudessa *Tyynikki*.

<i>Hiilikki</i>	(kiilto)musta	mustatukkainen
<i>Hiirikki</i>	hiirenharmaa (myös hevonen)	harmahtava tai tummanharmaa tukka vrt. myös <i>hiiri</i> 'arkaluontoi- nen, pelkääväinen' <i>hiiriškö</i> 'pelkuri, pelkurimai- nen'
<i>Hiioro</i> ²⁰ / <i>Hiiloi</i>	tummanharmaa mustan lampaan nimi	<i>hiiristeä</i> , <i>hiirottua</i> 'lymytä, pysytellä pilossa tai syrjässä; laiskotella' ? mustatukkainen (ks. <i>Hii- likki</i>)
<i>Gostikk</i> ²¹ / <i>Koštikki</i>	keskiviikkona syntynyt	? vieraanvarainen suom. kaakmurt. <i>kostivie- ras</i> 'arvokas, odotettu vieras' suom. <i>kostia</i> 'kestitä' ? suom. murt. <i>kosto</i> 'palkkio, kiitos'
<i>Joučikk</i> ²²	valkea	vaaleaverikkö ylimielinen ? suom. <i>joutsen</i> 'kovaääni- nen'

²⁰ Vrt. nurmi *Hiiroinluhtu* (Sammatuz, Aunuksen Karjala), Dmitri *Girojev* (*Hiiroi) (Aunus, 1688) (KMR: 189) ← hn. *Hiiloi*.

²¹ Vrt. ven. esikr. naisen nimi *Gost'ona* 'vieraanvarainen'.

²² Talo *Joučikki* (Hattuvuara, Ilomantsi). Vrt. ven. esikr. miehen nimi *Leb'odka* ← ven. *lebed'* 'joutsen' → lehmän nimi *Leb'odka*. Venäjässä *leb'odka* tunnetaan myös merkityksessä 'solakka kaunis nainen'. Merkityksestä 'ylimielinen': karj. *luikka* '1. joutsen; 2. ylimielinen, virnuilija'. Karjalan kielessä on myös sanat *luikki* ja *luikkari* 'veijari'. Vrt. suvun nimet *Luikka* – *Luikin* (Šuondele, Keski-Karjala) ja *Joučen* – *Lebedev* (Paatene, Keski-Karjala). *Luikko* on myös 'valkoisen härän nimi'.

<i>Juonikki</i>	juovaselkäinen juoniotsainen (lehmästä) juoni 'kir- java'	<i>juoni</i> 'tempu; riidanaihe, paha kuri' <i>juoni</i> '(eläimen) jäljet' → ? 'arpi, syntymämerkki, luomi' <i>juonikko</i> 'juonitteleva, kiu- kutteleva, epäsopuinen, rette- löivä' (ks. <i>Piirikki</i>)
<i>Kaunikk</i> ²³	ruskeakylkinen valkoinen suurisarvinen	1. kaunis(kasvoinen) 2. kaunis (ironisesti)
<i>Kirjikki</i>	kirjava kaunis	kesakkoinen
<i>Kortikki</i>	keskiviikkona syntynyt	? <i>kortoi/gordoi</i> 'ylpeä, kopea; koppava' suom. murt. <i>kortta</i> , <i>kortto</i> 'ryökäle, pahuus, peija- kas, piru'
* <i>Kuilakki</i>	raju, raisu; pelkurimai- nen (hevosesta) <i>kuilak- kane, kuilas</i> 'sama'	ripeä, raisu rajupäinen voimakastunteinen, kiihkeä
<i>Kullikki/</i> <i>Kul'ikk</i> ²⁴	kellertävä vrt. myös <i>kul'oi</i> 'sarve- ton lehmä'	<i>kulta(ni)</i> 'rakas, kallis, ihana; hyvä; taitava' vrt. myös <i>kul'I'</i> ²⁵ 'kuovi, kurppa'

²³ Vrt. karjalainen Mark *Kavnoef* (**Kauno*) (IK 1991: 725).

²⁴ Kylä *Kuldejevo* (1646) = *Kullijevskaja* (1800-luku) (Jallahti, Šuoju), kylä *Kuldujevo* (1563, Šungun pogosta) (PKOP: 148) ← *Kuldi/*Kuldoi.

²⁵ Vrt. karj. *kurmoi* '1. kuovi, kurppa (alalahko: kahlaajat); 2. pitkänenäinen; 3. ahmatti, syömäri', vrt. myös *kurppa* 'hoikkasäärinen'.

<i>Kyllikki</i>	? toivenimi: run- saslypsyinen	<i>kyllä</i> 'rikkaus, runsaus, va- rakuus'
<i>Lehikki</i>	lehden kuvaa muistut- tava läiskä otsalla	? ihmisestä, jolla on syntymä- merkki tai luomi (ihossa, kas- voissa, kehossa)
<i>Lehto</i> ²⁶	valkoisen lampaan nimi	hörö- tai isokorvainen (← <i>lehti</i> 'korvalehti') * <i>lehtoi</i> 'vaaleaverikkö' vrt. myös <i>lehtirebo</i> 'viekaste- lija'
<i>Lemmikki</i>	? hellittelynimi	<i>lemmikki</i> 'suosikki, lellikki, mielikki' <i>lembi/lempi</i> 'viehätysvoima; maine, arvo; ystävällisyys'
<i>Lyštikki</i> ²⁷	? hellittelynimi	<i>lyšti</i> 'hauska, huvittava'
<i>Maarikki</i> / <i>Muarikki</i>	punaruskea	punatukkainen punakasvoinen
<i>Mahikki</i>	? maho, tiinehtymätön ? tilapäisesti tiinehty- mättä jäänyt	<i>mahti</i> 'taito, voima, nero' <i>mahikaš</i> 'taitava' <i>maholehmä</i> ²⁸ '(naisesta) he- delmätön'

²⁶ Suom. *Lehikki* 'valkopää, mutta ruskea silmäin ympäriltä', vir. *Lehites* 'mustan- ja valkoisenkirjava' (Ojansuu 1912: 15, 23). Vrt. kylä *Lehtoila* (Aunuksen Karjala), vuonna 1582 - *Lehtinskaja* (IK 1991: 52).

²⁷ Vrt. ven. esikr. naisen nimi *Zabava* 'lystikäs'.

²⁸ Vrt. kuitenkin suom. murt. (Lemi) *olla mahona* 'naisen kahden raskauden välistä kaudesta' (SMS). Raja-Karjalassa suvun nimet *Mahilane* (Turhanvuara,

<i>Mairikki</i> ²⁹	hellittelynimi	<i>mairis</i> ³⁰ 'armas, kallis' <i>maireh</i> 'armas, kulta'
<i>Mančikki</i> / <i>Mandžikki</i>	ruskea	punatukkainen, punertava tukka punakasvoinen
<i>Mielikki</i>	hellittelynimi	<i>mielikki</i> 'lemmikki, suosikki' <i>mieli, mielikkine</i> 'järki, äly; ymmärrys'
<i>Mul'ikki</i> ³¹ / <i>Mul'ukki</i>	nupo, sarveton	<i>mulliško</i> 'mulkoileva, synkkä, juro' mulli 'äänetön' <i>mul'u</i> 'hyvin lyhyeksi leika- tusta tukasta; puli(pää)' ? <i>mul'(l')asilmä</i> 'mulkosilmäi- nen'
<i>Mussikki</i> ³² / <i>Muštikki</i> / <i>Muššukki</i> / <i>Mučikki</i>	musta	mustatukkainen tummaverinen

Suojärvi), *Maho* – viral. *Mahonen* (Kaidajärvi, Suojärvi) (NA) ja Savossa sukunimi *Mahonen* sekä kylän nimi *Mahoilu* (Aunuksen Karjala). Karjalan kielessä *maho* tunnetaan myös merkityksessä 'suurivatsainen; lihava nainen'.

²⁹ Vrt. Korelan ujestissa Condrasko *Mairoief*, Sergiko *Mairoieff* (1631) (IK 1987: 456, 529).

³⁰ Vrt. veps. *mairiž* 'suloinen' (SKES).

³¹ Lehmien nimet: *Mul'ikki* ~ *Mul'oi*. Vrt. sukunimi *Mul'uz'onka* – *Komolov* (Mikul'n'a, Žiizinä, Tverin Karjala) ← karj. **mul'uza*, ven. *komolyi* '(lehmästä) nupo, (ihmisestä) avuton'. Karjalan tasavallan venäläismurteissa on myös sana *kolmač* (pohjana *kolmatyi* 'nupopää') tarkoittamassa 'ihmistä, joka ei osaa pitää puoliaan tai ei voi puolustaa perhettä' (Kyrshunova 2013: 123). Vrt. myös (*tukadon*) *mul'oilleh* 'kammattu sileäksi taaksepäin'.

³² Vrt. Iwan Simanoff *Mussikain* (1618) (IK 1987: 357), Stepantko ja Iuantko *Mussikoff* (1631) (IK 1987: 509), kylä *Mustilanmäki* (1631) (IK 1987: 401), Hodari *Mustanpoika* (1618) (IK 1987: 377), suku *Muštir'onka* (**Muštiri* + venäjänperäinen kollektiivijohdin *-onk*) (Tverin Karjala).

<i>Mučukki</i>	mustan lampaan nimi	? karj. <i>musti</i> 'äkäinen, vihainen' suom. <i>musta/musti</i> 'vihainen; murheellinen; paha; likainen; op- pimaton'
<i>Muurikki</i>	? suom. <i>musta lehmä</i>	alakuloinen, vihainen (← <i>muuristuo</i> 'tulla vihaiseksi tai alakuloiseksi')
<i>Onnikki</i>	tyttärelle myötäjaisiksi annettu	onnentuoja <i>onni</i> 'onni, lykky, menestys' <i>onnistua</i> 'onnistaa, luonnis- taa; tuottaa onnea'
<i>Orvikki/</i> <i>Orvokki</i> ³³	? vrt. suom. <i>or-</i> <i>panalehmä</i> 'kotitalosta nuorikolle annettu ni- mikkolehmä' (Tuomi- nen 1995)	<i>orboi, orpo</i> 'orpo; onneton, raukka, parka, poloinen, yksi- näinen; turvaton; siivoton' <i>orboine</i> 'kovaosainen'
<i>Pienikki</i>	pienikasvuinen, -kokoi- nen	pienikasvuinen
<i>Piirikki</i> ³⁴	piirtopäinen ruskean ja valkean kir- java kerran kantaneen leh- män nimenä	arpikasvoinen ihmisestä, jolla on syntymä- merkki tai luomi (ihossa, kas- voissa, kehossa) suom. <i>piiri</i> 'juova, raita, viiva, viiru, piirto'

³³ Suomessa saattaa olla myös assosiaatio *orvokki*-kukka. Vrt. lehmien nimet *Ruus(nkukka)*, *Odelma*, *Neilikka*.

³⁴ Vrt. *Piirtopiä-Jussi* (Prolanvuara, Sovanlaksi), karj. *piirtopiä* 'laukkiotsainen eläin', *piirto* on myös 'arpi'.

		? karj. <i>piiri</i> 'ympyrä' → ? 'läiskä, luomi'
<i>Piäštikki</i>	perjantaina syntynyt	? <i>piäštyä</i> 'vapauttaa, pelastaa, päästää' <i>piästö</i> 'auttaminen, hädästä pelastaminen' (ks. <i>Päičikki</i>)
<i>Punikk³⁵</i>	ruskeanpunainen	punatukkainen, punertava tukka punakasvoinen
<i>Pyhikki</i>	sunnuntaina syntynyt	sunnuntaina, juhlapäivänä tai paaston aikana syntynyt vrt. myös <i>pyhä</i> 'viaton, hurskas, jumalinen'
<i>Päivikk³⁶</i>	? vaalea ³⁷	vaaleatukkainen <i>päiväine</i> (hellittelysana) 'armas' <i>päivä</i> 'päivä; aurinko; lämpö; etelä' ? <i>päivitellä</i> 'pahoitella, valitella, päivitellä' ? vrt. myös <i>päivittyö</i> 'ruskettaa' <i>päiviteä</i> 'ruskettaa'

³⁵ Vrt. sananlaskussa: *punikki* punainen lehmä 'tulesta' (Forsman 1891: 171).

³⁶ Vrt. kylä *Päiwon Mäki* (IK 1991: 344); karjalaiset Prokuska *Päijwief* ja Griska *Päiviev* (1637) (IK 1991: 177, 734); Iwann *Päijwinen* (1614, Kitee) sekä Kusma *Peiueinen* (1560, Valkjärvi) (Nissilä 1975: 127).

³⁷ Vrt. vironkielinen lehmän nimi *Pääves* 'valkopää' ← sanasta *pääv, päev* 'päivä' (Ojansuu 1912: 23).

<i>Päičikki</i> ³⁸	perjantaina syntynyt vir. valkopäinen	<i>piä</i> 'järjestä, ymmärryksestä, ajattelusta, harkitsemisesta, tajusta, tietoisuudesta'
<i>Rainikki</i>	?	karj. <i>raintuo</i> 'seestyä; seljetä, kirkastua' suom. itämur. <i>rainis</i> ³⁹ 'selvä, kirkas, raikas' karj. <i>rainivo</i> 'raihnas, työky- vytön, kelvoton', ? suom. kaak. murt. <i>raina</i> 'raakki, käyttökelvottomaksi kulunut esine'
<i>Rutvikki</i>	?	<i>rudva</i> 'hento' <i>rudvita</i> 'kulkea hiljalleen'
<i>Šarvikki</i> ⁴⁰	sarvipäinen suurisarvinen	<i>šarvikko</i> 'epäsopuinen, riitai- nen; pahuus; paholainen' <i>sarvikaz</i> 'kipakka, riitaisa' <i>šarvipiä</i> 'epäsopuinen; sarvi- päinen'

³⁸ *Ens(i): enč- → Enčikki; tois(en): toič- → Toičikki* ja samalla tavalla *piä* 'pää, tukka' – adj. *päis(en): päič- → Päičikki*. Suom. murt. *päisevä* 'kelpo, kunnon, taitava; yritteliäs, kunnianhimoinen' (JSS). Virossa lehmän nimi *Päitsik* viittaa valkopäiseen nautakarjaan (Ojansuu 1912: 22), app. *päitsik* 'valkopäinen nautakarja' (Sönaveeb).

³⁹ Veps. *rainiž* 'viileä, vilpoinen' (SKES).

⁴⁰ Vrt. 1600-luvulla Puhtulan suvun nimi *Sarvi* ja 1700-luvulla Rantakylän suvun nimi *Sarvinen* (Kivennavan suvut). Mm. on seuraava tieto: *Pijettihiän šitä sorokkua* (= päähinettä), *näin oli očašša šemmoset čorhoset* (= pienen sarvet) *šiinä* (KKS). Karj. *šarvi* tunnetaan myös merkityksessä 'kuhmu päässä'. Vrt. tiivinänkarjalaisten suvun nimet: *Roga – Rožkov* (Loginova), *Rogičča – Rožkov* (Moklakova) ← ven. *rožok* 'pieni sarvi', *rog* 'sarvi' → kutsumanimi *Rog*, jonka merkitys on 'härkää, itsepäinen, ylimielinen, kerskaileva'.

<i>Serokki</i> ⁴¹	keskiviikkona syntynyt	keskiviikkona syntynyt vaalean harmaa tukka (ks. <i>Ser'ukki</i>) ? (iältään) keskimäinen ⁴² lapsi
<i>Ser'ukki</i> ⁴³	(vaalean) harmaa	vaalean harmaa tukka (ks. <i>Serokki</i>)
<i>Sorokki</i> ⁴⁴	valkeapäinen	valkopäinen lavertelijä, lörpöttelijä
<i>Suobikki</i> ⁴⁵	lauantaina syntynyt	lauantaina syntynyt karj. <i>suuva</i> 'suoda, sallia, antaa, toivoa'

⁴¹ *Ser'oda, serota* 'keskiviikko'. Vienan Karjalassa oli sukunimi *Seredin* (Ruvankylä, Oulanka), jonka karjalankielinen muoto on tuntematon. Venäjällä oli olemassa ei-krist. nimi *Sereda*.

⁴² Ven. murt. *serednei, srednei* 'keskimäinen', vrt. Vienan Kemissä v. 1751: Ivan Popov *Srednei* (DRKUS: 12).

⁴³ Ven. *seroi/seryi* 'harmaa' (ks. alempana).

⁴⁴ Karj. *sorokka*, ven. *soroka* '(mm. valkoinen) naidun naisen päähine, harakka'. Nimi saattaa olla synonyyminen karjalankieliselle nimelle *Valgiepiä* (app. *valgiepiä: valgiepiä neidini* tai *vanhušši* 'vanhus'). Lehmän nimi *Sorokki* esiintyy myös Suomessa, vaikkei Heikki Ojansuulla ole tarkkaa tietoa, mistä murrealueesta on kyse. Täten yhteys naisen päähineeseen voi olla kyseenalainen. Venäjällä oli esikr. nimi *Soroka* ja lehmän nimi *Soroka* 'harakka'. Venäjän murteissa *soroka* on myös 'epätavallisen puhelias; reipas'. Karjalan kielessä vuorostaan *harakka/haraki* tunnetaan merkityksissä 'lavertelijä, lörpöttelijä; juoksutyttö; kevtmielinen'.

⁴⁵ Rinnakkaisnimet: *Suobo(i), Suopo, Aikašuopo* ← *suopa* (nominaalimuoto verbistä *suuva* 'suoda', vrt. karj. *juuva* ~ suom. *juoda* → suom. *juopa* 'väylä, joen sivuhaara'). Kansanrunoudessa on naisen nimi *Suovakko* (= Pohjan akka). Onkin mahdollista kiinnittää huomiota suvun nimiin *Suoppi* – ven. *Soppejev* (Särgilahti, Aunuksen Karjala) ja *Suovani* – ? ven. *Subbotin* (Šuigujärvi, Vienan Karjala) sekä kylännimeen *Zubottal(u)* (Aunuksen Karjala) ← ven. ei-krist. nimi *Subot(k)a* 'lauantai (= lauantaina syntynyt)'. Nimi esiintyi myös karjalaisten keskuudessa: *Subotka* Koreljanin (= karjalainen) (1597, Suikujoen volosti) (IK 1987: 217), *Subota* Rezačov koreljanin (1593-96) (PRKSM: 385).

		suom. <i>hyvänsuopa</i> 'hyvän- tahtoinen' <i>pahasuopa</i> 'ilkeämielinen, nurja(mielinen), karsas, va- hingoniloinen' suom. <i>suoepa</i> 'myötämielinen' vrt. myös vir. <i>soov</i> 'toivomus, toive'
<i>Toičikki</i> ⁴⁶	tiistaina syntynyt	perheen (iältään) toinen lapsi kaksosista toisena syntynyt ? tiistaina syntynyt ? vrt. <i>toič(č)i</i> 'ensi, tulevana vuonna'
<i>Toimikki</i>	tiistaina syntynyt	<i>toimi</i> 'ymmärrys, tolkku, järki, taju; selvyys; kyky, taito' <i>toimekaz</i> 'ymmärtäväinen, älykäs; toimelias'
<i>Toinikki</i> ⁴⁷	tiistaina syntynyt	ks. <i>Toičikki</i>
<i>Toirikki</i> ⁴⁸	keskiviikkona syntynyt ? tiistaina syntynyt	ks. <i>Kul'jikki</i>
<i>Toivikki</i> ⁴⁹	tiistaina syntynyt	<i>toivo</i> 'odotus, toive' suom. <i>toivokki</i> 'toivo, toive'
<i>Ton'džikki</i>	tiistaina syntynyt	? ks. <i>Toičikki</i> , <i>Toinikki</i>

⁴⁶ Esim. kissapoikueen pentujen nimet: *Ytti* 'ensimmäisenä syntynyt', *Totti* 'toisena syntynyt'. Vienan Karjalassa on tallennettu talonnimi *Tottila* (Tollonjoki, Vuokkiniemi). Tässä perheessä oli kaksi *Vasilij*-nimistä poikaa.

⁴⁷ Kylän nimi *Toinino* Korbassa (1500, Korelan ujesti) (PKVP 1851: 549) ← ? **Toinen*.

⁴⁸ Suom. *toira* (harmaa toira) 'tundrakurmitsa' eli eräs kahlaajalintu.

⁴⁹ Esim. esikr. nimi *Toivottu* ja ven. esikr. naisen nimi *Ždana* '(kauan) odotettu/toivottu'.

		? vrt. myös <i>tön'čöi</i> ⁵⁰ 'tollo, tohelo'
<i>Tähikki/</i> <i>Tähtikki</i>	tähtiotsainen, tähkäaikana syntynyt mustankirjava	<i>t(i)ähti</i> 'syntymämerkki, luomi'
<i>Valikk</i> ⁵¹ / suom. myös <i>Val-</i> <i>likki</i>	valkea	<i>valijo</i> 'paras' <i>valimo</i> 'paras, kaunein, rakain' suom. <i>valinko</i> 'valittu, oivallinen, etevä, paras, valio'
<i>Vilikki</i> ⁵²	? runsasmaitoinen	karj. <i>vil'la</i> 'vilja, elo' → 'kyläisyys, runsaus; sato' karj. adj. (taipum.) <i>vil'on</i> 'kunnan, oiva' vrt. myös suom. <i>jumalan vilja, metsän vilja</i>

Taulukko 1. -*kki*-loppuisten esikristillisten nimien tausta.

Eräät edellä ehdotetuista etymologioista ovat pitkälti hypoteettisia. Tämä johtuu siitä, ettei tutkija voi koskaan täysin tunkeutua keskiaikaisen ihmisen mieleen ja rekonstruoida täsmällisesti, mitä motiiveja nimeäjällä on ollut mielessään. Ymmärrän myös, että kaikki rekonstruktiot perustuvat nykyajan sanastollisiin tietoihin, eikä ole mahdollista sanoa tarkasti,

⁵⁰ Äänneiden vaihtelu: *mančoi* = *man'džoi* 'mansikka' ja sama tavalla: *tön'čöi* – **tön'džoi* ~ ? *ton'džoi*.

⁵¹ Esikr. nimi *Valittu* ja suvun nimi *Valitov*: Kiprijan Ivanov syn *Valitov* (1711, Kieretti) (SGKE 1929: 572). V. 1631 Suistamon pogostassa oli kylä *Wallila* ja Suistamon Kerisyryssä asui Macuska *Walleoff* (IK 1987: 520).

⁵² Esim. itämerensuomalaiset henkilönnimet *Vilja* (vir. *Vilj*), *Viljakka*, *Viljamees*, *Viljatsa*, *Viljatti*, *Viloi* (Forsman 1891: 163) ja suom. lehmien nimet *Vilja*, *Viljakansi*, *Viljakka*, *Viljanen*, *Viljas* (Ojansuu 1912: 44). Vuonna 1623 Kieretin volostissa (Vienanmeren rannikko) asui karjalainen Jakimko *Villejev* (**Vil'lo*) (RGADA 1623: 5 o6.).

mitä merkityksiä nykyaikaisilla lehmien nimillä/omaperäisillä kutsumanimillä oli keskiajalla tai uuden ajan alussa. Vaikka nimi olisi läpinäkyvä, sen leksikaalista sisältöä ei ole aina mahdollista rekonstruoida 100-prosenttisesti oikein. Samalla herää myös looginen kysymys: voidaanko kaikkien lehmien nimien takana nähdä vanhoja omaperäisiä nimiä? Aiemmin on jo huomattu, että osa niistä on saattanut kuitenkin syntyä eri aikoina ja eri alueilla olemassa olleen *-kki*-johtimisen nimeämismallin mukaan.

Pitää ottaa huomioon sekin seikka, ettei rekonstruoitu merkitys/motiivi välttämättä ole ollut sama kaikkialla, vaan jokaisen nimeäjän nimeämiskokemus eri murrealueilla on voinut olla ainutlaatuinen ja sidoksissa häntä ympäröivän kieliyhteisön nimijärjestelmään ja sosiaaliseen kehitykseen. Toisin sanoen on otettava huomioon, että nimeäjä toimii joka kerta tiettyjen nimenantomallien mukaan. Täten hänelle muodostuu jo lapsuudessa tietynlainen käsitys siitä, minkälainen nimen pitää olla sekä muodon että sisällön puolesta. Todisteena siitä voi olla esimerkiksi lehmän nimi *Kaunikki*, joka viittaa hyvin erilaisiin ulkoiisiin ominaisuuksiin: ruskeakylkiseen lehmään, valkoiseen lehmään, suurisarviseen lehmään jne. On selvä, että ihmistä tarkoittavien motiivien spektri saattoi olla myös hyvin erilainen, mm. kaunistukkainen, kauniskasvoinen, kaunissilmäinen jne. Samalla on tietenkin olemassa tietynlaisia nimiuniver-saaleja, jotka toistuvat eri aikoina ja eri kielialueilla, esim. karj.-suom. lehmän nimi *Tähikki/Tähdikki*, ven. *Zv'ozdočka*, ruot. *Stjerna* 'Tähdikki' jne.

Sen jälkeen, kun vanha nimisysteemi oli jäänyt pois käytöstä ja entiset erisnimet olivat siirtyneet eläinten nimistöön, yhdet ja samat nimet saattoivat saada eri itämerensuomalaisilla alueilla uusia ja samalla täysin erilaisia merkityksiä. Esimerkiksi Karjalassa nimi *Päiçikki* alkoi tarkoittaa perjantaina syntynyttä lehmää. Uuden merkityksen takana on vanhan erisnimen ensimmäisen tavun yhteneväisyys viidenteen viikonpäivään eli *piätinčään* 'perjantaihin'. Virossa vuorostaan nimi *Päitsik* tarkoittaa valkopäistä nautaa. Täällä tunnetaan appellatiivikin 'valkopää', joka esiintyy melko laajalti kaikilla viron kielen murrealueilla. Tämä vii-

tanee mielestäni siihen, että nimi on samaistunut tiettyyn keskiaikaisessa Virossa laajalle levinneeseen lehmärotuun, jonka pää oli valkoinen, toisin kuin eläimen muu ruumis. Kyseistä ”rotua” esiintyy Virossa edelleen. Näin ollen vanhan etunimen merkityksen rekonstruointi vain nykyisten lehmän nimien merkitysten perusteella voi olla haasteellista.

Toisin kuin Suomessa ja Virossa, kukaan ei Karjalassa kerännyt johdonmukaisesti lehmien nimiä ennen 2010-lukua, mikä johtuu siitä, että suurin osa omaperäistä lehmien nimistöä on karjalan kielestä jo kadonnut jäljettömiin, ja samalla tiedot mahdollisista esikristillisistä henkilönnimistä ovat myös hävinneet. Osittain samoja nautojen nimiä kuin Karjalassa tavataan kuitenkin Suomen ja Viron puolella. Esimerkiksi edellä mainituista *-kki*-loppuisista nimistä noin 80 % tavataan suomenkielisestä lehmien nimistöstä, joka on esillä Heikki Ojansuun tutkielmassa vuodelta 1912. Nämä nimiparalleelit suomen ja viron kielestä viittaavat epäilemättä lehmien nimien vanhuuteen, ja siten monet niistä juontavat todennäköisesti juurensa (myöhäis)kantasuomalaiseen kauteen: vrt. karj. *Enčikki* – suom. *Ensikki* – vir. *Eesik* (– ink. *Enzoi* – veps. *Ezikei*); *Kolmoi* – *Kolmikki* – *Kolmik*; *Lehikki* – *Lehdikki* | *Lehikki* – *Lehik*; *Lemmikki* – *Lemmikki* – *Lemmes*; *Mančikki* – *Mansikki* – *Maasik*; *Mussikki* – *Mustikki* – *Mustik* (– veps. *Mus’iki*); *Punikki* – *Punikki* – *Punik* (– ink. *Punikki*); *Pyhikki* – *Pyhikki* – *Pühik* (– ink. *Pyhöi* – veps. *Pyhiki*); *Tähikki* – *Tähdikki* / *Tähikki* – *Tähik* (– ink. *Tähti* – veps. *Täh’iki*); *Valikki* – *Vallikki* – *Va(a)lik* jne.

Osa edellä mainituista lehmien nimistössä esiintyvistä nimikannoista tavataan mm. kansanrunoudesta ja asiakirja-aineistosta atestoitujen nimien joukosta. Tämä mielestäni voi olla todisteena siitä, että sarvikarjan nimiä ja ylipäätään kotieläinten nimistöä todellakin voidaan käyttää muinaisten yksilönnimien lähteenä sekä vanhojen omaperäisten nimien motiivien/merkitysten rekonstruomisessa, esim. hn. *Kullikki*, *Kyllikki*, *Lemmitty*, *Mielitty*, *Päiväkkä*, *Suovakko*, *Toivettu* jne.

Aineistoni osoittaa, että lehmien nimet kuvastavat ennen kaikkea lehmien väriä, silmäänpistäviä ulkoisia ominaisuuksia sekä syntymäajan-kohtaa (pääasiassa viittauksia viikonpäiviin) ja muutamassa tapauksessa

luonteenpiirteitä. Pieni osa niistä on nähtävästi ollut myös tietynlaisina hellittelyniminä (esim. *Mielikki*). Samakantaisten omaperäisten (kutsuma)nimien motiivien analyysi osoittaa, että nykykarjalaisten esivanhempien henkilönnimijärjestelmä oli monessa suhteessa samankaltainen lehmien nimistön kanssa. Vanhojen karjalaisten henkilönnimien perusteina olivat syntymäaika, lasten syntymäjärjestys, hiusten, silmien tai ihon väri, ihmisen ulkoiset ja fyysiset piirteet sekä luonteenpiirteet (kielteiset, positiiviset), käyttäytymistapa jne. Joukossa on myös toivenimiä. Samalla voidaan nähdä, että yksilönnimien mahdollisten nimeämismotiivien spektri oli jonkin verran lehmien nimiä monipuolisempi.

Kun vanhat henkilönnimet poistuivat aktiivisesta käytöstä kristillisen etunimisysteemin laajan käyttöönoton myötä, nimien alkuperäiset nimeämismotiivit alkoivat vähitellen hämärtyä. Itse nimet eivät kuitenkaan kadonneet jäljettömiin, vaan ne siirtyivät kotieläinten (mm. lehmien) nimiksi. Uusissa olosuhteissa ihmiselle oli tärkeää nähdä lehmien nimissä tietynlaista ymmärrettävää sisältöä, mikä johti uuden nimenantokontekstin syntymiseen. Esimerkiksi *Toičikki* '1. perheen toinen lapsi; 2. kaksosista toisena syntynyt' → 'tiistaina syntynyt (lehmä)'. Eräissä tapauksissa vanha yksilönnimi näyttää tulleen kansanetymologisesti käsitetyksi uudelleen sen alkuperäisen merkityksen katoamisen takia, esim. *Toivikki* 'toivo, toive, odotus' (vrt. hn. *Toivottu*) → 'toisarkena'⁵³ eli tiistaina syntynyt lehmä', *Val(l)ikki* 'valittu, oivallinen, etevä' (vrt. hn. *Valittu*) → 'valkea lehmä', *Kullikki* ~ *Kul'ikki* 'kulta, rakas, kallis, ihana; hyvä; taitava' → 'kellertävä lehmä', *Šarvikki* 'epäsopuinen, riitainen, kikapka' → 'suurisarvinen'. Jos viimeksi mainittu rekonstruktio on oikea,

⁵³ Eräiden viikonpäivien nimitysten ja vanhojen omaperäisten nimien ensimmäisen tavun yhteneväisyys/alkusointuisuus on vaikuttanut todennäköisesti siihen, että lehmien nimeämisessä on syntynyt uusi motiivi, joka perustui vasikan syntyyn tietynä viikonpäivänä (*Toi-mikki*, *Toi-vikki*, *To-n'džikki* 'toisarkena syntynyt', *Ko-rtikki* 'kolmasarkena eli keskiviikkona syntynyt', *Se-rokki* 'serotana eli keskiviikkona syntynyt', *Piä-štikki*, *Päi-čikki* 'piätinčänä eli perjantaina syntynyt', *Suo-bikki* 'suovattana eli lauantaina syntynyt'. Toisin sanoen, kun nimen alkuperä on ajan mittaan hämärtynyt, ainakin omaperäinen nimi oli helppo yhdistää viikonpäivää tarkoittavaan sanaan.

niin voidaan olettaa, etteivät kaikki karjalankieliset omaperäiset nimet olleet aikoinaan positiivisia/myönteisiä, vaan ne saattoivat osoittaa nimitetyn henkilön luonteen huonojakin puolia, vrt. edellä *Čohikki*, *Hiirikki*, *Kuilakki*, *Muurikki* jne.

Tämä herättää samalla toisenkin kysymyksen eli olivatko vastaavanlaiset nimet ominaisia vain keskiaikaiselle karjalaisväestölle vai onko kyseessä onomastinen universaali, jota voidaan havaita nimistössä muillakin itämerensuomen kansoilla, joiden yhteydet slaavilaisväestöön olivat vähemmän intensiivisiä ja pitkäaikaisia? Valitettavasti tämä aihe on täysin tutkimaton, joten kysymys on edelleenkin avoin. Samalla voidaan itämerensuomalaisten hevosten⁵⁴ merkitykseltään halventavien tai väheksyvien nimien leviämisen perusteella varovaisesti olettaa, että lehmien nimien joukossa todellakin saattoi olla merkitykseltään pejoratiivisia nimiä, jotka aikaisemmin olivat käytössä yksilönniminä.

Vastaavanlaisen rekonstruktion mahdollisuudesta kertovat mm. venäläiset ei-kristilliset nimet (ks. edellä). Esimerkiksi muinaisvenäläisten miesten nimien joukossa on paljon merkitykseltään pejoratiivisia tai väheksyviä nimiä ja samalla karjalaisessa sukunimistössä⁵⁵ on kokonainen joukko konnotaatioltaan kielteisiä tai halventavia suvun nimiä. Ei tietenkään voi sulkea pois mahdollisuutta, että eräiden sukunimien pohjana voi olla liikanimikin. Samalla raja esikristillisen kutsumanimen ja liikanimen välillä oli noihin aikoihin hyvin häilyvä, mistä todistavat mm. yllä mainitut venäjänkieliset esikristilliset kutsumanimet, joiden merkitys on pejoratiivinen tai väheksyvä ja joita käytetään nykyään liikaniminä.

⁵⁴ Esim. karj. hevosten nimet: *Burša* 'nirso', *Lotukka* '(emävarsa) lihava ja hiljainen', *Toračču* 'äksy', *Tuisku*, *Vingačču* 'ärtyvä, tyytymätön' (NKT); suom. *Hittuva* 'hidas', *Kipakka*, *Kiukku*, *Lempo*, *Vikuri* jne. (Ojansuu 1912). Vrt. vuonna 1631 Käikisalmen läänissä Suistamon pogostan Kidulassa karjalainen Waska *Kiukoieff* (**Kiukku*) (IK 1987: 528).

⁵⁵ Karjalaisen sukunimen pohjana on yleensä miehen (kutsuma)nimi tai liikanimi: vrt. sukujen nimet Aunuksen Karjalassa (NKT): *Čučču* – *Čuččujev* (Kuaroilu) ← *čuču* 'höperö, hupsu', *Hoppu* – *Goppujev* (Huutselgy) ← *hoppu* 'riita, riitainen', *Varoi* – *Voronin* (Padžalu) ← *varoi* 'mämmikoura', *Piru* – *Pirujev* (Jessoilu) ← *piru* 'paholainen; peijakas', *Ryččy* – ? (Jänöiselgy) ← *ryččy* 'raihnas, ruma' jne.

Karjalan kieli on saanut vaikutusta venäjältä pitkään, ja täten myös henkilönnimistöön ja siitä myöhemmin kehittyneeseen lehmien nimitykseen on tullut ajan mittaan lainanimiä venäjältä. Venäjän vaikutus ei kuitenkaan paljoa näy *-kki*-loppuisessa lehmien nimityksessä. Osa niistä on ikään kuin merkitykseltään läpinäkyviä, mutta samalla täyttää varmuutta niiden kuulumisesta slaavilaisiin nimilainoihin ei kuitenkaan ole. Venäläisperäisiä nimiä voidaan nähdä karjalankielisessä *-kki*-johtimen sisältävissä, kansanrunoudessa esiintyvissä naisten nimissä, esim. naisen nimi *Slavnikk*⁵⁶ ← ven. *slavnyj* 'maineikas, kunniakas'.

Kuten kansanomaiset lehmien nimet, jotka olivat alun perin eikristillisiä nimiä, väriin viittaavat venäläisperäiset lehmien nimet saattoivat myös olla aikoinaan yksilönniminä.⁵⁷ Suoria rinnastuksia naisten nimitykseen edustavat mahdollisesti lehmien nimet *Gostikki/Koštikk*⁵⁸ ja *Sorokki*, vrt. ven. naisten nimet *Gost'ona* ja *Soroka* → ven. lehmien nimet *Gostja* ja *Soroka*.

Nimet *Kostikki* ja *Sorokki* esiintyvät myös Suomessa, ja tästä syystä niiden sijoittuminen venäläisten nimilainojen joukkoon on kyseenalaista. Valitettavasti ei tiedetä, miltä murrealueelta ne on tallennettu. Jos kyseessä on vain Itä- ja Kaakkois-Suomi, niin niiden yhteys slaavilaisiin lainanimiin on paljon todennäköisempi kuin, jos samat nimet olisivat esiintyneet samanaikaisesti myös Etelä-, Keski- ja Länsi-Suomessa.

⁵⁶ Vrt. suom. lehmän nimi *Mainio* (Ojansuu 1912: 36) ja slaavilaiset naisten nimet *Mirolava* ja *Slavina*.

⁵⁷ Monet venäläiset lehmien nimet on todennäköisesti mahdollista palauttaa venäläisiin esikristillisiin naisten nimiin, sillä nimityksissä on riittävästi yhtymäkohtia, esim. esi-kristilliset naisten nimet ja samakantaiset lehmän nimet venäjän kielessä: naisen nimi *Ždana* → lehmän nimi *Ždanka*, *Zabava* → *Zabava*, *L'ubava* → *L'ubava*, *Ves'ola* → *Ves'olka*, *Belava* → *Belava*, *Bažena* → *Bažena*, *L'uba* → *L'ubka*, *Darena* → *Darenka*, *Milana* → *Milka*, *Blažena* → *Blažnaja*, *Kudra* → *Kudr'a*, *Perep'olka* → *Perep'olka*, *Vorona* → *Vorona*, *Galka* → *Galka*, *Soroka* → *Soroka*.

⁵⁸ Porajärven kunnan Kl'uššinvuorassa ja Šuarenkylässä on tallennettu suvun nimet *Gostine/Gost'one* – ven. *Gostijev* (← miehen nimi **Gosti*/**Gost'o*), myös Vienanmeren rannikon Šuigujoella esiintyi venäjänkielinen sukunimi *Gostev* (NKT).

Tässä on mainittava, että naisten ei-kristilliset nimet on dokumentoitu Venäjällä hyvin puutteellisesti (Kuzmin 2019: 433), ja siten suuresta osasta naisten nimiä ei ole säilynyt tietoa. Avuksi tässä kysymyksessä tarjoutuvat juuri kotieläinten nimet ja nykyiset sukunimet. Venäjän kielessä on esimerkiksi lehmän nimet *Bur'onka* ja *Buruha*, ja samalla asiakirjoissa esiintyy toistuvasti miesten nimiä, kuten *Bureiko*, *Burena*, *Berenko*, *Burets*, *Burko* ja *Buruha* (Tupikov 1903: 72), mikä mielestäni antaa aiheita olettaa, että aikaisemmin oli olemassa myös naisen kutsumanimi **Bur'ona*, joka oli lainattu karjalan kieleen → naisen nimi **Buurikki*/**Puurikki*/**Buura*. Sama koskee myös mahdollisia kutsumanimiä **Serokki*/**Ser'ukki*. Vastaavalla tavalla on mahdollista selittää myös eräiden muiden venäläisperäisten naisten nimien syntyä karjalassa, mm. **Kortikkia* (ven. *kortoi/gordoi* 'ylpeä, kopea') ja **Serokkia*/**Ser'ukkia*⁵⁹ (ven. *seroi/seryi* 'harmaa'). Viimeksi mainittu lekseemi *seryi* esiintyy toistuvasti venäläisissä sukunimissä, esim. *Serkov*, *Serov*, *Serikov*, *Ser'ušev*, *Ser'akov* jne., joiden taakse kätkeytyvät yleensä nykyisten sukunimien kantajien esi-isien kutsuma- tai lempinimet. Samalla venäjässä on olemassa oriiden nimet *Serok*, *Serko* ja tammojen nimet *Seruha*, *Seruška* jne. Mielestäni samakantaiset nimet lienevät voineet esiintyä naisten esikristillisessä nimistössä ja kulttuurikosketusten vuoksi ne olisivat voineet lainautua karjalaan. Sama koskee myös mahdollista kutsumanimiä **Gordikki*/**Kortikki*: vrt. venäjänkieliset miehen nimet *Gordoi*, *Gord'yn'a*, *Gord'ata* ja nykyiset lehmien nimet *Gordaja*, *Gord'yn'a*, jotka saattoivat olla prototyypinä karjalankieliselle esikristilliselle nimelle

⁵⁹ Vrt. suvun nimi *Serkoušin(a)* (Šuškenkylä, Aunuksen Karjala) ← hn. *Serko* sekä lehmän nimi *Serk(k)o* 'keskiviikkona syntynyt' ja tamman nimi *Serko* 'vaalean harmaa; valkea'. Vertailuaineistona voi olla myös hevosen nimi *Čalkki* 'vaaleanruskea; ruskean- ja valkeankirjava' ← ven. *čalaja mast'* 'pästärökkö' → ven. ei-krist. hn. **Čalko* → karj. *Čalkki*: karj. *čalkki* '(ihmisestä) harmahtava; harmaantuva' → karj. suvun nimi *Čalkki* – ven. *Čalkin* (Jalovuara, Raja-Karjala) (NA), kylän nimi *Čalkki* (Aunuksen Karjala) sekä virallinen venäjänkielinen sukunimi *Čalkov* (Sumski Posad; Kandalakša) (NKT). Onkin mainittava, että Karjalassa ja Suomessa on olemassa vastaavanlaiset omaperäiset sukunimet *Harmo(i)nen*/*Harmuani*.

* *Kortikki*. Täten karjalaisten asuma-alueen asteittaisen siirtymisen myötä ensin Novgorodin ja sitten Moskovan taloudellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen vaikutusvallan piiriin keskiaikaiset karjalaiset kristillisen nimistön ohella omaksuivat myös venäläisiä esikristillisiä nimiä, joita he pitivät aikoinaan tietynlaisena nimistöllisenä innovaationa. Analogiana voivat toimia nykyiset suosioon tulleet uudehkot ulkomaiset etunimet.

Olettaisin, että venäläisten ei-kristillisten kutsumanimien omaksumista karjalaiseen nimisysteemiin edesauttoi karjalankielisen autoktonisen ylimystön ja papiston perehtyneisyys joidenkin nimien merkityksiin, mikä salli niiden vertaamisen omaperäisiin nimiin. Näin ollen omaperäisten ja vieraiden nimien merkitysten samankaltaisuus tai yhteneväisyys saattoi tukea kaksikielisen nimisysteemin toimintaa. Käytännössä tämä voi tarkoittaa, että jotkut asiakirjoissa attestoidut venäjänkieliset nimet olivat luultavasti omaperäisten nimien 'käännöksiä'⁶⁰, jotka olivat alun perin paikallisten tietäjien eli arpojen (ven. *arbu*) antamia (PIOK: 68) ja myöhemmin kasteen yhteydessä pappien vahvistamia, mutta jo venäjänkielisessä muodossa. Esimerkkeinä tässä voivat olla seuraavat erikieliset, mutta merkitykseltään vastaavanlaiset nimiparalleelit: karj. *Ainikki* – ven. *Odinets*, *Lemmikki* – *Lubava*, *Lyšti(kki)* – *Zabava*, *Muštikki* – *Černavka*, *Pienikki* – *Mal'uta*, *Pikku*, *Pikkaraini* – *Menšik*, *Menšičko*, *Punikki*, *Ruško* – *Rudak*, *Rudačko* jne. Täten ei voi sulkea pois mahdollisuutta, että juuri karjalankielinen keskiaikainen feodaalinen eliitti oli alun perin antroponyymisten innovaatioiden välittäjinä.

Lopuksi on todettava, että tämä aihe vaatii epäilemättä jatkotutkimusta, mutta edellä käsitelty aineisto kielii mielestäni siitä, että monen *-kki*-loppuisen nimen taakse voi kätkeytyä keskiaikainen omaperäinen yksilönnimistö. Täten karjalankielisten ja muiden itämerensuomalaisten kansojen kotieläinten nimien yksityiskohtainen ja läpikotainen tutkiminen

⁶⁰ Vrt. tieto Paatenesta 1960-luvun alusta: ”meidän koiraamme kutsuttiin karjalaksi *Vahti*, mutta sen venäjänkielinen nimi oli *Dozor* ’vartio’” (NKT). Esimerkkinä uusien eläinten nimien lainaamisesta ja niiden mukautumisesta karjalaan voivat olla mm. koiran nimet *Tsezar'* – karj. *Tseka* ja *Reks* – karj. *Reka* (NKT).

antaa tulevaisuudessa mahdollisuuden paljastaa uusia omaperäisiä (kutsuma)nimiä, mikä puolestaan tarjoaa tilaisuuden yrittää ymmärtää niiden merkitystä sekä keskiaikaisen ihmisen maailmankuvaa.

Lähteet

- DRKUS = Духовные росписи Кемского Успенского Собора 1751 года. НАРК. Ф. 166, Оп. 2, Д. 1/1.
- Forsman, A. V. 1891: *Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalta I. Pakanuuden aikainen nimistö*. Yliopistollinen väitöskirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IK 1987 = Копанев, А. И. & Маньков, А. Г. (toim.) 1987: *История Карелии XVI–XVII вв. в документах*. Т. 1. Петрозаводск – Йоэнсуу.
- IK 1991 = Чернякова, И. А. и др. (toim.) 1991: *История Карелии XVI–XVII вв. в документах*. Т. 2. Петрозаводск – Йоэнсуу: КарНЦ РАН.
- IK 1993 = Чернякова, И. А & Катаяла, К. (toim.) 1993: *История Карелии XVI–XVII вв. в документах*. Т. 3. Петрозаводск – Йоэнсуу: КарНЦ РАН.
- IKMS = Ruoppila, Veikko (toim.) 1984: *Itä-Kannaksen murre-sanakirja*. SKST 392. Helsingin Liikekirjapaino Oy.
- JSS = Winsa, Birger 1992: *Jellivaaran suomen sanakirja*. Uppsala.
- KEP 1950 = *Карельские эпические песни*. Москва – Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
- Kivennavan suvut – suvut kylittäin 1600- ja 1700-luvulla Saatavilla http://www.kivennapa.fi/wiki/index.php/Suvut_k_litt%C3%A4in_1700-luvulla
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. Saatavilla <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi>
- KMR 1931 = Крепостная мануфактура в России. Часть II. Олонцекие медные и железные заводы. Издательство Академии наук СССР. Ленинград.

- KVMS = Nirvi, R. E. 1974–1981: *Kiihtelysvaaran murteen sanakirja* I-X. Lappeenranta – Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- Kuzmin, Denis 2018: From the Middle Ages to modern times: the Karelian female name system – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64: 92–117.
- Kuzmin, Denis 2019: Karjalaisten naisten esikristillinen nimistö – *Virittäjä* 2019/3: 431–443.
- Kuzmin, Denis 2021: Lehmien ja muiden kotieläinten nimet muinaiskarjalaisten henkilönnimien lähteenä – Taina Saarikivi & Janne Saarikivi (toim.), *Turhan tiedon kirja. Tutkimuksista pois jätettyjä sivuja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 215–220.
- Kyrshunova 2013 = Кюршунова, И. А. 2013: Колмак, Колмач ... – *Русская речь* 2013/2: 119–124.
- NA = Nimiarkisto. Kotus. Helsinki.
- Nissilä, Viljo 1975: *Suomen Karjalan nimistö*. Joensuu: Vammalan Kirjapaino Oy.
- NKT = Научная картотека топонимов ИЯЛИ КарНЦ РАН.
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2013: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Laajennettu laitos. Sanoma Pro Oy.
- Ojansuu, Heikki 1912: *Kotieläintemme suomenkielinen nimistö*. Helsinki: Kirjapaino-osakeyhtiö Sana.
- РЮК = Кочкуркина, С. И. & Спиридонов, А. М. & Джаксон Т. Н. 1990: *Письменные известия о карелах*. Петрозаводск.
- РКОР 1930 = Писцовые книги Обонежской Пятины: 1496 и 1563 гг. Издательство Академии наук СССР. Ленинград.
- РКVP 1851 = Переписная окладная книга Водской пятины 7008 (1500) года. Часть 2. Временник Московского общества истории и древностей российских. Москва: Университетская типография.
- PRKSM 2013 = Приходно-расходные книги Соловецкого монастыря 1571-1600 гг. Составитель Е.Б. Французова. Альянс-Архео. Москва-Санкт Петербург.

- RGADA 1623 = Книга оброчных крестьян, которые живут в верх по Воньги-реки по озерам; межевая и верстовая книга Шуерецкой и Кемской волостей, 1623 г. Российский государственный архив древних актов (Москва). Ф. 1201. Оп. 1. Д. 438.
- SGKE 1929 = Андреев, А. И. 1929: *Сборник грамот коллегии экономии. Т. 2: Грамоты Двинского, Кольского, Кеврольского, Мезенского и Важского уездов*. Ленинград: Изд-во АН СССР.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Saatavilla <http://kaino.kotus.fi/sms/>
- SRNG = Филина, Ф. П. (toim.) 1966–2006: *Словарь русских народных говоров*. Вып. 1–40. Ленинград – Москва.
- Sõnaveeb* = Eesti Keele Instituut. Saatavilla <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/p%C3%A4itsik/1>
- Тупиков 1903 = Тупиков, Н. М. 1903: *Словарь древнерусских личных собственных имен*. Санкт-Петербург: Типография И.Н. Скороходова.
- Tuominen, Eeva 1995: Orpanasta kusiiniin – serkun nimitykset suomen murteissa. – *Kielikello* 1995/2. Saatavilla <https://www.kielikello.fi/-/orpanasta-kusiiniin-serkun-nimitykset-suomen-murteissa>
- Virtaranta, Pertti 1972: *Polku sammui*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Pahoista, vihaisista ja pikkuisista: koltansaamen *paas* ja *pann* sekä pohjoissaamen *bahá* ja *bás*

Abstract

Bad, angry, and tiny: the Skolt Saami words *paas* and *pann* and the North Saami words *bahá* and *bás*

In this article, I examine the etymology of the Skolt Saami words *paa(s)* ‘angry; bad, evil’ and *pann* ‘bad; tiny’ and compare them to possibly related words in other Saami languages, mainly the North Saami words *bahá* ‘angry; bad, evil’ and *bás* ‘tiny’. It is well known that the North Saami word *bahá* is a Finnic loanword (cf. Finnish *paha* ‘bad, evil’). The Skolt Saami word *paas* is etymologically connected to the North Saami word *bahá*. The Skolt Saami word *pann* is a later variant of the word *paas*. I suggest that the Skolt Saami word *paas* and the North Saami word *bahá* both reflect the same Finnic loanword, which either 1) was borrowed to one of the Saami languages, presumably North Saami, and was subsequently borrowed in between the Saami idioms all the way to South Saami in the south and Ter Saami in the east, losing its *-h-* in the eastern Saami languages due to the lack of the phoneme /h/ in them at the time, or 2) was borrowed simultaneously to different Saami languages from Finnish or perhaps from Karelian for the eastern languages. I also ponder on the possibility that this borrowing might be older than is hitherto thought, perhaps dating back even to late Proto-Saami. The North Saami word *bás* ‘tiny’ might be a borrowing from the Eastern Saami *paas*, in spite of the different meanings. It is further suggested that the word *pann* arose in Skolt and Kildin Saami through reanalysis of the word *pannalla* ‘badly, poorly’ < *paa-nalla* < *paa* ‘bad’ + *nalla* ‘in ... way’.

Sanojen *paas* ja *pann* merkitykset koltan-, kiltinän- ja turjansaamessa

Koltansaamessa ja eräissä muissa saamen kielissä esiintyvät adjektiivit *paas* ja *pann*, joista jälkimmäinen on etymologisesti edellisen variantti. *Paas*-sana on alun perin lainaa (itämeren)suomen sanasta *paha*. Uusimassa *Suomi–koltansaame-sanakirjassa* (Moshnikoff ja muut 2021) *pann* on käännöksenä hakusanoissa *pieni* ja *pikkuinen* ja *paas* hakusana *vihainen* sekä hakusanassa *paha* tarkenteella (*vihainen*). Lisäksi *pann* esiintyy sanakirjassa yhdyssanojen alkuosana merkityksessä 'huono, paha', esim. *pannšōōj* 'huonot ilmat' (*šōōj* 'sää'), *pannjiōgg* 'paholainen (paha henki)' (*jiōgg* 'henki'), *pannä'pp* 'häätä' (*ä'pp*, käytetään sellaisenaan vain monikossa *ää'pp* 'voimat'), *pannvääi* 'huonovoinainen' (jälkiosa on johdos verbistä *vääjjad* 'voida, jaksaa'). Yhdyssanan ja johdoksen rajamailla on *pann'nalla* 'heikosti, huonosti' (*-nalla* '(jollakin) tavalla' ← *nää'll* 'tapa'). *Paas* esiintyy sanakirjassa yhdyssanoissa *paaspuäzz* 'vihainen poro', *paas-šōōj* 'ruma sää', *paasvä'ldd* 'hirmuvalta' (*vä'ldd* 'valta') ja *paasjiōgg* 'riivaaja'.

Pann-sanaa käytetään nykykielessä myös vastaavasti kuin suomen prefiksiä *epä-*. Merkitys löytyy ensimmäistä kertaa Jouni Moshnikoffin ja Pekka Sammallahten *Pienestä koltansaame–suomi sanakirjasta* (1988) ja seuraavan kerran samojen tekijöiden *Suomi–koltansaame sanakirjasta* (Sammallahti & Moshnikoff 1991). Uusimmassa sanakirjassa (Moshnikoff ja muut 2021) onkin esimerkiksi sellainen muodoste kuin *panntärkka* 'epätarkasti' (*tärkka* 'tarkasti'). On kuitenkin ilmeistä, että tällainen käyttö on syntynyt suomen mallin mukaisesti modernissa kirjakiellessä. Tähän viittaa sekin, että vuoden 1991 *Suomi–koltansaame sanakirjassa* on hakusanan *epä-* jälkeen *epä-*alkuisia hakusanoja, joiden koltansaamenkielisistä vastineista suurin osa ei ala *pann-*. Sen sijaan ne on muodostettu karitiiviadjektiivijohtimella *-te'mes* (*ciist'te'mes* 'epäkohtelias' ← *cistt* 'kunnia', *vuōigte'mes* 'epäsuora' ← *vuōigg* 'suora', *veärte'mes* 'epäuskoinen' ← *veärr* 'usko') tai yksinkertaisesti kieltämällä (*mii i'lla tiōrvvsallaš* 'epäterveellinen', kirj. 'joka ei ole terveellinen').

Nämä ovat koltansaamessa perinteisempiä tapoja ilmaista vastaavaa kantasanan tarkoitteen kieltävää merkitystä. Silloittajana *pann*-sanana käytöön negaatiota ilmaisevana prefiksinä ovat ehkä toimineet sanat, joissa suomen *epä*- merkitsee konkreettisesti huonoa tai paha, esim. jokin sellainen kuin *pannlekk* 'epäonni, huono onni' (*lekk* 'onni'). Tätä sanaa tosin ei löydy lähteistä. Nykyisessä puhekielessä esiintyy sana *panntiörväs* 'sairas' (*tiörväs* 'terve'), jossa *pann*-sana vaikuttaa olevan nimenomaan kieltävänä prefiksinä, mutta juuri muita esimerkkejä vastaavasta käytöstä ei tavallisessa kielenkäytössä tunnu olevan. *Panntiörväs* löytyy jo vuodelta 1959 peräisin olevalta arkistonauhalla:

ja pannalla á'te son vâjškuõ'di,
 ja huonosti part. hän voida.ink.pret.3sg

panntiörväs jälsti.

sairas elää.pret.3sg

'...ja hän alkoi voida huonosti, eli sairaana.' (KOTUS SKNA 632_1bz 00:38:24)

Tästä esimerkistä käy ilmi myös mahdollinen selitys sanan *panntiörväs* synnylle, sillä siinä esiintyvät rinnakkain lähimerkityksiset ilmaisut *pannalla vââjjad* 'voida huonosti' ja *panntiörväs* 'sairas'. Voikin olla, että edellinen on vaikuttanut jälkimmäisen syntyyn. Vrt. myös edellä mainittuun sanontaan *pannvââi lee'd* 'olla huonovointinen'.

Sanan *paas* loppu-*s* on alun perin attribuuttimuodon päätte ja sana esiintyykin predikatiivimuotoisena muodossa *paa* inarinsaamassa (merkityksessä 'vihainen'; IWb 3025), koltansaamen Nuorttijärven murteessa (KKS 342b) ja kiltinänsaamassa (mt.). Pelkästään muodossa *paas* sana esiintyy T. I. Itkosen Koltan- ja kuolanlapin sanakirjan (KKS) mukaan koltansaamen Paatsjoen murteessa ja turjansaamassa (KKS 342b); tosin Paatsjoeltakin Itkonen antaa superlatiivimuodon *pammõs*, josta *s* puuttuu, sekä johdoksen *paavuõtt* 'pahuus'. Itkonen antaa sanalle *paas* merkitykset 'paha, huono' ja 'vihainen'. Sanan johdos on *paasneĵ* 'paha t. vihainen ihminen', jossa jälkiosa on venäläisperäinen lainajohdin (ven. -

HKK), jota koltansaamessa käytetään myös omaperäisten kantasanojen kanssa, esim. *sijddneĵ* 'kyläläinen' ← *sijdd* 'kylä'. Sana *paasneĵ* on muuten Inarilappisches Wörterbuchin tietojen mukaan lainattu sellaisenaan inarinsaameen (*paasnik*, IWB 3025:2). *Paas*-alkuisia yhdyssanoja ei KKS:stä löydy koltansaamesta; kiltinäsaamesta on annettu Arvid Genetzin kielennäytteistä peräisin oleva *paŕss-olmuŕc* 'pahantekijä', kirjaimellisesti 'paha-ihminen'.

Sanalle *pann* ei KKS:ssä ole suoraa käännöstä, mutta se esiintyy esimerkkilauseissa (KKS 342b): *ij ni pann sä'pplääž vuättjam* (Paatsjoki) 'ei näkynyt pahaista hiirtäkään' ja *mii leäk, jiök ni pann čie'sn vee'rd ĵiö'rd* (Suonikylä) 'mikä (sinä) olet, (kun) et tikkapahaisen vertaa kestä'. Sanan *pann* merkitys näyttäisi olevan 'pikkuinen, mitätön, pahainen'. Lisäksi KKS antaa koltansaamesta yhdyssanat *pannváái* 'pahoinvoipa, huonovointinen', *pannjiögg* 'paholainen', *pannšöŕj* 'paha sää, pyry' ja *pann'nalla* 'pahasti, huonosti' (nämä kaikki sanat ovat myös uusimmassa Suomi–koltansaame-sanakirjassa, ks. yllä). KKS:ssä kiltinäsaamesta löytyy näistä viimeisin sana (*pāñ-nāĵla*) sekä yhdyssana *panibeĵ* (< *pañ-pieĵ* "pahapuoli") 'roisto'. Yhdyssanoissa *pann*-sanana merkitys on siis 'huono, paha'. Kiltinäsaamesta ei sanakirjassa ole esimerkkejä sanan *pann* käytöstä merkityksessä 'pahainen, mitätön' eikä turjansaamesta ole esimerkkejä sanan käytöstä lainkaan. Ilmeisesti sanan *pann* alkuperäinen merkitys on 'paha, huono', samoin kuin *paas*-sanallakin, ja merkityskehitys 'paha' > 'mitätön' > 'pikkuinen' koltansaamessa on suomen (vrt. *pahainen*) tai karjalan *paha*-sanana vaikutusta (karjalan sanalla *paha* on merkitys 'vähäpätöinen, pieni, pahainen', Karjalan kielen sanakirja (2009) s.v. *paha* 10).

Sanojen *paas* ja *pann* levikki saamelaiskielissä

Sanat *paas* ja *pann* esiintyvät mielenkiintoisella tavalla yhdessä Anders Johan Sjögrenin vuonna 1828 julkaisemassa Isä meidän -rukouksen käännöksessä "Muotkan ja Paatsjoen" murteelle. Samassa yhteydessä on myös saman rukouksen käännös Nuorttijärven murteelle. Kyseiset tekstit

ovat tietävästi vanhimmat kielennäytteet koltansaamesta. Muotkan ja Paatsjoen murteen kohdalla Sjögren kirjoittaa:

Ja ále vigvig mii kjátjalada, a varjel mii paasast (paanast).

'Äläkä vie meitä kiusaukseen, vaan varjele meidät pahasta.' (Sjögren 1828: 255.)

Tässä on mielenkiintoista ensinnäkin se, että sanat *paas* ja *pann* on esitetty vaihtoehtoisina 'pahaa' merkitsevinä sanoina (*paas* ilmeisesti ensisijaisena). Nuorttijärven murteen käännöksessä esiintyy vain muoto *paasast* ja kiltinänsaamen Semiostrovin murteen käännöksessä on *panpelest* (mts. 254; vrt. *panbel* 'roisto' yllä). Toiseksi sanat *paasast* ja *paanast* esiintyvät taivutetussa muodossa, vaikka muutoin sanakirjojen tietojen mukaan sekä *paas* että *pann* ovat attribuuttimuotoja, eli niitä käytetään vain pääsanansa edellä kongruoimattomana adjektiiviattribuuttina. En ole koltansaamesta muualta löytänyt esimerkkejä tällaisista taivutusmuodoista. Sanan *paas* loppu-*s*, joka on alun perin attribuuttimuodon päätte (vrt. *ooumaz lij viõhss* 'ihminen on vahva' vs. *viõusá-s ooumaz* 'vahva ihminen'), on Sjögrenin esimerkeissä uudelleenanalysoitu keskuskonsonantiksi. Tähän on varmasti vaikuttanut se, että saamessa yksitavuiset vokaaliin loppuvat nominit ovat hyvin harvinaisia, joten sana *paas* helposti hahmottuu yksitavuiseksi sanaksi, jossa vokaalia seuraa keskuskonsonanti. Vastaavasta uudelleenanalysoinnista lienee kyse KKS:n antamassa turjansaamen adjektiivissa *pāssa^d*, attr. *pās^(A)* 'paha' (342b), jossa adjektiiviin *pās* on lisätty johdin *sn* jälkeen.

KKS:ssä on yksi *paa*-juuresta johdettu verbi, *paavõõvvád* 'pahastua, närkästyä' (KKS 342b) (lisäksi on *paasneĵ*-sanan edelleenjohdos *paasnkõõvvád*, merkitys sama). Koltansaame–suomi–nettisanakirjassa (Neahttagisánit) on myös adjektiivi *paavv* 'paha'. Tämän kolmannen vartalovariantin alkuperä saattaa olla siinä, että verbissä *paavõõvvád* -*v*-olisi kehittynyt siirtymä-äänteeksi kannan *paa*- ja denominaalisen translatiivijohtimen *-õõvvád* välille, koska johtimen liittäminen suoraan vokaaliin päättävään kantaan ei ole fonotaktisista syistä mahdollista. Adjektiivi

paavv saattaa olla takaperoisjohdos verbistä *paavõõvvâd* (uusimmassa sanakirjassa (Moshnikoff ja muut 2021, s.v. *närkästyä*) *pavvõõvvâd*). Adjektiivia *paavv* ei kuitenkaan esiinny vanhemmissa lähteissä, joten se on todennäköisesti uusi muodoste. Kiltinän- ja turjansaamesta löytyy kyllä adjektiivi *pavv*^ø, attr. *-vtes* 'törkeä, raaka, häjy' (KKS 347b), mutta sen kuuluminen tähän yhteyteen on epävarmaa. Toisaalta suomen *h*:ta vastaa *v* ainakin koltansaamen sanassa *saa'vjed* 'sahata' ja kiltinän- ja turjansaamen sanassa *tōvaiṛt* 'tuhat' (KKS 603b), joten täysin ei voida sulkea pois sitäkään vaihtoehtoa, että *v* sanoissa *paavv* ja *paavõõvvâd* olisi ollut (itämeren)suomen *h*:n substituutti lainatessa. (Tosin *saa'vjed* on Itkosen mukaan skandinaavinen laina, KKS 479b.) Jos näin olisi, niin muoto *paa* olisi ehkä myöhempi laina, kenties inarinsaamen välityksellä (ks. jäljempää). Itkosella sanassa *paavõõvvâd* (KKS 342b) on kuitenkin soinnillinen *v* (*pāvṛvvvd*), kun taas kiltinän- ja turjansaamen 'törkeä, raaka, häjy'- ja 'tuhat'-merkityksisissä sanoissa on puolisoinnillinen *v*, joka hälyisempänä sopisi paremmin *h*:n lainasubstituutioksi. Näin ollen vaikuttaa todennäköiseltä, että *paavv* ja kiltinän- ja turjansaamen *pavv*^ø 'törkeä, raaka, häjy' eivät edusta samaa lainaa.

Inarinsaamessa adjektiivi *paa* on saanut rinnalleen useampia verbijohdoksia: *paa-adiđ* 'schlimmer machen', *paa-adállâđ* 'Ränke schmieden; Böses reden od. tun', *paa-aduđ* 'schlimmer werden' (IWb 3025; viimeisin vastaa koltansaamen verbiä *paavõõvvâd*). Näissä johdoksissa on huomattavaa, että huolimatta keskuskonsonantin puuttumisesta sana *paa* hahmottuu kuitenkin kaksitavuiseksi substantiiviksi, sillä siinä on säilynyt tavuraja. Myös adjektiivin attribuuttimuodoksi annetaan *paa-as* ja esimerkkilauseissa sanan taivutetuissa muodoissa on tavuraja: *suoj toohav sunjin paa-a* (akk.) 'sie tun ihm Böses'. Uudemmissa inarinsaamen sanakirjoissa adjektiivin attribuuttimuodoksi on annettu *paa('a)s* (Sammallahti & Morottaja 1993 s.v. *paa*, Olthuis & Valtonen 2018 s.v. *paha*), joten sanassa on inarinsaamessakin osittain tapahtunut tavurajan katoaminen ja kaksitavuisten muotojen muuttuminen yksitavuisiksi, joka itäisemmissä kielissä on tapahtunut aina. Yksikön nominatiivimuoto kuitenkin vaikuttaisi olevan inarinsaamessakin aina yksitavuinen.

Sana *pann* esiintyy Inarilappisches Wörterbuchin tietojen mukaan inarinsaamassa sanoissa *pannjieggá*, joka on kirosana eikä viittaa konkreettiseen pahaan henkeen, ja *panna(a)l* 'ungeschickt, unvorsichtig, schlecht' = koltansaamen *pann'nalla* (IWb 3079–3080). Nämä molemmat lienevät suoria lainoja koltansaamesta, eikä *pann*-sanaa ilmeisesti käytetä inarinsaamassa muuten. Lainautumiseen viittaa sekin, että jos kyseessä olisi inarinsaamen omaperäinen sana, niin toisen tavun vokaalin olettaisi olevan näkyvissä ainakin sanassa *pannjieggá*, siis ***pannâjieggå*. Koltansaamassa toisen tavun vokaali on säännöllisesti pudonnut pois tai lyhentynyt ylilyhyeksi: *pannjïögg* [*pann^a-jïö^{kA}*]. Inarilappisches Wörterbuch kehottaa vertaamaan *pann*-sanaan myös sanaa *pannahás* (kirosana, laina suomen sanasta *pannahinen*; IWb 3081), mutta tähänastisen perusteella vaikuttaa selvältä, että sanoilla ei ole etymologisesti tekemistä keskenään.

Sanojen *pann* ja *paas* esiintymisestä inarinsaamen länsipuolella ei ole täyttä varmuutta. KKS tekee rinnastuksen paitsi pohjoissaamen sanaan *bahá*, myös sanaan *bás* 'pahainen, pikku, piskuinen' (KKS 343a), joka sopisi *paas*-sanana vastineeksi pohjoissaamassa. Myös sanaa *bás* käytetään vain attribuuttina. Erona on se, että pohjoissaamen sanalla *bás* ei ole merkitystä 'paha, vihainen', kun taas itäsaamelaiden kielten *paa*, *paas*-sanalla on vain tämä merkitys. Koska kuitenkin *pann*-sana on koltansaamassa hankkinut *bás*-sanaa vastaavan merkityksen 'pahainen, piskuinen', niin rinnastus ei ole kovin kaukana, varsinkaan ottaen huomioon, että suomi on saattanut vaikuttaa pohjoissaamenkin sanan merkityskehitykseen.

Lappischer Wortschatzista löytyy tietoja merisaamesta sanoista *pāssa* (attr. ja pred.), mon. pred. *pāssaḡḡ^{ht}* 'schwach und krank' (Naavuono) ja *pāss^t* 'liebkosende Anrede: schwach, klein, arm' *pāss^t mānḡ!* 'Armes Kind!' ('lapsiraukka!') (Uuniemi) (LWs 4795). Jälkimäinen saattaa kuulua tässä käsiteltävien sanojen yhteyteen; merkitys 'parka, raukka' olisi johdettavissa merkityksestä 'piskuinen'. Kuitenkin sana vaikuttaa selvästi kaksitavuiselta, toisin kuin pohjoissaamassa

muutoin esiintyvä *bás*. Naavuonon sanan kuuluminen *paas*-sanan yhteyteen on epäiltävää etenkin monikon nominatiivin takia, joka näyttäisi viittaavan sanan olevan alun perin kolmitavuinen, ja ylipäättään siitä syystä, että sanaa voi käyttää myös predikatiivina. Merkitys 'heikko ja sairas' ehkä kuitenkin olisi johdettavissa merkityksestä 'piskuinen' Uniemen sanan edustaman merkityksen kautta.

Pann-sanalle mielenkiintoinen vertailukohta on pohjoissaamessa sana *bánna* 'pikkuruinen', joka olisi sille sekä äänteellisesti että merkityksensä puolesta sopiva vastine. Tosin jos *bánna* olisi *pann*-sanan etymologinen vastine, siinä odottaisi syntyneen etuklusiiilin, kuten pohjoissaamessa (merisaame pois lukien) säännöllisesti on tapahtunut nasaaligeminaatioissa, siis ***bádna*. Sanojen rinnastus tuntuu epätodennäköiseltä lisäksi muun muassa siksi, että *bánna* esiintyy useimmiten kollokaatioissa *binná bánna* 'pienen pieni', jossa *binná* 'palanen' on itsenäisenä esiintyvä sana ja itsessään skandinaavisperäisen lainasanan *bihttä* 'pala' eräänlainen johdos. Näin ollen *bánna* vaikuttaisi olevan *binná*-sanan äänteellinen variantti. Tosin on myös mahdollista, että *bánna* olisi ensisijainen kollokaation sanoista: sana *binná* ei itsessään esiinny adjektiivina, kuten yhdistelmä *binná bánna*. Voikin siis olla, että sana *binná* on liitetty läheisen muotonsa ja merkityksensä innoittamana adjektiivin *bánna* edelle.

Jos *bánna*-sanana ajateltaisiin olevan *pann*-sanana vastine, pitäisi olettaa joko epäsäännöllistä kehitystä nasaalin osalta tai sanan lainautumista idästä päin. Ensimmäiselle vaihtoehdolle on vaikea löytää perusteluja, paitsi jonkinnäköinen epämääräinen viittaus "ekspressiivisanaston" taipumukseen kehittyä epäsäännöllisesti. Kuitenkin pohjoissaamessa geminaattanasaaalin etuklusiiilin puuttuminen muista kuin nasaalilla alkavista sanoista on vahva merkki siitä, että sana on nuori. Sitä paitsi *bánna*-sanaa ei edes löydy Nielsenin *Lappisk ordbokista* (LOb 1932–62) eikä Friisin *Lexicon Lapponicumista* (LL, 1887). Lainaselitys tuntuu epätodennäköiseltä siksi, että *pann*-sanalla on merkitys 'pahainen, mitätön, piskuinen' vain koltansaamessa, ei inarinsaamessa, josta merkityksen myös olettaisi löytyvän, mikäli sana olisi kulkeutunut koltansaamesta län-

teen päin. Kysymys *bánna*- ja *pann*-sanojen yhteydestä jää osittain avoimeksi, mutta olen taipuvainen uskomaan, että kysymys on satunnaisesta samankaltaisuudesta.

'Paha'-merkityksisen sanan lainautuminen saameen

Seuraavassa menen melko syvälle kielihistoriaan. Tämän lyhyen artikkelin tarkoituksena ei kuitenkaan ole vastata suuriin kysymyksiin kantasaamen ajoituksesta tai fonologiasta eikä eri saamen kielten välisistä geneettisistä suhteista, joten seuraavat ajatukset ovat alustavaa pohdintaa.

Vaikuttaa selvältä, että *paas* on lainaa suomen sanasta *paha* ja *pann* on *paas*-sanan myöhäisempi variantti. Mutta miten ja milloin sana on lainautunut? Tässä yhteydessä on paikallaan verrata sanaa pohjoissaamen sanaan *bahá* 'paha, vihainen'. Kun verrataan sanojen levikkejä saamelaiskielissä, havaitaan, että *paa(s)* esiintyy turjansaamesta inarinsaameen, tai ehkä pohjoissaameen asti, jos *bás* kuuluu samaan yhteyteen. *Bahá*-sana puolestaan esiintyy pohjoissaamesta eteläsaameen asti (Álgu); inarinsaamessa niin ikään esiintyvä *paha* selittyy myöhäisemmäksi lainaksi pohjoissaamesta (tai suomesta). Tämä jakauma, jossa *bahá* esiintyy lähinnä länsisaamelaisissa kielissä ja *paas* lähinnä itäsaamelaisissa, antaa aihetta kysyä, olisiko kyse kantasuomalaisesta lainasta, joka olisi lainattu kantasaameen sellaisessa vaiheessa, jolloin itäinen murre ei olisi vielä omaksunut foneemia /h/ (ks. Aikio 2012: 76–79, jossa esitetään teoria kantasaamen jakautumisesta kolmeen murteeseen kantaskandinaavisena aikana ennen vuotta 700 jKr.). Jos tämä pitää paikkansa, niin Aikion listaamiin kantasaamen kolmen murteen piirteisiin (mts. 77) voitaisiin lisätä lounais- ja kaakkoismurteen kohdalle myös foneemi /h/.

Sananalkuinen *h* itse asiassa noudattaa pitkälti samanlaista jakoa, jossa sitä länsisaamelaisissa kielissä vastaa *h* ja itäsaamelaisissa *kato*, *vrt.* pohjoissaamen *heargi* 'porohärkä' ~ inarinsaamen *ergi*. Monet näistä sanoista ovat suomalaisia lainasanoja, mutta joukossa on myös suomalais-saamelaiseen kantakieleen palautuvia sanoja, kuten. pohjoissaamen

holvut ~ inarinsaamen *olvod̄* ~ suomen *ulvoa* ja etymologialtaan epäselviä sanoja, kuten pohjoissaamen *heavdni* ~ inarinsaamen *evni* 'hämähäkki' (Olthuis 2002). Useissa näissä sanoissa länsisaamen *h-* on sekundääri, kuten osoittaa esim. *holvut* ~ *ulvoa*, jossa suomessa sananalkuista *h:*ta ei ole (mts. 287). On siis mahdollista, että *h-* olisi sekundäärinen myös lainasanoissa ja alkuperäisessä kantasaamelaisessa muodossa *h:*ta ei olisi ollut. Näin vaikuttaisi oletettavan esim. Olthuis (mt.), joka antaa esimerkiksi *heargi*-sanana kantasaamelaiseksi muodoksi **ērkē*. Toinen vaihtoehto on kuitenkin se, että sanat kuuluvat lainakerrostumaan, jotka olisivat lainautuneet kantasaameen sen jo jakaannuttua kantamurteisiin, joista itäisin ei olisi vielä omaksunut foneemia /h/.

Aikio (2006: 13–14) käsittelee *hn* substituutiota saamen kantaskandinaavisissa lainasanoissa. Aikio toteaa: ”In North-western Saami – –, which does not include the predecessors of Skolt and Kola Saami, the foreign consonants /h/ and /f/ became established at quite an early date.” Kantaskandinaaviset lainat ovat peräisin ajalta, jolloin kantasaamen jakautuminen eri kieliksi oli käynnissä (mts. 15). Tämä ajanjakso osuisi yksiin sen kanssa, mitä edellä spekuloin kantasuomalalaisten *h*-alkuisten lainojen lainautumisajankohdasta. Aikio (mts. 14) antaa joitakin esimerkkejä sanoista, joissa kantaskandinaavin *h* on saamen lainattaessa sanan alussa joko jätetty substituomatta tai substituoitu *f*:llä tai *h*:lla ja sanan sisällä substituoitu *k*:lla tai *f*:llä tai assimiloitu edeltävään sonorantiin. Huomattavaa on, että Aikio ei anna yhtään esimerkkiä sanoista, joissa *h* olisi yksinään keskuskonsonanttina, vaan se on saameen substituotaessa aina ollut osana konsonanttiyhtymää (esim. kantaskandinaavin **flauha-* >> pohjoissaamen *lávkkis* 'kirppu' (Aikio 2006: 14), jossa lainalähteen sekvenssi **-uh-* on substituoitu saamessa konsonanttiyhtymällä *-vkk-*) tai assimiloitunut osaksi geminaattaa (esim. kantaskandinaavin **melha-* >> pohjoissaamen *mielli* 'hiekkatörmä', mt.). Voi siis olla mahdollista, että vokaalien välinen *h* olisi saman aikakauden lainoissa (jos *bahá* olisi kantasuomalainen laina) substituoitu länsisaamessa *h*:lla, koska kyseinen substituutio on ilmeisesti ollut mahdollinen ainakin sanan alussa.

Tähän asti on kuitenkin ajateltu, että sanan *bahá h* todistaa, että sana on lainautunut vasta pitkään kantasaamelaisen ajan jälkeen (esim. Aikio (2007: 36): ”phonological features such as intervocalic *-h-* – – show that these loans are quite young”). Koska sana kuitenkin esiintyy saamessa eteläsaamea myöten, sen on siinä tapauksessa täytynyt kulkeutua saamessa etelään alkuperäisestä lainautumispaikastaan, koska eteläsaamen alueella ei tiettävästi ole ollut saamen ja suomen kielikontakteja. Samoin sana olisi kulkeutunut myös itään päin (tai ehkä lainattu itsenäisesti suomesta tai karjalasta), mutta *h* olisi jätetty substituimatta, koska itäsaamessa ei ollut foneemia /*h*/.

Suomen *paha*-sanaan liittyy saamessa myös pohjoissaamen *buošši* ’kiukkuinen, äkäinen (naisesta)’, koltansaamen *pue’šš* ’äreä, kiiivas’ (kantasaamen **pōšē*, esiintyy sanakirjatietojen mukaan kaikissa saamelaiskielissä paitsi akkalan- ja turjansaamessa). Sana on Aikion (2006: 40–41) mukaan lainattu esisuomesta esisaameen, siis jo kauan ennen kantasaamen ja kantasuomen jakaantumista nykyisiksi kieliksi. Sanojen saP *buošši* ja *bahá* lainautumisen suhteellisen kronologian on täytynyt olla seuraavanlainen (käytän tässä nimiä ”saame” ja ”suomi” kuvaamaan kaikkia kielten kehitysvaiheita, koska joka kohdassa ei ole varmaa, mistä kielenmuodosta on ollut kyse):

1. Saamessa tapahtuu äänteenmuutos **š > *s*
2. Saameen kehittyi uusi foneemi /š/
3. Suomen sana **paša* lainataan saameen muodossa **paša*
4. Saamessa tapahtuvat äänteenmuutokset **a > *ō* ensimmäisessä tavussa ja määrärehdoin **a > *ē* toisessa tavussa. Suomessa tapahtuu äänteenmuutos **š > *h*.
5. Suomen sana *paha* lainataan saameen; alkuperäisen lainan muoto ja ajankohta, sekä se, onko sana lainattu moneen kertaan eri kieliin, on epävarmaa.

Lainautumisen absoluuttiseen kronologiaan liittyen voi sanoa tähänastisen perusteella ainakin, että *bahá*-sana ei voi missään tapauksessa olla

lainautunut ennen kantasaamen loppuvaihetta (ehkä joskus vuosien 500 ja 700 jKr. välillä, Aikio 2012: 79), mutta se on todennäköisesti nuorempi laina. Pohjoissaamen sana *bahá* esiintyy sanakirjoissa Pehr Fjellströmin *Dictionarium Sueco-Lapponicumista* (Fjellström 1738: 128a) ja Knud Leemin *Lexicon Lapponicumista* (Leem 1768: 85b) alkaen, ja jo 1600-luvulla julkaistussa *Manuale Lapponicumissa* (Tornaeus 1648), joten aivan nuori laina se ei kuitenkaan voi olla. Tästä saadaan sanan lainautumiselle noin tuhannen vuoden mahdollinen aikaikkuna, ~500 – ~1600 jKr. Sanan laaja levikki saamelaiskielissä viittaisi enemmän suhteellisen vanhaan lainaan kuin nuoreen.

Bahá-sana on sekä ensimmäisen että toisen tavun vokaalin osalta epäsäännöllinen laina, kuten Aikio (2007: 34, 36) on huomauttanut. Suomen ensimmäisen tavun *a*:ta vastaa lainasanoissa yleensä pohjoissaamen *á* (< kantasaamen **ā*) ja suomen toisen tavun *a*:ta pohjoissaamen *i* (< kantasaamen **ē*) (Aikio 2007: 34–39), esim. pohjoissaamen *árgi* ~ suomen *arka*. Odotettu muoto olisi siis ***báhi*. Vokaalien välisen *h*:n jälkeen suomen *a*:ta tai *ä*:tä vastaa pohjoissaamessa *á* ainakin kolmessa muussa lainasanassa, nimittäin *sahá* < su. *saha*, *duhát* < su. *tuhat* ja *veahá* < su. *vähän* (sana *sahá* on esimerkki myös suomen ensi tavun *a*:n substituomisesta pohjoissaamen *a*:lla (< kantasaamen **e*)). Itse asiassa Nielsenin sanakirjassa (LOb) on vain kuusi sanaa, joissa vokaalien välistä *h*:ta seuraa *i* (Nielsenin ortografiassa *e*), ja kaikki ovat sellaisia, joilla on ensisijaisena varianttina *h*:n asemesta *hj*, esim. *dahe* ~ *dahje* 'tai', *reahidit* ~ *reahjidit* 'rähjätä'. Voisi siis ajatella, että syystä tai toisesta pohjoissaamessa vältetään *h*:n jälkeistä *i*:tä toisessa tavussa. Yhdessä sanassa *h*:ta seuraa *e* (Nielsenin ortografiassa *i*): *vuohes* 'vuohinen'. Tosin *h* on konsonanttikeskuksena pohjoissaamessa muutenkin harvinainen: Nielsenin sanakirjasta löytyy vain alle 30 itsenäistä lekseemiä, jos yhdyssanat ja johdokset jätetään pois laskuista (laskettu pohjoissaamen resurssisanakirjasta, Sammallahti 2002, 296–297).

Koltansaamen sanan *paas* vokaali vaikuttaisi olevan kantasaamen ensi tavun **ā*:n jatkaaja. Toisen tavun vokaali, joka koltansaamessa siis on tästä sanasta kadonnut (jos sitä on ollutkaan), näyttäisi olleen *á* (<

kantasaamen **e*); jos toisen tavun vokaali olisi ollut lainasanojen yleisen mallin mukaan odotuksenmukainen *e* (< kantasaamen **ē*) tai pohjoissaamen *bahá*-sanan mukainen *a* (< kantasaamen **ā*), niin nykykoltansaamen muodon pitäisi olla ***pääs* (< ”esikoltansaamen” **pää’es* tai **pää’as*). Inarinsaamen muoto *paa* attr. *paa’as* vastaa ehkä myös lähinnä samaa vokaalikombinaatiota, joskin odotuksenmukainen attribuuttimuoto silloin olisi ***paa’ás*; inarinsaamessa kantasaamen pitkästä *a*:sta periytyvä ensi tavun *a* ja toisen tavun *a* eivät normaalisti kombinoitu keskenään (paitsi toisen tavun vokaalin jälkeisen *h:n* edellä, esim. *paarah’parit’*). Kuitenkin pohjoissaamen *bahás*-muodon vokalismia vastaisi inarinsaamessa ***pa’as*, siis ensi tavun lyhyellä *a*:lla.

Mahdollista lienee sekin, että sana olisi ollut inarinsaamessakin alun perin yksitavuinen *paa*, jossa pohjoissaamen (tai suomen) *h* olisi yksinkertaisesti jätetty pois vokaalien välistä (tai korvattu tavurajalla, joka olisi jo varhain kadonnut: **paa > paa*), ja taivutuksessa ja johdoksissa esiintyvä muoto *paa’a* olisi syntynyt analogisesti sanan mukauttamiseksi kaksitavuisten sanojen systeemiin. Tästä voisi kieliä toisen tavun epä-säännöllisen oloinen vokaali *a*. Tästä muoto *paa* olisi voinut kulkea itään päin, koltan-, kiltinän- ja turjansaameen. Tämä vaihtoehto edellyttää tietenkin sitä, että lainautuminen olisi tapahtunut niin myöhäisessä vaiheessa, että itäsaamelaiset kielet olivat jo selvästi eriytyneet. Sanan laaja levikki saamelaiskielissä vaikuttaisi kuitenkin viittaavan ennemmin aikaiseen lainautumiseen. Jos sana on kantasaamelainen, niin koltansaamessa odottaisi kantasaamen ensi tavun **e*:n säännöllistä jatkajaa: ***pääs*; kuitenkin kun lainautuminen olisi tapahtunut kantasaamen loppuvaiheessa ja ehkä erikseen eri murteisin, niin on mahdollista, että kantasaamen itäisessä murteessa (kanta)suomen **a* olisi substituotu säännöllisellä **ā*:lla.

Artikkelini anonyymi arvioija nosti esiin kysymyksen, olisiko kantasaamessa lainasubstituutio *a > e* ollut uskottava. Nykyisissä länsisaamelaisissa kielissähän kantasaamen ensi tavun puolisupean keskivokaalin jatkaja on väljä tai puoliväljä (*a* tai *g*), joka olisi luontevampi lainasubstituutio suomen *a*:lle. Kuitenkin pohjoissaamessa nykyisestä äänteelli-

sestä läheisyydestä huolimatta lainasubstituutio suomen *a* > pohjoissaamen *a* on joka tapauksessa poikkeuksellinen: *bahá*-sanana ja edellä mainitun sanan *sahá* 'saha' lisäksi ei juuri ole esimerkkejä kantasaamea nuoremmistakaan lainoista. On myös yksi esimerkki melko kiistattomasti kantasaamelaisesta sanasta, jossa suomen *a* vastaa kantasaamen **e*.n jatkaaja: 'antaa'-merkityksiset sanat, esim. pohjoissaamen *addit*. Ei tosin ole täysin selvää, onko tämä sana lainaa kantasuomesta (*antaa*), mutta jos on, niin se voisi ensi tavun vokaalin puolesta olla paralleeli esimerkki sanalle *bahá*. Kokonaisuutena arvioiden äänteellisten seikkojen perusteella vaikuttaisi toki, että *bahá* olisi nuorehko laina, mutta sanan levikki sekä *h*-listen ja *h*-ttomien muotojen jakauma itä- ja länsisaamelaisien kielten välillä vaikuttaisivat viittaavan lainautumiseen jo kantasaamelaisen ajan lopulla, eikä tätä mahdollisuutta voida mielestäni täysin sulkea pois.

Yhteenvedon *paha*-sanana lainautumisen yksityiskohdista voidaan sanoa, että enimmäkseen komplementaarisen jakaumansa takia länsisaamen *bahá* ja itäsaamen *paa* vaikuttaisivat kytkeytyvän toisiinsa joko siten, että sana olisi kulkeutunut saamessa lännestä itään, jo kantasaamelaisen ajan lopulla tai myöhemmin, tai siten, että sana olisi lainattu (itämeren)suomesta samaan aikaan sekä länsi- että itäsaameen (tai jo kantasuomesta kantasaamen eri murteisiin). Jos asia on näin, ja pohjoissaamen sanan *bás* ajatellaan olevan *paas*-sanana vastine, niin pitäisi tietenkin olettaa *bás*-sanana lainautumista pohjoissaameen idästä. Merkitykset tosin eroavat toisistaan, kuten yllä huomautettiin (*bás* 'piskuinen', *paas* 'vihainen, paha'), mutta Friisin *Lexicon Lapponicumista* löytyy tieto *bas* (vain attr. = *bahas*) 'slet, daarlig'; *bas dalkke* 'slet veir' ('huono sää') (LL 59b), joka voisi tarjota jonkinlaista tukea ajatukselle, että *bás* olisi pohjoissaamessa alun perin tarkoittanut 'huonoa, paha'. Kuitenkaan kyseistä merkitystä ei näyttäisi olevan jälkeäkään muissa lähteissä. Toinen vaihtoehto on, että itäsaamessakin *paas*-sanalla olisi ollut merkitys 'piskuinen', mutta tästä taas ei ole jälkiä nykyisissä itäsaamelaisissa kielissä (*pann*-sanallahan on kyllä tämä merkitys koltansaamessa).

Sanan *pann* etymologia

Miten sitten on syntynyt sana *pann*? Eräs mahdollinen selitys olisi sanassa *pann'nalla* 'heikosti, huonosti'. Itkonen on merkinnyt sanan muistiin koltansaamen Paatsjoen ja Nuorttijärven murteista sekä kultinänsaamasta, kaikista ilman *pann*-sanan *n.n* jälkeistä ylilyhyttä vokaalia (esim. Paatsjoen *pañ-nälla*). Olisi siis mahdollista, että kyseinen muoto olisi ollut alun perin *paanalla*, jossa *n* olisi pidentynyt niin, että tuloksena olisi *pannalla*; vrt. Paatsjoelta tavattuun superlatiiviin *pammōs* (Itkonen *panimmōs*, KKS 342b) < *paamōs*. Jonkinlaisia paralleelleja tällaiselle konsonantin pidentymiselle ja seuraavan painojalan alkukonsonantin yhdistymiselle edellisen jalan keskuskonsonanttiin (joka *paa*-sanan tapauksessa on kyläkin tyhjä) ovat myös sanat *vuōltteed* 'lähettää' < *vuōlgted*, *altteed* 'aloittaa' < *aalgted* ja Paatsjoen murteessa *ķistteed* 'vilkaista' < *ķi'csted* ja *urstteed* 'lähteä juoksemaan' < *určsted*. Näin ollen kehitys olisi kulkenut *paanalla* > *pannalla* > (*pann* analysoidaan itsenäiseksi morfeemiksi) *pann'nalla*, josta *pann* on saattanut lohjeta itsenäiseksi sanaksi ja tulla yhdistetyiksi sanoihin *pannjiōgg* 'paha henki', *pannšōyy* 'huono ilma' jne.

Sana *pann* on ainakin aiemmin ymmärretty *paas*-sanan variantiksi, mistä kertoo se, että koltansaamassa on myös sanat *paasjiōgg* ja *paasšōyy*. Ilmeisesti sanat on yhdistetty myös perimmäiseen lainälähteeseen, suomen tai karjalan *paha*-sanaan, koska koltansaamassa *pann*-sanalle on kehittynyt myös merkitys 'mitätön, piskuinen', kuten suomen sanalla *pahainen* ja karjalan sanalla *paha*; vastaava merkityskehitys täysin irrallaan naapurikielten tarjoamasta mallista tuntuisi epäuskottavalta. Sama koskee pohjoissaamen puolella *bás*-sanaa suhteessa suomen sanaan *paha*, sikäli kun sen merkitys on alun perin ollut 'huono, paha'. Myös *bahá*-sanalla on pohjoissaamassa harvinaisempi merkitys 'parka, raukka' (LOb s.v. *báha* 4.), joka johtunee merkityksestä 'piskuinen, mitätön'; vrt. merisaamen *pāss*^d 'parka, raukka', jota käsiteltiin yllä.

Yhteenveto

Yhteenvedona voidaan todeta, että puheena olevien sanojen historia ei täysin selviä käsillä olevan aineiston avulla, ja todellisuus voi olla monimutkaisempi. Seuraavat kehityskulut ovat kuitenkin mahdollisia:

Länsisaamen *bahá* ja itäsaamen *paas* ovat lainoja suomen sanasta *paha*, itäsaamen tapauksessa ehkä karjalan sanasta *paha*. On mahdollista, että sanat ovat lainautuneet yhtäaikaa erikseen länsi- ja itäsaameen, tai että sana on lainautunut länsisaameen ja sen kautta itäsaameen. Lainautuminen on voinut tapahtua jo kantasaamelaisen ajan lopulla, kun kieli oli jakautunut kantamurteisiin, tai ehkä todennäköisemmin myöhemmin kantasaamen jakaannuttua jo eri kieliksi. Lainautumisaikaan länsisaamessa olisi ollut foneemi *h*, mutta itäsaamessa ei, ja siksi itäsaamessa *h* on jätetty substituomatta. Se, että sanat pohjoissaamen *bahá* ja koltansaamen *paas* olisivat merkittävästi eri-ikäisiä lainoja, ei tunnu todennäköiseltä, koska sanojen levikki yhteen laskettuna kattaa kaikki saamen kielet, mutta ei mene kovin paljoa päällekkäin; vaikuttaisi siis siltä, että kyse on saman lainasanan edustumista eri kielissä. Pohjoissaamen sana *bás* voi olla lainaa itäsaamesta.¹ Lisäksi sanojen edustumien merkitys on varsin yhteneväinen eteläsaamesta turjansaameen asti (ks. liite).

¹ Kuten mainittu, länsisaamen *bahá*- ja itäsaamen *paas*-tyyppisten sanojen levikit menevät päällekkäin sen verran, että pohjoissaamesta ja inarinsaamesta löytyy sekä *paas* että *bahá*, mikäli pohjoissaamen *bás*-sanaa pidetään *paas*-sanana vastineena. Inarinsaamen *paha* on helposti selitettäväksi myöhemmäksi lainaksi pohjoissaamesta tai suomesta, mutta pohjoissaamen *bás*-sanana selittäminen lainaksi itäsaamesta on hiukan ongelmallisempaa. Näin ollen periaatteessa mahdollinen olisi myös skenaario, jossa *paas*-sana olisi lainautunut kielimuotoon, josta olisivat kehittyneet nykyinen pohjoissaame (ainakin sen itämurteet) ja itäsaamelaiset kielet aikana, jolloin kyseisessä kielimuodossa ei ollut /h/-foneemia, ja *bahá* olisi kuin olisikin merkittävästi myöhempi laina. Tämä tietenkin kyseenalaistaisi perinteisen jaon itä- ja länsisaamelaisiin kieliin. Kuitenkin sananalkuinen *h* edustuu suomalaisissa lainasanoissa pitkälti juuri niin, että länsisaamessa sitä vastaa *h* ja itäsaamessa kato, joten vastaava selitys vokaalinvälisen *h*:n osalta tuntuisi luontealta. Tosin muita esimerkkejä sanoista, joissa vokaalinvälinen *h* olisi itäsaamessa jätetty substituomatta, ei liene tiedossa.

Jos sana on kulkeutunut länsisaamesta itäsaameen, on mahdollista, että se on tapahtunut niin myöhäisessä vaiheessa, että itäsaamelaiset kielet olivat jo jakautuneet nykyisiksi kieliksi. Sana olisi lainattu ensin inarinsaameen, jossa ei vielä ollut /h/-foneemia (joka siihen syntyi viimeistään muutoksen **k > h* myötä, esim. **juuká > juuhá* 'joki'), muodossa *paa*, josta se lainautui eteenpäin koltan-, kiltinän- ja turjansaaimeen. On myös mahdollista, että lainautumisaikana itäsaame ei ollut vielä jakaantunut murteisiin, tai jopa että kyse oli silloin vielä kantasaamen itämurteesta.

Sana *pann* on itäsaamessa syntynyt *paas*-sanan variantti. Todennäköisesti sana on syntynyt seuraavasti: *paanalla > pannalla > pann'nalla* 'huonosti', josta *pann* on lohjennut omaksi lekseemikseen. Pohjoissaamen *bánna* tuskin kuuluu samaan yhteyteen läheisestä muodostaan ja merkityksestään huolimatta.

Koltansaamen uusimmassa sanakirjassa esiintyy *paas*- ja *pann*-muotojen lisäksi adjektiivi *paavv* 'paha'. Vällinen muoto saattaa olla syntynyt takaperoisjohdoksena verbistä *paavõvvad* 'pahastua, närkästyä', jossa -v- olisi siirtymä-äänne vokaaliloppuisen kannan ja johtimen välillä.

Liite: Sanojen *bahá*, *paas* ja *pann* vastineet nykyisissä saamelaiskielissä merkityksineen

Sanojen *bahá* ja *paas* yleisimmät merkitykset saamelaiskielissä ovat 'vihainen (ihmisestä, joskus myös eläimestä)', '(moraalisesti) paha' ja 'paha, huono (esim. säästä)'. Pohjoissaamessa sanalla *bás* on yksinomaan merkitys 'piskuinen, pahainen' ja sanalla *bahá* on myös kyseinen merkitys harvinaisempaan. Sanan *pann* merkitys on 'paha, huono', koltansaamessa myös 'piskuinen, pahainen, mitätön'.

kieli	<i>bahá</i>	<i>paas</i>	<i>pann</i>	merkitys (lähde)
ete-läsaame	<i>bahha</i>			ond, ondskapsfull (om menneske); fanden (SydSaO)
uuma-jan-saame	<i>bahaa</i>			böse, schlecht (MaLpW)
piitimen-saame	<i>pahā</i>			schlecht, böse (PiLpSz)
luulajan-saame	<i>bahá</i>			ond, elak, illasinnad, ondskefull; otäck, elakartad (åkomma, sjukdom); dålig (t.ex. om väder, terräng) (LuSaO)
pohjois-saame	<i>bahá</i>			vihainen, vihamielinen; pahainen, pieni; epämiellyttävä, paha (PSS)
—		<i>bás?</i>		pahainen, pikku, piskuinen (PSS)
—			<i>bánna</i> ???	pikkuruinen (PSS)
meri-saame	<i>paha</i>			böse, boshaft, schlimm (LWs)
—		<i>pāss?</i>		liebkosende Anrede: schwach, klein, arm (LWs)

inarin- saame	<i>paha</i>			böse (IWb)
—		<i>paa</i>		böse (IWb)
—			<i>pann-</i>	<i>pann-jieggá</i> (ein Fluch), <i>pannaal</i> 'ungeschickt, unvorsichtig, schlecht' (IWb)
koltan- saame		<i>paa(s)</i>		paha, huono; vihainen (KKS)
—			<i>pann</i>	pahainen, mitätön; <i>pann-</i> 'huono, paha'; <i>pann'nalla</i> 'pahasti, huonosti' (KKS)
kiltinän- saame		<i>pā</i>		paha, huono; vihainen (KKS)
—			<i>pāñ-</i>	<i>pāñ-nālla</i> 'pahasti, huonosti'; <i>pañveļ</i> (< <i>pañ-pieļ</i>) ^e 'paha-puoli' 'roisto' (KKS)
turjan- saame		<i>pās</i>		paha, huono; vihainen (KKS)

Käytetyt lyhenteet

- 3sg yksikön kolmas persoona
akk. akkusatiivi
attr. adjektiivin attribuuttimuoto
ink inkoatiivi
kirj. kirjaimellisesti
mon. monikko
mt. mainittu teos
mts. mainitun teoksen sivulla
pred. adjektiivin predikatiivimuoto
pret preteriti, verbin mennyt aikamuoto

- su. suomen kieli
s.v. *sub voce*, kyseisen sana-artikkelin alla

Lähteet

- Aikio, Ante 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91: 9–55. <<https://www.sgr.fi/susa/91/aikio.pdf>> 14.9.2022.
- Aikio, Ante 2007: Etymological nativization of loanwords. A case study of Saami and Finnish. – Ida Toivonen & Diane Nelson (toim.), *Saami Linguistics. Current Issues in Linguistic Theory* 288. Amsterdam: John Benjamins. 17–51.
- Aikio, Ante 2012 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio) 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. – Riho Grünthal & Petri Kallio (toim.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 63–117. <https://www.sgr.fi/sust/sust266/sust266_aikio.pdf> 14.9.2022.
- Álgu = *Álgu-tietokanta. Sámegeielaid etymologaš diehtovuoddu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta* 2006 [online-tietokanta]. Päivitetään jatkuvasti. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<http://kaino.kotus.fi/algu/>> 14.9.2022.
- Fjellström, Pehr 1738: *Dictionarium Sueco-Lapponicum*. Tukholma: Boktr. Joh. L. Horrn. <https://fennougrica.kansalliskirjasto.fi/bitstream/handle/10024/85601/Lapponica_239.pdf?sequence=1&isAllowed=y> 16.9.2022.
- IWb = Itkonen, Erkki 1986–1991: *Inarilappisches Wörterbuch. I-IV*. Unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Karjalan kielen sanakirja* 2009. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 18. Verkkojulkaisu HTML. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 20.5.2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<http://kaino.kotus.fi/kks>> 14.9.2022.
- KKS = Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja. Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen. I-II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <<https://www.sgr.fi/lexica/lexicaxv1.pdf>> (1. osa) <<https://www.sgr.fi/lexica/lexicaxv2.pdf>> (2. osa) 16.9.2022.
- KOTUS SKNA = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen suomen kielen nauhoitearkisto*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Leem, Knud 1768: *Lexicon Lapponicum bipartitum. Pars 1, Lapponico-Danico-Latina*. Nidrosiae. <<https://fennougrica.kansalliskirjasto.fi/handle/10024/88926>> 16.9.2022.
- LL = Friis, Jens Andreas 1887: *Lexicon Lapponicum cum interpretatione latina et norvegica*. Christiania: Jacob Dybwad.
- LOb = Nielsen, Konrad 1932–62: *Lappisk (samisk) ordbok. Lapp dictionary. I-V*. Oslo: Universitetsforlaget.
- LuSaO = Korhonen, Olavi 1979: *Báhkogirjje julevsámes dárruj dáros julevsábmaj. Lulesamisk svensk svensk lulesamisk ordbok*. Tukholma.
- LWs = Lagercrantz, Eliel 1939: *Lappischer Wortschatz. I–II*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- MaLpW = Schlachter, Wolfgang 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå und Texte zur Ethnographie*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Moshnikoff [Mosnikoff], Jouni & Sammallahti, Pekka 1988: *U'cc sää'm-lää'dd sää'nñkeárjaž. Pieni koltansaame-suomi sanakirja*. Vantaa: Jorgaleaddji Oy.

- Moshnikoff, Satu & Moshnikoff, Jouni & Lehtinen, Miika & Koponen, Eino & Fofonoff, Merja & Lehtola, Raija 2021: *Suomi-koltansaame-sanakirja. Lää'dd-sää'm sää'nnke'rjj*. Inari: Saamelaiskäräjät.
- Neahttidigisánit = *Neahttidigisánit*. Verkkosanakirja koltansaame-suomi. Giellatekno-ryhmä, Tromssan yliopisto. <<https://saan.oahpa.no/>> 27.6.2022.
- Olthuis, Marja-Liisa 2022: Tracing the origins of some bisyllabic words in the Saami languages beginning with *h-*. *Finno-Ugrians and Indo-Europeans. Linguistic and Literary Contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22-24, 2001*. Studia Fenno-Ugrica Groningana 2. Maastricht: Shaker. 286–291.
- Olthuis, Marja-Liisa & Valtonen, Taarna 2018: *Suomi-inarinsaame sanakirja. Suomâ-säämi sänikirje*. Inari: Saamelaiskäräjät.
- PiLpSz = Halász, Ignác 1896: *Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Svéd-lapp nyelv VI*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- PSS = Sammallahti, Pekka 2021: *Pohjoissaame-suomi-sanakirja*. Kaarasjoki: Davvi Girji.
- Sjögren, Anders Johan 1828: *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*. Helsinki: Simelius. <<https://www.doria.fi/handle/10024/101524>> 16.9.2022.
- Sammallahti, Pekka 2002: *North Saami Resource Dictionary*. Publications of the Giellagas institute 1. Oulu: Oulun yliopisto.
- Sammallahti, Pekka & Morottaja, Matti 1993. *Säämi-suomâ sänikirje. Inarinsaamelais-suomalainen sanakirja*. Utsjoki: Girjegisá.
- Sammallahti, Pekka & Moshnikoff [Mosnikoff], Jouni 1991: *Suomi-koltansaame sanakirja. Lää'dd-sää'm sää'nnke'rjj*. Utsjoki: Girjegisá.
- SydSaO = Bergsland, Knut & Mattsson Magga, Lajla 1993: *Åarjel-saemien-daaroen baakoegærja. Sydsamisk-norsk ordbok*. Indre Billefjord: Idut.

”Kotatäysi” ja muita hämärtyneitä permiläisiä yhdyssanoja¹

Olen kirjoittanut tämän artikkelin juhlistamaan ohjaajani Janne Saarikiven 50-vuotista taivalta maan päällä. Uskoisin aihevalinnan miellyttävän itsekin permiläisten kielten etymologista tutkimusta harjoittavaa ja aiheesta useita tutkimuksiakin kirjoittanutta opettajaani. Etymologiseen tutkimukseen liittyy luonteenomaisesti paljon innostunutta, mutta osin varsin jäsentymätöntä höpinää sanoista. Olemme ainakin joitakin tässäkin artikkelissa käsiteltyjä sanoja juhlakalun kanssa keskusteluissa vuosien varrella sivunneet. Jannella oli muistaakseni oma näkemyksensä ainakin komin *aski*-sanan alkuperästä, mutta jätän sen tässä yhteydessä nyt paljastamatta. Sen verran voin kertoa, että samaan lopputulokseen en ole käsittelyssäni päätenyt, mikä on etymologisessa tutkimuksessa hyvinkin tavallinen tulema. Joka tapauksessa mitä oivallisinta ja armorikainta syntymäpäivää, Janne!

Alkusanat

Artikkelini käsittelee pääsääntöisesti kolmea permiläistä sanuetta, jotka ovat komi *аски*, udm. *аскы* ’huomenna’, komi *котыр* ’joukko, poikue, perhe’ ja udm. *пукыӧ* ’jousi, nuoli’. Sanoille on esitetty etymologisessa kirjallisuudessa vanhastaan alkuperän selitykset, mutta nämä näen pys-

¹ Kiitän laadunvalvonnasta anonyymia vertaisarvioijaa ja Sampsa Holopaista. Tekstiin jääneet mahdolliset virheet ovat luonnollisestikin pelkästään omaa syytäni.

tyväni osoittamaan paikkansapitämättömiksi. Lähtökohtana sanojen etymologioinnissa on, että kyse on alun perin hämärtyneistä yhdyssanoista. Muuta yhdistävää tekijää sanojen valinnalle ei ole.

Komi *аски*, udm. *аскы* 'huomenna'

Komin *aski* 'завтра' -sanan vastine on udmurtin *aski*, jonka on udmurtin kirjakielen pohjana olevissa murteissa korvannut *čukaže* 'huomenna'. Komin murteista *ĵ*-llinen asu *askĵ* tavataan Ylä-Sysolalta (SSKZD: 13). Klusiilittomat asut kuten (VүčА) *asĵv* lienevät seurausta kontaminaatiosta samasta vartalosta muodostetun *asĵv* 'утро; утром' -sanan kanssa (mts. 14), (Luza-Letka) *asĵlki* taas lienee kahden edeltävän sanan yhteensulautuma. Komisyryjäänin *asĵv*-sanalla on vastine komijažvassa, *ásəl* 'восток; утро' (Lytkin 1961: 86). Vastaava johdos tavataan myös Wiedemannin udmurtiaineistosta, *asyl* 'aamu, itä' (KESKJ: 34). Rinnakkaisjohdosten perusteella on hahmoteltavissa vartalo *as*². Vartalo itsessään on mahdollisesti merkinnyt niin ikään 'aamua'. Kantapermin 'huomenna'-merkityksiseksi sanaksi voidaan suhteellisen varmasti rekonstruoida **aski*.

KESKJ:ssa **aski*-vartalon *-k* selitetään vanhaksi latiivin tunnukseksi. Motivaatio perustellaan selittämällä, että sana on vastaus kysymykseen 'куда?, в какое время?', jotka oletettavasti vaatisivat vastauksen olevan (il)latiivimuotoinen. Esimerkkinä mainitaan nykykomin *vĵlune* (< **vĵlunek*) 'в понедельник'. (Il)latiivia tosiaan käytetään tem-

² KESKJ:ssa (s. 34) esitetään kysymys, voisiko sanalla olla jotain tekemistä latinan ja kreikan *Asia* 'Aasia' -sanan kanssa. Toisena mahdollisuutena pohditaan yhteyttä iranilaiseen korkeaa tarkoittavaan sanaan, vrt. sogdi horezmi *ās* 'высокий'. Spekuloiden esitetään, että sanalla olisi alun perin viitattu kantapermiläisistä itään sijainneeseen Uralvuoristoon. KESKJ:n lisälehdillä (s. 391) lähimmäksi totuutta arvioidaan osuneen ehdotuksen, jonka mukaan *as*- liittyisi hantien Objoesta käyttämään nimitykseen *As*. Vastaava nimitys esiintyy myös manseilla, esim. mnsSo. *ās* 'Ob'. Kaikki esitetyt selitykset ovat kuitenkin siinä määrin hypoteettisia, että permiläisen *as*-vartalon alkuperää ei voida pitää selvitettyinä.

poraalisten ’milloin?’-ilmausten sijana (Bartens 2000: 105), tosin lähinnä silloin, kun ajanilmauksessa on attribuutti mukana, esim. komi *berja vojase* ’viime vuosina’, *sije lune* ’sinä päivänä’. Samassa yhteydessä todetaan, että myös nominatiiviset ajanilmaukset ovat permiläiskielissä yleisiä, mutta rajoittuvat yleensä muutamiin yleisimpiin sanoihin, esim. udm. *tuljs* ’kevät; keväällä’, *gužem* ’kesä; kesällä’, komi *talun* ’tänään’. Rakenteensa ja oletettavasti myös käyttötaajuutensa perusteella ’huomenna’ vertautunee pikemminkin näihin nominatiivisijaisiin ajanilmauksiin. Ajatus, että sanan jälkiosa *-*ki* edustaa vanhaa latiivia ei tarjoa selitystä sille, miksi latiivin tunnus olisi sanassa liittyneenä suoraan konsonanttivartaloon. Vastaavia tapauksia ei tietääkseni tunneta. Mikäli kyseessä olisi vanha latiivi kuten KESKJ:n tarjoamassa esimerkissä, komissa odottaisi kai lähinnä asua ***ase* (< ***asek*). Äänneasua tuskin voidaan selittää vetoamalla epä säännölliseen metateesiin. Lisättäköön vielä, että vaikka kysymys ’mihin aikaan?’ itsessään olisi latiivimuotoinen, ei vastaus välttämättä ole. Tiivistettynä voitaneen todeta, että latiiviselitys ontuu yksityiskohdiltaan. Onkin lähdeittävä etsimään vaihtoehtoisia selityksiä.

Johdokseksi **aski*-sanaa ei ole mielekästä yrittää analysoida, sillä **-ki* ei ole tunnettu johdin. On olemassa varsin luontevasti ’aamun’ ja ’huomisen’ merkityksiin sopiva uralilainen perintösana **kojə³* ’Morgenröte’, jonka jatkaja tunnetaan komista entuudestaankin johdoksesta *kja* ’Röte am Himmel’ (UEW: 167). Vastineita ovat sm. *koi* ’päivän sarastus; itä’, hntV *kuúəl*, O *χuíəl* ’Röte am Himmel’, mnsT *khøj*, LozK, P

³ Vastikään on ehdotettu, että mitään erillistä **ə*-hön palautuvaa vastinesarjaa ei tarvitse itämerensuomalaisen vastineen perusteella rekonstruoida, vaan itämerensuomen ja kominkin sanat heijastavat kantaauralin asua **kajə* ’aamunkoi’ (Pystynen 2022). Tämä ei ole esteeksi etymologian äännehistorialliselle tulkinnaalle, sillä kuten mainitsen tekstissä, koskee vastaava supistumakehitys joka tapauksessa myös kur. **ajə*-sekvenssiä. Itse asiassa uusi ehdotus tukee olettamustani, sillä vastaava supistumakehitys nähdään myös homonymisessä sanassa kur. **kajə* ’ruoho, korsi, vihne’ > udm. komi *ki* ’vihne’ (Aikio 2015: 52).

χuj 'Morgenröte', unk. *hajnal* 'Tagesanbruch, Morgenrot' (UEW:n esittämät samojedini vastineet kuuluvat pikemminkin kur. **kaja*-sanueen yhteyteen (Aikio 2015: 54), samoin viime kädessä myös mainitut hantin ja unkarin sanat (Aikio 2022: 21)). Kantaauralin **ojə*-sekvenssi tuottaa kantapermiin säännöllisesti **ʃ*:n, edellä mainitun **kojə*-esimerkin lisäksi vrt. kur. **kojəra* 'uros' > kprm. **kj̄r* > komi *kjr*. Vastaava supistumakehitys koskee myös kantaauralin **ajə*-sekvenssiä. Mikäli **as*- itsessään on tarkoittanut 'aamua', voidaan **askj̄* analysoida jokseenkin 'aamuruskoa' tai 'aamunkoita' merkitseväksi yhdyssanaksi.

'Aamun' ja 'huomisen' välinen merkitys yhteys tietysti tunnetaan lukemattomista kielistä. Suomen *huomen* on merkitykseltään sekä 'huominen' että 'aamu', ja sen johdosvastineissa tavataan laajalti samaa kah-talaisuutta, vrt. vi *hommik* 'aamu; (murt.) itä', *homme* 'huomispäivä; huomenna' (SSA: 186). Venäjän *завтра* 'huomenna' on monien muiden slaavilaisten kielten tapaan muodostettu liittämällä prefiksi *za* sanaan *утро* 'aamu'. Muinaiskirkkoslaavista tavataan vielä prefiksittömiä muotoja, esim. *utro* 'morning, dawn'; *jutro* 'morning, dawn'; adv. *utro* 'in the morning, tomorrow'; *jutro* 'in the morning, tomorrow' (Derksen 2008: 510), mutta merkitys yhteys on sama kuin slaavissa myöhemminkin. Muinaiskreikan *ἀὔριον* 'tomorrow' -sanan vastineita ovat liettuan *aušrà* 'dawn' ja sanskritin *usrā* 'morning' (Beekes 2010: 172), jotka osaltaan osoittavat, että 'huominen', 'aamunkoitto' ja 'aamu' liittyvät tiiviisti samaan merkityskokonaisuuteen, jossa diakroninen ja synkroninen polysemia on tavallista. Sillä, että **askj̄*-sana näyttää nominatiivimuotoiselta ei liene merkitystä, koska kuten edellä todettiin, tavataan permiläisistä kielistä myös nominatiivimuotoisia ajanilmauksia.

Sanavartalon *as*- alkuperä on edelleen hämärän peitossa, mutta kokonaisuutena kyse näyttää tosiaan olevan yhdyssanasta, jonka jälkiosa, komi *-ki*, *-kj̄*, udm. *-kj̄*, edustaa uralilaista **kojə* 'Morgenröte' -sanaa. Täytyy tosin vielä huomauttaa, ettei täysin mahdoton olisi myöskään tulkinta, että **-kj̄* edustaisi tyystin toista uralilaista sanavartaloa, vrt. kur. **kudə* 'aamu' (> esim. unk. *hol-nap*), josta niin ikään kehittyisi äänne-laillisesti kantapermin **-kj̄*. Tämä olisi tautologisen rakenteensa vuoksi

kuitenkin ehkä vähemmän houkutteleva vaihtoehto olettaen tietysti, että **as-* on alun perin tarkoittanut nimenomaan 'aamua'.

Komi *КОТЫР* 'joukko, poikue, perhe'

Periaatteessa kaikki komin *kotjr-*sanalla tavattavat merkitykset viittaavat jonkinlaiseen 'joukkoon'. Yleisin merkitys on murrelevikin perusteella nimenomaan lähisukulaisten muodostama ihmisjoukko eli perhe, suku tai laajemmin heimo, 'семья, семейство (группа, коллектив близких родственников ведущих своё происхождение от одного предка)' (Vum Ižma VučA Peč. Skr. Ud.). Muita murteista tavattavia merkityksiä ovat 'гнездо, семья, выводок' (Vum Ižma VučA Ud.), 'гнездо, куст (картофеля, лука)' (Ud. VučY) ja 'группа, коллектив; куча' (Ud.). KESKJ:ssa (s. 136) alkuperäiseksi merkitykseksi on hahmoteltu 'группа однородных предметов животного или растительного мира'.

Komin sanaa on etymologisessa kirjallisuudessa pidetty ensin suomen *katras*-sanan vastineena ja myöhemmin, kun suomen sanalle esitettiin germaaninen lainaetymologia (vrt. kgerm. **gaduraz* > engl. *gather*), on komin sana pyritty selittämään varhaiskantasuomalaiseksi lainaksi (Koivulehto 1981: 207). Komin sanan varhaiskantasuomalaisuutta olen epäillyt äänteellisin perustein; ei ole mitään erityistä syytä ajatella, että komin *-tjr-*sekvenssi palautuisi aikaisempaan **Tr-*yhtymään, sillä permiäläisten kielten vokalismin perusteella samanikäiseksi ajoitettavassa (indo)iranilaisessa lainasanakerrostumassa kyseinen yhtymä on kotoutettu metateesilla (Metsäranta 2020: 232). Myöhempi kulkeutuminen itämerensuomesta komiin vaikuttaa suomen itämurteisiin rajoittuvan levikin vuoksi niin ikään epätodennäköiseltä (Saarikivi 2018: 311). Ohi menneen sanoen suomen *katras*-sanalle esitetty germaaninen lainaetymologia ei ole sekään saavuttanut kiistatonta kannatusta (LägLoS: 58–59), mutta komin ja suomen sanojen vastineisuus ei tästä huolimatta ole äänteellisesti varteenotettava vaihtoehto. Saarikivi jättää komin sanan mahdollisen indoeurooppalaisen laina-alkuperän vielä auki todetessaan, että "it remains to be investigated whether the Komi word represents a

borrowing from some other Indo-European source”. En ota vaaria tästä ajatuksesta, vaan sen sijaan lähestyn kysymystä sanan alkuperästä tutkiskelemalla muita *-tj̄r*-elementin sisältäviä sanoja komissa.

Rakenteellisesti verrannollisia muotoja löytyy luonnollisestikin kätevästi käänteissanakirjasta, jollainen komistakin on työstetty: *Reverse Dictionary of Komi (Zyryan)* (Lav & Luutonen 2012). Haaviin osuu tietysti myös sanoja, jotka eivät ole oleellisia tutkittavan aiheen kannalta, esim. nuoria venäläislainoja: *bagatj̄r* 'bogatyř, soturi, sankari' (← ven. *богатырь*), *manastj̄r* 'luostari' (← ven. *монастырь*) jne. Käsiteltävän *kotj̄r*-sanan kannalta huomionarvoisia kuitenkin ovat yhdyssanat tyyppiä *jurtj̄r* 'кокошник' (naisten kansallispukuun kuuluva päähine) (*jur* 'päähine'), *luntj̄r* 'целый день, весь день' (*lun* 'päivä'), *poztj̄r* 'выводок, гнездо, пучок' (*poz* 'pesä') ja *sivtj̄r* 'объятие, охапка'⁴ (*siv* 'syli') (Lav & Luutonen 2012: 282), jotka selvästi koostuvat pääsanasta sekä 'kokoa' ja 'täyttää' tarkoittavasta jälkiosasta *-tj̄r*. Erityistä huomiota kiinnittää 'pesuetta' tai 'poikuetta' tarkoittava *poztj̄r*, joka rakenteellisen samankaltaisuuden lisäksi on osin merkitykseltäänkin päällekkäinen *kotj̄r*-sanan kanssa. Edellisellä on lisäksi täsmällinen vastine komijažvassa: *pozter* 'семейство (птиц)' (Lytkin 1961: 166). *Kotj̄r*-sanan yhdyssanaperäisyyden todennäköisyyden vastalauseeksi on kuitenkin todettava, että käänteissanakirjasta löytyy myös sanoja, jotka eivät lähtökohtaisesti

⁴ Ei varmaankaan ole yllättävää, että 'syllillistä' tarkoittava sana on 'sylistä' ja 'täydestä' koostuva yhdyssana. Marin 'syllillistä' tarkoittavaa sanaa, I *öltö*, *elte*, K *öltə*, Up *elte* < kma. **eltə*, on tavallisesti pidetty johdoksena uralilaisesta 'syliä' tarkoittavasta sanasta kur. **älä* (UED: 35–36). Näissä pohdinnoissa on jäänyt huomiotta länsimarin *eltem* 'Armvoll', *ik eltem pu* 'ein Armvoll Holz' (TschWb: 477–478). Länsimarin *eltem*-sanan osalta vaikuttaa selvältä, että kyse on alun perin yhdyssanasta, jonka jälkiosa edustaa 'täyttää' tarkoittavaa sanaa kma. **temə* > I *teme*, *temə*, K *temə*, L *temə* 'voll' (TschWb: 790). Koska kantamarin *-*tə* ei ole mikään selkeästi hahmotettava johdinaines marissa synkronisesti tai diakronisesti, pitäisin harkinnan arvoisena, että myös muotojen kuten I *öltö*, Up *elte* alkuperä on kantamarilaisessa yhdyssanassa **el-tem* "syli-täysi", joskin muotoihin on varmasti vaikuttanut sekaantumisen UED:ssakin mainittuihin tšuvassin sanoihin.

ole analysoitavissa yhdyssanoiksi, esim. *getir* 'жена, супруга' tai *vojtir* 'люди, народ, публика'.

Mielenkiintoista kyllä vastaavanlainen pääsanasta ja 'täyttä' tarkoitavasta jälkiosasta koostuva yhdyssanarakenne esiintyy myös mansissa⁵:

- mnsT *teül*, KondA *täöyl*, Pel. *tayl*, So. *tāyl* 'voll, ganz; mit' (WogWb: 892)
- KondA *öööl-täöyl*, Pel. *ɔäl-tayl*, So. *äl-tāyl* 'Last, Bürde; Armvoll' (KondA *öööl*, Pel. *ɔäl*, So. *äl* 'Schoß, Kleidersaum') (WogWb: 40–41)
- T *kül-teül*, KondA *kwäl-täöyl*, Pel. *kēl-tayl*, So. *költāyl* 'Hausleute, Familie, Angehörige' (T *kül*, KondA *kwäl*, Pel. *kwēl*, *kēl*, So. *köl* 'Haus, Hütte, Stube') (WogWb: 288–291)
- Pel. *wūš-tayl*, So. *ūs-tāyl* 'die ganze Stadt' (Pel. *wūš*, So. *ūs* 'Zaun, Umzäunung, Hof; Stadt; Schloss, Burg' (WogWb: 106)⁶

Yhdessä 'taloa' tai 'kotaa' merkitsevä sana ja 'täyttä' merkitsevä sana siis muodostavat mansissa merkityksen 'talonväki, perhe, omaiset', vrt. *kojtir*-sanan komin murteissa yleisin merkitys 'семья, семейство (группа, коллектив близких родственников ведущих своё происхождение от одного предка)'. Mansin *költāyl*-yhdyssanaa rakenteellisesti vastaava yhdyssana esiintyy myös hantissa, vrt. Trj. *kāt-tääl*, DemA DemY *χot-tet*, Ni. (harv.) *χot-tet*, Kaz. (harv.) *χot-tel*, O *χat-tel* 'seмейство, Familie' (DeWoS: 566) (esim. Trj. *kāt* 'Haus, Wohnung, Hütte, Jurte' (DeWoS:

⁵ Ei liene väliä sillä, onko kyseinen yhdyssanatyyppi mansissa omaperäinen vaiko komilaista vaikutusta, sillä se joka tapauksessa tukee komista esitettyjä rakenteellisia tulkintoja.

⁶ Sosvalla esiintyy myös *kērtāyl* 'Harnisch' (*kēr* 'Eisen') (WogWb: 345–346). Nähtävästi jälkiosa edustaa tässä tapauksessa 'täyttä' merkitsevän sanan sijaan homonyymista sanaa *tāyl* 'Kleidung, Stoff; Mantel' (WogWb: 875), jolla tosin on 'täyden' kanssa homonyymiset vastineet Ala-Kondalla ja Ylä-Lozvallla, KondA *täöyl*, LozY *tāyl*.

555), *tää* 'voll' (DeWoS: 1425)). Huomionarvoisia rinnakkaistapauksia esiintyy myös samojedikielissä. Tällainen on esimerkiksi metsäenetsin yhdyssana *mäd tär* 'family' (kirj. "chum's content", "kodan sisältö") (Siegl 2013: 113; 237) (*mäd* 'kota', *tär* 'sisältö') Metsäenetsin rakenteella on selvät samoista aineksista koostuvat vastineet myös ainakin tundranenetsissä *мяд' тер* (*мядндер*) 'семья; домашние вещи' ja nganasanissa *маӧ черə* 'семья'. Mahdollisesti komin *kotir*-sanan alkuosan *ko*-ainestakin siis voisi lähestyä siitä näkökulmasta, että se on alun perin tarkoittanut 'taloa', 'kotaa' tai vastaavaa asumusta. Ajatus ei ole silkkaa spekulatiota, sillä komissa vanhan uralilaisen **kota*-sananjatkajana kyllä tavataan velaariklusiilista ja vokaalista koostuvia jatkajia, joita tarkastelen seuraavaksi.

Itsenäisenä lekseeminä vanhaa **kota*-sananjatkajaa ei komissa esiinny, mutta yhdyssanojen *kerka* 'talo' (*ker* 'hirsi') ja *vičko* 'kirkko' jälkiosana kylläkin, samoin johdoksessa *kola* 'metsäkota, kesäinen keittokota', SysY *baña kōla* (KESKJ: 114). Kyseistä johdosta vastaa säännöllisesti udmurtin *kwala* 'rukouskota, pyhäkkö; kesäkeittiö'. Udmurtissa esiintyy myös **kota*-sananjatkajien (ainakin synkronisesti) johtamaton jatkaaja (GMJ) *kwa* 'Sommerhütte' (WotjWsch: 139). *Kotir*-sananjatkajien johtamiselle samasta sanasta on kuitenkin äänteellisenä esteenä samaan yhteyteen kuuluva Ylä-Sysolan muoto *kotjren* 'кустисто (напр. растет растение)' (KESKJ: 136), jonka perusteella komin *kola* ja *kotir* näyttäisivät palautuvan eri kantapermin vokaaleihin, *kola*, SysY *kōla* (käyttääkseni Lytkinin rekonstruktioita) kantapermin asuun **kwōla* ja *kotir*, SysY *kotjir*-puolestaan kantapermin asuun **kotir*.

En tästä äänteellisestä epäsuhdasta huolimatta pitäisi esittämäni rakenteellista analyysia täysin mahdottomana. Perusteluni liittyvät toi-

⁷ Nganasanin, tundranenetsin ja metsäenetsin yhdyssanan jälkiosa palautuu kantasamojedin sanaan **tärə* 'full; contents' < kur. **täwδə* (Aikio 2002: 31–34). Näin ollen samojedin ja permin sanojen etymologinen yhteys vaikuttaa epätodennäköiseltä, vaikka periaatteessa kantasamojedin **tärə* ja permin *tjir* voisivat palautua yhteiseen asuun **tärə*.

saalta tiettyihin aineistollis-sanastuksellisiin seikkoihin ja toisaalta äänne-
teemuutokseen ja murrelainautumiseen. Ensinnäkin Ylä-Sysolan *kotjren*
juontaa juurensa viime kädessä T. E. Uotilan toisen maailmansodan ai-
kaan yläsysolalaisilta sotavangeilta keräämään aineistoon (E. Itkonen
1953–1954: 267–269). Aineisto on edelleen kokonaisuutena julkaise-
maton, mutta Itkonen hyödyntää ja viittaa siihen mainitussa FUF-artik-
kelissaan. Itkosella sana esiintyy muodossa *kotjr: kotjren bjdmē* 'es
wächst buschig'. Lytkin (1964: 85) puolestaan on poiminut sanan kanta-
permin vokaalihistoriaa käsittelevään kirjaansa Itkoselta. Koska sana
esiintyy etymologisesta lähteestä toiseen jatkuvasti samassa taivutus-
muodossa vaikuttaa todennäköiseltä, että Uotilan sotavangeilta sanasta-
masta muodosta on kyse myös KESKJ:ssa siteeratussa muodossa. Koska
kaikki esiintymät sanasta ovat peräisin yksittäisestä lähteestä, on *kotjren*
siis viime kädessä eräänlainen hapaks.

Vuonna 1961 ilmestyneen komisyrjäänin vertailevan murresa-
nakirjan (SSKZD) levikkitietojen mukaan sana ei esiinny Ylä-Sysolalla.
Ei tietysti ole mahdotonta, että sana olisi Uotilan sen sanastettua mur-
realueelta tyystin kadonnut, mutta aivan yhtä todennäköistä lienee, että
kyseinen muoto ei lähtökohtaisesti ole edes ollut aito-yläsysolalainen
muoto. Lisähuomiona todettakoon, että samoilta sotavangeilta kerätyn
Syrjänische Texten Ylä-Sysolan tekstinäytteessä esiintyvät muodot ovat
kauttaaltaan kirjakieltä mukailevia, esim. *úol' '4'* (pro SysY *úol'*), *so'100'*
(pro SysY *šp*), *vo* 'vuosi' (pro SysY *o*) (Syrjänische Texte⁸III: 29–31).
Sotavankien joukossa siis on ollut ainakin yksittäinen informantti, joka
yläsysolalaisesta murretaustastaan huolimatta on pitkälti käyttänyt kir-
jakieltä vastaavia muotoja. Syrjänische Texten näytteet ovat peräisin v.
1921 syntyneeltä informantilta, joka on omaelämäkerrallisen tarinansa

⁸ Tähän on tosin huomautettava, että koko Ylä-Sysolan tekstinäyte on peräisin
mainitulta lääketieteen opintojakin suorittaneelta informantilta ja koostuu vain
noin kymmenestä rivistä.

mukaan myös suorittanut kolme vuotta lääketieteen opintoja Syktyvkarissa, josta *kotjr*-sana kyllä ainakin myöhempien levikkitietojen mukaan tunnetaan. En yrityksistä huolimatta ole pystynyt paikantamaan Uotilan murreaineistoja Suomalais-Ugrilaisen Seuran arkistoista, eikä yksittäisten sanojen kohdalta välttämättä mitään yksilöivää informanttietoa löytysikään. Kokonaisuus huomioiden pitäisin murrelainautumista kuitenkin lähtökohtaisesti mahdollisena, ellen jopa todennäköisenä.

Toinen huomioni ja mahdollinen selitys Ylä-Sysolan vokalismille liittyy SysY (*baia*) *kɔla*-muodon kehitykseen. Suppea *ɔ*-linen muoto on poimittu KESKJ:aan vuosien 1928–1934 välisenä aikana laaditusta komin murreanakirjaluonnoksesta. Ei liene mahdollista tietää, missä ja milloin kyseinen *ɔ*-muoto on sanastettu, mutta oletettavasti kuitenkin joko kyseisenä aikana tai jonkin verran sitä ennen. Joka tapauksessa myöhemmissä murreaineistoissa, esim. SSKZD:ssa Ylä-Sysolan asuna esiintyy jo *o*-linen *kola* (SSKZD: 162). Tämä ei suppean *ɔ*:n yleinen kehitys huomioiden ole yllättävää. Jo 20-luvulla on pantu merkille, että joissakin kylissä nuorisot eivät käyttäneet Ylä-Sysolan murteelle ominaista suppeampaa *ɔ*:ta, vaan se on sulautunut muiden syrjäänin murteiden tapaan asetta väljempään *o*-hon (Žilina 1975: 18–19). Ainakin *kɔla*-muodon osalta näyttää selvältä, että se on 30-luvun alun jälkeisinä vuosikymmeninä ja viimeistään 60-luvulle tultaessa saanut väistyä *kola*-muodon tieltä. Vastaava selitys ei olisi *kotjren*-sanan osaltakaan millään muotoa tavaton.

Viime kädessä on siis päätettävä, estääkö yksittäiseen lähteeseen palautuva sanamuoto selityksen, jolle kuitenkin on nähdäkseni muuten esitettävissä varsin vahva rakenteellinen ja semanttinen perusta. Oman (luonnollisestikin puolueellisen) arvioni mukaan *kotjr*-sanan alkuperä yhdyssanana vaikuttaa lievästä äänteellisestä kauneusvirheestä huolimatta selvältä.

Udmurtti *пукыч* 'jousi, nuoli'

Udmurtin *pukjč* 'jousi, nuoli' -sanaa on pidetty perinteisesti alkuperältään uralilaisena, sen vastineiksi on esitetty marin 'nuolta' merkitseviä sanoja I L *pikš*, Malmyž *pikš* sekä yksittäisissä hantin ja mansin kielissä esiintyviä oravanmetsästyssanoja, hntV *pöγ* 'Pfeil mit dicker hölzerner Spitze, stumpfer Eichhornpfeil', KondA *-piwət: liyənpātəp*. 'Keil mit stumpfer Spitze für die Eichhörnchenjagd' (UEW: 369). Rinnastus on saavuttanut kritiikittömän hyväksynnän vielä kuluvan vuosituhannenkin puolella (Csúcs 2005: 370). Sanojen on ajateltu heijastavan uralilaista rekonstruktioasua **pekše* (nyk. **pekšə*).

UEW esittää udmurtista murteellisen vastinesarjan S *pukjš*, *pukjč*, K *pukəš*, G *pukjč*. Affrikaatallisten asujen todetaan olevan sekundaareja, mikä on esitetyn rinnastuksen kannalta sikäli yhden tekevää, että sanojen äännekehitystä ei tästä huolimatta voida pitää säännöllisenä. Permiläisissä kielissä kur. **kS*-yhtymissä säännöllinen kehitys nimittäin selvästi on metateesi ja yksinkertaistuminen, vrt. esim. kur. **meksa* 'maksa' > udm. *mus*, kur. **mekšə* 'mehiläinen' > udm. *muš*. Ei nähdäkseen myöskään ole mitään selvää syytä olettaa juuri affrikaatallisia asuja sekundaareiksi, pikemminkin päinvastoin. Kanan alueen murremuodoista löytyy muutenkin sibilanttiedustusta, joka muiden udmurtin ja erityisesti komin vastineiden perusteella voidaan kiistatta palauttaa kantapermiläiseen affrikaattaan, vrt. udmS *kjč*, *kjš*, K *kəš* 'Schlinge, Schleife' ~ komi *kjč* 'Ohrring; Mondhof, Sonnenring; Schlinge (an einem Fanggerät)', J *kəč* 'Ring' (< kprm. **kjč*), udmS G *puč(k-)*, K *poš(k-)* 'innere; das Innere' ~ komi *pič* 'внутренность, внутренняя часть', J *pəčk* 'Inneres' (UEW: 398) (< kprm. **pič(k-)*), udmS K *puč*, K *puš* 'Stange', G *puč* ~ komiS P J *poč* 'lange, dünne Stange' (< kprm. **pəč*) (UEW: 729). Udmurtin sanan alkuperään ja rakenteeseen palaan myöhemmissä osioissa vielä uudestaan.

Udmurtin epä säännöllistä palautumista kantaaurililaiseen asuun **pekšə* voitaisiin vielä ehkä harkita, mikäli kyseinen sanue muuten voitaisiin luotettavasti palauttaa kantaauraliin. Marin vastineiden tarkempi

äänteellinen tarkastelu kuitenkin osoittaa, että sitäkään ei voida säännöllisesti johtaa esitetystä asusta. Ensinnäkin marin sanue Malmyžin *piks*-asun perusteella viittaa tyystin toiseen sibilanttiin (kur. *s:ään), eikä kantamarin täysvokaali *i sekään kaksitavuisissa vartaloissa ole kantaauralin *e:n säännöllinen jatkaaja. Kantamarin *piks-asu heijastaisi säännöllisesti pikemminkin esimarin asua *pāksə tai *pāksä. Hantin pōy-asussa mikään ei viittaa siihen, että sana palautuisi aikaisempaan klusiiliin ja sibilantin yhtymään, vrt. kur. *mēksa 'maksa' > hntVVj. *muγəl*, kur. *seksa 'siperianmänty' > hntVVj. *lγəl, jγəl* (esimerkeissä on kur. *(k)s, mutta tällä ei pitäisi olla merkitystä, sillä kur. *s ja š ovat langenneet ugrissa yhteen jo varhain). Koska hantista ei nykyisellään löydy lateraaliainesta, ei ole mitään syytä olettaa sanan palautuvan aikaisempaan *kš-yhtymään. Vahin hantin ő lisäksi palautuu sekin tyypillisesti kur. *ižhyn, vrt. kur. *künčə 'kynsi' > hntV *kōŋč*, kur. *sülə 'syli' > hntV *löł*. Mansin sana esiintyy Ala-Kondan lisäksi Keski-Kondalla, *pīwt* (in Komposita) 'Pfeil' (WogWb: 561). Mansin sana näyttäisi keskikonsonantistonsa perusteella palautuvan lähinnä aikaisempiin yhtymiin *yt-, *ys tai *ys, vrt. kur. *aŋtə 'keihäs, terä' > kmns. *awtā > KondA KondK *ɔwtə*, kur. *joysə t. *jeysə 'jousi' > kmns. *jāwt > KondA *jəwt, jōwt*, KondK *jowt*, kur. *koyšə 'kuusi' > kmns. *kayt > KondA *χəwt*, KondK *kəwt*, joten sitäkään ei voida palauttaa uralilaiseen rekonstruktioasuun *pekšə. Koko vastinesarja näyttäisi koostuvan joukosta sanoja, joiden yhteenkuuluvuutta ei ole äänteellisin perustein mitään syytä kannattaa. Udmurtin sanalle voidaankin täten etsiä toisenlaista esitetyistä "vastineista" riippumatonta alkuperän selitystä.

Vanhalla uralilaisella 'jousta' tarkoittavalla sanalla *joysə t. *jeysə ei ole jatkajaa kummassakaan permiläiskielessä. Komissa 'jousi' on *viž*, jota vastaa udmurtin *viž* 'jänne'. Näitä on verrattu suomen sanaan *vanne* (KESKJ: 69), joka kuitenkin lienee germaanista alkuperää (SSA: 407). Saamen vastineet, esim. saN *vuoddá* 'kengänpaula, säärys', joka tapauksessa viittaa alkuperäiseen *nt-yhtymään. Mikäli komin *viž* 'jousi' on siirtynyt nykymerkitykseensä metonymisesti udmurtissa edelleen edustavasta merkityksestä 'jänne', voisi udmurtin *pukjč* puolestaan edustaa

komista kadonnutta kantapermiläistä 'jousi'-sanaa. Sillä, onko kyseessä jo kantapermiläinen muodoste vaiko vasta udmurttilainen, ei kuitenkaan sinällään ole merkitystä esittämäni alkuperän selityksen kannalta.

Udmurtin sana lienee mahdollista selittää sanoista *pu* ja *kjč* koostuvaksi hämärtyneeksi yhdyssanaksi. Äänteellisesti rinnastus ei vaadi sen erityisempiä perusteluja, udmurtin sanoissa S *pukjš*, *pukjč*, K *pukâš* ja S *kjč*, *kjš*, K *kâš* 'Schlinge, Schleife' affrikaatan ja sibilantin vaihtelua tavataan jopa samoissa murremuodoissa. Sanan merkitys sen sijaan saattaa vaatia hieman tarkempia perusteluja. Alkuosa viittaa itsestään selvästi puuhun, jälkiosan *kjč*-sanalle annettuja yleisiä merkityksiä ovat 'napinreikä, napinlenkki, silmukka'. Metsästysterminä sanalla kuitenkin on myös merkitys 'ansa, lanka, paula, rihma' (USS: 257). Yhtenä mahdollisuutena pitäisinkin, että kyse on vanhasta dvandva-yhdyssanasta, joita permiläisissä kielissä jonkin verran esiintyy, esim. udm. *jmnr* 'kasvat' (*jm* 'suu' + *njr* 'nenä'), *njłpi* 'lapsi' (*njł* 'tyttö, neiti, tytär' + *pi* 'poika'). Välineenä jousi yksinkertaisimmillaan koostuu periaatteessa kahdesta osasta, kaarevasta puuosasta ja kuidusta punotusta jänteestä, joten 'puusta' ja 'langasta' koostuva kopulatiivinen yhdyssana olisi nimeämisperiaatteeltaan järkeenkäypä. Ajateltavissa on vaihtoehdoisesti, että *kjč* viittaisi siihen solmuun tai silmukkaan, jolla jänne on jouseen sidottu.

Kuten edellä mainitaan on udmurtin *kjč*-sanalla vastine myös komissa. Komin *kjč*-sanalle annettuja merkityksiä ovat mm. 'крук; кружок; кольцо; обруч' yms. (KRS: 336). Udmurtin *pukjč*-sanan kannalta mielenkiintoista on, että komin sanalla on myös kaarevuuteen tai kierteeseen viittaavia merkityksiä 'крюк, обход', *вӧчны кык километр кузя кытш* 'сделать крюк в два километр'. Tällöin kyse ei ehkä olisi niinkään kopulatiivisesta yhdyssanasta, vaan alkuosan 'puu' määrittäisi jälkiosan "kaarta". Täsmällisen nimeämisperusteen selvittäminen ei välttämättä ole edes mahdollista, mutta yhdyssanaperäisyys vaikuttaa kuitenkin varsin selvältä varsinkin kun muunlainen rakenteellinen analyysi ei oikein perintösanan osalta kävisi päinsä, eikä sana erityisesti vaikuta lainaperäiseltäkään.

Lyhenteet

engl. = englantilainen

hnt. = hanti

DemA = Ala-Demjanka

DemY = Ylä-Demjanka

Kaz. = Kazym

Ni. = Nizjam

O = Obdorsk

Trj. = Tremjugan

V = Vah

Vj. = Vasjugan

komi

J = komijažva

Peč. = Pečora

Skr. = Syktyvkar

SysY = Ylä-Sysola

Ud. = Udora

VyčA = Ala-Vyčegda

VyčY = Ylä-Vyčegda

kmns. = kantamansi

kprm. = kantapermi

kur. = kantaurali

mari

I = itämari

K = keskimari

L = länsimari

Up = Upša

mns. = mansi

KondA = Ala-Konda

KondK = Keski-Konda

LozK = Keski-Lozva

LozY = Ylä-Lozva

P = pohjoismansi

Pel. = Pelymka

So. = Sosva

T = Tavda

nenT = tundranenetsi

ngan. = nganasan

sa. = saame

N = norjansaame

udm. = udmurtti

G = Glazov

J = Jelabuga

K = Kazan

M = Malmyž

S = Sarapul

unk. = unkari

ven. = venäjä

vi. = viro

Lähteet

Aikio, Ante 2002: New and Old Samoyed Etymologies. – *FUF* 57: 9–57.

- Aikio 2015 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio) 2015: The Finnic 'secondary e-stems' and Proto-Uralic vocalism. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 95: 25–66.
- Aikio 2022 = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio) 2022: Proto-Uralic. – Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso & Elena Skripnik (toim.), *The Oxford Guide to the Uralic Languages*. Oxford University Press, s. 3–27.
DOI: 10.1093/oso/9780198767664.003.0001.
- Bartens, Raija 2000: *Permiläisten kielten rakenne ja kehitys*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 238. Helsinki: SUS.
- Beekes, Robert 2010: *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Volume 10/1–2. Leiden & Boston: Brill.
- Csúcs, Sándor 2005: *Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Derksen, Rick 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series Volume 4. Leiden: Brill.
- DeWoS = Steinitz, Wolfgang 1966–1991: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin: Akademie Verlag.
- Itkonen, Erkki 1953–1954: Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31/3: 149–345.
- KESKJ = Лыткын, В. И. & Гуляев, Е. С. 1999: *Краткий этимологический словарь коми языка*. Переиздание с дополнением. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- Koivulehto, Jorma 1981: *Paikan ja joukon tulo kieleen*. – *Virittäjä* 85: 195–213.
- KRS = Безносикова, Л.М. & Айбабина, Е.А. & Коснырева, Р.И. 2000: *Коми-русский словарь / Коми-роч кывчукӧр*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

- Lav, Enye & Luutonen, Jorma 2012: *Reverse Dictionary of Komi (Zyryan). Обратный словарь коми (зырянского) языка*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXIV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lytkin 1961 = Лыткин, В. И. 1961: *Коми-язьвинский диалект*. Москва: Академии наук СССР.
- Lytkin 1964 = Лыткин, В. И. 1964: *Исторический вокализм пермских языков*. Москва: Наука.
- LägLoS = Kylstra, A.D et al. 1991–2012: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I-III*. Amsterdam: Rodopi.
- Metsäranta, Niklas 2020: *Periytyminen ja lainautuminen – Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Pystynen, Juho 2022: *A Proto-Uralic causative derivation pattern redefined*. Congressus XIII Internationalis Fenno-Ugristarum. (Konferenssiesitelmä).
 <https://www.academia.edu/85649605/A_Proto_Uralic_causative_derivation_pattern_redefined>.
- Saarikivi, Janne 2018: Finnic and other Western Uralic borrowings in Permian. – Sampsa Holopainen & Janne Saarikivi (toim.), *Peri orthotētos etymōn. Uusiutuva uralilainen etymologia*. Uralica Helsingiensia 11. 269–355.
- Siegl, Florian 2013: *Materials on Forest Enets, an Indigenous Language of Northern Siberia*. SUST 267. Helsinki: SUS.
- SSA = Itkonen, Erkki & Ulla-Maija Kulonen (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSKZD = Жилина, Т. И. & Сахарова, М. А. & Сорвачева, В. А. 1961: *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов*. Сыктывкар: Коми книжное издательство.

- Syrjänische Texte III = Uotila, T.E. & Kokkonen, Paula 1989: *Syrjänische Texte*. Band III. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 202. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- TschWb = Moisio, Arto & Saarinen, Sirkka 2008: *Tscheremissisches Wörterbuch*. Aufgezeichnet von Volmari Porkka, Arvid Genetz, Yrjö Wichmann, Martti Räsänen, T. E. Uotila und Erkki Itkonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXII, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 151. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- UED = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Ante Aikio) 2020: *Uralic Etymological Dictionary*. (draft version of entries A–Ć 17.1.2020). Käsikirjoitus.
- UEW = Rédei, Károly 1988–1991: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* I–III. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- USS = Maksimov, Sergej & Danilov, Vadim & Saarinen, Sirkka 2008: *Udmurttilais-suomalainen sanakirja*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen julkaisuja 79. Turku.
- WogWb = Kannisto, Artturi & Eiras, Vuokko & Moisio, Arto 2013: *Wogulisches Wörterbuch*. Gesammelt und geordnet von Artturi Kannisto, bearbeitet von Vuokko Eiras, herausgegeben von Arto Moisio. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV, Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 173. Helsinki: Société Finno-Ougrienne & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- WotjWsch = Wichmann, Yrjö & Uotila, T. E. & Korhonen, Mikko 1987: *Wotjakischer Wortschatz*. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Herausgegeben von Mikko Korhonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Žilina 1975 = Жилина, Т. И. 1975: *Верхнесысольский диалект коми языка*. Москва: Издательство Наука.

Liivin *läul* 'löyly; henki' ja kantauralilainen korrelaatiojohto¹

Abstract

In this article, I investigate the relationship of the Livonian word *läul* 'spirit' with other corresponding Finnic words, such as Finnish *löyly* 'vapor, steam'. The words have been connected with each other in the etymological literature without, however, commenting on the difference in the vocalism of the first syllable. I present an etymological justification for the Livonian vowel by a closely related word present in Finnic languages, namely, *läylä* 'heavy, hard, difficult'. The comparison of the words leads to a question touched upon in the etymological literature, that is, the relationship of *A*- and *a*-stems in some lexical pairs, such as **aja-* 'to open' ~ **ajə* 'opening, mouth'. In addition to previously presented lexical pairs, I present new pairs that indicate variation between stems. Based on these, I argue that there was a possible correlative derivational relationship between *A*- and *a*-stems already in Proto-Uralic and in some cases the derivation might have included a similar ablaut-variation to that in Ob-Ugric languages.

Kyseinen julkaisu on osoitettu päiväsankarille, joka on akateemiselta taustaltaan paitsi kielitieteilijä, myös teologi. Tämä artikkeli onkin siis

¹ Kiitän julkaisun toimitusta ja vertaisarvioijaa sopivista ehdotuksista ja hyödyllisistä kommentteista.

oiva tilaisuus käsitellä henkisiä käsitteitä tarkoittavien sanojen etymologiaa. Tutkin liivin sanan *läul* 'löyly; henki' yhteyttä muihin itämerensuomen vastaaviin sanoihin, kuten suomen sanaan *löyly*. Sanat on perinteisesti yhdistetty etymologisessa kirjallisuudessa keskenään, kuitenkin kommentoimatta ensitavun vokaalien eroa. Esitän liivin vokaalille etymologisen perusteen lähisukukielissä esiintyvän läheisen sanan *läylä* 'raskas, tukala, vaikea' avulla. Sanojen rinnastaminen johtaa etymologisessa kirjallisuudessa sivuttuun kysymykseen *A-* ja *ə*-vartaloiden² keskinäisestä suhteesta joissain sanapareissa, kuten **aja-* 'avata' ~ **ajə* 'aukko, suu'. Esitän aiemmin rinnastettujen sanaparien lisäksi uusia sanapareja, jotka osoittavat vaihtelun sanavartaloiden välillä. Argumentoin niiden pohjalta, että jo kantaauralissa on mahdollisesti esiintynyt korrelatiivinen johtosuhde *A-* ja *ə*-vartaloiden välillä ja joissain tapauksissa johtosuhteen on saattanut sisältyä samankaltainen ablaut-vaihtelu, joka esiintyy obinugrilaisissa kielissä.

1. *Löyly*

Liivin kielessä esiintyy sana *läul* 'löyly; henki', joka on perinteisesti rinnastettu suomen sanaan *löyly* (SSA: löyly). Sana esiintyy liivin kielen molemmissa päämurteissa: liK *läul* 'leil' (Kettunen 1938: 212; Viitso & Ernštreits 2012: 163), liS *läul* ~ *lävl* 'heißer Wasserdampf; Dampfbad, Schwitzbad; Hauch; Geist' (Winkler & Pajusalu 2009: 115).

Liivin sanoilla on kuitenkin lähisukukielisiä vastineita, jotka viittaavat ensitavun vokaaliin **e*: su *löyly* '(saunassa vettä kiukaalle viskatessa syntyvä) kuumuus t. kuuma höyry, lämpö; läksytys, selkäsauna', *lölyyttää* 'kylvettää; saunoa; palvata; läksyttää'; in *löülü* 'löyly', *löülüttä* 'ottaa löyly; lölyyttää, kurittaa'; ka *löyly* 'löyly; selkäsauna', *lölyytteä* 'kylvettää; kurittaa'; ly *föul*, *löülü*; ve *föl*, *löli*, *föuk*; va *leülü*

² Myöhäiskantasuomea vanhemmissa kielen vaiheissa noudatan Janhusen (1982) ja Kallion (2012b) perustelemaa rekonstruktiota *ə*-vartalona (kuten esim. Pystynen 2018 ja Metsäranta 2020).

(Kukkusi, Mahu), *löülü* 'löyly'; viP *leil* 'id.; henki, elämä', *leilitada* 'heittää löylyä' (SSA: löyly). Sanan pohjoisitämerensuomalaisissa vastineissa on diftongi **eü* labialisoitunut *öy*:ksi, vrt. su *löytää* vs. liK *lieudō*, viE *leüdäq*, viP *leida* < **leütä-* (Hakulinen 1979: 41).

Sanan etäsukukieliset vastineet viittaavat toisaalta ensitavun **e*:hen, toisaalta **ä*:hän (kts. SSA: löyly). Ensitavun **e*:hen viittaavat ud *lul* 'sielu; henki; henkäys', ko *lol*, *lov*, *vov* 'sielu; henki; elämä' < kpe **lól* (Zhivlov 2010: 174-175) ~ **lol* < ku **lewł* (Metsäranta 2020: 100-102); mnE *lält* 'elävä', mnL *läl* 'elämä', mnI *lil*, mnP *lili* 'henki, hengitys'; haI *lil*, haE *tít* 'id.; sielu' (kuitenkin mahdollisesta alkuperäisestä **ä*:stä kts. Pystynen 2018: 59). Ensitavun **ä*:hän viittaa saI *lievlá* 'höyry, löyly' (Aikio 2006: 13), mikäli tämä ei ole itämerensuomalainen laina (josta kuitenkin alempana). Unkarin *lélek* 'sielu, henki' voi teoriassa palautua sekä **e*:hen että **ä*:hän (vrt. *ének* 'laulu' < ku **änə* (Aikio 2012: 236)). Mikäli ensitavun **e* olisi itämerensuomessa sekundaari, olisi kyseessä mahdollisesti samankaltainen epäsäännöllinen muutos kuin sanaan *köysi* < mksm **keüsi* < vksm **kewðə*, jonka etäsukukieliset vastineet viittaavat yksiselitteisesti muotoon **käwðə* (Aikio 2002: 53). Kantauralilaiseksi muodoksi on joka tapauksessa säännöllisesti rekonstruoitu **lewł* (esim. Metsäranta 2020: 100-102; Luobbál Sámmol Sámmol Ánte 2021: 172).

2. Kantasuomen **läülä*

Liivin ensitavun *ä* sanassa *läul* vaikuttaisi siis sekundaarin kehityksen tulokselta. Vokaalille kuitenkin löytyy vakuuttavampi selitys sukukielistä, sillä vatjan kielen Kōrvōttulan murteessa esiintyy liivin kielen sanaan muodollisesti yhteensopiva vastine *läülü* 'löyly' (Grünberg 2013: 672). Sanan ensisijainen merkitys on kuitenkin 'pahoinvointi', esim. *tällä öli läülü süämmellä, tām tahtō vōttaa tšülmää vettä* 'hänellä oli paha olla, hän halusi ottaa kylmää vettä'. Sana *läülü* yhdistetään sanaan *läülä* 'pelästynyt, peloissaan' (ibid.: 671).

Vatjan lisäksi kyseinen *ä-vartaloinen sana esiintyy koko itämerensuomessa. SSA:n mukaan suomessa on sana *läyli* 'raskas, tukala, vaikea', mutta tämä esiintyy lähinnä runokielessä. Pääosin karjalaismurteiden variantit sanalle ovat *läylä*, *läylö*, *läylen*. Denominaalisia verbijohdoksia sanalle ovat *läylentää* 'kuvottaa, etoa; kolottaa; porottaa (aurinko)', *läylöä* 'kuvottaa' ja *läylöttää* 'porottaa (aurinko)'. Muita lähisukukielten vastineita ovat ka *läylen*, *läylemä* 'velttaus, hiostava/tukahduttava olo/ilma, pahoinvointi; painostava, tukahduttava, kuumeinen, sairas, vaikea', *läylenteä* 'veltostaa; tehdä heikoksi, pahoinvointiseksi, haluttomaksi'; ly *läulen* 'raskas, tuskallinen olo'; veP *löulein*, veK *lõumain*, *lõumei*, veE *läülä* 'raskas, vaikea', *lõumeta* 'tulla huonommaksi, paheta'; viP *läila*, *läilakas*, *läilas* 'vastenmielinen, iljettävä'; viE *läülä* 'tiine' (SSA: läyli; Sullöv 2002: 225). Liivin vastineet ovat liK *lälam* 'raskas, vaikea; raskaana oleva, tiine', *lälamōz* 'raskaus, vaikeus, vaiva', *lälamtō* 'tehdä painavaksi; tehdä raskaaksi' (Viitso & Ernštreits 2012: 162), liS *läli* ~ *läel*, *läli* 'schwer; schwierig, beschwerlich; trübselig; schwanger, trüchtig; Schwere; Schwierigkeit, Beschwerde, Verdruss' (Winkler & Pajusalu 2009: 115). Sanan etäsukukielisiä vastineita ovat SSA:n mukaan saE *liēvles* 'raskas', maV *neb*, sekä maN *nele*, *lele*, *lele* 'raskas, vaikea; raskaus, vaikeus', mutta haI *läi* 'kylmä' ja *läiä* 'kevät kylmä' on merkitty kyseenalaisiksi vastineiksi (SSA: läyli).

Ensitätävän ä:n alkuperäisyys liivin sanassa *läul* saa äännehistoriallista lisätukea, sillä liivin kielessä on säilynyt myöhäiskantasuomen diftongi *äü. Kuurinmaanliivin diftongi *äu* vaihtelee pitkän ä:n kanssa riippuen sanan asteesta. Diftongi ilmenee sanan vahvassa asteessa, esim. *päva* : *päuvō* 'päivä(n) : päivää' (< **päuva* < **päiva*, kts. Kallio 2016: 47-48), *täuz* : *täta* 'täysi : täyttä', *täutō* : *tätab* (Postilla: *täütē* : *täutab*) 'täyttää (inf.) : täyttää (akt.ind.yks.1./3.p.)' (Posti 1942: 36; Viitso & Ernštreits 2012: 232-233, 320). Postin esittämä kolmas esimerkki säilyneestä diftongista onkin juuri liK *lälam*, jonka hän ja Kettunen rinnastavat suomen sanaan *läylä*, pohjoisviron sanaan *läila*. Kuurinmaanliivissä sana on säilynyt vain heikkoasteisena johtimena *lälam* 'schwer; schwanger, trüchtig', josta on edelleen johdettu mm.

lālamōz 'das schwere; schwierigkeit; beschwerde; verdruss' ja kausatiivinen *lālamtō* 'beschweren; schwängern' (Kettunen 1938: 212-213; Posti 1942: 36). Salatsinliivissä sana esiintyy joko johtamattomana muodossa *lāl* ~ *läel* 'id.' tai vain adjektiivisessa merkityksessä muodossa *lāli* (Kettunen 1938: 212; Winkler & Pajusalu 2009: 115). Salatsinliivin sana on kehittynyt heikkoasteisesta muodosta pitkän *ā*:n perusteella.

Liivin kielessä on säilynyt myös myöhäiskantasuomen **eü* (> liK *ieu*, liS *äu*), esim. liK *kieuž* 'köysi', vrt. su *köysi*, viP *köis* 'id.', va *tšeuittä* 'köyttää' < mksm **keüsi*; liK *lieudō* 'löytää', vrt. su *löytää*, viP *leida*, va *leütā* 'id.' < mksm. **leütädäk* (Posti 1942: 38; Viitso & Ernštreits 2012: 118, 169). Salatsinliivin vastineet osoittavat variaatiota, jota on syytä kommentoida tarkemmin. Edellä esitettyjen kuurinmaanliivin sanojen vastineina on esitetty *Käus* 'köysi', *löüd* ~ *lied* 'löytää' (Winkler & Pajusalu 2009: 95, 116; Kallio 2016: 51). Salatsinliivissä on tapahtunut kuurinmaanliivin tavoin toisen tavun *ī*:n aiheuttama regressiivinen umlaut, esim. **lāmmīn* > **lārmīi* > **ļemmi* > liK *lem*, S *lemm* 'lämmin'. Sanassa *Käus* diftongin **e* (> liS *ä* ~ *e*) ei kuitenkaan ole läpikäynyt umlautia, joka äänteenmuutoksena tuottaa salatsinliivissä *e*:n (Kallio 2016: 51-52). Toisaalta Sjögrenin sanakirjassa esiintyy myös kuurinmaanliivin vastinetta lähempänä oleva muoto *kevs* 'Strick, Seil' (LDW: *kevs*). Äällinen muoto *Käus* on Heinrich von Jannaun rekisteröimä hapaksi, jossa voi olla kyse vanhan kirjaviron saksalaisortografian puutteesta erotella *ä* ja *e*. Muodon *löüid* lisäksi ei ole esimerkkejä labialisatiosta salatsinliivissä, joten kyseinen muoto on selitettävissä joko itämerensuomessa säännöllisen epäsäännöllisesti esiintyväksi sporadiseksi labialisatioksi tai mahdolliseksi etelävirolaisuudeksi, vrt. viE *löüädq* ~ *leüädq* (Sullōv 2002: 206), kun taas *lied* on kantaliivistä periytynyt sana ja kuten sana *lāl*, on *lied* heikkoasteisen vartalon analoginen yleistymä, vrt. kuurinmaanliivin *lieudō* : *liedab* 'löytää (inf.) : löytää (akt.ind.yks.1./3.p.)' ja salatsinliivistä tallennettu muoto *lievd* : *liedab* 'finden : ich finde, er/sie/es findet' (Posti 1942: 38; Viitso & Ernštreits 2012: 118, 169; LDW: *lievd*). Voi näin ollen esittää, että diftongi **eü* on käyttäytynyt samoin molemmissa liivin päämurteissa.

Liivin äännehistorian ja lähisukukielten vastaineiden pohjalta on siis perusteltua pitää diftongia alkuperäisenä liivin sanassa *läul* 'löyly, henki'. Liivin muoto ei kuitenkaan palaudu kantaliivin toisen tavun **a:*han, joka säilyi lyhyen ensitavun vokaalin jäljessä (Kallio 2016: 55). Mitä ilmeisimmin liivin sanassa onkin juuri vatjan Kõrvõttulan murteessa esiintyvän sanan *läülü* tavoin johdin, joka muussa itämerensuomessa on liittynyt **leüli*-vartaloon. Liivissä jälkitavun **u* heittyi poikkeuksetta (ibid.: 56), joten kantaliivin muodoksi voi rekonstruoida **läulu*. Fonologisesti on siis mahdollista johtaa liivin sanat *läul* ja *lälam* yhteisestä kantamuodosta **läüilä*, tarkemmin sanottuna sen johdoksista **läülü* 'löyly, henki' ja **läüilämä* 'raskaus; vaikeus'.

Merkityksenmuutos 'raskas, tiine' > 'raskas, vaikea' esiintyy myös suomen murreosanassa *rasea* 'väsynyt, raukea; tiine; painostava (ilma); raskas', jonka korrelaatiojohdos *raskas* tarkoittaa 'tiinettä' ilmauksessa *olla raskaana* (SSA: raskas; sanan *rasea* permiläisestä vastineesta kts. Aikio 2015: 65). Merkityskentän kehitys on samankaltainen kuin sanan *läylä* vastineissa. Suoraa semanttista yhteyttä sanojen **läüilä* 'raskas, tiine; raskas, vaikea; pahoinvointi jne.' ja **leülü* 'löyly, henki; elämä' ei tosin ole, mutta nähdäkseni uralilaisissa sanueissa esiintyy vastaavanlaista johtamista, johon palaan edempänä.

3. Sekundaarit *ə*-vartalot ja matalat etuvokaalit

Sanojen **läüilä* ~ **leülü* < **läwlä* ~ **lewlew³* yhdistäminen vaatii sekä fonologisia, morfologisia että semanttisia perusteluja. Käsiteltäköön ensin fonologisia argumentteja.

Sanan **läwlä* ensitavun rekonstruoimiselle *ä*:llisenä on paralleelleja. Aikio rehabilitoi Sammallahden ja Janhusen hylkäämän perinteisen uralistiikan rekonstruktion **jäwja* 'naava, luppö' > saI *jiev'jäm*, haI *jej*

³ Teoreettisesti myös ***lewläw* olisi kehittynyt muotoon **leülü*, sillä ***leüilö* olisi ollut tuolloisen fonotaksin vastainen, mutta toisaalta yksikään sanueen vastine ei viittaa ainakaan selvästi vokaalikominaatioon **e-ä*.

~ *jěj*, haE *jěj*, neT *yuy^o* 'id.', ng *δw* 'jäkälä' (Aikio 2006: 12-14). Vertailtavat sanat noudattavat säännöllisiä äännevastaavuuksia ja etymologia on siten perusteltavissa. Huomaan kuitenkin etymologisessa keskustelussa epäjohdonmukaisuuden, sillä Aikio olettaa mahdolliseksi (joskin epätodennäköiseksi) sporadisiksi muutokseksi **e* >> *ie*, jolloin olisi mahdollista rekonstruoida kantaauralilaiseksi muodoksi **jewjə*, sporadisen ääntenmuutoksen paralleelina juurikin **lewə*. Kantaauralin **e-ə* kuitenkin kehittyi kantasaameen **e-e*, ei **ie-e*, joten saP *lievla*, saI *lievlä* 'höyry' palautuvat äännelaillisesti muotoon **lievle* < **ləwə*, eikä niitä siten voi selittää lainasanoiksi suomen sanasta *löyly* (kuten SSA: s.v. löyly; Aikio 2006: 13). Pohjoisitämerensuomessa on labialisoitunut **eü* > **öü*, joten lainaoriginaaliksi mikään pohjoisitämerensuomalainen sana ei sovi. Täten ainoa perustelu muodolle **jewjə* ovat hantin lyhytellliset vastineet, sillä kantahantin **e* on kantaauralin **ä* säännöllinen jatkaja muualla kuin velaarinen yhteydessä. Kuitenkin kehitys kantaauralin **e(-ə)* > kantahantin **ě* on säännöllinen yksinäiskonsonanttien edellä (kts. Sammallahti 1988: 504), ja koska **w* on ilmeisesti kadonnut varhaisessa vaiheessa, on sanan *jěj* lähtömuodoksi joka tapauksessa rekonstruoitavissaa **jäwjə* (> **jäjə* > **jejə* > *jěj*), minkä Aikio itsekin toteaa (Aikio 2006: 13).

Toinen rekonstruktioissa ensitavun **ä* ~ **e* -vaihtelua ilmentävä sana on **käwδə* 'köysi' (Aikio 2006: 19-20). Aikio mainitsee rekonstruktion jo edeltävässä samojedietymologioita käsittelevässä artikkelissaan, jossa hän lisää suomalais-ugrilaiseen rekonstruktioon **täwδə* 'täysi' aiemmin huomaamatta jääneitä samojedivastineita (Aikio 2002: 31-34). Artikkelissaan hän korostaa konsonanttiyhtymän **wδ* esiintyvän kantaauralissa perustellakseen kantasamojedin **terə* jatkajien säännöllisyyttä, mutta hän mainitsee alaviitteessä 4 myös itämerensuomalaisten vastineiden epäsäännöllisyyden. Maininnan uusgrammaattinen perustelu on esteettisyydessään ja ytimekkyydessään lainattava sellaisenaan:

"The Finnic cognates of PU **käwδi* (Finnish *köysi*, Karelian *keysä*, Estonian *köis* etc.) presuppose PFU **kewδi*, but the representation

is best explained as irregular, as all the other Finno-Ugric cognates point unambiguously to PFU **ä* in the first syllable.” (Aikio 2002: 53)

Perustelu on yksiselitteinen ja näin on osoitettavissa, että kantasuomessa on tapahtunut sekundaari ääntenmuutos **ä* > **e*, jonka ehdoista tarkemmin edempänä.

Johtosuhteen oletaminen sanoille **läwlä* ~ **lewə* sotii ensivaikutelmaltaan kantasuomen tunnettuja ääntenmuutoksia vastaan. Nykyisin nimittäin tiedetään ääntenmuutoksen **ä-ä* > **a-ə* tapahtuneen kantasuomessa. Aikio osoittaa, että toisin kuin näiden kanssa aiemmin yhdessä käsitellyt **o-a*-vartalot (esim. **sorwa* > *sarvi*), jotka tarkemman tutkimuksen valossa ovat osoittautuneet **a-i*-vartaloiksi, kun taas perinteisen rekonstruktion **a-ə*-vartalot osoittautuvatkin **i-ə*-vartaloiksi (Aikio 2015: 35), ovat nimenomaan ääntenmuutoksen **ä-ä* > **a-ə* läpikäyneet vartalot sekundaareja *ə*-vartaloita. Itämerensuomessa esiintyviä esimerkkejä ovat:

ku *ä-ä	ksm *a-ə	Viite
*kājä	su <i>koi</i>	Aikio 2015: 42, 63
*kälä	viP <i>koole</i> 'kahlaamo'	Aikio 2012: 238
*käsä	su <i>kasi</i>	Aikio 2009: 72-73
*lämä	su <i>luomi</i>	Aikio 2012: 238
*näjä	su <i>nainen</i>	Metsäranta 2020: 151
*pälä	su <i>puoli</i>	Aikio 2012: 238
*pärtä	su <i>parsi</i>	Sammallahti 1988: 548
*säksä	ka <i>soaksi</i> 'lika, hilse'	Zhivlov 2014: 115
*säppä	su <i>sappi</i>	UEW: 435
*säriä	su <i>saarni</i>	Aikio 2014: 137
*särä	liK <i>sūor</i> 'jänne'	Zhivlov 2014: 115
*tälwä	su <i>talvi</i>	UEW: 516
*wäjä-	su <i>voi-</i>	Aikio 2015: 42

Taulukko 1. Kantasuomen sekundaarit ə-vartalot.

Živlov muotoilee Kallion esittämän varovaisen havainnon ääntenmuutoksen yleisyydestä (Kallio 2012b: 168) vankemmin säännölliseksi äänteenmuutokseksi ja hän esittää kaksi ehtoa äänteenmuutokselle. Ensimmäinen ehto on *ä:n esiintyminen palataalikonsnantin jälkeen, jolloin *ä-ä > *ä-ə, esim. *jäwrä > su *järvi*, ku *čänä 'kääpä' > su *sieni*. Toinen ehto on *ä-ään säilyminen, mikäli ensitavua seurasi *j tai *š (Zhivlov 2014: 114-115).

Aikio vuorostaan käsittelee Živlovin esittämiä ehtoja kriittisesti tarkastelemalla etymologioiden epäsäännöllisyyksiä. Ensimmäisen ehdon sanat, *jäwrä ja *č/sänä on Aikio maininnut jo sekundaarien ə-vartaloiden kirjoituksensa alaviitteessä (Aikio 2012: 239). Molemmissa sanoissa on epäjohdonmukaisuuksia: *jäwrä esiintyy nähtävästi myös äänteenmuutoksen läpikäyneenä itämerensuomessa (va *jarvi*, li *jōra* < *jarvi) ja rekonstruktion *č/sänä ensitavun *ä:tä vastaan on obinugrilaisten vasti-neiden epäsäännöllisyys (Aikio 2015: 40).

Aikio kuitenkin tuo esimerkkejä palataalikonsonantin sisältävistä sanoista, joissa **ä-ä* olisi säilynyt. Mainitut esimerkit ovat *jämäkkä* < **jämä, nälkä* < **nälkä*, viP *närb* 'ruokahaluton, nirso; heikko' < **närpä, säle, säli* < **sälä-* (Aikio 2015: 40-41). Jo Živlov huomioi sanan *säle* artikkelissaan ja mainitsee sen yhteydessä, että jälkitavun *e* on johdin, joten se ei aiheuta pidentymistä (Zhivlov 2014: 115). Aikio kutsuu tätä *ad hoc* -selitykseksi (Aikio 2015: 41), mutta tässä kohtaa on ilmeisesti tapahtunut väärinkäsitys, sillä Aikio itse toi jo aiemmin esille, että johtimet estivät kyseisen äänteenmuutoksen (Aikio 2012: 237). Yhtä kaikki, Aikio jättää huomiotta hänen tärkeän havaintonsa johtimista kyseisissä esimerkeissä, sillä *jämäkkä, säle* ja *säli* ovat ilmiselviä johdoksia ja sanan *nälkä* Aikio ehdotti johdokseksi vartalosta **nälb-* jo vuonna 2002 ja nyttemmin on osoitettu, että johtimet estivät kyseisen äänteenmuutoksen toteutumisen (O'Rourke 2016). Aikio itsekin toteaa tämän Živlovin tavoin sanoissa *sälyttää* < **sälä-* ja *tähde* < **täktä* (Aikio 2015: 41), joten ainoa selvä esimerkki palataalikonsonantin jälkeisestä **ä-ä*-säilymästä olisi viP *närb* 'ruokahaluton, nirso; heikko', jonka Aikio rekonstruoi länsiuralilaiseen muotoon **närpä*. Tämä ei kuitenkaan ole yksiselitteinen rekonstruktio, sillä sana taipuu viron eri murteissa paitsi *närb* : *närva* ~ *närvä* ~ *närvi* ~ *närba* ~ *närbō* ~ *närbi*, myös *närb* : *närva* ~ *närvä* ~ *närbi*, *närv* : *närva* ~ *närvä* ~ *närvi* ja *närv* : *närvi* (EMS: *närb*). Tämän lisäksi ovat vielä pääosin rannikko- ja saarimurteessa ja itämurteen pohjoisosassa variantit *närp* : *närbi* ~ *närba* ~ *närbä* ~ *närvä* ja *närp* : *närbi* ~ *närbi* (EMS: *närp*) ja Kihelkonnassa ja Lüganusessa *nälp* ~ *nälp* : *nälbi* (EMS: *nälp*), joten viron varianttien pohjalta on mahdollista rekonstruoida myös **närvä* ~ **närpä*. Tämä ei sovi Aikion esittämiin saamelaisvastineisiin saE *njaerpie*, saL *njárbbe* 'ohutkarvainen, harvakasuinen; vetinen, laiha (puuro, taikina)', mutta kyseessä voikin olla rinnakkaislaina mahdollisesta substraattikielestä, aivan kuten sanan *norppa* ~ saP *nuorvi* ~ *njuorju* 'hylje' tapauksessa (Aikio 2004: 15). Palataalikonsonantin ehdosta äänteenmuutoksessa ei siis ole yhtään selvää esimerkkiä.

Aikio tarkastelee kriittisesti myös Živlovin toisen ehdon, *š:n tapauksia. Živlov esittää ehdolle neljä esimerkkiä (**pākšnā* > viP *pāhn* 'jalava', **čāšnā* > *hā(ä)hnā*, **tāštā* > *tāhti*, *tāhtā-*, **wāšā* > *vāhā*), jotka kuitenkin tarkemmin tarkasteltuna sisältävät uralilaiselle fonotaksille vieraita äänneyhdistelmiä tai epäsäännöllistä variaatiota vastineiksi esitettyjen sanojen välillä. Lisäksi *š on harvinainen äänne kantaauralin sanastossa ja esiintyy enimmäkseen sanastossa, jonka Aikio perustelee substraattiin viittaavaksi, kuten Živlovin esittämän sanan **rāppānā* (tarkemmin kts. Aikio 2015: 43-47). Sanassa **rāppānā* on siltikin kyseessä johtimen vaikutus, sillä vaikka *-*nā* onkin tunnistamaton liite, esiintyy se silti muuallakin sanastossa (esim. *pāhkinā*), ja vaikka se olisikin substraattisuffiksi, toimii se kielensisäisen logiikan mukaisesti (vrt. -*As* : -*AhA* < indoeurooppalainen temaattisen maskuliinin tunnus). Lisäksi vartalo **rāppā* on ainakin permiläisvastineiden perusteella kantaauralilainen (Metsäranta 2020: 341), joten *rāppānā* todistaisi jälleen derivaahtisuffiksin äänne­muutosta rajoittavan vaikutuksen.

Näin ollen jäljelle jää yksi kiistaton fonologinen este äänne­muutokselle, nimittäin tavunloppuinen **j*: **ājma* > *āimā*, **ājja* > *ājja*, **pājwā* > *pāivā* (Aikio 2015: 41-42). Palaamme artikkelin pääaiheeseen, sillä lisäksi nimittäin sekundaarien *a*-vartaloiden äänne­muutoksen ehdoksi **ä*-*ä*:n säilymisen myös tavunloppuisen **w*:n edellä. Puolivokaalit **j* ja **w* käyttäytyvät samalla lailla myös siten, että Lehtisen laki ei toteudu näitä soinnillisia ään­teitä sisältävissä sanoissa (Pystynen 2018: 62-64). Vartalovokaalin säilymisestä olisi kolme esimerkkiä, **jāwra*, **lāwla* ja **sāwnā*. Viimeinen, **sāwnā* 'säyne', on UEW:ssa rekonstruoitu *ä*:llisenä, mutta Sammallahti (1988: 548) rekonstruo­i muodoksi **sāwni*. Jälkita­vun *i*n puolesta ei kuitenkaan puhu yksiselitteisesti yksikään vastine, sillä saamen vastineet ovat johdoksia (esim. *sæwnjād* < **sāwnetā*, vrt. *suokkād* 'sakea' < **sakēta* (SSA: sakea, säyne)) ja permin vokaalivas­taavuudet viittaavat joko kombinaatioon **ä*-*ä* (ud *son-čorjg*) tai **ä*-*a* (ko *šjn*) (permin vokaalivastaavuuksista kts. Metsäranta 2020: 96, 98). Myöskään itämerensuomen vastineet eivät viittaa jälkita­vun *i*hin (*säynvä* ~ *säynäjä* ~ *säynäs*, viP *sāinam*), eikä mitään selitystä ole tarjottu

jälkitavun *i:n* kehittymiselle *ä:ksi*, joten on perustellumpaa rekonstruoida kantamuodoksi **säwnä*.

Vatjan *jarvi* ja liivin *jōra* vaikuttaisivat palautuvan kantasuomen muotoon **jarvi*, jolloin sana olisi säännöllinen äännevuoksen edustaja ja muut itämerensuomen etuvokaaliset muodot pitäisi selittää sporadisiksi muutokseksi **ja* > **jä* (Aikio 2012: 239). Kuitenkin molemmat takavokaaliset muodot palautuvat muotoon **järvi*, sillä vatjassa tapahtui äännevuoksenmuutos **järvi* > *jarvi* vasta muutama vuosisata sitten ja jopa liivin muoto voidaan palauttaa etuvokaaliseen muotoon (Kallio 2012b: 167). Lisäksi on viitteitä, että juuri eteläitämerensuomalaisissa kielissä säilyi historialliseen aikaan asti *A*-vartaloinen muoto: *Astigerwe* ~ *Astegerwe* 'Burtnieks-järvi' < **Astijärvä* (Alvre 1985a: 34), *Worcegerwe* ~ *Worcegerrewe* ~ *Wordegerwe* 'Vörts-järvi' tai *Järvamaa*, Liivinmaan kronikassa *Gerwen*, *Gerwa*, *Gerwia* < **Järvä(maa)* (Alvre 1985b: 98, 100).

Myös sanueen *läylä* säilyminen osoittaa, että äännevuoksenmuutos **ä-ä* > **a-a* ei ole toteutunut kyseisessä äänneympäristössä. Voi toki olettaa ehdollista muutosta **ä-ä* > **ä-a* tavunloppuisen **w:n* edellä, jolloin saataisiin muodot **jäwra* > **jäwra* > **järvi* ja **läwla* > **läwla* > **läyli*. Näin selittyisi *järvi*, mutta historialliset *a*-vartalot osoittavat muodon **järvä* säilyneen vähintään rinnakkaisena pitkään. Muoto *läyli* taas esiintyy lähinnä runokielessä ja muutenkin niin heikosti attestoituna, ettei osata sanoa, onko nyky-suomen sana *i-* vai *e-*vartalo, kun taas itämerensuomessa esiintyy johtamattomana pikemminkin muoto *läülä*. Esimerkkejä **CäwCä*-sanoista ei ole paljon, mutta on silti parempi osoittaa äännelaillinen ehto kuin olettaa epäsäännöllisyyttä. Näillä perusteilla rekonstruoin varhaiskantasuomeen sanan **läwla*.

4. Kantauralilainen korrelaatiojohto

Lopuksi käsittelen sanaparin **läwla* ~ **lewla* morfologisia ja semanttisia argumentteja. Uralilaisesta sanastosta löytyy sekä äännevaihtelultaan

että merkityseroiltaan vastaavanlaisia tapauksia, jotka mahdollistavat uralilaisen johtamisen tyyppin tunnistamisen.

Sanaparille **läwlä* ~ **lewə* on itämerensuomessa äännevuodoltaan vastaavanlainen paralleeli, nimittäin *lämmin* ja *lempi* '(eroottinen) rakkaus' (SSA: lempi, lämmin). Sanalla *lämmin* on vastine mordvalaiskielissä (er *léme*, mo *lám̄bā* 'lämmin; lämpö') ja UEW:ssa epävarmoiksi vastineiksi on merkitty marin *līwə*, *lewe* 'lauha, lämmin', jotka Aikio hiltajattain on osoittanut säännöllisiksi vastineiksi (Luobbál Sámmol Sámmol Ánte 2014b: 83-84). Aikio on osoittanut vastineen myös samojedikielistä, kantasamojedin muodon ollen **jempə* 'vaatteet' ja kantaauralin vartalo on rekonstruoitu muotoon **lämpi* (Aikio 2002: 13).

Toisaalta, mordvalaiskielten vastineet viittaisivat pikemmin muotoon **lämpä*, vrt. er *sepe*, mo *šápä* 'sappi' < **šappä*. Mikään ei myöskään itsessään estä marin vastineen rekonstruoimista äälliseksi, vrt. maN *jəme-*, maV *jəme-* 'puutua; sokeutua; piiloutua' < **jämä-* 'turtua, kangistua' (Aikio 2014: 81-82). Käsitellessään marin sanan **liwe* yhdistämistä kantaauralin sanaan **lämpə*, Metsäranta analysoi UEW:n kyseenalaiseksi mainitsemaa kehitystä **-mp-* > **-w-*. Hän mainitsee myös kantararin sanan **lip* 'haaleahko, lämpimähkö' ja osoittaa sen yhteyden sanaan **liwe*, mutta ei osoita suoraa johtosuhdetta sanojen välillä. Rinnakkaistapauksena hänellä on **kowə* 'aalto' < **kompa*, jonka loppuheittoinen variantti on **kūp* < **kumpə*. Hän esittää **-mp-*yhtymän kehityksen **-p-*ksi ə-vartaloiissa äännelailliseksi (Metsäranta 2020: 43-50). Tätä jatkaen voi todeta, että **-mp-*yhtymä kehittyi **-w-*ksi **A-*vartaloiissa, jolloin sekä **liwe* < **lämpä* että **lip* < **lämpə* ovat äännelaillisia.

Samojedikielten vastineet ilmentävät taas johdinaineiksia, esim. ng *dembītsi* 'pukea; pukeutua' < **jempəjt-* (Janhunen 1977: 42). Samojedikielissä on tapahtunut toisen tavun vokaalin reduktio sanoissa, joiden läntisemmät vastineet viittaavat väljään vokaalin. Reduktio on tapahtunut paitsi johdoksissa, myös verbintaivutuksessa ja nominien monikon obliikvivartalossa. Fonologinen tunnus on näissä tapauksissa **-j*. Joissain nomineissa monikon obliikvivartalo on sekundaaristi yleistynyt myös yksikön taivutukseen, esim. ne *cəb* 'silmä' < **səjmə* < **səjmä-j*, vrt. ng

šejmi 'id.' < **səjmä* < **šilmä* (Janhunen 1981: 226-230; samanlainen kehitys on tapahtunut permissä, kts. Metsäranta 2020: 16, 157). Aikion etymologia edellyttää semanttista muutosta 'lämpö' > 'vaatteet', joka selittyy morfologisesti edellyttämällä johdosta **lämpäj* > **jempə*.

Kantauralin rekonstruktion ə-vartaloisuus vaikuttaa siis perustuvan vain itämerensuomeen, vaikka samojedikielten tavoin itämerensuomessa sana on säilynyt vain johdoksissa, esim. **lämpimä* ja *lämpö*. Sanansisäinen jälkitavun *i* on nykytiedon valossa tullut lainasanojen (esim. *kattila* < ger **katilaz* (SSA: *kattila*)) tai johdosten äänteenmuutosten kautta. Johdoksen **lämpimä* lähtömuoto olisi siis pikemminkin **lämpämä* ja sanan kehitys olisi noudattanut superlatiiveille ominaista kehitystä **lämpämä* > **lämpejmi* > **lämmijn* > *lämmín* (vrt. Kallio 2012a: 34-35; 2012b: 169). Tämän puolesta puhuu se, että *-in* : *-imä*-johdostyyppinä ei ole tavallinen (VISK § 66). Lisäksi jotkin eteläitämerensuomalaiset johdokset viittaavat **ä*-vartaloon, kuten viP *lämmatada* 'tukehduttaa, läkähdyttää', liK *lämatō* 'tukehduttaa, läkähdyttää; tukehtua, läkähtyä' < **lämbättädäk*. Näin on sekä sisäisen rekonstruktion että vertailevan analyysin valossa rekonstruoitava kantasuomeen ja kantauraliin **lämpä*. Tästä seuraa, että kantasuomessa esiintyi vaihtelu **lämpä* ~ **lempə*, kuten **läwlä* ~ **lewə*.

Semanttisesti löytyy eräs toinenkin vastaava sanapari, jota ei ole ennen käsitelty yhdessä. Yhtenä parin sanana on itämerensuomen **henki*, esim. su *henki* 'henkäys, hengitys(ilma); elo, sielu; henkiolento, aave; henkilö' (SSA: *henki*) < vksm **šęjkə*, jolle ei ole esitetty varmoja vastineita sukukielistä. Etymologisissa sanakirjoissa UEW:sta ja SSA:sta EES:ään on aina epävarmempina merkitty itämerensuomen vastineiksi ud *žog* 'kuuma, painostavan kuuma; hiki', kmn **sääjnk* 'hiki' (> mnE *sāk*, mnI *sax*, mnL *sak*, mnP *saajnk*) ja kha **čijk* 'kuuma, kuumuus' (> haI, haE *čęjk*, haP *šajk*) (UEW: *čenje*; SSA: *henki*; EES: *hing*), mutta Aikio on osoittanut näiden olevan virheellisiä vastineita. Udmurtin sana palautuu kantapermin muotoon **rig-*, kun taas mansin **s:*n alkumuoto on kantauralin **š*. Lisäksi ainoastaan hantin vokaalisto vastaisi itämerensuomen sanaa, mutta kantauralin **č*stä on säännöllisesti kehittynyt kantasuomen

*t, kun taas itämerensuomen *h* viittaa kantauralin *š:ään, joten kyseiset rinnastukset on hylättävä (Luobbál Sámmol Sámmol Ánte 2015: 5). Itämerensuomen sanalle on kuitenkin mahdollinen vastine permiläiskielissä ja saamessa, nimittäin ko *šog* 'suru, murhe', ud *šug* 'vaikea; hankala, epä-mukava' ja saP *seaggi* 'ohut', jotka palautuvat kantauralin muotoon *šejkä (Luobbál Sámmol Sámmol Ánte 2021: 173-174). Fonologisesti olisi siis vielä yksi henkiseen merkityskenttään kuuluva sanapari *šejkä ~ *šejkə.

Semantiikan kannalta on lähtökohtaisesti haasteellista, mutta ennen kaikkea kiinnostavaa, että kaikilla esitetyillä sanapareilla on samankaltainen merkitysero, jossa kaikki ovat merkitykseltään immateriaaleja. Sanaparit ovat aakkosjärjestyksessä:

- *lämpä 'lämmin, lämpö' ~ *lempə '(eroottinen) rakkaus'
 *läwlä 'raskas, tiine' ~ *lewł 'sielu, henki; elämä'
 *šejkä 'kapea, ohut' ~ *šejkə 'henkäys, hengitys; elo, sielu; aave; henkilö'

Ainakin sanojen *lämpä ~ *lempə välillä on selvä semanttinen yhteys, sillä SSA:n luettelemat 'eroottinen rakkaus', 'tytön (seksuaalinen) viehätysoima' ja 'naimaonni' on perinteisesti mielletty nimenomaan liekinä, kuten voi huomata lemmennostossa käytetystä kielikuvasta *nouse, lempi, liehumah* (SKVR I4: 2504). Kahden muun sanaparin kohdalla semanttinen yhteys on hämärämpi. Sivuuuttaen itämerensuomen sanan *löyly* ilmi-selvänä johdoksena, on mahdollista silti todeta semanttinen yhteys 'hengen' ja 'henkeä kasvattavan' välillä sanoissa *läwlä ja *lewł. Jälkimmäisen vastineiden semantiikka osoittaa vähintään neutraalin merkityksen 'sielu' ~ 'henki' ~ 'elämä', ainakin verrattuna mahdolliseen yhteyteen 'ohut, epä-mukava' ~ 'hengitys, sielu, aave', tosin tässä tapauksessa kiertäisi päätelmien kehä takaisin sanojen *läwlä ja *lewł semanttiseen yhteyteen, vrt. *läylen* ja *löyly*. CLICS:n koleksifikaatitietokannasta ei löydy eksplisiittiiä paralleelia, mutta toisaalta siellä ei ole lueteltu koleksifikaatioksi 'sielun' ja 'elämän' tapauksessa uralilaisia esimerkkejä tämän

artikkelin kirjoittamishetkellä (CLICS: s.v. SOUL, LIFE). Yhtenä yhteisenä sanaparien ominaisuutena voi havaita *A*-vartalon adjektiivisen perusmerkityksen. Tästä on samojedikielissä vastaavanlainen esimerkki: ksa **jorä* 'syvä' ~ **jorə* 'syvyys' (Katz 1996: 156).

Sanaparien perusteella voisi olettaa jälkitavun vartalovokaalin muutokseen pohjautuvaa johtosuhdetta. Vastaavanlaisia sanapareja on rekonstruoitu uralilaiseen kantakieleen muitakin ja ilmiöön ovat kiinnittäneet huomiota mm. Aikio (2002; 2012; 2015), Kallio (2012b) ja Živlov (Zhivlov 2014) sanoissa, joiden jotkut vastineiden rekonstruktiot viittaavat **A*-vartaloon, toiset taas **ə*-vartaloon⁴. Näitä eri vartalovokaaleihin viittäviä sanapareja on kutsuttu korrelaatiojohdoksiksi ja kirjallisuudessa esiintyy mm. seuraavia tapauksia, joista eräitä kommentoin taulukon 2 alla:

<i>*A</i> -vartalo	<i>*ə</i> -vartalo	Viite
<i>*aja-</i> 'avata'	<i>*ajə</i> 'aukko; suu'	Aikio 2002: 50, 54-55; Zhivlov 2014: 127, 144
<i>*čijkä</i> 'tuki'	<i>*čijkə-</i> 'tukea, pönkittää'	Metsäranta 2020: 124-126
<i>*kaja-</i> 'tulla esiin'	<i>*kojə</i> 'aamunkoi'	Aikio 2012: 235-236 Zhivlov 2014: 126, 139; Metsäranta 2020: 103
<i>*kompa</i> 'aalto'	<i>*kumpə</i> 'kukkula, mätäs'	Aikio 2006: 17; Metsäranta 2020: 49
<i>*luka</i> 'kymmenen'	<i>*lukə-</i> 'lukea'	Aikio 2002: 54
<i>*puia</i> 'kierre'	<i>*puiaə-</i> 'punoa'	Aikio 2002: 54
<i>*purka-</i> 'savuta, tuiskuta'	<i>*purkə</i> 'savu, lu- mimyrsky'	Aikio 2002: 25-27

⁴ Jälkitavun vokaalivaihtelu *A*- ja *ə*-vartaloiden välillä ilmenee myös kausatiivis-transitiivisissa sanapareissa, joihin Katz (1996) ja Pystynen (2022) ovat kiinnittäneet huomiota.

* <i>śuka</i> 'terävä esine'	* <i>śukə-</i> 'teroittaa'	Aikio 2002: 54
* <i>wala</i> 'sana, laulu'	* <i>walə-</i> 'puhua'	Zhivlov 2014: 129
* <i>wara</i> 'vuori'	* <i>worə</i> 'metsä'	Aikio 2006: 27-28; 2012: 233 Zhivlov 2014: 120-121, 127, 128, 141
* <i>wära</i> 'vuori'	* <i>wärə</i> 'rinne'	Kallio 2012: 165; Aikio 2012: 234; Zhivlov 2014: 120-121, 127, 128, 141

Taulukko 2. Kantauralilaiset korrelaatiojohdon esimerkit.

Substantiivi-verbi-parissa **aja-* ~ **ajə* verbin **aja-* vastineita on itämerensuomessa (su *avata*), mordvassa (er *avtəms* 'avata') ja itäuralilaiskielissä (kmn **jij. k.* -, kha **jijk-*, ksa **(ú)ajə-* 'riisuutua'), substantiivin **ajə* vastineita taas Živlovin mukaan on itämerensuomessa (viP *ava* 'aukko'), marissa (kma **äj*), hantissa (kha **ɔɔj*), unkarissa (*ajak* 'huuli') ja samojedissa (ksm **aj*), joskin hän määrittelee tapauksen epäselväksi (Zhivlov 2014: 144). Myös Aikiolla on marin vastineeseen lisätty kysymysmerkki, mansin vastine on poistettu, unkarin vastineena on *aj* 'lovi' ja permistä on lisätty vastineita (Aikio 2015: 65). Ainakaan pohjoisviron sanaa ei voi pitää kantauralista polveutuvana, sillä sanan säännöllinen kehitys olisi ***aa* < **ajə*, vrt. *jää* < **jäjə* (Aikio 2012: 235; Kallio 2018: 253). UEW:ssa substantiiville on merkitty vastineet saamessa, mordvassa ja permissä, mutta myöhempi tutkimus on osoittanut näiden sanojen polveutuvan pikemminkin muodosta **ojə*, saamen ja mordvan tapauksessa johdoksesta **ojis* (Luobbál Sámmol Sámmol Ánte 2014a: 10; Zhivlov 2014: 140; Metsäranta 2020: 103). Lisäksi kantararin **äj* vaikuttaa myöhemmältä lainalta, sillä **ä* ei esiinny kantararin perintösanastossa (Metsäranta 2020: 270), joten substantiivin **ajə* varmoja vastineita on siis vain itäuralilaisissa kielissä.

Aikio (2002: 54-55) on huomauttanut, että saamen sananmuodotuksessa esiintyy paljon vartalovokaalin vaihtelua, esim. saP *caggi* 'tuki' ~ *cagga-* 'tukea'. Tämä sananmuodostustyyppi on vieläkin semi-produktiivinen pohjoissaamessa ja mahdollisesti kantaauraliin palautuva. Vaikka substantiivi–verbi-parit lienevätkin produktiivisuudestaan johtuen erikäisiä, on Metsäranta osoittanut kyseiselle saamen sanalle vastineet permistä ja unkarista (Metsäranta 2020: 124-126).

Sanaparin **kaja-* ~ **kajə* Aikio yhdisti varovaisesti, joskin substantiivin **ka/oji* vokaaliston rekonstruoimista hämärtää johdinten liittyminen vartaloon: ko *kja* 'aamunkoi, sarastus'; haI *kuíəl*, *kuíəl'* 'aamu-/iltarusko', un *hajnal* 'aamunkoi'; haI, mnI *kotəl'* 'päivä'; mnP *χuml-* 'kiiltää, kimaltaa' (Aikio 2012: 235-236). Živlov ja Metsäranta ovat kuitenkin johtaneet itämerensuomen, permin ja ugrilaiskielten 'aamunkoita' tarkoittavat sanat säännöllisesti muodosta **kojə* (Živlov 2014: 139; Metsäranta 2020: 103, 142, 213, 239). Perinteisesti näitä pidettäisiin siis eri sanueina, mutta mielestäni tässä piilee silti yhteys, kuten seuraavaksi kommentoimissani sanueissa.

Viimeaikaisten rekonstruktioiden eräs hankala vyyhti on ollut **wara* ~ **worə* ja **wără* ~ **wără* -vaihtelu. Aikio erotti kolme sanuetta lisätessään samojedikielten vastineet tunnettujen uralilaisten vastineiden joukkoon: ksa **wără* < ku **wara* 'vuori, mäki' ~ ksa **wără* 'harjanne' ~ ksu **wōri* 'mäki; metsä'. Ensimmäiset kaksi sanaa ovat äänteellisesti säilyneet erillään samojedissa (ng *bəru* 'vuori, rinne', sl *kūrə* 'havumetsä', km *bōr* 'vuori, rinne' vs. ne *war^o*, en *baro*, ng *bərə* 'reuna'), mutta langenneet yhteen homonyymisiksi obinugrilaisissa kielissä (haI *ur* 'metsäharjanne', haE *ūr*, haP *wur* 'metsäharjanne; reuna' < kha **wur*; mnI *wor*, mnL *wur*, 'vuori, vuorenhuippu', mnP *ur*, mnE *or* 'vuori, vuorenhuippu; reuna' < kmn **wūr*). Vaihtoehtoisesti Aikio pitää mahdollisena samojedin sanueiden sekundaaria erkanemista (Aikio 2006: 27-28). Myöhemmin hän on yhdistänyt saamen (saE *vaerie*, saP *vārri* 'mäki, vuori', saK *vā'rr* 'metsä; metsäinen mäki' < ksä **vārē*), obinugrin (merkityksessä 'harjanne; vuori') ja samojedin sanat omaksi ryhmäkseen muodosta **wara* ja itämerensuomen (su *vuori*), permin (ko *ver* 'metsä',

ud *vjr* 'mäki' < kpe **vqr* (vokaalista kts. Metsäranta 2020: 103)) ja obinugrin (merkityksessä 'reuna; metsä') sanat toiseksi ryhmäkseen muodosta **wari* (Aikio 2012: 233; 2015: 53, 56). Živlov on kuitenkin käsitellyt sanueita kolmena ryhmänä: **wara1* ~ **wārā* 'vuori', josta polveutuvat itämerensuomen, saamen ja samojedin **wārā* vastineet; **wara2* 'reuna', josta polveutuvat obinugrin vastineet merkityksessä 'reuna' ja kantasamojedin **wārə*; sekä **wori* 'metsä', josta polveutuvat permin ja obinugrin vastineet merkityksessä 'metsä, vuoriharjanne (joen rannalla)' (Zhivlov 2014: 120-121). Metsäranta on osoittanut permin vastineiden edustavan säännöllistä kehitystä muodosta **worə* 'metsä' (Metsäranta 2020: 103). Kallio yhdistää tähän rekonstruktion suomen vastineen *vuori*, mutta tämä paljastuu uusimpien tutkimusten valossa sekundaariksi *ə*-vartaloksi, jolla on äänteellinen vastine saamessa: su *vuori* < mksm **voori* < vksm **wari* < ku **wārā* > ksä **vārē* (Kallio 2012b: 165; Zhivlov 2014: 120-121). Näillä pienillä korjauksilla saadaan uralilaiseksi yleiskuvaksi hyvinkin paljon Kallion hahmottelemat sanaparit sanueille: ku **wara* > ksa **wārā*, kmn **wūr*, kha **wur* ~ ku **worə* > kpe **vqr*, kmn **waar*, kha **wor*, ku **wārā* > ksm **voori*, ksä **vārē* ~ ku **wārə* > ksm **veeri*, ksä **vierē*, kmd **ver* (Kallio 2012b: 165; Aikio 2012: 234).

Näin hahmotellut rekonstruktio paljastavat myös tarkemmin, minkälainen johtosuhde sanoilla on toisiinsa nähden. Kuten voi huomata, myös näissä sanapareissa esiintyy vartalovokaalin vaihtelua ja siitä seuraavaa semanttista muutosta. On kuitenkin syytä kiinnittää huomiota ainakin kolmeen sanapariin, joissa esiintyy vartalovokaalin vaihtelua molemmissa tavuissa, nimittäin **kaja-* ~ **kojə*, **kompa* ~ **kumpə* ja **wara* ~ **worə*. Lisäisin tähän ryhmään vielä sanaparin **aja-* ~ **ojə*, sillä parin *ə*-vartaloiset muodot ovat uralilaisissa kielissä itä-länsi-täydennysjakauksessa ja semanttisesti ne kuuluvat selvästi yhteen. Kirjallisuudessa näiden parien sanoja on ollut tapana käsitellä erikseen viimeistään siinä vaiheessa, kun yksittäisten vastineiden pohjalta on rekonstruoinnin johdosta todettu kahden eri ensitavun vokaalin olemassaolo (kts. viitteet taulu-

kossa). Kuitenkin viimeaikainen huomion kiinnittäminen kantaauralilaiseen johto-oppiin on auttanut uusien ja uusvanhojen etymologioiden löytämisessä ja selvittämisessä (Metsäranta 2020) ja mielestäni on syytä tutkia myös vaihtelevan vartalovokaalin mahdollista johtolähtöisyyttä.

Kahtalaiselle edustukselle on mielestäni parikin vaihtoehtoista, mutta toisiaan täydentävää selitystä. Yhtenä mahdollisuutena pidän esim. kantahantissa ilmenevää ablaut-ilmiötä. Ablaut oli produktiivinen morfonologinen vaihtelu matalien ja keskikorkeiden ja/tai korkeiden vokaalien välillä, joidenkin taivutus- ja johdinpäätteiden laukaistessa vartalovokaalin muutoksen matalasta keskikorkeaan tai korkeaan vokaaliin. Tällöin kantahantiin rekonstruoidut odottamattomat korkeat vokaalit selityisivät joko korkeavokaalisen asteen yleistymisellä taivutusparadigmassa tai johdinpäätteiden kadolla. Esimerkkinä nollasuffiksisesta ablautin laukaisevasta johtimesta on deverbaalien nominien nollasuffiksi, esim. kha **lääbm-* 'hengittää, huokaista', **läält-* 'hengittää' ~ **liil* 'hengitys; sielu' (Živlov 2014: 117; vartalovokaalin supistuminen toisen tavun suppeaan johdin-/taivutusainekseen esiintyy myös mansissa, kuten **ää* > **ii*, esim. kmn **tääł* 'talvi' ~ **tiilii* 'talvella' [Metsäranta 2020: 111]). Živlovin mukaan tätä teoriaa vastaan puhuu se, että siinä missä noin puolella **a-a* ja **j-a* -vartaloista esiintyy ablaut, puuttuu nollasuffiksi kantaauralin **j-ə* ja **o-a* -vartaloista, jotka edustuvat kantahantissa ensitavun vokaalina **ā*, esim. **iǰb* 'nuoli' > **ńaal*, **kota* 'kota' > **kaat*. Yhden esimerkin hän kuitenkin tuo ablautista **o-a*-vartalossa, nimittäin ku **orpa*⁵ > kha **oo/uurpǰj*, joka sisältää suffiksin **-ǰj* (ibid.: 118).

Kantahantin johdoksen **oo/uu* viittaisi samaan ilmiöön kuin sanapari **kompa* ~ **kumpə*. Esimerkki myös houkuttelee pohtimaan, voisiko tässä artikkelissa esitetyissä sanapareissa olla kyseessä jonkinlainen ablautin laukaisema johtaminen. Keskikorkeat vokaalit esiintyvät ə-var-

⁵ Živlov (2014: 138) rekonstruoi kantaugrin sanan muotoon **orpas*, mutta **-as*-johtimeen viittaavat vain saamen ja mordvan vastineet, joten kantaauralilaiseksi muodoksi on rekonstruoitava **orpa* (kts. myös Holopainen 2019: 166-170).

taloissa ja mahdollisesti itse jälkitavun vartalovokaali voisi olla jo kantaauralissa seurausta jostain hämärtyneestä johdinaineksesta. Kantaauralin **j*-johdinaines on aiheuttanut sekundaaria *ə*-vartaloiisuutta niin samojedissa (Janhunen 1981: 226-230) kuin permissä (Metsäranta 2020: 157, 293-294) ja jonkinlainen johtosuhde ilman ablautia onkin toinen pääasiallinen mahdollisuus esitetyille sanapareille. Živlovin ablautmallia tarkastellessaan Metsäranta taipuu selittämään kantamarin kahtalaisen sanaluokkajaon niin, että adjektiivit viittaisivat hämärtyneeseen johdinainekseen (Metsäranta 2020: 86-88). Esittämäni sanaparien tapauksessa johdinaines ei kuitenkaan voi olla **j*, sillä tämä säilyi tytärkantakieliin asti. Johtotyyppi itsessään voi kuitenkin olla nollasuffiksinen. Tähän liittyisi mielestäni Kallion huomioima kantaauralin fonotaktinen vaihtelu **(C)V(C)CA*- ja **(C)VVCə*-vartaloiden välillä (Kallio 2012b: 164-165). Toisaalta kantaauraliin ei kuitenkaan nykyään rekonstruoida ensitavun pitkiä vokaaleja (kattavan tutkimushistorian esittelyn aiheesta antaa Pystynen 2018: 23-55).

Artikkelissa esitellyistä sanapareista huomaa, että *A*-vartalon ensitavun matalan takavokaalin vaihtelun lisäksi myös etuvokaali vaihtelee *ə*-vartalon keskikorkean vokaalin kanssa (**lämpä* ~ **lempə* ja **läwlä* ~ **lewla*). Kiintoisana rinnakkaisilmionä on Suomenlahden kantamurteessa tapahtunut muutos **äj* > **ei* kaksitavuisissa *ə*-vartaloissa (Liivinlahden kantamurteessa myöhemmin yksitavuisissakin sanoissa), esim. *neito* < mksm **näitoi* < kksm **näjti* < **näjð⁶*; *seitsemän* < mksm **säi(c)ceme* < vksm **säj(ə)mə*; *veitsi* < mksm **väi(c)ci* (Kallio 2018: 261-262; Jakob *apud* Kallio 2021: 124). Yhteistä ääntenmuutoksen läpikäyneille sanoille on myös varhaiskantasuomen **CäjCə*-rakenne. Tämän perusteella on mahdollista olettaa kantasuomalainen ääntenmuutos **(C)äCCə* > **(C)eCCə*. Näin selittyisi myös edellämainittu **käwðə* > **keüsi*, joskin vastaesimerkkinä on *täysi* < **täwðə*, joten ääntenmuutos ei ole kiista-

⁶ Pitäisin ku **näjðə* 'neiti' johdokseksi sanasta **näjä* 'nainen', jonka rekonstruktioista Metsäranta 2020: 151.

ton. Toki varovaisesti voisi ajatella, että runsasfrekvenssiset konsonantivartaloiset muodot essiivin *täynnä* ja verbijohdos *täyttää* olisivat edesauttaneet diftongin säilymistä analogisesti sanan paradigmassa. Tämä artikkeli on kuitenkin varovainen askel kantaauralin korrelaatiojohdon selvittämisessä, joka aiheena vielä odottaa perinpohjaisempaa ja systemaattisempaa tutkimusta.

5. Lopuksi

Olen tässä artikkelissa esittänyt liivin sanalle *läul* 'löyly, henki' etymologisen yhteyden itämerensuomalaisen **leüli*-sanueen kanssa. Liivin sana on yleisitämerensuomalaisten vastineiden tavoin johdos, mutta kantasana viittaa toiseen muissa itämerensuomalaisissa kielissä säilyneeseen saanaan, esim. suomen *läylä* 'raskas, tukala, vaikea'. Esitän, että sanat *läylä* ja *löyly* palautuvat varhaiskantasuomen sanapariin **läwlä* ~ **lewla*. Sanojen merkityseron kaltainen vaihtelu esiintyy muissakin vastaavanlaista äännevaihtelua ilmentävissä sanapareissa, jonka pohjalta on mahdollista olettaa vartalovokaalin vaihtelun ilmentävän hämärtynyttä johtosuhdetta. Korrelaatiojohdoksi kutsuttu ilmiö on tuttu kirjallisuudesta, mutta siihen ei ole aiemmin yhdistetty ensitavun vokaalivaihtelua. Pysin tarjoamaan ilmiölle selityksen rinnastamalla ilmiön obinugrilaisissa kielissä esiintyvään ablautiin. Vaihtoehtoisesti korrelaatiojohdossa saattaa olla kyse hämärtyneestä johdinaineksesta, mutta aihe on laaja ja vaatii perusteellisempaa lisätutkimusta. Olkoon artikkelini siis lisäys tähän monimutkaiseen mutta kiehtovaan aiheeseen.

Käytetyt lyhenteet

en = enetsi, **er** = ersä, **ger** = germaani, **haE** = etelähanti, **haI** = itähanti, **haL** = länsihanti, **haP** = pohjoishanti, **in** = inkeroinen, **ka** = karjala, **kha** = kantahanti, **kksm** = keskikantasuomi, **ko** = komi, **km** = kammassi, **kma** = kantamari, **kmd** = kantamordva, **kmn** = kantamansi, **kpe**

= kantapermi, **ksa** = kantasamojedi, **ksá** = kantsaame, **ksm** = kanta-suomi, **ksu** = kantasuomiugri, **ku** = kantaaurali, **liK** = kuurinmaanliivi, **liS** = salatsinliivi, **ly** = lyydi, **maN** = niittymari, **maV** = vuorimari, **mnE** = etelämansi, **mnI** = itämansi, **mnL** = länsimansi, **mnP** = pohjoismansi, **mksm** = myöhäiskantasuomi, **mo** = mokša, **ne** = nenetsi, **ng** = nganasani, **saE** = eteläsaame, **saI** = inarinsaame, **saK** = kolttasaame, **saP** = pohjoissaame, **sl** = selkuppi, **su** = suomi, **ud** = udmurtti, **un** = unkari, **va** = vatja, **ve** = vepsä, **veE** = etelävepsä, **veK** = keskivepsä, **veP** = pohjoisvepsä, **viE** = eteläviro, **viP** = pohjoisviro, **vksm** = varhaiskantasuomi

Lähteet

- Aikio, Ante 2002: New and Old Samoyed Etymologies. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 2002(56): 9–57.
- Aikio, Ante 2004: An Essay on Substrate Studies and the Origin of Saami. – Hyvärinen, Irma & Kallio, Petri & Korhonen, Jarmo (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen: Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki 63. Helsinki: Uusfilologinen yhdistys ry. 5–34.
- Aikio, Ante 2006: New and Old Samoyed Etymologies, Part II. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 2006(57): 9–34.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.
- Aikio, Ante 2012: On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic *x. – Hyytiäinen, Tiina & Jalava, Lotta & Saarikivi, Janne & Sandman, Erika (toim.), *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 22–250.

- Aikio, Ante 2015: The Finnic 'secondary e-stems' and Proto-Uralic vocalism. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakausikirja*, 2015(95): 25–66. Saatavilla <https://doi.org/10.33340/susa.82642>.
- Alvre, Paul 1985a: Eesti ja liivi keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas II. *Keel ja Kirjandus* 28(1): 34–36.
- Alvre, Paul 1985b: Eesti ja liivi keeleaines Henriku Liivimaa kroonikas III. *Keel ja Kirjandus* 28(2): 96–105.
- CLICS = Rzymiski, Christoph & Tresoldi, Tiago et al. 2019: *Database of Cross-Linguistic Colexifications. Reproducible analysis of cross-linguistic polysemies*. <https://clics.clld.org/>.
- EES = Metsmägi, Iris & Sedrik, Meeli & Soosaar, Sven-Erik (toim.) 2012: *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS = Kendla, Mari & Kalvik, Mari-Liis & Laansalu, Tiina (toim.) 1994: *Eesti murrete sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- Grünberg, Silja (toim.) 2013: *Vadja keele sõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud trükk*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Saatavilla <https://www.eki.ee/dict/vadja/>.
- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Holopainen, Sampsa 2019: *Indo-Iranian borrowings in Uralic: Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5729-4>.
- Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz: gemeinsamojedische Etymologien*. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakausikirja*, 1981(77): 219–274.
- Janhunen, Juha 1982: On the structure of Proto-Uralic. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 1982(44): 23–42.

- Kallio, Petri 2012a: Jälkitavujen diftongit kantasuomessa. *Fenno-Ugrica Suecana Nova Series* 14: 31–40.
- Kallio, Petri 2012b: The non-initial-syllable vowel reductions from Proto-Uralic to Proto-Finnic. – Hyttiäinen, Tiina & Jalava, Lotta & Saarikivi, Janne & Sandman, Erika (toim.), *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 163–175.
- Kallio, Petri 2016: Historical Phonology from Proto-Finnic to Proto-Livonian. *ESUKA – JEFUL*, 7(1): 39–65. Saatavilla <https://doi.org/10.12697/jeful.2016.7.1.02>.
- Kallio, Petri 2018: Ensitavun diftongit kantasuomessa. – Holopainen, Sampsa & Saarikivi, Janne (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων: Uusiutuva uralilainen etymologia*. Uralica Helsingensia 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 251–268.
- Kallio, Petri 2021: The Position of Leivu. *ESUKA – JEFUL*, 12(2): 123–143. Saatavilla <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.2.05>.
- Katz, Hartmut 1996. Eine uralische Kausativbildung. – Mészáros, Edit (toim.), *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*. Szeged: József Attila Tudományegyetem Finnugor Tanszék. 156–164.
- Kettunen, Lauri 1938: *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LDW = Liivi-saksa sõnaraamat. *Joh. Andreas Sjögren's Livisch-Deutsches und Deutsch-Livisches Wörterbuch. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von Ferdinand Joh. Wiedemann (1861)*. Tallinn: Eesti Keele Instituut. Saatavilla <https://www.eki.ee/dict/ldw/index.cgi>.
- Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2014a: Studies in Uralic Etymology II: Finnic Etymologies. *Linguistica Uralica* L(1): 1–93. Saatavilla <https://doi.org/10.3176/lu.2014.1.01>.

- Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2014b: Studies in Uralic Etymology III: Mari Etymologies. *Linguistica Uralica* L(2): 81–93. Saatavilla <https://doi.org/10.3176/lu.2014.2.01>.
- Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2015: Studies in Uralic Etymology IV: Ob-Ugric Etymologies. *Linguistica Uralica* LI(1): 1–20. Saatavilla <https://doi.org/10.3176/lu.2015.1.01>.
- Luobbal Sámmol Sámmol Ánte (Aikio, Ante) 2021: Studies in Uralic Etymology V: Permic Etymologies. *Linguistica Uralica* LVII(3): 161–179. Saatavilla <https://doi.org/10.3176/lu.2021.3.01>.
- Metsäranta, Niklas 2020: *Periytyminen ja lainautuminen: marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Monografiaväitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. Saatavilla <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6870-2>.
- O'Rourke, Patrick 2016: Comments on Proto-Uralic Etymology: Derivations and Lexemes. *Linguistica Uralica* LII(4): 241–246. Saatavilla <https://doi.org/10.3176/lu.2016.4.01>.
- Posti, Lauri 1942: *Grundzüge der livischen Lautgeschichte*. Mémoires de la Société Finno-ougrienne LXXXV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Pystynen, Juho 2018: *Itämerensuomen pitkien vokaalien alkuperä*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto. Saatavilla <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201806132569>.
- Pystynen, Juho 2022: *A Proto-Uralic causative derivation pattern redefined*. (Esitetty kansainvälisessä fennougristikongressissa Congressus XIII Internationalis Fenno-Ugristarum CIFU, Wien, Saatavilla https://www.academia.edu/85649605/A_Prot_Uralic_causative_derivation_pattern_redefined. (23.08.2022.)
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric and Permic. – Sinor, Denis (toim.), *The Uralic languages: Description, history and foreign influences*. Handbuch der Orientalistik 8: Handbook of Uralic studies 1. Leiden: E. J. Brill. 478–554.

- SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot. Suomen Kirjallisuuden Seura. Saatavilla <https://skvr.fi/>.
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavilla <https://kaino.kotus.fi/ses/>.
- Sullöv, Jüvä 2002: *Võro-eesti synaraamat. Võru-eesti sõnaraamat*. Võro Instituudi Toimõndusõq 12. Tarto – Võro: Võro instituut. Saatavilla <https://synaq.org/>.
- UEW = Rédei, Károly 1988–1991: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Viitso, Tiit-Rein & Ernštreits, Valts 2012: *Līvõkīel-ēstikīel-leṭkīel sōnārōntōz. Liivi-eesti-läti sõnaraamat. Libiešu-igauņu-latviešu vārdnīca*. Tartu – Rīga: Tartu Ülikool – Latviešu valodas aģentūra. Saatavilla <http://www.keeleveeb.ee/dict/translate/lietlv/>.
- Winkler, Eberhard & Pajusalu, Karl 2009: *Salis-Livisches Wörterbuch*. Linguistica Uralica, Supplementary Series, vol. 3. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- VISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavilla <http://scripta.kotus.fi/visk>.
- Zhivlov, Mikhail 2010: Studies in Uralic vocalism I: A more economical solution for the reconstruction of the Proto-Permic vowel system. *Journal of Language Relationship* | *Вопросы языкового родства* 4: 167–176.
- Zhivlov, Mikhail 2014: Studies in Uralic vocalism III. *Journal of Language Relationship* | *Вопросы языкового родства* 12: 113–148. Saatavilla <https://doi.org/10.31826/jlr-2015-120109>

Substantiivin *neula* ja verbin *neuloa* semanttiset muutokset

Abstract

In this essay I study the semantic changes that have happened in the Finnish words *neula* ‘needle’ and *neuloa* ‘to knit’ (← Proto Germanic **næþla*). With the help of archaeological material, I examine when the changes in the words have happened. It seems that the original meaning of *neula* has referred to a needle that was used to do nålebinding technique. According to the archaeological material, this technique became known as early as the Roman Iron Age (1–400 CE) in Finland. However, it is equally possible that the word has referred to a tool that was used when sewing. Because the Proto-Germanic loanword stratum that includes many words referring to metal and metalwork as well as the word *neula*, it is possible that originally *neula* referred to ‘needle made of metal’. Also the metal needle finds from the Iron Age support such an interpretation.

The original meaning of the verb *neuloa* has referred to an action of doing nålebinding and sewing. The change in meaning for *neuloa* happened during the 17th century at the earliest. At that time knitting arrived in Finland, and at least in the eastern parts of Finland *neuloa* refers to knitting; in western Finland the word for knitting is *kutoa*, but the official verb for knitting in the modern language is the eastern *neuloa*. *Neula* has meant ‘knitting needle’, but was replaced by the words *tikku*, *varras*, and finally *puikko* as it is often called today.

In the article, I also ponder which verb could be used to refer to ‘doing nålebinding’ in the modern language: *neuloa* has for many centuries referred to knitting so it is not passable for modern nålebinding. I suggest the word *neulata*.

1. Johdanto

Tässä kirjoitelmassa pohdin suomen kielen sanoissa *neula* ja *neuloa* tapahtuneita semanttisia muutoksia. Tutkin yhtäältä, millaisiin tarkoitteisiin *neula* on aikanaan mahdollisesti viitannut ja millaista toimintaa verbi *neuloa* on merkinnyt. Toisaalta tarkastelen, millaisiin tarkoitteisiin tai toimintaan ne viittaavat nyt. Tavoitteenani on siis selvittää, millaisia semanttisia muutoksia *neula*-substantiivissa ja *neuloa*-verbissä on tapahtunut, ja pohtia arkeologisen aineiston avulla sitä, milloin nämä semanttiset muutokset ovat tapahtuneet (ks. menetelmästä Piha 2020a: 69; 2020b: 114, 130–132). Lisäksi tarkastelen sitä, mitä tutkimuksen kohteena olevien sanojen ikä ja alkuperäinen merkitys voivat kertoa arkeologeille neulan avulla tehtävistä tekstiilituotteista niinä aikoina, kun sana suomen kieleen tuli. Viimeisiin kysymyksen haen vastauksia kielitieteellisistä ja arkeologisista tutkimuksista.¹

Tarkastelun on kirvoittanut paitsi kiinnostukseni etymologian, semantiikan ja arkeologian yhdistämiseen myös käsityöharrastukseni. Joka kerta kun minulta kysytään, millaisia käsitöitä teen, mietin, miten minun kannattaisi harrastustani kuvata. Yleensä vastaan neulovani (puikoilla) ja tekeväni käsitöitä neulakinnastekniikalla. Hiljaa mielessäni mietin, miksi neulakinnastekniikalla tekemiselle ei ole kätevää verbiä ja miksi minun pitää sanoa, että teen *sukkia* neulakinnastekniikalla.² Ihmettelen,

¹ Olen kiitollinen Heini Kirjavaiselle, Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilanderille ja Jaana Riikoselle ohjauksesta keskeisten arkeologisten aineistojen äärelle.

² Luutonen (1997: 76) pitää neulakinnastekniikkaa selkeänä ja tekniikkaa hyvin kuvaavana nimenä mutta ei kerro, mitä verbiä pitäisi käyttää neulakinnastekniikkaa tehtäessä.

miksi puikoilla neulomista kutsutaan verbillä *neuloa*, joka on johdos sanasta *neula*. Puikoilla neulomista tehdään puikoilla (kuva 2); neulakinnastekniikkaa tehdään neulalla (kuva 1), mutta miksi neulakinnastekniikasta ei nykyään puhuta *neulomisena*?³

Janne Saarikivi on tehnyt yhteistyötä arkeologien kanssa, ja hahmotellut myös kielitieteellis-arkeologista menetelmää menneisyyden tutkimiseen (Saarikivi & Lavento 2012). Itse asiassa hänen ja Mika Lavenon artikkeli ”Linguistics and archaeology: A critical view of an interdisciplinary approach with reference to the prehistory of Northern Scandinavia” (Saarikivi & Lavento 2012) on yksi tärkeimmistä tutkijan identiteettiäni synnyttäneistä ja kehittäneistä tutkimuksista. Vaikka käsillä oleva kirjoitelma ei varsinaisesti liity kyseiseen artikkeliin, on se implisiittisesti kirjoituksessani mukana, sillä tarkastelen tässä artikkelissa menneisyyttä kielitieteellisin ja arkeologisin menetelmin.

Ennen substantiivin *neula* sekä verbin *neuloa* analyysia kuvaan lyhyesti neulakinnastekniikkaa ja puikoilla neulomista käsityötekniikoina (luku 2) ja koskettelen lyhyesti niiden historiaa (luku 3). Sen jälkeen esitelen sanojen alkuperää (luku 4) ja analysoin sanojen semanttista kehitystä (luku 5). Lopuksi esitän neulakinnastekniikan tekemiselle uuden verbin ja perustelen, miksi sen käyttöön ottaminen olisi tärkeää (luku 6).⁴

³ Jotkut neulakinnastekniikkaa tutkineet ovat puhuneet toiminnasta verbillä *neuloa* (esim. Vajanto 2003; Hämäri 2011: 11; Lipkin 2011: 58 loppuv. 8), mikä aiemmin on viitannut neulakinnastekniikan tekemiseen. Kokemukseni mukaan se ei kuitenkaan nykyisesti ole yleinen harrastajien käytössä.

⁴ Kiitän suuresti artikkelini anonyymia arvioijaa erinomaisista kommentteista. Jaakko Häkkistä kiitän kommentteista artikkelin aiempaan versioon.

Kuva 1. Kaksi puusta valmistettua kinnasneulaa. Kuva: Minerva Piha

Kuva 2. Bambusta valmistetuilla sukkapuikoilla valmistuva neuletyö. Kuva: Minerva Piha

2. Neulakinnastekniikka ja puikoilla neulominen käsityötekniikoina

Neulakinnastekniikassa lankaa kuljetetaan ison neulan avulla vanhojen silmukoiden ali ja yli (kuva 3). Näin silmukat saadaan solmittua kiinni toisiinsa. Koska kukin silmukka on tavallaan solmu, valmis neulos ei purkaudu, vaikka kintaan peukalo tai sukan kantapää kuluisikin käytössä puhki. Neuloksesta tulee hyvin tiivistä, ja tekniikalla tehdyt käsityötuotteet ovat usein lämpimämpiä kuin puikoilla neulotut serkkunsa, sillä kinnastekniikalla tehdystä neuloksesta ei tuuli mene läpi (Pasanen 2015: 12, 17).

Kuva 3. Neulakinnastekniikalla tehdyn työn silmukoita pidetään usein peukalolla, ja lankaa kuljetetaan vanhojen silmukoiden yli ja ali. Kuva: Minerva Piha

Puikoilla neuloessa silmukat neulotaan vieri viereen niin, että ne muodostavat jatkuvan kudoksen (kuva 2; Luutonen 1997: 76). Neulontatekniikoita on useita. Suomalaisessa neulontatekniikassa lanka on yleensä vasemmassa kädessä ja ote puikoista on samanlainen kuin ote veitsestä sillä leikatessa (Koskennurmi-Sivonen 2009: 10). Puikoilla neuloen työtä voi tehdä tasoneuleena tai suljettuna neuleena. Tasoneuletta neulotaan kahdella puikolla edestakaisin eli työ käännetään aina, kun kerros päättyy.

Esimerkiksi kaulaliina voidaan neuloa tasoneuleena. Suljettua tai pyöröneuletta tehdessä työtä ei käännetä, vaan se etenee spiraalimaisesti. Suljettua neuletta neulotaan usein viidellä lyhyehköllä sukkapuikolla esimerkiksi sukkiä tai lapasia valmistettaessa (kuva 2).

3. Katsaus neulakinnastekniikan ja puikoilla neulomisen historiaan

Tässä luvussa tarkastelen, mitä neulakinnastekniikan ja puikoilla neulomisen alkuperästä ja kehityksestä Suomessa tiedetään. Koska kirjoittelussa käsittelemäni sanat ovat hyvin vanhoja ja ne ovat olleet käytössä jo rautakaudella (n. 500 eaa–1200 jaa.) (ks. seuraava luku), tarkastelen erityisesti arkeologista tietoa neulakinnastekniikasta ja puikoilla neulomisesta. Koska tarkoitukseni on kuitenkin tutkia sanojen semanttista muutosta nykypäivään saakka, on tärkeää tarkastella myös sitä, millainen kyseisten käsityötekniikoiden myöhäisempi historia on.

3.1 Neulakinnastekniikka

Vanhimmat esihistorialliset neulakinnastekniikalla valmistetut tekstiilijäännökset ovat peräisin Tanskasta, ja ne ajoittuvat myöhäismesoliittiselle kivikaudelle 4200 eaa. (Bender Jørgensen 2003: 54). Neulakinnastekniikalla on siis pitkä historia Euroopan pohjoisosissa. Suomeen se tuli kuitenkin vasta huomattavasti myöhemmin.

Erilaisia esihistoriallisia ja historiallisia käsityötekniikoita, tekstiilejä ja käsityövälineitä on viime aikoina tutkittu suomalaisessa arkeologiassa jonkin verran (esim. Kirjavainen 2003; Kirjavainen & Riikonen 2005; Lipkin 2011; Riikonen 2003; Vajanto 2014; 2016). Neulakinnastekniikan historian selvittäminen on edelleen kesken, sillä sitä on tutkittu nykyaikaisessa suomalaisessa arkeologiassa hyvin vähän: käytännössä Krista Vajannon artikkeli ”Nålbinding in prehistoric burial. Reinterpreting Finnish 11th–14th-century AD textile fragments” vuodelta 2014 on kattavin ja ajantasaisin esitys neulakinnastekniikalla valmistetuista esihistoriallisista tekstiileistä. Lisäksi aiheesta on kirjoitettu muutamia pro

gradu -töitä, joista Vajannon (2003) työ käsittelee rautakautisia ja Hanna Martikaisen (2015a; ks. myös 2 Martikainen 2015b) keskiaikaisia neulakinnaslöytöjä.

Neulakintaiden valmistukseen käytettyjä, arkeologisista tutkimuksista löytyneitä neuloja on tutkittu neulakinnasneulostakin vähemmän – niistä ei ole julkaistu ainoatakaan tutkimusta. Kinnasneuloja on kuitenkin löytynyt runsaasti mm. Åbo Akademin tontin keskiaikaisilta kaivauksilta Turussa (Kirjavainen henk. koht. tiedonanto 2022). Kaukonen (1960: 54) toteaa, että Eurasta on löytynyt yksi viikinkiaikainen neula, josta hänen artikkelissaan on myös kuva. Lisäksi Kaukonen (mt. 54) huomauttaa, että varhaisimmat kinnasneulat tunnetaan jo roomalaiselta rautakaudelta, esimerkkinä hän antaa Maarian Kärsämäestä löydetyn neulan. Kyseessä lienee sama neula, jonka Salo (1968: 39) ja Moisio (2016: 165) mainitsevat kuparista valmistettuna ompeluneulana.

Varhaisimmat tekstiilijäänökset Suomen alueella ovat löytyneet roomalaisaikaisista ruumishautoista (1–400 jaa.). Vanhimmat löydöt ovat pääasiassa lampaanvillaa, sillä se säilyy kasvikuittuja paremmin Suomen maaperässä. Eniten tekstiilijäänteitä on kuitenkin myöhäisrautakaudelta 1000-luvun jälkeen, erityisesti ristiretkiajan ruumiskalmistoista. Vainajat on haudattu näihin kalmistoihin vaatteissa, joihin oli ommeltu pronssispiraaleja tai joihin kuului pronssisia koruja. (Riikonen 2003: 7; Kirjavainen & Riikonen 2005: 30; Vajanto 2014: 25 table 2.) Pronssia löytyy erityisesti esiliinoiksi tai hameiksi tulkittujen tekstiilinjäänteiden yhteydestä sekä hartioiden ja rintakehän seudulta, jossa pronssiset soljet ovat kiinnittäneet vaatekappaleita toisiinsa. Pronssin sisältämät kupari-suolat säilyttävät tekstiilejä Suomen happamassa maaperässä (Riikonen 2003: 8; Kirjavainen & Riikonen 2005: 30). Ristiretkiajan (n. 1000–1200/1300 jaa.) haudoissa on säilynyt niin kudotun⁵ kankaan jäänteitä

⁵ Verbi *kutoa* lasketaan omaperäiseen uralilaiseen sanastoon, ja sen merkitykset ovat 'valmistaa kangasta, neuletta tai verkkoa' (SSA s.v. *kutoa*). Kantakielen puhuma-aikaan ei vielä valmistettu vaatteita tai muita asusteita kankaasta, joten alkuperäinen merkitys lienee 'valmistaa (esim. kala)verkkoa'. Myöhemmin verbin merkitys on laajentunut merkitsemään kankaan ja neuleen valmistamista.

kuin neulakinnastekniikalla valmistettujen vaatteiden osia; tätä aiemmilta esihistorian aikakausilta ei ole tiedossa neulakinnastekniikalla tehtyjä tekstiilejä (Lehtosalo-Hilander 2022 henk. koht. tiedonanto).

Neulakinnastekniikalla valmistettuja tekstiilejä tunnetaan arkeologisesta aineistosta myös keskiajan jälkeen. Muun muassa Oulusta on löytynyt 1700-luvulle ajoitettuja neulakinnastekniikalla valmistettuja tekstiilejä, jotka ovat olleet sukkia tai mahdollisesti käsineitä ja päähineitä (Lipkin 2011: 54). Neulakinnastekniikka on säilynyt kansanomaisena käsityötekniikkana käytössä 1900-luvun puoliväliin asti (Vajanto 2014: 22; Hämäri 2011: 14 ja lähteet näissä). Puikoilla neulominen kuitenkin syrjäytti neulakinnastekniikan niin, että jälkimmäinen uhkasi hävitä kokonaan (Hämäri 2011: 5). 2000-luvun alusta lähtien neulakinnastekniikan osaksi on langennut valtava suosio erityisesti muinaispukeutumista harrastavien keskuudessa (Hämäri 2011: 78; Pasanen 2015: 9).

Eloperäinen materiaali säilyy huonosti Suomen happamassa maaperässä, minkä takia tekstiilijäänteet samoin kuin luiset ja puiset kinnasneulat ovat fragmentaarisia ja vähäisiä (Riikonen 2003: 8). Lisäksi ennen 1000-lukua Suomessa pääasiallisena hautustapana oli polttohautaus, minkä seurauksena fragmentaarisia tekstiilijäännöksiä on säilynyt vain muutamasta kalmistokohteesta joidenkin metallisten koru- ja nappilöytöjen yhteydessä. Ruumishautaus yleistyi vasta ristiretkiajalla. (Riikonen 2003: 7.) Kuten mainittu, joitakin käsityövälineitä on säilynyt ristiretkiaikaa varhaisemmaltakin rautakaudelta: muun muassa Maarian Kärsämäen kalmistosta Turusta ja Aittamäen kalmistosta Liedosta on löytynyt metallisia neuloja (Salo 1968: 39; Moisio 2016: 165).

3.2 Neulontapuikot

Puikoilla neulominen saapui nykytiedon mukaan Eurooppaan keskiajalla (Thirsk 2003: 562). Viroonkin se on arkeologisten löytöjen mukaan saapunut jo keskiajalla (Peets 1987: 114–115 taulukko 1; Rammo 2015: 125) mutta Suomeen vasta 1600-luvulla (Talve 1990: 179), sillä keskiaikaisia, saati esihistoriallisia neulontapuikkoja ei Suomen arkeologisista

löydöistä tunneta. Puikoilla neulominen yleistyi nopeasti, mihin syynä on pidetty yhdellä neulalla neulomisen hitautta ja monimutkaisuutta verrattuna puikoilla neulomiseen (Hämäri 2011: 15; Martikainen 2015b: 3). Muita syitä voivat olla myös se, että suljettua neuletta on luontevampaa neuloa puikoilla, ja se, että neuloksesta tulee pehmeämpää. Puikoilla neulottua neulosta on lisäksi helpompi purkaa, jolloin langan voi kierrättää uuteen käyttöön.⁶

Puikoilla neulomista on arkeologisesti tutkittu Suomessa vähän. Vaikka puikkoja on voinut löytyä arkeologisilla kaivauksilla, niistä ei juuri ole tehty julkaisuja. Poikkeuksena voidaan pitää esimerkiksi Sanna Lipkinin (2011: 51–56) artikkelia Oulussa tehdyissä historiallisen ajan kaupunkikaivauksissa löytyneistä sukista, joita on neulottu puikoilla ja jotka ajoittuvat 1700-luvulle.

4. Sanat: *neula* ja *neuloa*

Huolimatta siitä, että varhaisimmat neulakinnastekniikalla valmistetut tekstiilijäänteet ovat vasta ristiretkiajalta, neuloksen valmistamiseen liittyvää sanastoa suomen kielessä näyttää olleen jo ennen neulakinnastekniikan ”arkeologista kukoistuskautta”. Näiden sanojen etymologian ja semantiikan tutkimustulokset voivat olla kiinnostavia myös arkeologeille, kun mietitään käsityötekniikan alkuperää ja ikää suomen kielen puhujien asuttamilla alueilla.

Neula on kantagermaaninen laina suomen kielessä. Sen lähtömuoto kantagermaanissa on **nēþla* ja merkitys sama kuin suomessa, siis ’neula’. Rinnastus on tehty ensimmäisen kerran jo 1600-luvulla. Sana löytyy samanmerkityksisenä myös monista lähisukukielistä, esim. karjalan *niekla*, vepsän *úegl* ja viron *nōel*. (Hofstra 1985: 299; SSA s.v. *neula*; LÄGLOS s.v. *neula*; Häkkinen 2004 s.v. *neula*). Verbi *neuloa* on johdos substantiivista *neula*.

⁶ Kiitän artikkelin anonyymia arvioijaa näistä huomioista.

Kaisa Häkkisen (2004 s.v. *neula*) mukaan *neula* on ”[t]eräväpäisen ompeluvälineen lisäksi – – vanhastaan merkinnyt mm. puikkoa tai varrasta, ja tämän pohjalta verbiä *neuloa* käytetään myös – – langasta tehtyjen sukkiin tai kintaiden valmistamisen merkityksessä”. On selvää, että substantiivi *neula* on voinut tarkoittaa myös puikkoa ja että verbin *neuloa* merkitys on ”vanhastaan” ollut ’langan neulominen puikoilla’, mutta tämä ei kuitenkaan tarkoita, että ’puikko’ ja ’langan neulominen puikoilla’ olisivat olleet sanojen *neula* ja *neuloa* alkuperäiset merkitykset. On myös huomattava, että verbiä *neuloa* on käytetty myös merkityksessä ’ommella neulalla ja langalla’ (SMSA s.v. *neuloa*; Luutonen 1997: 76).

Kuten olen edellä todennut ja kuten Häkkinen (2004 s.v. *neula*) itsekin huomauttaa, *neula* on kantagermaaninen lainasana. Se tarkoittaa sitä, että *neula* ja siihen viittaava sana *neula* on tunnettu jo varhaisella rautakaudella yli 2000 vuotta sitten, sillä kantagermaania puhuttiin muutamia vuosisataa ennen ajanlaskun alkua (esim. Schalin 2018: 69 table 4). Koska puikoilla neulominen on rantautunut Suomen alueelle vasta 1600-luvulla, eivätkä puikot ole muuallakaan Euroopassa olleet tunnettuja ennen keskiaikaa, Häkkisen ”vanhastaan” voi tarkoittaa aikaisintaan keskiajan loppupuolta. Mikä siis on *neulan* ’puikkoa’ edeltävä merkitys?

5. Semanttisesta kehityksestä

Seuraavaksi pohdin sanan *neula* semanttista kehitystä. Esiroomalaisella rautakaudella, kantagermaanin puhumakaudella keskikantasuomea puhuneet ihmiset ovat mahdollisesti tutustuneet innovaatioon, jonka seurauksena kieleen on tarvittu uusi sana, *neula*. Samoihin aikoihin keskikantasuomen puhujat ovat tutustuneet myös muihin innovaatioihin, joihin *neula* liittyi. Suomen kantagermaanisessa lainasanakerrostmassa tunnetaan muun muassa sanat *kangas*, *lanka*, *liina*, *paita*, *sukka* ja *vantus* (Hofstra 1985: 298–300; LÄGLOS s.v. *kangas*, *lanka*, *liina*, *paita*, *sukka*, *vantus*); SES s.v. *kangas*, *lanka*, *liina*, *paita*, *vannus*).

Tuolloin *neulalla* tarkoitettiin joko välinettä, jolla valmistettiin neulosta neulakinnastekniikalla tai mahdollisesti myös välinettä, jolla kangaspaloja ommeltiin yhteen, koska verbi *neuloa* on viitannut myös ompelemiseen neulalla ja langalla. On todennäköistä, että myös verbijohdos *neuloa* on alun perin tarkoittanut sekä neuloksen valmistamista neulakinnastekniikalla että kangaspalojen yhteen kiinnittämistä. Suomen murteiden sana-arkistosta⁷ verbille *neuloa* löytyy merkitykset 'ommella neulalla ja langalla' ja 'valmistaa neulosta kinnasneulalla' (SMSA s.v. *neuloa*).⁸ Murrearkistosta löytyy myös tieto, että neulakinnas- ja ompeluneulat ovat olleet hyvin samanlaisia (SMSA s.v. *neuloa*, Keltto: ks. edempänä). Kangaspalojen yhteen kiinnittämistä voitiin kenties nimittää myös verbillä *ommella*, mutta kyseisen sanan alkuperä on tuntematon (Häkkinen 2004 s.v. *ommella*). Sana tunnetaan kuitenkin useista itämerensuomalaisista kielistä, minkä lisäksi sille on ehdotettu vastinetta saamestakin (esim. pohjoissaamen *oppal'*naskali' < kantasaamen **ompe*) (Lehtiranta 2001 s.v. *ompe*; SES s.v. *ommella*; Álgu s.v. *oppal*). Niinpä sana on voinut olla käytössä samaan aikaan kuin *neula* on lainattu kantagermaanista. Saamen sanan merkityksen perusteella *ommella* olisi voinut alun perin liittyä nahan ompelemiseen, jolloin se voisi olla jopa vanhempi sana kuin kantagermaaninen *neula*. Toisaalta *ommella*-sanan levinneisyys on *Itämerensuomalaisen kielikartaston* mukaan ollut itämurteiden alueella on käytetty sanaa *neuloa* 'kiinnittää kangaspaloja toisiinsa', ja näiden sanojen nykymerkitykset ovat tietoisien kielenohjailun tulosta (ALFE 3 s.v. *ommella*).

⁷ On huomattava, että Suomen murteiden aineisto on kerätty aikana, jolloin neulakinnastekniikan taitaminen oli jo pitkälti unohtunut. Monessa arkiston sanalipussakin mainitaan esimerkiksi, että "vanttuuta jotkut vanhat osaavat 'kutoa' jonkinlaisella messinkisellä neulalla" (SMSA s.v. *neula*, Kestilä) ja "Kinnas neulala tehdään neulakintaita. Jota taitoo harva osaa enää." (SMSA s.v. *neuloa*, Joroinen).

⁸ Kolmas SMSA:sta löytyvä merkitys verbille on 'valmistaa neulosta puikoilla' (SMSA s.v. *neuloa*).

On myös mahdollista, että *äimä* 'iso särmikäs ja litteäkärkinen neula, joka sopii esimerkiksi nahan ompeluun' ja joka on rekonstruoitu kantauraliin (SSA s.v. *äimä*; Häkkinen 2005 s.v. *äimä*), on voinut siirtyä nahan ompeluvälinettä merkitsevästä substantiivista merkitsemään myös välinettä, jolla tekstiilipaloja kiinnitettiin yhteen. Myöhemmin *äimä* on 'nahan ompeluvälineen' lisäksi merkinnyt mm. 'parsinneulaa'. Tekniikkana nahan ja kankaan ompelu ovat sikäli samanlaisia, että siinä vedetään lankaa (tai vastaavaa materiaalia, esimerkiksi jänesteistä valmistettua nyöriä) terävän ja melko ohuen välineen avulla kahden kiinnitettävän kappaleen läpi.

On pohdittava, että *neula* ja *neuloa* eivät ehkä alun perin liity lainkaan neulakinnastekniikkaan, vaan ne ovat viitanneet kangaspalojen kiinnittämiseen tai kuviodien kirjailemiseen⁹ neulan ja langan avulla. Tällaista näkemystä tukevat Suomen arkeologiset löydöt, joista neulakinnastekniikalla valmistettuja tekstiilejä tunnetaan varmasti vasta noin vuodesta 1000 lähtien. Neuloja tunnetaan jo ainakin roomalaiselta rautakaudelta (Moisio 2016: 165), ja Kaukonen (1960: 54) tulkitsee Maarian Kärsämäestä löytyneen neulan kinnasneulaksi. Moisio (2016: 165) on todennut Maarian Kärsämäen neulan hyvin samanlaiseksi kuin Liedon Aittamäestä löydetty rautaneulat. Kyseiset neulat ovat hyvin lyhyitä, pitempikin vain parin sentin pituinen, ja siten ne vastaavat pituudeltaan nykyistä käsitystämme ompeluneuloista. Myös neulakinnastekniikkaa voi kuitenkin tehdä varsin lyhyelläkin neulalla: "kinnasneula ol', ihan ihan sellane niijko neula ol niijko ompeluneula" (SMSA s.v. *neula*, Keltto).

Neulakinnasneuloja on voitu valmistaa metallistakin (esim. Kaukonen 1960: 53; SMSA s.v. *neula*, Kestilä: "vanttuuta jotkut vanhat osaaavat 'kutoa' jonkinlaisella messinkisellä neulalla – –"), ja metalli voikin olla neulan alkuperäinen valmistusmateriaali: Kantagermaanista on lainattu monia metalleihin ja metallintyöstöön liittyviä sanoja, esimerkiksi

⁹ 'Kirjaileminen' on verbin *neuloa* päämerkitys vanhimmassa kirjakielessä (VKS s.v. *neuloa*). Kirjailemisesta ei tosin tietääkseni ole roomalaisaikaisia arkeologisia todisteita, joten kyseessä voi olla esimerkiksi keskiajalla kehittynyt merkitys verbille *neuloa*.

rauta (← **raudan-*) (SES s.v. *rauta*; LAGLÖS s.v. *rauta*). Tämän merkittävän innovaation mukana on opittu tuntemaan ja käyttämään metallisia neuvoja, ja ehkä valmistamaankin sellaisia. Voi olla mahdollista, että *neula* on alun perin viitannut metalliseen ja *äimä* orgaanisesta aineesta valmistettuun ompeluvälineeseen. Tällöin merkitysero ei ollutkaan siinä, mitä materiaalia välineellä työstettiin, vaan siinä, mitä materiaalia itse väline oli. Käytännössä voi kuitenkin olla, että ainakin aluksi luisia ja puisia äimiä käytettiin nahan ompelemiseen, kuten oli totuttu, ja metallinen neula oli kankaiden ompelua varten.¹⁰

Jos ajatellaan, että neulakinnastekniikkaa ei ole tunnettu vuotta 1000 aiemmin, *neula* ja *neuloa* alkavat viitata neulakinnastekniikkaan vasta ristiretkiajalla. Jos Kaukosen (1960: 54) tulkintaa kinnasneuloista roomalaisella rautakaudella pidetään kuitenkin luotettavana, mitä se nähdäkseni on, ovat *neula* ja *neuloa* voineet viitata neulakintaisiin jo silloin, kun *neula* lainattiin suomen kieleen.

On muutenkin hyvin todennäköistä, että neulakinnastekniikka tunnettiin jo paljon ristiretkiaikaa ennen – ovathan maailman vanhimmat neulakinnaslöydöt Pohjois-Euroopasta. Kuten tiedettyä Suomen happamassa maaperässä ei orgaaninen aines, kuten tekstiilit ja luiset tai puiset tekstiilien valmistusvälineet, säily kovin hyvin. Ristiretkiajan tekstiilien säilymistä edesauttaa huomattavan paljon vaatteiden pronssikoristelut, sillä pronssi suojaa tekstiilejä hajoamiselta. Toinen erittäin merkittävä syy sille, miksi vanhemman rautakauden tekstiilejä tunnetaan niin vähän, on polttohaudaus keskeisenä haudautapana koko rautakauden ennen ristiretkiaikaa.

Nähdäkseni kaikki yllä mainitut skenaariot ovat mahdollisia, mutta realistisimpana pidän sitä, että neulakinnastekniikka on rantautunut kantasuomen puhujien asuma-alueille samoihin aikoihin kuin sana *neula* on lainattu kantagermaanista. Neula on ollut metallista valmistettu, ja *neu-*

¹⁰ Kiitän anonymia arvioijaa ajatusteni johdattamisesta tässä kappaleessa käsittelemääni suuntaan.

lan alkuperäiseen merkitykseen on kuulunut 'väline, jolla neulosta valmistetaan neulakinnastekniikalla'. Myös muita merkityksiä, kuten 'väline, jolla kangaspaloja on kiinnitetty yhteen', on voinut kuulua sanan merkityskenttään. Tällaisia merkityksiä tukee myös monet muut kantagermaanista lainatut sanat, kuten aiemmin mainitut *kangas*, *sukka* ja *vantus*.

Verbi *neuloa* on laajentunut merkitsemään puikoilla neulomista aikaisintaan 1600-luvulla, jolloin kyseinen tekniikka nykytiedon mukaan tuli Suomeen. Todennäköisesti neulontapuikkoja on alun perin kutsuttu *neuloiksi*¹¹, mutta kun sanan *neula* merkitys puikkona ja vartaana on hämärtynyt merkityksen 'ompeluneula' tieltä, käyttöön on otettu muita sanoja. Suomen murteiden sana-arkiston mukaan käytössä ovat olleet ainakin *tikku* ja *varras* neulontavälineen kuvaajina (SMSA s.v. *sukkapuikko*, *sukkatikku*, *sukkavarras*). Joissain murrearkiston sanalipuissa kommentoidaan myös *puikko*-sanan ikää: "Kudottiin villatöitä vartailla. Ei puhuttu puikoista mitään." (SMSA s.v. *sukkavarras*, Lempäälä) ja "Sukkatikut oli melkein yksinomainen nimitys. Sukkavartaistakin joku puhui. Sukkapuikko nimitys tuli käyttöön vasta kansakoulun mukana." (SMSA s.v. *sukkatikku*, Mäntsälä). Monin paikoin *puikko* neulontavälineen nimityksenä lienee siis melko nuori; toisaalta sana *neula* neulontapuikon merkityksessä on niin vanha, ettei sitä tapaa murreaineistossa kovin laajasti.

Miksi *neuloa* sitten on jäänyt puikoilla (tai tikuilla tai vartailla) neulomisen teosnaksiksi? Ensinnäkin on huomattava, että suomen länsimurteissa puikoilla neulomisesta on puhuttu verbillä *kutoa*¹², mutta itämurteissa on käytetty verbiä *neuloa* (esim. ALFE 3 s.v. *neuloa*). Näyttää siltä, että Länsi-Suomen alueilla neuloksen valmistaminen puikoilla on rinnastunut kankaan kutomiseen, itäsuomalaisilla alueilla taas neuloksen

¹¹ Kannattaa huomata, että esim. englannissa sana *needle* tarkoittaa sekä puikkoa että neulaa, ruotsissa taas neulaa merkitsee sana *nål* ja puikkoa *sticka*. Voisiko suomen *puikko*, *tikku* tai *varras* 'neulontapuikko' olla käännöslaina ruotsista?

¹² Itse turkulaisena olen viime aikoihin asti käyttänyt verbiä *kutoa* 'neuloa puikoilla'. Vasta aivan viime vuosina olen kiinnostunut käsitöistä siinä määrin, että olen kokenut tarpeelliseksi erottaa kankaan kutomisen puikoilla kutomisesta ja siitä syystä ottaa käyttöön verbin *neuloa* 'valmistaa neulosta puikoilla'.

valmistamiseen kinnastekniikalla. Ero saattaa johtua siitä, että kinnastekniikka alkoi läntisessä Suomessa unohtua ja *neuloa* siirtyi tarkoittamaan yksinomaan kangaspalojen kiinnittämistä, jolloin neuloksen valmistaminen puikoilla muistutti enemmän kutomista kuin neulomista. Itäisillä alueilla puolestaan neulakinnastekniikka oli edelleen voimissaan, ja puikoilla tekeminen muistutti sitä varsin paljon, minkä takia teonsana lainattiin neulakinnastekniikasta puikoilla tekemiseen (ks. m. ALFE 3 s.v. *neuloa*). Nykyiseen yleiskieleen on kielenohjailulla pyritty vakiinnuttamaan sellainen ero, että *kutoa* tarkoittaa 'kankaan valmistamista kangaspuilla' ja *neuloa* 'neuloksen valmistamista puikoilla'; *Kielitoimiston sanakirja* (s.v. *kutoa*) tosin hyväksyy *kutomiselle* myös merkityksen 'valmistaa neulosta puikoilla'.

Neulakinnastekniikka on jäänyt varsin vähälle huomiolle Suomen arkeologisessa tutkimuksessa lukuun ottamatta ristiretkiajan hautatekstiilien tutkimusta ja muutamaa aiheesta tehtyä gradua ja artikkelia. Tutkimuksista puuttuu käytännössä kokonaan tekovälineen, neulan, tutkimukset. Kun nyt kielitieteen avulla voidaan pitää mahdollisena, että neulakinnastekniikka on todennäköisesti tunnettu jo roomalaisajalla ja sitä aiemminkin, ristiretkiaikaa vanhempia muinaisjäännöskohteita pitäisi tutkia sillä silmällä, että mahdollisesti sieltä voisi löytyä myös neulakinnastekniikkaan liittyvää materiaalia. Arkistoaineistojen läpikäynti voi olla myös hedelmällistä: Moisio (2016: 165) oli Maarian Kärsämäen aineiston osteologisen analyysin yhteydessä löytänyt kaksi ompeluneulaa. Keskiaikaisia kinnasneuloja puolestaan tunnetaan runsaasti, mutta niitä ei ole tutkittu. Esimerkiksi niiden typologinen tutkimus ja vertailu etnologiseen aineistoon voisi kertoa neuloksen valmistamisen eri tavoista ja muutoksista.

6. Uusi verbi neulakinnastekniikan tekemiselle

Vasta neulakinnastekniikan uuden suosion myötä 2000-luvulla on tullut tarpeen saada kätevä verbi kuvaamaan neuloksen valmistamista neulakinnastekniikalla. Itse olen kutsunut tekniikkaa epävirallisesti verbillä

neulata, jolloin asiasta tietämätönkin osaa tiedustella, mitä neulaaminen on, eikä automaattisesti oletta, että käytän välineenä puikkoja.

Hämäri (2011: 12) kuitenkin huomauttaa, että verbi *neulata* ei ole sopiva kuvaamaan yhdellä neulalla valmistettavan neuloksen tekemistä, sillä sama verbi merkitsee myös 'kiinnittää kangaskappale nuppineulalla' (ks. myös *Kielitoimiston sanakirja* s.v. *neulata*) ja 'kiinnittää hyönteisiä neulalla alustaan'. Hän on päättänyt käyttämään alkuperäistä verbiä *neuloa* puhuessaan neulakinnastekniikan tekemisestä.

Huolimatta siitä, että Hämäri ei pidä hyvänä käyttää verbiä *neulata* viittaamaan neulakintaiden valmistukseen, puoltaa se mielestäni paikkaansa yhdellä neulalla valmistettavan neuloksen tekemisen merkityksessä. Hyönteisten kiinnittäminen neulalla kuuluu aivan eri merkityskategoriaan, minkä takia sitä tarkoittava verbi *neulata* tuskin voi käsitöitä koskevassa keskustelussa sekoittua verbiin *neulata* 'tehdä neulakinnastekniikkaa'. Myös *neulata* 'kiinnittää kangaskappaleita nuppineuloilla' on merkitykseltään niin kaukana verbin 'tehdä neulakinnastekniikkaa' merkityksestä, että tässäkään ei tule ymmärtämisongelmia. Tuskinpa kukaan kuvittelee kenenkään harrastavan kankaiden kiinnittämistä toisiinsa kuullessaan jonkun harrastavan neulaamista! Tällaisessa tapauksessa todennäköisesti puhuttaisiin ompelemisesta harrastuksena, mihin voi yhtenä työvaiheena kuulua nuppineulojen kiinnittäminen.¹³ Sanan semanttinen kuormitus on siis varsin vähäinen, ja siksi se sopii hyvin neuloksen valmistamiseen neulakinnastekniikalla.

Neuloksen tekemisestä puikoilla ja yhdellä neulalla puhutaan samanlaisissa yhteyksissä, tai asiaa sen enempää tuntevat kuvittelevat neulomisen aina tarkoittavan puikoilla neulomista (moni ei välttämättä ole kuullutkaan neulakinnastekniikasta). Siten arkipäiväisessä keskustelussa on syytä pystyä erottamaan nämä kaksi eri tapaa valmistaa neulosta. Kun

¹³ Suomen murteiden sana-arkistossa verbi *neulata* esiintyy yhdessä ainokaisessa lapussa, jossa sillä on merkitys '(käärmeestä) pistää'. Tieto on peräisin Viron Inkeristä. (SMSA s.v. *neulata*).

verbi *neuloa* on jo aikoja sitten vakiintunut merkitsemään puikoilla neulomista, sitä ei enää voine siirtää takaisin alkuperäiseen yhdellä neulalla tekemisen merkitykseensä.

Ehdotan siis, että neulakinnastekniikkaa harrastavat rupeaisivat käyttämään tekemisestään verbiä *neulata* erotuksena verbistä *neuloa* 'valmistaa neulosta puikoilla'. Samaten voisi puhua *neulaamistekniikasta* *neulakinnastekniikan* sijaan, jolloin tekniikasta ei ensimmäisenä tule mieleen, että kyseessä on kintaiden valmistamisen tekniikka, vaan yhtä hyvin tekniikalla valmistuvat vaikkapa sukat, villapaidat, pipot ja kukkarot.

Näiden ajatusten myötä toivotan Jannelle iloista syntymäpäivää ja totean, että olen **neulannut** hänelle synttärilahjaksi neulakintaat (kuva 4).

Kuva 4. Janne Saarikiven syntymäpäivää varten valmistumassa olevat neulakintaat. Kuva: Minerva Piha

Lähteet

- ALFE 3 = Tuomi, Tuomo (päätoim.) & Rjagojev, Vladimir (vast. toim.)
2010: *Atlas Linguarum Fennicarum. Itämerensuomalainen kieli-
kartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1295,
Tiede ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 159.
Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Álgu. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta*. Kotimaisten kielten kes-
kus. Saatavilla <https://kaino.kotus.fi/algu/> (luettu 22.12.2022).
- Bender Jørgensen, Lise 2003: Europe. – David Jenkins (toim.), *The
Cambridge history of Western textiles* I. Cambridge: Cambridge
University Press. 52–70.
- Hofstra, Tette 1985: *Ostseefinnisch und germanisch. Frühe Lehnbezie-
hungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit
1961*. Groningen: Drukkerij van Denderen B.V.
- Häkkinen, Kaisa 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Helsinki:
WSOY. 3. painos.
- Hämäri, Laura 2011: *Kinnasneulatekniikan muutos perinne käsityöstä
muoti-ilmiöksi*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Kaukonen, Toini-Inkeri 1960: Kinnasompelun levinneisyys ja työtavat
Suomessa. *Suomen museo* LXVII, 44–73.
- Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa
<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> (luettu 18.8.2022; päivi-
tetty 11.11.2021).
- Kirjavainen, Heini 2003: Keski-aikeiset tekstiilityöväline löydöt. Käsityön
jälkiä Åbo Akademin tontilta. – Liisa Seppänen (toim.), *Kaupun-
kia pintaa syvemmältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*.
Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. Turku: TS-Yhtymä –
Suomen keskiajan arkeologian seura. 267–280.
- Kirjavainen, Heini & Riihonen, Jaana 2005: Tekstiilien valmistuksesta
Turussa myöhäisrautakaudella ja keskiajalla. *Muinaistutkija*
3/2005: 30–44.

- Koskennurmi-Sivonen, Ritva 2009: *Neulonnan perusteet*. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen työpapereita 3. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lehtiranta, Juhani 2001: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 2. painos.
- Lipkin, Sanna 2011: Sukkasillaan, jalat lämpiminä hautaan. *Muinaistutkija* 3/2011: 49–59.
- Luutonen, Marketta 1997: *Kansaomainen tuote merkityksenkantajana. Tutkimus suomalaisesta villapaidasta*. Artefakta 3. Helsinki: Akaatiimi.
- LÄGLOS = Kylstra, A.D. & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo (toim.), *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in des ostseefinnischen sprachen* I, II, III, 1991, 1996, 2012. Amsterdam - Atlanta - New York: Rodopi.
- Martikainen, Hanna 2015a: *Åbo akademins tontin neulakinnastekniikalla valmistetut tekstiilit. Kokeellinen näkökulma*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Martikainen, Hanna 2015b: Neulakinnastekniikalla valmistettu tekstiili keskiajan Turusta. Åbo akademins tontin löydön TMM 21816: TE2028 tutkiminen kokeellisen arkeologian menetimin. *Muinaistutkija* 4/2015: 2–21.
- Moisio, Jussi 2016: Like a needle in a bonestack: Osteological analysis of the Early Roman Period cremation graves from the Aittämäki cemetery in Lieto, south-western Finland. *Fennoscandia archaeologica* XXXIII: 157–169.
- Pasanen, Mervi 2015: *Yhdellä neulalla. Neulakinnastekniikka tutuksi*. Helsinki: Moreeni.
- Peets, Jüri 1987: Totenhandschuhe im Bestattungsbrauch der Esten und anderer Ostseefinnen. *Fennoscandia Archaeologica* IV: 105–116.

- Piha, Minerva 2020a: *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa. Kie-
litiiteellis-arkeologinen näkökulma*. Annales universitatis Turku-
ensis 498. Turku: Turun yliopisto.
- Piha, Minerva 2020b: Archaeological and lexical perspectives on indige-
nous South Saami religion. Tiina Äikäs & Sanna Lipkin (toim.),
*Entangled beliefs and rituals: Religion in Finland and Sápmi from
Stone Age to Contemporary Times*. Monographs of the Archaeo-
logical Society of Finland 8. Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
110–157.
- Rammo, Riina 2015: *Tekstiileiuid Tartu keskaegsetest jäätmekastidest:
tehnoloogia, kaubandus ja tarbimine. Textile finds from medieval
cesspits in Tartu: technology, trade and consumption*. Disserta-
tiones archaeologiae universitatis Tartuensis 4. Tartto: Tartu üli-
kool kirjastus.
- Riikonen, Jaana 2003: Arkeologiset tekstiililöydöt. Tutkimusta ja tulkin-
taa. Helena Luoma (toim.), *Sinihameet – kultavyöt. Suomalaisia
muinaispukuja*. Tampere: Pirkanmaan käsi- ja taideteollisuus. 6–
35.
- Saarikivi, Janne & Lavento, Mika 2012: Linguistics and archaeology: A
critical view of an interdisciplinary approach with reference to the
prehistory of Northern Scandinavia. – Charlotte Damm & Janne
Saarikivi (toim.), *Networks, interaction and emerging identities in
Fennoscandia and beyond: Papers from the conference held in
Tromsø, Norway, October 13–16, 2009*. Suomalais-Ugrilaisen
Seuran Toimituksia 265. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
177–216.
- Salo, Unto 1968: *Die frühromische Zeit in Finnland*. Suomen muinais-
muistoyhdistyksen aikakauskirja 67. Helsinki: Suomen muinais-
muistoyhdistys.
- Schalin, Johan 2018: *Preliterary Scandinavian sound change viewed
from the east. Umlaut remodelled and language contact revisited*.
Nordica Helsingensia 54. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- SES = *Suomen etymologinen sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 72. Saatavilla <https://kaino.kotus.fi/suomenety-mologinensanakirja/> (luettu 22.12.2022, päivitetty 7.12.2022).
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.) 1992–2005: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3 1992, 1995, 2000. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Talve, Ilmar 1990: *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 514. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 3. painos.
- Thirsk, Joan 2003: Knitting and knitwear c. 1500–1780. – David Jenkins (toim.), *The Cambridge history of Western textiles* I. Cambridge: Cambridge University Press. 562–584.
- Vajanto, Krista 2003: *Euran emännän neulakintaat. Tutkielma Luistarin haudan 56 neulakinnasfragmenteista*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Vajanto, Krista 2014: Nålbinding in prehistoric burial. Reinterpreting Finnish 11th–14th-century AD textile fragments. – Janne Ikkäheimo, Anna-Kaisa Salmi & Tiina Äikäs (toim.), *Sounds like theory. XII Nordic Theoretical Archaeology Group meeting in Oulu 25.–28.4.2012*. Monographs of the Archaeological Society of Finland 2. Helsinki: Suomen arkeologinen seura. 21–33.
- Vajanto, Krista 2016: *Dyes and Dyeing methods in Late Iron Age Finland*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Saatavilla <https://kaino.kotus.fi/vks/> (luettu 23.12.2022, päivitetty 25.11.2022).

*Sorsa ja sotka. Äännesuhteita sukelluksissa*¹

1. Itämerensuomen *sorsa* ja *sotka*

Uralilaisten kielten yhteissanastoon on rekonstruoitu useita yksittäisten lintulajien tai -sukujen nimiä, esim. **kočka* 'kotka', **lunta* 'hanhi', **püjə* 'pyy'. Yleistermiä 'lintu' sen sijaan ei vaikuta olevan mahdollista rekonstruoida. Suoria vastineita ei löydy myöskään millekään hivenen tarkemmalle yleistermille kuten 'petolintu', 'laululintu', 'kanalintu', 'sorsalintu'. Tästä lähtökohdasta on mielenkiintoista tarkastella suomen sanaa *sorsa*, joka viittaa jo itsessään lähes kokonaiseen lintuheimoon (*Anatidae*). Useilla sorsalajeilla on nykysuomessa omat erityiset nimensä, mm. *alli*, *haahka*, *haapana*, *tavi*, mutta aiemmin myös lähes kaikkia näistä on, jo vanhan kirjasuomen tietojen mukaan, toisinaan nimitetty erilaisiksi *sorsiksi* (K. Häkkinen 2004: 284–297); selvä poikkeus on ainoastaan heimonsa suurikokoisin suku *joutsenet*. Levikiltään *sorsa* näyttäisi palautuvan kantasuomen Suomenlahden murteeseen: vastineet tunnetaan kaikista muista itämerensuomalaisista kielistä paitsi liivistä ja etelävirosta (SSA s.v. *sorsa*). Kaukaisempaa alkuperää ei tunneta. Äänneellisesti sanue jakautuu lisäksi kahteen varianttiin: virossa, osin vatjassa ja suomen läntisimmissä murteissa edustuu pitkävokaalinen asu **soorsa* > sm. *suorsa*, viro *soorsk*, vatja *soorsa* ~ *soorzas*; hämäläismurteista ja suomen kirjakielestä inkeroiseen, jälleen vatjaan ja vepsään asti taas lyhytvokaalinen **sorsa*. Tämä saattaa jo vihjata laina-alkuperästä. Samaa osoittaa konsonanttiyhtymä **rs*, tyyppiä likvida + sibilantti, joka

¹ Kiitän artikkelia parantaneista kommentteista anonyymiä vertaisarvioijaa sekä Petri Kalliota ja Niklas Metsärantaa.

ei esiinny itämerensuomen uralilaisessa perintösanastossa tai kanta-uralissa ylipäänsä (Bakró-Nagy 1992: 86–89)². Tunnettuja lainasanoja, uudempia tai vanhempia, ovat sen sijaan mm. *kyrsä*, *palsa*, *porsas*, *telo*, *varsa*, *verso*, samoin *h* < **š* -tapaukset kuten *herhiläinen*, *tarha* (ks. SSA s.v.).

Toisaalta myös toinen sana esiintyy useammankin sorsalintulajin nimessä: *sotka*, nykysuomessa erään heimon suvun nimi (*Aythya*), mutta sukukielissä se laajalti esiintyy ja on 1920-luvulle asti suomen kirjakiellessäkin esiintynyt (K. Häkkinen 2004: 239) merkitsemässä ’telkkää’, *Bucephala clangula*. Paitsi merkitykseltään, *sorsa* ja *sotka* ovat muodoltaankin toisiaan mielenkiintoisen lähellä. Minkäänlainen yksi yhteen -rinnastus näiden kahden sanueen välillä ei näytä mahdolliselta, mutta nähdäkseni äänne- ja muoto-opillinen analyysi pystyy tilannetta selventämään. Seuraavassa sukellamme siis tarkastelemaan näitä sanueita ja muutamia niissä vastaan tulevia poikkeusilmiöitä, joista useammankin uskon voivani selittää sittenkin säännöllisiksi tai muutoin odotuksenmuokaisiksi.

2. *Sotkan* etymologia ja äännehistoria

Sotkan taustaa tarkastellessa on ensimmäisenä syytä pohtia hetki sanueen alkumerkitystä, vastineet kun merkitsevät useampiakin lintulajeja. Laajimmin edustuu silti merkitys ’telkkä’ (itämerensuomi, saame, mansi, hanti). Etäsukukielistä on kirjattu merkitykseksi myös vielä muita vesilintuja: ’koskelo’, *Mergus* (ainakin mari, permi) tai jo eri heimoon

² Sammallahden (1988: 492) esittämä **sorsí* ’vaaksa’ ei ole kantavartalo, vaan johdos lyhyemmästä vartalosta **sorə* ’sormi’ (Zhivlov 2014: 141). Sanan oikeammaksi rekonstruktioksi voisi myös epäillä asua **sorə-ksə* ’pari sormia’, ”sormekset”, muodostettuna Salmisen (2014: 296–297) esittämällä resiprookkisella **-ksə*-johtimella.

kuuluva 'kuikka', *Gavia arctica* (mordva)³. Esiintyy myös monia epämääräisiä merkitystietoja kuten 'jokin vesilintu', 'jokin sorsa'. Häkkinen (2004: 33) katsoo mahdolliseksi, että alkuperäinen merkitys on saattanut olla 'sorsalintu' ylipäänsä. Tulkinta on mielestäni tarkennettavissa: telkkä, sotkat, koskelot ja kuikka ovat kaikki kokosukeltajia, toisin kuin monet muut sorsalinnut, joten jos sanalla on alkujaan ollut laajempi yleismerkitys, se lienee ollut 'sukeltava vesilintu'. Toisaalta 'telkkä' jo sanueen alkumerkityksenä edelleen tuntuisi parhaiten selittävän tämän nimenomaisen merkityksen laajan levikin, ja luontevaa olisi myös, vesilintujen metsästyksen merkityksen vähetessä monien uralilaisten kansojen historiassa, eri sukeltajien nimitysten saattaneen myöhemmin sekaantua. Sekundääriä merkityskehitystä luultavasti osoittaa ainakin 1800-luvun vaihteessa muistiinpantu Ketin selkupin *saj* 'tukkakoskelo' (Keeskemäti 1968: 44). Mikäli kyseessä on todellinen vastine, sana on muotonsa ja kapean levikkinsä nojalla⁴ katsottava lainaksi (itä)hantista (DEWOS: 1292), jossa merkitystä 'koskelo' kuitenkin ei näytä tavattavan. — Joka tapauksessa käyttäytymiseenkin perustuva merkitysyhteys tukee käsitystä, että kaikki esitetyt *sotkan* vastineet todella kuuluvat yhteen.

Lähteissä tavataan vakiintuneena sanueen kantauralilainen (suomalais-ugrilainen) rekonstruktio **šodka* tai **šodka*, esim. UEW (s.v. **šodka*), Sammallahti (1988: 549). Tästä rekonstruktioista moitteettomasti voidaan johtaa kielikunnan läntisimmän pään edustus, kantasuomen asun **sotka* lisäksi myös kantasaamen **šoaðkē* (Lehtiranta 2002 s.v.). Pääkohdiltaan se sopii myös Volgan alueen kieliryhmien edustukseen, joissa tavataan kuitenkin jo joukko poikkeuksellisia kehityksiä. Mordvan vastineissa: ersän *šulgo*, mokšan *šulga* ~ murt. *šulga* <

³ Uralilaisten kielten sanastolähteissä taajaan esiintyy myös monia tieteellisten nimien vanhentuneita synonyymejä, esim. 'telkkää' merkitsemässä *Glauicion clangula*, *Fuligula clangula* tai 'kuikkaa' merkitsemässä *Colymbus arcticus*.

⁴ Perintösanassa odottaisi hyvin erilaista äänneasua, esim. kur. **šodka* > ksmj. ***šarkā* > selkupi ***sorkə*, tai **šodka* > ***šajkā* > ***šūkə*. Koskelon yleisselkupilainen nimitys taas on *mā*, *mō* (Alatalo 2004: 103).

kmd. **šulgə* (Keresztes 1986: 148) on poikkeuksellisesti toiminut **d* > **l*. Rinnakkaistapausten puutteesta huolimatta tätä voinee pitää foneettisesti hankalan konsonanttiyhtymän **dk* varhaisena erikoiskehityksenä (näin UEW).

Marin asuissa, länsimari *šoe* ~ itävari *šue*, on jo enemmän mietittävää. Pienin huolista lienee harvinainen vokaalivastaavuus *o* ~ *u*: suhde palautunee kma. **o*:hon (Metsäranta 2020: 106–107), jonka supistuminen itämarissa näyttää säännölliseltä välittömästi seuraavan vokaalin edellä. Pohtia voi myös keskikonsonantiston täydellistä puutetta: vaikka **d*:n kato ja **k*:n kato vokaalienvälisenä ovatkin tunnettuja marin äännelakeja, tästä ei itsestään selvästi seuraa, että samaa tulisi odottaa myös näiden muodostamassa konsonanttiyhtymässä. Alkuperäisten konsonanttiyhtymien **k* on, ainakin likvidoiden **l* ja **r* jäljessä, marissa tyypillisimmin vielä jäljellä frikatiivina **ɣ* (Berezki 1994: 34). Myös aiemmin oletettu kehitys **jk* > **j* (Berezki mt.) näyttäisi osoittautuneen virheelliseksi: tämä on perustunut yhteen ainoaan rinnastukseen, *wije*-‘suoristua’ ~ sm. *oikea* jne., mutta marin sanalle on nyttemmin esitetty toinen, myös vokaalivastaavuuksiltaan parempi etymologia: < kur. **wenə*-‘venyä’ (Metsäranta 2020: 119–120). Sekundäärissä, mm. lainaperäisessä sanastossa lisäksi esiintyy vielä nykykieleen asti säilynyt vokaalienvälinen **ɣ*. Todennäköisesti kur. vokaalienvälinen **k* > esimari **ɣ* > kma. kato on siis jo aikaisempi kehitys kuin konsonantinjalkeinen **k* > kma. **ɣ*, ja kehitys **dk* > kma. kato olisi odotettavaa vain jos myös **d*:n kato ajoittuisi jo hyvin varhaiseksi, jättäen **k*:n kehittymään samoin kuin vokaalienvälisenä. Toki tämäkin kronologia toistaiseksi on mahdollinen, kuten tämän artikkelin anonyymi vertaisarvioija toivoo tähdennettävän.

Kokonaan epäselvältä taas vaikuttaa loppuvokaali *e*. Niissä marin tapauksissa, joissa kaksitavuisen perintösanavartalon loppuvokaali on säilynyt loppuheitolta, se normaalisti silti edustuu redusoituneena **ə* ~ **ɛ*:na; poikkeustapauksistakin yleisin on avoin vokaali **a* ~ **ä* (Berezki 1994: 121–128, Metsäranta 2020: 82–84). Lisäksi **d*:n, **k*:n tai minkään muunkaan sanansisäisen konsonantin kadon tulos on marin nomineissa sääntöjään yksittäisvokaali, esim. kur. **luka* > kma. **lu* ’10’

(eikä esim. ***luθ*). Vokaaliyhtymä esiintyy systemaattisesti ainoastaan verbien taivutusvartaloissa, esim. kur. **kuda-* > kma. **koe-* 'kutoa'. Näissä vartalovokaalin säilyminen ja myös redusoitumattomuus perustuu sen kantamiin morfologisiin tehtäviin marini eri verbikonjugaatioiden tunnuksena (vrt. Metsäranta 2020: 84–85). Bereczki (1994: 61) näyttää tiedostaneen ongelman ja esittääkin sanaa johdokseksi **šo-e*. Tämä kaipaaisi kuitenkin lisäselvennystä: marissa kyllä tunnetaan nomininjohdin *-e*, mutta ainoastaan muodostamassa verbikantaisia välineennimiä, esim. kma. **šákta-* 'seuloa' → **šákt-e* 'seula' (Alhoniemi 2010: 156).

Udmurtin *śulj*, komin *śul-čez* viittaavat selvästi kantapermin asuun **śulj* ja heijastavat odotuksenmukaisia kehityksiä **o-a* > **u*, **d* > **l*, ja **-k-* soinnillisessa ympäristössä > kato. Epäselvyytenä on jälleen loppuvokaali. Kantapermin 2. tavun **j* perintösanastossa useimmiten vastaa kantaauralin **θ*-vartaloita. Näissä tapauksissa yleensä lisäksi tavataan komissa *j*-llinen taivutusvartalo, esim. kprm. **gǰǰi* > udm. *gǰǰi*, komi *gǰǰ(j)-* 'kynsi'; kprm. **lǰmǰ* 'lumi' > udm. *lǰmǰ*, komi *lǰm(j)-* 'lumi' (Lytkin 1964: 241–243), jollaisesta komin sana ei kuitenkaan pysty osoittamaan, koska esiintyy vain yhdyssanan osana. Kuitenkin tunnetaan myös kourallinen muita tapauksia, joissa näyttäisi olevankin kprm. **-j* < kur. **-A* (Molnár 1974: 15–19). Näitä tapauksia erottaa myös komissa tavattava normaali konsonanttivartalo. Osittainen selitys tälle ryhmälle näyttää olevan mahdollista esittää. Ehdotan, että tämä vastaavuus säännöllisesti jatkaa esipermiläistä sanavartalorakennetta **-RkA*: käsillä olevan sanueen, **śulj* < **śoδka*, lisäksi muita esimerkkejä kehityksestä ovat ainakin udm. *tǰlj* ~ komi *tǰl(-)* 'sulka' < kprm. **tǰlj* < kur. **tulka* (UEW s.v. **tulka*) ja iranilaisperäinen lainasana udm. *murǰ* ~ komi *mur(-)* < kprm. **murǰ* 'maho' < varhaiskprm. **marka* (Metsäranta 2020: 166–167). Epävarmempi on udm. *peǰj*, *peǰj* ~ komi *peǰ(-)* 'peukalo' < kprm. ?? **pǰlj* < kur. ? **pǰlkǰ* (UEW s.v. **pǰlkǰ*), jossa komin ja udmurtin välinen 1. tavun vokaalivastaavuus *e* ~ *ε* on epäsäännöllinen, eikä se selvästi edusta mitään tiettyä kprm. tai kur. vokaalia (vrt. Lytkin 1964: 226–227). Sisäheiton kautta samaa loppuvokaalin kehitystä saattaa edelleen edustaa myös udm. *mǰj* ~ komi *mǰj(-)* < kprm. **mǰj* 'majava', jos tämä olisi < **majka*

< **maja-ka*. Aiemmin on esitetty sanan lähtömuodoksi vain lyhyempää vartaloa **maja*, esim. UEW (s.v.), mutta päätte *-*ka* selvästi tavataan ainakin itämerensuomessa: sm. *majava*, vepsä *majag* ym. < ksm. **majaga*; samoin saamessa: P *mádjit*, T *majjeg* ym., jotka kuitenkin lienevät lainaa itämerensuomesta (Bergsland 1963: 151, Aikio 2009: 54). Myös mikäli sanue on alun perin johdos vain itämerensuomessa esiintyvistä sanueesta *maja* 'asumus' ('majava' = 'asunnollinen, asunnon rakentava eläin')⁵, tämä vaatisi johdinpäätteen esiintyneen sanassa jo alkuaan⁶.

Vaikka aineisto onkin suppeaa, yhtään selvää vastaesimerkkejä ei kuitenkaan näytä löytyvän ja mahdollisiakin vain muutama. Seuraavassa käsittelen lyhyesti kaikki muut kantapermiläiset sanueet, joille Metsäranta (2020: 323–341) esittää kantaaurililaista lähtömuotoa tyyppiä *-*Rka*:

- Kur. **kodka* >> udm. *kił* 'tartuntatauti' ~ komi *kul(-)* 'paha henki' saattaa edustaa sekundääriä loppuheittoa udmurtissa: kehitys kprm. **u* > udm. **j* voi olla katsottavissa 2. tavun **j*:n aiheuttamaksi assimilaatioksi (Metsäranta 2020: 104). Toisaalta ainakin unkarin *hagy(máz)* 'lavantauti' viittaakin lähtöasuun **kodV*, sillä kur. *-*dk*-:n säännöllinen edustus unkarissa on nähdäkseni *-lgy*: *tógy* 'utare, nisä' < vanh. *tölg* < kur. **tudka* 'kärki'; *völg*

⁵ Etymologian mahdollisuus on mielestäni ilmeinen, kuten kansanetymologeillekin (vrt. Aapala päiväämätön), mutta fennougristiikan kirjallisuudessa sitä ei näy käsitellyn. Ohimennen sen silti esittää jo ainakin Anttila (2000: 244).

⁶ Jos *-*ka*-aines esiintyi jo kantaaurilissa, vastineiksi sopivat sittenkin myös UEW:n hylkäämät hantin sanat: kha. **māy* > VVj. *may*, Surg. *māy*, E *max* 'majava'. Vokaalienvälisen **j*:n kato monitavuisissa sanoissa on obinugrilaisissa kielissä tunnettu, esim. **tājə-kt Vm V* > kha. **tāytəm* > VVj. *töytəm*, Surg. *tāywtəm*, E Ni. Kz. O *tewtəm* 'täi' (UEW s.v. **täje*). DEWOS (897) esittää 'majava'-sanojen yhteyteen kuuluvaksi myös pohjoishantin 'maamyyrä' merkitsevissä yhdyssanoissa esiintyvää ainesta O *maıɣ*, Ni. *mɔıɣ*, Kz. *mɔıɣ*, Š *muıɣ*, jotka kuitenkin eroavat edellisistä paitsi merkityksensä, myös *-*ŋk*-konsonanttiyhtymänsä osalta. Mielenkiintoinen on tosin sama merkitysvastaavuus toisessakin sanueessa: mansin L *kuntəl*, P *χuntəl*, *χuntəl* 'majava; maamyyrä' (Eiras & Moisio 2013: 330).

‘laakso’ < vanh. *velgy* < kur. **wadkə* (UEW s.v. **tuδka*, **waδkə*). Luultava välivaihe kantaugrissa on ollut **ʎy*, josta asusta lähtien samaa kehitystä osoittanee *hölgy* < vanh. *helgy* ’daami; kärppä’: < **kälʎä* < kur. **kādʁwä* (Aikio 2002: 16–17) tai < **kaʎa* < kur. **kadwa* (Abondolo 1992)⁷. Mahdollista olisi, että myös permiläiskielissä sekä mansissa (kms. **quʎ* > I *qʁol*-, L *kuʎ*-, P *χul*-) edustuu lyhyempi vartalo, ja samojedinin vastineiden (ksmj. **kājkə* ’henki, (koti)jumala’) lopputavu on johdinta. Tässä tapauksessa udmurtin *j* vaatisi muuta selitystä, ehkä seuraavan *ʎn* vai-
kutusta.

- Sanueelle kprm. **ńjł* > udm. *ńjł-pu*, komi *ńjł(-)* ’(siperian)pihta’ esitetty rekonstruktio kur. **ńulka* on nähdäkseni selvästi väärin, sillä juuri mitkään muutkaan vastineet tähän eivät sovi. Hantissa odotettavaa olisi soinnillistuminen **k* > ***γ* ja tämän metateesi sanansisäiseen asemaan (Sammallahti 1988: 511), eli kha. ***n* *Vγəł*. Todettuna on sen sijaan kha. **ńjłkāj* > VVj. *ńǎłkj*, Surg. *ńǎłəŋkj*, E *ńǎłχə*, Ni. *ńǎłχə*, Kz. *ńǎłχǎ*, O *ńǎłχa* (DEWOS: 1049, Honti 1982: 170–171). Samojedissa vokaalikombinaation **u-a* taas odottaisi tuottavan ensi tavuun ksmj. **ə:n* (Sammallahti ma: 484), mutta tunnetut vastineet edustavatkin asua ksmj. **ńulká* (Janhunen 1977 s.v.). Toisin kuin Sammallahti (ma: 511), en kuitenkaan pidä näitä ongelmia osoituksena laina-alkuperästä, sillä

⁷ Kehitykselle **w* > **γ* konsonantinjälkeisessä asemassa tosin ei juuri ole hyviä rinnakkaisuuksia. Unkarin edustuksena on yleensä kato (esim. *tél* ’talvi’ < kur. **tälwä*), toisinaan *v* (*szarv* ’sarvi’ < kur. **šarwə*). Toistaiseksi spekulatiivista, mutta mahdollisesti harkittavissa, olisi myös esittää kantaauraliin pesuetta rinnakkaisia johdoksia tai muunnelmia: **kād-kä* (unkari) ~ **kād-wä* (saame, matori, luultavimmin hanti ja mansi) ~ **kād-mä* (useimmat samojedikielten vastineet) tai jotain vielä muuta ja kaikkialla muuttunutta konsonanttiyhtymää, esim. **kādʎjä*. Oma ongelmansa on myös unkarin sananalkuinen *h*-, joka muodollisesti viittaisi sanan olleen alun perin takavokaalinen. Etistymisestä **a* > **ä* tavataan unkarissa kyllä esimerkkejä *d*:n läheisyydessä, kuten jo riimisanassa *völgy* (ks. Abondolo ma.), mutta tässä samaa pitäisi olettaa peräti sanueen kaikissa muissa vastineissa.

sekä hantin että samojedin edustus voitaisiin sen sijaan johtaa hie-
man raskaammasta lähtömuodosta: kur. **íulə-kka*, jota edustane-
vat myös marin vastineet (kma. **nūlyə*, Metsäranta 2020: 318).
Eri tyyppinen johdos, lähinnä **íulə-j*, näyttäisi sen sijaan olevan
edustettuna mansissa: kms. **íul̄* > E *íolē*, I *íol*, L *íul*, P *íuli*
(Honti mt.)⁸. Lopulta permiläiskielet olisivat yksinkertaisimmin
katsottavissa edustavan ainoastaan johtamatonta vartaloa **íulə*;
tällä kertaa paljaana konsonanttivartalona, kuten kur. **ə*-vartalo
myös usein edustuvat (vrt. Lytkin 1964: 242, Molnár 1972: 20–
23).

- Kur. **šəlkaw* 'salko' > kprm. **šul* > udm. *šul*, komi murt. *šuv(-)*
'reen jalas' on selvä alkuperäinen **lk*-tapaus, mutta itämeren-
suomessa ja saamessa edustuukin labiaalinen 2. tavun vokaali, vrt.
sm. *salko* < ksm. **salko*; saame P *čuołggu* < ksa. **čōłk̄j*. Kuten
Metsärantakin katsoo, labiaaliaines voinee olla jo kantaauralilainen,
ja vähintään suomalais-saamelaisena sitä pitää myös Kuokkala
(2018: 24). Tämä voi jo olla riittävä syy eri kehitykseen kuin
"puhtaissa" **-Rka*-tapauksissa.
- Kur. **tərka* > kprm. **turi* > udm. *turi*, komi *turi*, *turi-g* 'kurki'
edellyttää sanaan kantapermiläisellä kaudella liitettyä ylimääräistä
johdinainesta **-j*, jonka edeltä mahdollinen **-j* olisi joka tapauk-
sessa heittynyt / assimiloitunut.
- Kur. **worka-* > kprm. **vurj-* > udm. *vurj-*, komi *vur-* 'ommella'
ei ole verbinä asiasta todistusvoimainen suuntaan tai toiseen, sillä
näissä ei kantapermissä tunneta esiintyneen kontrastia vokaali- ja
konsonanttivartaloiden välillä.
- Kur. **ulka-* 'ulko-' edustuu ainoastaan komissa: *il-e* ~ *il-j* 'kau-
kana', *il-jn* 'kauas', *il-jś* 'kaukaa' ym. Udmurtin vastineen puuttu-

⁸ Riese (2001: 57) olettaa kehitystä **lk* > **l*, mikä on kuitenkin *ad hoc* ja edustaa
obinugriilaisten kielten äännehistorian tutkimuksessa kauan esiintynyttä huonoa
tapaa selittää mansin historiallista kehitystä ikään kuin hantista lähtien.

essa kantapermin asu on saattanut olla paitsi **j̥l*, myös **j̥l̥*; tai vartalo on jo kantapermissä saattanut esiintyä ainoastaan johdoksissa ja adverbiksi kiteytyneissä taivutusmuodoissa. Mahdolliselta näyttäisi tämän lisäksi jälleen myös johdosanalyysi: SSA (s.v. *ulko*) ja Kuokkala (2018: 26) huomauttavat liivin vastaineista *ullō* 'ulkona', *uldōst* 'ulkoa', *ulzō* 'ulos', joissa esiintyy vain lyhyempi vartalo *ul-*, ja jo toteavat että komin sanavartalo voisi vastata myös tätä.

Vastaesimerkkinä alkuunkaan varteenotettavia ovat siis ainoastaan udm. *kj̥l*, *sul*. Kun positiivisia esimerkkejä löytyy sentään 3–5 — udm. *murj*, *sulj*, *tilj* ja ehkä *pelj*, *mijj* — näyttäisi todennäköiseltä, että soinnillisesta ympäristöstä kadonnut **k* olisi siis tavalla tai toisella edesauttanut alun perin avoimen loppuvokaalin säilymistä normaalia pidempään.

Sotkan vastaineista hankalimmalta näyttää obinugriilaisten kielten edustus. Mansin E *sā̃l*, I L *sē̃l*, P *sāl* viittaavat yksiselitteisesti kantaman sin asuun **sē̃l̥ə*, hantin VVj. O *saj*, Surg. *sāj*, Ni. Kz. *soj*, E *soj* taas kantahantin asuun **sāj* (Honti 1982: 181). Tässä tavataan jo useampi epäkohta. Konsonantistossa ensinnäkin suhde mansi **l̥*~ hanti **j* normaalisti edustaa kantaauralin liudentunutta ”dentaalispiranttia” **d̥*, toisin kuin liudentumattomaan **d̥*hen viittaavat marin ja permin sanat⁹. Varmaa ratkaisua en tässä yhteydessä pysty esittämään, mutta selvästi tarjolla olisi pyrkiä selittämään ilmiö sanan liudentuneen alkukonsonantin vaikutuksena: jo ennen yleisugriilaista **s̥n* liudentuneen katoa olisi siis toiminut assimilaatio **s̥...d̥* > **s̥...d̥* (näin UEW). Assimilaatio saattaisi olla myös ”dentaalispiranttien” ugrilaisia erityiskehityksiä osin myöhempi,

⁹ Vastaava liudentunut konsonantti esiintyy vielä myös ural. kielten sanoihin usein verrattuna tundrajukagiirin sanassa *salya* 'kuikka'. Toistaiseksi tätä ei kuitenkaan voi pitää luotettavana todisteena mistään tietystä skenaariorista, kuten liudentuneen **d̥*n alkuperäisyydestä (Nikolaeva 2006: 412) tai sen esiintymisestä sittemmin kadonneessa samojedin vastineessa, josta sana olisi voitu jukagiiriin lainata (Aikio 2014: 64).

esim. **ś...l* > **ś...l*. Vastaavuudesta tavataan muitakin esimerkkejä, jotka alustavasti tuntuvat viittaavan jälkimmäiseen tulkintaan. Aiempi kirjallisuus huomioi kuitenkin asian vain harvakseltaan ja ohimennen. Ainoa löytämäni maininta on Paasosen (1903: 31–32), joka toteaa samaa havaittavan sm. *syлкеä*-verbin vastineissa. Permissä esiintyy liudentumaton *-*l*-, kprm. **śólal*- > udm. *śalal*-, komi *śelal*-; obinugrissa liudentunut konsonantti, kms. **süly*- > E *sülk*-, I *sälŷ*-, L *säll*-, P *saŷ*-; kha. **šǰjəγ*- > VVj. *šǰjəγ*- (UEW s.v. **šilke*-)¹⁰. Epäselvää on myös koko liudentumattoman leviämisen säännöllisyys ylipäänsä: tavataanhan myös monia esimerkkejä, joissa sitä selvästi ei esiinny, esim. kur. **śalə* 'suoli' > kha. **śā* > VVj. O *sol*, Surg. *śōl*, E Ni. *sut*, Kz. *sq̄l* (DEWOS: 1329, UEW s.v. **śola*). Aikaisemmille tulkinnoille vastakkaistakin kehitystä on jo ehdotettu: dissimilaatiota **ś...d*' >> **ś...l* permiläiskielissä (Zhivlov 2014: 136). Vertailuun toivoisi jatkossa lisäksi otettavan myös esimerkit, joissa ugrilaiskielissä tavataan **d*:n tai **l*:n katoa vastaavassa ympäristössä: vähintään sm. *sydän*, *silmä* ~ unkari *szív*, *szém* jne. (UEW s.v. **šidä-mš*, **šilmä*), joissa Honti (2013: 48) on ehdottanut väli vaiheeksi aivan vastaavaa liudentumattoman leviämistä: **ś...{d, l}* > **ś...{d', l}*. Toistaiseksi pidän parhaana työhypoteesinä katsoa liudentumattomat asut alkuperäisiksi ja liudentuneet sekundääreiksi.

Toisekseen klusiili **k* obinugrilaisissa vastineissa näyttää jäävän kokonaan vaille edustusta. Mansissa tämä konsonanttiyhtymän **dk* tapauksessa lienee aivan säännöllistä (Aikio 2002: 15). Hantista vastaesimerkiksi kelpaavat kuitenkin kantaauralin sanan **wadkə* 'jokilaakso' vastineet, joissa odotuksenmukainen **k* > **γ* esiintyy: Surg. *wǰǰə* 'eräs Obin sivujoki' < kha. **wǰǰə*; E *wǰǰə*, Kz. *wǰǰə*, O *ǰǰə* ym. 'mansi',

¹⁰ Metateesiltä ikään kuin säästynyt *-*γ*- (odottaisi esim. kms. ***süwl*-) lienee oikeastaan sekundääri johdin: itähantissa tavataan tämän asun rinnalla myös toinen johdostyyppi, VVj. Surg. *šǰǰəm*- (DEWOS: 1298), samoin pohjoismansissa *śalam*- 'sytkäistä' (Eiras & Moisio 2013: 746). Keski-konsonantiston yleiskuvan kehityksen sanueessa esitän olleen suunnilleen seuraava: *-*Lk*- > *-*Lγ*- > *-*γL*- > *-*γLγ*- > *-*Lγ*-. Suoralta kädeltä en tohdi esittää, miten tämä muutosketju mahtaisi ajoittua suhteessa muutoksiin **l* > **l*'ja **l*' > kha. **j*.

ikään kuin < kha. ? *wǰǰā (Honti 1982: 193, UEW s.v. *wǰǰkǰ)¹¹. Toimineen obinugrilaisen *ɣ:n metateesin nojalla mikään hantin sisäinen johdoprosessi näitä asuja ei voi selittää. Pikemmin tämä viittaa, kuten Abondolo (1996: 105) on todennut, että rekonstruktio *sodka ei edustakaan tämän sanan alkuperäisintä asua, vaan kyseessä on alun perin johdos: *sod-ka. Vähintään hantissa, luultavasti samoin myös mansissa, edustuu sen sijaan ainoastaan johtamaton vartalo *sodə. Mielenkiintoisena rinnakkaisuutena myös komin Luzan murteessa esiintyy uudempi mutta selvästi samaan tapaan johdettu asu *sulka*. Konsonanttivartaloista johdos-tyyppejä *CV(C)Cə + *-ka → *CVCka ei ole uralistiikan vanhemmissa johto-opin katsauksissa tarkasteltu systemaattisesti, mutta jo varhain tunnettu esimerkki on sm. *pitkä* ← kur. *piðə (UEW s.v.). Viime vuosikymmenten etymologisessa tutkimuksessa on esitetty useita muita esimerkkejä, esim. sm. *nälkä* ← kur. *nälə- 'niellä' (Aikio 2002: 53), *potka* ← kur. *pončə 'häntä, takamus' (Saarikivi 2007: 335–336), *touko* ← kur. *toxə- 'tulvia' (Metsäranta 2020: 144).

Obinugrilaisten vastineiden kolmantena ongelmakohtana on vokaalismi: suhde kms. *ē ~ kha. *ā normaalisti edustaa kantaauralin illabiaalista *e₂ta (Sammallahti 1988: 504). Hantin *ā edustaa myös vokaalikominaatiota *o-a muutamissa selvissä tapauksissa, mm. kha. *qāt 'kota' (Aikio 2015: 31), mutta yllä olen jo perustellut, että konsonantis-

¹¹ Pohjois- ja etelähantin asujen jälkitavun täysvokaali *a* lienee sekundääri ja voisi olla katsottavissa kehittyneeksi epäsäännöllisenä supistumana konneksiosta 'jokilaaksolainen, Vagilsk-jokelainen' > 'voguli = mansi', kantalänsihantin tasossa *wǰǰā_āt. Tämä konneksio on sanan ainoa atestaatio etelähantista Karjalaisen aineistossa (Toivonen 1948: 215; Sogom uǰǰət-āb), ja sama merkitys esiintyy myös sanan pohjoishantin vastineilla, kuitenkin nyt myös ilman mitään odotettavaa jälkiosaa kuten *āt*, *ət* 'asia, -lainen'. Paasosen aineistossa E *wǰǰāt* on puolestaan merkitty kiertoilmaukseksi (Donner 1926: 284), ja juuri tämä lienee ollut esittämäni supistumisen alkuperäinen motivaatio. Neutraali mansien nimitys etelähantissa on ollut *ánčok* ~ *ánčok* (DEWOS: 113). Hantin täys- ja redusoituneiden vokaalien kontrastia ei tavata sanojen jälkitavuuissa (***wǰǰāl*), joten konneksion yhteensulautumisen tuloksena paremmin olisi ollut juuri vastineiden osoittama **wǰǰāl*.

tonsia nojalla hantin sanan kantamuoto ei olekaan ollut **sodka*, vaan johdattamaton **sodə*. Vokaalikombinaatiota **o-ə* normaalisti edustaisi kanta-hantin **ǣ* tai **ū* (Sammallahti ma., Zhivlov 2014: 139–141). Toisaalta jo aiemmin on tunnustettu moniakkin esimerkkejä, joissa näyttäisi edustuvan, kuten käsittelyssä olevassa tapauksessa, kur. **o* >> kms. **ē*. Laajimman luettelon esittää E. Itkonen (1988: 327–328). Osan näistä on jo selittänyt Honti (1982: 28–29) labialisaation liukumisella vokaalilta konsonantille: aiempi **-ōγ-* > kms. **-ēw-*, esim. kur. **ńoxə* 'ajaa, metsästää' > **ńōγ-l-* > kms. **ńēwl-* (Honti 1982: 169, Sammallahti 1988: 539, UEW s.v. **ńoγδa-*). Toisenkin merkittävä ryhmä on mielestäni tunnistettavissa: sanat, joissa on esiintynyt ympäristö **-oγC-*. Tässä muutos näyttäisi muutaman esimerkin nojalla olleen varhaisempi ja heijastuvan myös hantissa, jossa tavataan kur. **e*:n tyypillisimmät vastineet, **ā* ja **ǣ*. Esitän tiiviynä nimissä tässä enimmäkseen vain kms. ja kha. asut¹²:

- kur. **koj-ra* > kms. **qērə*, kha. **qār* 'koiras' (Honti 1982: 156, UEW s.v. **koj(e)-ra*)
- kur. **kojwa* > kms. **qē-lə* 'koivu' (UEW s.v. **kojwa*)
- kur. **ojwa* 'pää' > kms. **ēw-ā* 'karhun pää', **ēw-ət* 'karhun kallo' (Honti 1982: 124, UEW s.v. **ojwa*). Tämä etymologia näyttäisi paremmalta kuin mansin sanojen vaihtoehtoinen rinnastus ~ kha. **ɔγ* 'pää', ksmj. **ukə* 'etupää' (UEW s.v. **ukə*).
- kur. **nojta* > kms. **nējtə* 'samaani' (UEW s.v. **nojta*). Tätä kms. asua voisi sellaisenaan jatkaa pohjoismansin *ńąjt*. Muut mansilaiskielet kuitenkin viittaavatkin asuun kms. **nājtə* > E *nąjt*, L *nąjt*, *ńąjt*, I *ńąjt* (Zhivlov 2014: 137). Näiden kehitystä selittänee sanan alkukonsonantin epäsäännöllinen liudentuminen. Etelä- ja länsimansissa tavataan säännöllinen etistyminen **ē* > *ē* palataalisen konsonantin jäljessä (Steinitz 1955: 188–189), ja muutama esimerkki viittaa siihen, että sana-asemissa, joissa mansissa laajalti

¹² Ajatuksiani aiheesta aiemmin hieman laajemmin Pystynen (2014).

tavataan vokaalin lyhentymistä, umpitavussa tai 2. tavun täysvokaalin edellä, näiden yhteisvaikutus on ollut $*\acute{C}\bar{e} > *\acute{C}_a > \acute{C}\bar{a}$ (Steinitz mt: 201). Mysteeriksi jää ainoastaan itämansin asu.

- kur. $*soja >$ kms. $*t\bar{e}-jt\bar{o}$, kha. $*\bar{a}j-t$ 'hiha' (Honti 1982: 136, UEW s.v. $*soja$). Mansin $*j$ nähdäkseni tässä ei edustakaan kur. $*j\bar{t}\bar{a}$, vaan kantamansissa säännöllistä kehitystä $*\bar{e}j > *\bar{e}j$ (Honti 1999: 122) ja kuuluu johdinpäätteeseen, joka esiintyy myös sanan muutamissa muissa vastineissa: mari *šokš*, udm. *sajes, sejes*, komi *sos(k-)*; eli $< *-\gamma t\bar{o} <$ kur. $*-ks\bar{o}$. Hantin $*-t$ ei tämän päätteen vastineeksi sen sijaan sovi. Tässä kyseessä saattaisi olla kantaauralin monikon tunnus $*-t$, sanan ollen siis hämärtynyt plurale tantum 'hihat'.

Näiden esimerkkien valossa tuntuisi alustavasti lupaavalta olettaa vastaavaa kehitystä $*o > *e$ myös obinugrialaisten kielten 'telkkä'-sanoissa: ($*sod\bar{o} >$) $*sod\bar{o} > *s\bar{e}d\bar{o}$. Ympäristö ei ole alkuunkaan sama, mutta kahden liudentuneen konsonantin välissä edellytykset sille näyttäisivät hyvältä.

Rekonstruktio $*sod\bar{o} \rightarrow *sod\bar{a}$ tarjoaa lopulta myös mahdollisuuden uudelleentulkita sanueen kehitystä marissa. Johtamattomia kantaauralilaisia esimerkkejä yhtymästä $*dk$ ei tässä esittämäni analyysin myötä enää tunnetakaan, ja se on saattanut olla alun perin kokonaan mahdoton. Itämerensuomen, saamen, mordvan ja nähdäkseni permin yhä edellyttämää asua $*sod\bar{a}$ on siis saattanut edeltää tai sen rinnalla on voinut esiintyä vokaalivartaloinen / sisäheitoton $*sod\bar{a}$. Tämä voitaisiin ottaa marin vastineiden välittömäksi lähtökohdaksi: $*k$ olisi kadonnut siis täysin normaalisti vokaalienvälisenä. Myös sananloppuisen vokaalin säilyminen redusoitumattomana vaikuttaisi uskottavammalta kolmannessa, alun perin sivupainollisessa tavussa. Vastaavaa kehitystä, konsonantin katoa mutta vokaalin säilymistä, voisi olettaa myös marin tunnetuissa $-e$ -johdoksissa: välineennimien funktiossa se näyttäisi edustavan kantaauralin tekijännimijohdinta $*-jA$, jolle vanhastaan ei ole esitetty vas-

tinetta marista (vrt. Lehtisalo 1936: 60–64). Merkityksenmuutos teki-
jästä välineeksi on työstöverbien kuten ’seuloa’ tapauksessa jokseenkin
triviaali, vrt. esim. sm. *nuolija* ’nuoleva henkilö; taikinalasta’. Sama joh-
din voinee edustua tosin myös kantamarin **ǣ*na, kuten Metsäranta
(2020: 87–88) esittää olevan laita tapauksessa **solǣ* ’varas’ < kur.
**sala-ja*. Kahtalaisuuden tarkempi selittäminen jää marin muoto-opin eri-
koistutkimuksen tehtäväksi, mutta saattaa osoittautua esim. kantasanan
vartalovokaalista riippuvaksi. On myös mahdollista huomauttaa, että
vaikka marissa sanansisäisen **d*:n katsotaan normaalisti edustuvan
**δ*:nä, tunnetaan myös kaksi selvää katoesimerkkiä: **šü* ’hiilet’, **u* ’uusi’
< kur. **šüdǣ*, **wudǣ* (UEW s.v. **šüδǣ*, **wudǣ*). Kehitys on katsottavissa
säännölliseksi vokaalienvälisenä **ǣ*-vartaloissa, mistä voidaan esittää
myös uusia esimerkkejä (Metsäranta 2020: 29). Näin ollen esimariin olisi
mahdollista lisäksi rekonstruoida myös obinugrilaisia kieliä osin vastaava
asu **šodǣ-ka*.

Vastaavalla tavalla **-kA*-johdoksiksi on esitetty, *sotkan* ja *maja-*
van lisäksi, vielä kahta muuta yllä mainitsemistani esimerkeistä, joissa
selvästi tavataan kantapermissä kehitystä **-RkA* > **-Rj*: **päl-kä* ’peu-
kalo’ ← **pälǣ* ’sivu’, **tul-ka* ’sulka’ ← **tulǣ* ’id.’ (Janhunen 2007: 220,
kantauralin asuina **pexli*, **tuxli*). Loppuvokaalin säilymisen selittämi-
nen, marin tapaan, alkuperäisellä kolmitavuisuudella sen sijaan ei näyt-
täisi tässä hyvältä idealta, kantauralissa yhtymä **Ik* kun on joka tapauk-
sessa ollut mahdollinen. Kprm. **šulj* taas edustaa 1. tavussa vokaalikom-
binaation **o-a* normaalia kehitystä, kun taas asusta **šodǣ-ka* odotetta-
vampi vokaaliedustus olisi ***šelj* / ***šólj*, vrt. esim. Metsäranta (2020:
102–104). Lisäksi kehitys **d* > **l* lienee alun perin koskenut vain kon-
sonanttiihtymiä, ja vokaalienvälisessä asemassa säännöllisemmältä
näyttää **d* > kato (viimeksi Metsäranta 2020: 90).

3. Saamen ’sorsa’-sanat

Ennen *sorsa*an palaamista tarkasteluun tulee ottaa myös muuan kolmas
sanue: saamen U *šjuodsjuoj* ’jouhisorsa’, P (Friis) *šuurššo* ’(sini)sorsa’,

Ko *čuaršš* 'id.' (Aikio 2009: 126); joukkoon selvästi kuuluvat myös merisaame *šuo^rš* 'sinisorsa' (Lagercrantz 1939: 862), kiltinäsaame *čuo^rrš^a* 'tavi' (T.I. Itkonen 1958: 682), kenties myös eteläsaame *čōcole*, *šjotsjo* 'sorsa' (vrt. UEW s.v. **čeč*). Kuten Aikio (mt.) huomauttaa, tämä sanaryhmä välittömästi muistuttaa sm. *sorsaa*; kuitenkin sitäkään ei voi pitää suorana vastineena, ensimmäisenä syynä jo kantasaamen voakaalinetisen *š:n epäetymologisuus. Aikion (mt.) perustelema rekonstruktio **šōš*(*j*), jonka mukaan sanan alkuperäinen konsonanttiyhtymä kantasaamessa on ollut **š* (josta pohjois- ja itäsaamessa > **rš*; esittämissäni eteläsaamen sanoissa > **tš* > *c* ~ *č*?), sen sijaan tarjoaa mahdollisuuden liittää tämä sanue edellä esittämäni rekonstruktion **šodə* yhteyteen. Mikäli johtamaton sanue olisi säilynyt kantasaameen asti, sen odotettava äännelaillinen jatkaja olisi **čōde*. Sangen hyvän vastaavuuden tälle tarjoavat koltan- ja kiltinäsaame, joissa myös sananalkuinen affrikaatta näkyisi säilyneen. Pohjois- ja uumajansaamen š- voitaisiin olettaa assimilaatioksi sisäkonsonantiston š:stä, mikä selitys ei ole ainakaan sen enempää *ad hoc* kuin Aikion ehdottama päinvastainen kehitys eli dissimilaatio koltansaamessa (jolle löytyy vastaesimerkkejäkin: *šapšš* 'siika', *šuo^rš* 'käry'). Todennäköisemmäksi alkuperäinen **č*- tuntuu nousevan, kun huomioidaan saamelaiskielissä esiintyvän myös samaan yhteyteen luultavasti kuuluvia mutta klusiilialkuisia muotoja: Lu *duršu*, P *duoršu* ~ (Friis) *duorše*, I *tuár'šu* 'sinisorsa' (Olthuis 2007: 143–144). Myös nämä edellyttävät jonkinlaista dissimilaatiota¹³, jolloin helpompaa on lähteä ääntämykseltään läheisemmästä **č*:stä, kuten aiemminkin on katsottu (Äimä 1918: 48).

Miten on sitten selitettävissä sanarykelmän jälkitavu? Myöskään saamelaiskielissä, ims. kielten kanssa yhtenevästi, konsonanttiyhtymät muotoa resonantti + sibilantti eivät esiinny uralilaisessa perintösanastossa. Aikio (2004: 13) toisaalta jo huomioi näiden esiintymisen saamelaiskielten mahdollisesti substraattiperäisessä sanastossa, mm. P *balsa* 'palsa',

¹³ Osittaisen tai kokoassimilaation **t...š* > **č...š* ~ **š...š* mahdollisuus selvästi voidaan hylätä: esim. vanhan itämerensuomalaisen lainasanana **tuššē* 'tyhjä' rinnalla ei suinkaan esiinny variantteja muotoa ***šuššē*, ***čuššē*.

goalsi 'koskelo', *morša* 'mursu'. Katson löytyvän lisäksi viitteitä siitä, että eräissä näistä sanoista sekä muutamissa muissakin konsonanttiyhetymissä edustuu jonkin substraattikielen nomininjohdin #-*ša*, jonka edeltä vartalon loppuvokaali on heittynyt:

- P *bárši* 'erillään oleva vaara' < **pāršē* ← substraatti # *Bar-ša*. Sanan ensitavu näyttää vastaavan saamen 'vaara'-sanaa, ksaa. **vārē*. Epävarmuustekijänä on suhde **p* ~ **v*. Ilmiötä voisi selittää, että lainan antajakielessä aiempaa **wr̥tā* edusti bilabiaalinen ja/tai frikatiivinen äänne kuten **β*, joka saamessa substituutiin pikemmin bilabiaaliklusiililla **p* kuin labiodentaalisella puolivokaalilla **v* (vrt. Aikio 2006: 25). Myös tunnettu lainasana ksaa. **perke-* 'työskennellä', sm. *pyrkiä* ym. < ksm. **pürki-* ← germ. **wurkija-* (LÄGLOS s.v. *pyrkiä*) johtunee lainaoriginaalin osin frikatiivisesta ääntämyksestä: yhtymän ***vu-* puuttuessa luonnollisempi lainasubstituutio muutoin olisi kai ollut **wu-* → ***u-*, ***ü-*.
- P *leakšá* ~ *leakši* 'soinen laakso tunturissa' ← substraatti # *lāk-ša*. Sanan ensitavu näyttää vastaavan saamen 'laakso'-sanaa, ksaa. **leakē* > P *leahki* ym. Tätä on kirjallisuudessa yleensä pidetty perintösanana, jota vastaisi ersä *lej*, mokša *lāj* < kmd. **lāj* 'joki, laakso' (UEW s.v. **lākä*). Mordvan sanat kuitenkin palautuisivat kur. asuun **lākä* tai **lākə*, kun taas saamen sanat edellyttäisivät kur. asua **lekä*. Arvelen, että mordvan todistus on tässä luotettavampi: mikäli myös **leakē* olisikin peräisin samasta substraatista kuin *leakšá*, vokaalisuhde selittyisi saamen vokaalirotaation jälkeisellä substituutiolla **ea* ← **ä*, joka jo vanhastaan tunnetaan saamen itämerensuomalaisissa lainasanoissa. Toinen, useampia oletuksia vaativa selitys olisi yhteisestä substraattikieliryhmästä sekä mordvaan että saameen erillään lainautunut sana.
- P *šákša* 'villakuore', I *šapšá*, Ko *šapšš* 'siika' ym. < ksaa. **šāpše* ← substraatti # *šap-ša*. Johtamatonta vartaloa tai toista johdos-

tyyppiä näyttää jatkavan Ko *šābb* 'siika' ? < **šāpā* tai **šāpō*. Sanojen luultavasta yhteenkuuluvuudesta huomauttaa jo Aikio (2004: 15).

- P *vāiši* 'villieläin' < ksa. **vājšē* ← substraatti # *waj-ša*. Sanan ensitavu näyttää kantaauralin 'eläin'-sanana vastineelta, jota edustavat itsenäisinä sanoina komi *vej* 'villi', kms. **wuj* 'eläin', kha. **wājɣ* 'eläin' (UEW s.v. **wajš*), länsimarin *wojêr* 'villi (eläin)' (Aikio 2015: 66) sekä obinugrilaiskielissä useissa eläintennimissä esiintyvä päätte *-(*ɣ*)*āj* ~ *-(*ɣ*)*āj* (Widmer 2003). Kantaauralin **a* näyttäisi substraattikielissä jääneen paitsi kantasaamen vokaalirotaatiosta **a* > **ō*. 'Eläin'-sanana tähän asti tunnettu levikki on perin itäinen, mutta uskoakseni sanasta on säilynyt todisteita myös kielikunnan länsipäässä: selvimmän kantasuomen diminutiivijohdin **-oi*, joka laajalevikkisimmin tavataan juuri lintujen tai nisäkkäiden nimissä, esim. sm. *jänö* < **jān-oi*, *kokko* 'kotka' < **kokk-oi*, *käkö* < **käk-oi*, *metso* < **mēcc-oi*, *peippo* < **peipp-oi*, *pääskö* < **pääsk-oi*, *repo* < **rep-oi* (vrt. Mägiste 1928). Mahdollisia jäänteitä vastaavasta suffiksaatiokehityksestä tuntuisi löytyvän myös monista muistakin uralilaisissa kielissä (esim. ksa. **poacɔj*, udm. *pužej* 'poro'?), mutta aihe vaatisi laajempaa kokonaistarkastelua.

Jo substraattioletuksensa takia kaikki yllä olevat esimerkit ovat väistämättä epävarmoja. Toistaiseksi olisi myös riskialtista esittää, mitä täsmällistä reittiä uralilaisperäisiksi esittämäni kantavartalot olisivat niihin päätyneet. Eräiden nimistöelementtien nojalla Rahkonen (2013) on jo ehdottanut Suomen alueella puhutun, varsinaisten saamelaiskielten lisäksi, myös jotain muuta uralilaista (tai parauralilaista?) substraattikieltä; mutta myös muunlaista selitystä voisi harkita, esim. kyseisten sanavartaloitten lainautumista (esi)saamesta substraattikieliin ja tässä siis eräiden niistä muodostettujen johdosten myöhempää takaisinlainautumista. Tämän aineiston muodostamaan kuvaan joka tapauksessa sopisi myös **čōššē* '(? jokin) sorsa': sanan ensi tavu näyttäisi edustavan uralilaista

perintöainesta, luvussa 2 perustelemani *sotkan* alkuperäistä johtamata vartaloa **śoδæ*; jälkitavu taas substraattikielistä johdinta #-*ša*, tässä omaksuttuna siis saamen itämerensuomalaisissa lainasanoissa yleisen äännesubstituution #-*a* → *-*ē* mukaan (samoin kuin esimerkeissä *leakši*, *váiši*). Enemmistönä ovat kyllä muut vartalovariantit kuin *-*ē*, mutta ne saattavat osin edustaa edelleenjohtoa vasta saamelaiskielissä itsessään, siis esim. P *duoršu* ← *duorše*. Ainakin koltan- ja kiltinänsaamen asut voisivat lisäksi edustaa, esimerkin *leakšá* tavoin, substituutiota #-*a* → *-*ā*. Näissä kielissä *-*ā* toisaalta jatkaa myös kantasaamen *-*ǰ*-vartaloita (Sammallahti 1998: 29), jopa huomattavasti useammin kuin kantasaamen *-*ā*-vartaloita: Lehtirannan (2002) aineistossa tavataan vain n. 25 kaksitavuista *-*ā*-vartaloa, nämäkin epäiltävissä vasta kantasaamen jälkeen levinneiksi, vs. n. 200 kaksitavuista *-*ǰ*-vartaloa. Tämä tarjoaakin lisämahdollisuutena, että *-*ǰ*-vartaloon viittaavat asut kuten Friisin sanakirjan *šuořššo* ovat lähtöisin ensi kädessä itäsaameen lainatun sanan ”etymologisesta väärinnativisaatiosta”: substraatti #*śoδša* → itäsaame **śōδšā* → länsisaame **śōδšš*¹⁴.

Myös merkityksenvaihdos sukeltajasta puolisuukeltajaksi, ’telkästä’ mm. ’sinisorsaan’, on nähdäkseni ymmärrettävissä johdos- ja substraattianalyysin nojalla: eräänlainen merkityksen eriytyminen esiintyy myös sanoissa *báršij* ja *leakšá/i*. Mahdotonta on kuitenkin sanoa, missä määrin kyse on oletamani johdinpäätteen itsensä antamasta merkityksestä, missä määrin lainasanojen taipumuksesta omaksua lähtömuotoaan suppeampi tai erikoistuneempi merkitys.

¹⁴ Hypoteesia olisi periaatteessa mahdollista lähestyä tarkastelemalla substraattiperäisiksi esitettyjen saamen sanueiden levikkiä: ovatko *-*ǰ*-vartaloilta näytävät tapaukset levikiltään keskimääräistä itäisempiä?

4. Takaisin *sorsaan*

Saamen aineiston tarkastelun jälkeen olemme melkein valmiita sittenkin rinnastamaan *sotkan* ja *sorsan*: sanueeseen on saatu ”tehtyä” sekä merkitys ’sorsa, puolisukeltaja’ että perintösanastolle epäilyttävän näköinen konsonanttiyhtymä *r* + sibilantti. Viimeisenä askeleena pyrinkin esittämään, että itämerensuomen **so(o)rsa* on peräisin, yhtenä tai useampana lainana, joko saamesta tai sen kanssa samasta substraattikielestä. Muutama seikka silti edellyttää tarkastelua. Levikin osalta virossa ja vatjassa ensinnäkään ei selvästi tunneta suoria lainasanoja saamesta. Aikio (2009: 155) ei pidä mahdollisuutta täysin poissuljettuna, mutta useammin katsoo monien näissä kielissä edustuvien, saamelaisperäisiksi katso miensa sanojen olevan myöhäistä lainaa suomesta (mt: 74, 112, 124, 173). Sama näyttäisi mahdolliselta tässäkin. Viron *soorsk* tunnetaan ainnoastaan Saarenmaalta (VMS: 431), jossa esiintyy muitakin levikiltään suomalaispainotteisia sanoja (Saareste 1953). Monet luultavasti voitaisiin tulkita suomalaisperäisiksi: vrt. erityisesti *konja* ← sm. *kontio* (Saareste ma: 16), joka samoin on alkujaan lainaa saamesta (Aikio mt: 93–95). Vatjassa taas tunnetusti hyvinkin suuri osa kielen sanastosta on lainaa suomesta tai inkeroisesta.

Mitä tulee taas sanueen äänneasuun, vokaalipituuden vaihtelu **oo* ~ **o* nähdäkseni sopisi saamelaiseen laina-alkuperään: suljetussa tavussa ksa. **ō*:ta vastaa toisinaan sm. *o*, toisinaan **oo* tai uudempi *uo*, esim. sm. *kontio*, *vorva*, mutta *nuoska*, *nuotio*, *puoska* (Aikio 2009: 93, 180; 123–124, 136). Pitkä vokaali tavunloppuisen likvidakonsonantin edellä kantasuomessa esiintyi ja yhä nykysuomessa esiintyy vartalonsisäisenä vain marginaalisesti; ehkä sm. *kuorma* < ksm. **koorma* (SSA s.v.)¹⁵. Aikion (mt: 71) esittämä täysi mahdottomuus sen sijaan ei pidä paikkaansa, sillä esimerkkejä helposti löytyy jo sanojen taivutusmuodoista: sm. *kuolla*, *kuolkaa*, *kuoltu* < ksm. **kool-dak*, **kool-kada*, **kool-tu*. Lainan

¹⁵ Tätäkin voisi muotonsa puolesta epäillä johdokseksi, ehkä muutoin kadonneesta verbistä **koore-* ’kantaa / lastata’.

eri variantit siis eivät selity millään kielensisäisellä fonologisella, kronologisella tms. syyllä. Nähdäkseni kyse on pikemmin eroavista lainausstrategioista: läntinen **soorsa* perustuisi lainaoriginaalin suoraan foneettiseen substituutioon, itäinen **sorsa* taas 1. tavun vokaalin keyyeeseen etymologiseen nativisaatioon tai kielen tyyppilliseen sanavartalorakenteeseen mukauttamiseen. Vastaavaa vaihtelua on havaittavissa muutamassa muussakin saamelaislainassa: sm. *kiermikka* ~ *kermikkä*, *pieska* ~ *peska* (Aikio mt: 251, 269).

Pohdintaa ansaitsee myös ksa. **δ*:n edustuminen ims. *r*:nä. Tämä saattaa tuntua itsestään selvältä, sillä sanueessahan tavataan **δ* > *r* myös lähes kaikissa saamen vastineissa. Vastaan kuitenkin hankaa Aikion (2009: 124–127) käsittelemä toinen esimerkki kantasaamen yhtymästä **δš*: **nōδšš*, josta lainana on saatu sm. *nuotio*. Tässä edustus siis onkin **δ* → sm. *t*. Ennestään ei tunneta myöskään muita esimerkkejä substituutiosta ksa. **δ* → sm. *r*. Foneettisesti tämä on silti luonteva mahdollisuus. Motivaationa voisi olla ollut yhtymän jälkiosan edustus **š* → *s*: mikäli laina ajoittuisi jo varhaisuomen muutosta **cc* > **θθ* myöhemmäksi, koko yhtymän substituutio asussa ***ts* ehkä ei olisi ollut mahdollinen, ja tämän sijaan olisi siis tullut *rs*. Toisaalta voitaisiin toki olettaa lainaamista hieman eri saamelaisesta murteesta tai miksei jopa substraattimurteesta, jossa oli toiminut äännelaillinen **δ* > *r*. Oletus ei tunnu erityisen uskaliaalta, sillä sama äänne muutos tavataan yleispäteväenä useammallakin saamen murrealueella: eteläsaamen useimmissa murteissa, piitimensaamen etelämurteessa ja pohjoissaamen Länsi-Enontekiön murteessa (vrt. Sammallahti 1998: 22, 35), samoin melko laajalti suomen länsimurteissa.

Entä miksi *sorsa* eikä ***sorha* tai ***horha*? Saamen ja suomen varhaisvaiheiden ensimmäisten merkittävämpien lainakontaktien aikaan vanha **š* nimittäin luultavasti vielä oli esisuomessa jonkinlainen sibilantti; muutoin ei mielestäni ole uskottavasti mahdollista selittää sitä laajaa joukkoa lainasanoja, joissa kantasuomen **š* > **h* edustuu saamessa edelleen sibilanttina **š*, esim. sm. *tyhjä* < **tūšjā* → ksa. **tuššē* > P *duš'si'id.*. Eräiden tutkijoiden esittämä äännesubstituutio **h* → **š*

on jo lähtökohtaisesti foneettisesti epäilyttävä, mutta täysin epäuskottavaksi se mielestäni jää, kun huomioidaan saamelaiskielten samoin laajojen germaanisten lainasanakerrostumien edustavan ainoastaan foneettisesti odotettavia substituutioita $*h \rightarrow *k$, $*h$, kato (vrt. esim. Heikkilä 2014: 106–108). Katsoakseni parempi tulkinta on, että muutos $*š > *h$ ei ole kantasuomalainen, vaan on levinnyt täyteen laajuuteensa vasta myöhemmin, ehkä 1. vuosituhannen jaa. alkupuolella, huolimatta sen yleisitämerensuomalaisesta levikistä. Viitteitä samasta on havaittu aiemminkin tutkimuksessa, esim. Saarikiven (2006: 37–38, 137, 2018: 308–309) huomiot vastaavuudesta $h < *š \rightarrow š$ permiläiskielten itämerensuomalaisissa lainasanoissa (esim. sm. *ehtiä* < **ešti-* → komi *eštj-* ‘ehtiä’) ja osassa Pohjois-Venäjän itämerensuomalaiselta vaikuttavaa substraattinimistöä, ja Kallion (2007) suhteellinen kronologia jossa $*š > *h$ ajoittuu vasta eteläviron ja liivin kielihaarojen eriytymisen jälkeiseksi¹⁶.

Esitän tähän itse petaamaani ongelmaan itse myös ratkaisua: ennen lopullista velaaristumistaan pohjoiskantasuomen aikainen $*š$ luultavimmin ääntyi jonkinlaisena hyvin tummana sibilanttina, kuten retrofleksinä $*š$ (näin perinteisesti, esim. Sammallahti 1998: 190) tai palataalisvelaarisena kaksoisäänteenä $*f = [\widehat{f}]$ (Schalin 2018: 88). Kantasaamen $*š$, vaikka se laveassa tarkekirjoituksessa merkitään samalla merkillä, oli sen sijaan eri äänne, liudentunut suhusibilantti, jota kapeammassa transkriptiossa on merkitty $*š$ (ks. Sammallahti 1998: 190–194). Tämä luontevasti mahdollistaa äännevastaavuuksien epäsymmetrian: vaikka ims. $*š:n$ ($*š:n$) paras substituutti saamessa olikin $*š$ ($*š$), päinvastaiseen

¹⁶ Myös tätä väitettä aion tulla jatkossa perustelemaan tarkemmin. Vaikka kyseessä ei olekaan täysin uusi näkemys, sen implikaatioita ei vaikuta fennistiikassa selvitetyn tosissaan; onhan vanhastaan esim. päätelty kaikkien muutosta $*š > *h$ osoittavien germaanisten tai balttilaisten lainasanojen olevan jo myöhäiskantasuomalaisia, vaikka levikkiperustein moni näyttäisi huomattavasti nuoremmalta. Uusi kronologia myös edellyttäneee esim. $h:n$ kotiutuneen itämerensuomeen täydessä laajuudessaan ensin lainasanafoneemina (kuten ehdottaa jo Kallio 2000: 83).

suuntaan saamen *š:n paras ims. substituutti näyttäisi olleen etinen kir-
kas *s. Tätä konkreettisesti osoittaa myös Aikion (2009) esittämä ai-
neisto vanhemmista saamelaisista lainoista suomeen, jossa esiintyy
joukko esimerkkejä substituutiosta ksaa. *š → sm. s (**keniš* → *kenes* 'vin-
tiö', **šišnē* → *siisna* 'higna', **šearāje* → *sääriä* 'hohtaa pilvien takaa',
**tipšō* → *tepsiä*), mutta ei yhtäkään esimerkkiä, jossa esiintyisi ksaa. *š
→ sm. h. Odotettavissa todella siis on vihdoin juuri **šōšē*, **šōršē* tms.
→ **sorsa*.

5. Lopuksi

On myönnettävä, että artikkelini läpi kulkeva punainen lanka *sotkan* ja *sorsan* välillä jää useissa kohdissa hypoteettiseksi, spekulatiiviseksikin. Looginen tosiasia on, että useiden päätelmien muodostama ketju on korkeintaan yhtä vahva kuin sen heikoin lenkki. Periaate pätee myös kieli-
historiaan: tutkijan on syytä varoa liikaa luottamasta omiin keksin-
töihinsä, sillä jonkin etymologisen tai äännehistoriallisen idean näppäryys ei sinänsä vielä takaa sen totuutta. Tämän seikan minulle monesti täh-
dentämisestä kiitänkin Janne Saarikiveä, jolta olen fennougristiikan opin-
tojeni mittaan saanut jo paljon hyviä neuvoja, ohjeita ja kritiikkiä. Jon-
kinlaisen *sotkan* ja *sorsan* yhteyden olen hahmotellut, huomattavasti ny-
kyistä heikommassa asussa, jo monia vuosia takaperin. Kuitenkin tar-
kemman analyysin myötä samankaltaisuus näyttää olevan vähintään yh-
deltä osin sattumaa: jälkitavuja *-ka*, *-sa* ei voi samaistaa, ja ainoastaan
ensi tavut *sot-*, *sor-* voisivat eri reittejä juontua samasta vanhasta urali-
laisesta **šodə*-vartalosta. Joku tähänkin vieneen ketjun lenkeistä voi
edelleen olla väärässä, jopa osoitettavissakin vääräksi.

Terve kriittisyys silti ei tee tehtyä työtä turhaksi. Vain sana, jonka
etymologiaa ei edes yritetä tutkia, jää varmuudella selittämättömäksi. Sa-
moin *sotkan* tarkastelussani olen mielestäni joka tapauksessa myös osoit-
tanut useita tarkennuksia yksittäisten sanojen etymologioihin; marin,
permin, mansin ja hantin äännehistorioiden ongelmakohtiin; ja näistä

riippuvaisiin kantaauralin rekonstruktioihin. Monet liittyvät etenkin ve-laarikonsonantin sisältävien johdinpäätteiden *-kA, *-kkA esiintymiseen kantaauralin nomininjohdossa — aihe, jonka parissa tehtävää tulee varmasti riittämään jatkossakin, sillä *k on kantaauralin rekonstruktioissa suhteettoman yleinen konsonanttiyhtymien 2. jäsenenä (Korhonen 1986: 156, Bakró-Nagy 1992: 112, 115), ja tämä jo itsessään antaa aiheen epäillä niiden edustavan osittain johdoksia (Korhonen ma: 161, 164). *Sotkan* selässä olen lisäksi nostanut sukelluksista alustavammin esiin joukon muita uralilaisen äänne- ja sanastohistorian tekemistään odottavia aiheita: epäsäännölliset *d, *l ~ *d, *l-vastaavuudet itäisemmissä uralilaisissa kielissä; uralilaisperäisten sanojen esiintyminen saamelaiskielissä myös substraattiperäisenä; ksm. *-oi-johtimen yhdyssanalähtöisyys; ja ims. äänteenmuutoksen *š > *h ajoittaminen. Toivoakseni tulen palautamaan näihin tulevina vuosina tarkemmissa tutkimuksissa.

Lyhenteet

ims. = itämerensuomi

kha. = kantahanti

kma. = kantamari

kmd. = kantamordva

kms. = kantamansi

kprm. = kantapermi

ksaa. = kantasaame

ksm. = kantasuomi

ksmj. = kantasamojedi

kur. = kantaaurali

sm. = suomi

udm. = udmurtti

Hantin kielimuodot: VVj. = Vakh–Vasjugan, Surg. = Surgut (itähanti); E = etelä; Ni. = Nizjam, Kz. = Kazym, Š = Šerkaly, O = Obdorsk (pohjoishanti).

Mansin kielimuodot: E = etelä, I = itä, L = länsi, P = pohjoinen.

Saamen kielimuodot: U = uumaja, Lu = luulaja, P = pohjoinen, I = inari, Ko = koltta, T = turja.

Lähteet

- Aapala, Kirsti (päiväämätön): *Sanojen alkuperästä: Majava*. Kotimaisten kielten keskus. Saatavilla https://www.kotus.fi/nyt/kysymyksia_ja_vastauksia/sanojen_alkuperasta/sanojen_alkuperasta_1_n/majava
- Abondolo, Daniel 1992: Locus meliori datus: Hungarian *hegy, hős, ősz, tógy, völgy, vas, hegy, hely*. – Pál Deréky, Bakró-Nagy Marianne, Timothy Riese & Hajdú Péter (toim.): *Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag. Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára*. Studia Uralica 6 / Urálsztikai tanulmányok 3. Wien. 23–27.
- Abondolo, Daniel 1996: *Vowel Rotation in Uralic: ObUgocentric Evidence*. School of Slavonic and East European Studies Occasional Papers 31. London: University of London.
- Aikio, Ante 2002: New and old Samoyed etymologies. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57: 9–57.
- Aikio, Ante 2004: An essay on substrate studies and the origin of Saami. – Irma Hyvärinen, Petri Kallio & Jarmo Korhonen (toim.), *Etymologie, Entlehnung und Entwicklungen: Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*. Mémoires de la Société Neophilologique de Helsinki 63. Helsinki: Uusfilologinen yhdistys. 5–34.
- Aikio, Ante 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91: 9–55.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.
- Aikio, Ante 2014: The Uralic-Yukaghir lexical correspondences: genetic inheritance, language contact or chance resemblance? – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 62: 7–76.

- Aikio, Ante 2015: The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 95: 25–66.
- Alatalo, Jarmo 2004: *Sölkupisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Alhoniemi, Alho 2010: *Marin kielioppi*. [2. painos.] Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Anttila, Raimo 2000: *Greek and Indo-European etymology in action: proto-Indo-European *aǵ-*. Current Issues in Linguistic Theory 200. Amsterdam: John Benjamins.
- Bakró-Nagy, Marianne 1992: *Proto-Phonotactics. Phonotactic Investigation of the PU and PFU Consonant System*. Studia Uralica 5. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bergsland, Knut 1963: Suomalais-skandinaavinen *rebäs ‘kettu’. – *Virtittäjä* 67: 150–154.
- Bereczki, Gábor 1994: *Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte* I. Studia Uralo-Altaica 35. Szeged.
- DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1966–1993: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Donner, Kai (toim.) 1926: *H. Paasonens Ostjakisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae II. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Eiras, Vuokko & Moisio, Arto (toim.) 2013: *Wogulisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura – Kotimaisten kielten keskus.
- Heikkilä, Mikko K. 2014: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Honti, László 1982: *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Bibliotheca Uralica 6. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Honti, László 1999: *Az obi-ugor konszonantizmus története*. Studia Uralo-Altaica Supplementum 9. Szeged.
- Honti, László 2013: Comments on Uralic historical phonology. – *Acta Linguistica Hungarica* 60/1: 1–68.

- Häkkinen, Kaisa 2004: *Linnun nimi*. Helsinki: Teos.
- Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Erkki 1988: Vokaaliston kysymyksiä. – *Virittäjä* 92: 325–329.
- Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz*. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Janhunen, Juha 2007: The primary laryngeal in Uralic and beyond. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit: Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu* 21. *beaivve* 2007. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 203–227.
- Kallio, Petri 2000: Posti's Superstrate Theory at the Threshold of the New Millennium. – Johanna Laakso (toim.), *Facing Finnic. Some Challenges to Historical and Contact Linguistics*. Castrenianumin toimitteita 59. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 80–99.
- Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit: Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu* 21. *beaivve* 2007. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 229–249.
- Keckskeméti, István 1968: *Index to P. S. Pallas «Zoographia»*. Studia Orientalia XXXVII/4. Helsinki.
- Keresztes, László 1986: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus* II. *Etymologisches Belegmaterial*. Studia Uralo-Altica 26. Szeged.
- Korhonen, Mikko 1986: On the reconstruction of Proto-Uralic and Proto-Finno-Ugric consonant clusters. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 80: 153–167.
- Kuokkala, Juha 2018: Finnic-Saamic labial vowels in non-initial syllables: An etymological evaluation. – Sampsa Holopainen & Janne Saarikivi (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτόμου. Uusiutuva uralilainen etymologia*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 11–74.

- Lagercrantz, Eliel 1939: *Lappischer Wortschatz*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtiranta, Juhani 2002: *Yhteissaamelainen sanasto*. [2. painos.] Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtisalo, Toivo 1936: *Über die primären uralischen Ableitungssuffixe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 72. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lytkin = Лыткин, В. И. 1964: *Исторический вокализм пермских языков*. Москва: Наука.
- LÄGLOS = Kylastra, A. D. & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo 1991–2012: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Amsterdam: Rodopi.
- Metsäranta, Niklas 2020: *Periytyminen ja lainautuminen. Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Molnár, Ferenc A. 1974: *On the history of word-final vowels in the Permian languages*. Szeged.
- Mägiste, Julius 1928: *oi-, ei-deminutiivid läänemeresoome keelis. Läänemeresoome nominaaltuletus I*. Tartto.
- Nikolaeva, Irina 2006: *A Historical Dictionary of Yukaghir*. Trends in Language Documentation 25. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Olthuis, Marja-Liisa 2007: *Inarinsaamen lajinnimet*. Ivalo: Anarâškielâ servi ry.
- Paasonen, Heikki 1903: *Die finnisch-ugrischen s-laute*. 1. *Anlaut*. Helsinki.
- Pystynen, Juho 2014: Primary vs. secondary *ë. [Blogikirjoitus.] <<https://protouralic.wordpress.com/2014/09/05/primary-vs-secondary-e>>
- Rahkonen, Pauli 2013: Suomen etymologisesti läpinäkymätöntä vesistönimistöä. – *Virittäjä* 1/2013: 5–43.

- Riese, Timothy 2001: *Historische Nominalderivation des Wogulischen*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Saareste, Andrus 1953: Länsi-Viron sanaston suhteesta suomen kieleen. – *Suomi* 106: 3.
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in northern Russian dialects*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saarikivi, Janne 2007: Uusia vanhoja sanoja. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve* 2007. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 325–347.
- Saarikivi, Janne 2018: Finnic and other Western Uralic borrowings in Permian. – Sampsa Holopainen & Janne Saarikivi (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia*. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 269–355.
- Salminen, Tapani 2014: Suomalais-samojedilaisia muotovertailuja. – Nobufumi Inaba, Jorma Luutonen, Arja Hamari & Elina Heinola (toim.), *Juuret marin murteissa, latvus yltää Uraliin. Juhlakirja Sirkka Saarisen 60-vuotispäiväksi 21.12.2014*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 270. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 291–302.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical Phonology of the Uralic languages: with Special Reference to Samoyed, Ugric, and Permic. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic Languages*. Leiden: Brill. 478–554.
- Sammallahti, Pekka 1998: *The Saami Languages. An Introduction*. Käräsjohka: Davvi Girji.
- Schalin, Johan 2018: *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the east. Umlaut remodelled and language contact revisited*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- SSA = Itkonen, Erkki & Ulla-Maija Kulonen (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kir-

- jallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Toivonen, Y. H. (toim.) 1948: *K. F. Karjalainens Ostjakisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae X. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- UEW = Rédei, Karoly (toim.) 1986–1991: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- VMS = Pall, Valdek (toim.) 1982–1989: *Väike murdesõnastik*. Tallinn: Valgus.
- Widmer, Anna 2003: Zur Geschichte des obugrischen “Tiersuffixes”. – Bakró-Nagy Marianne & Rédei Karoly (toim), *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 388–399.
- Zhivlov, Mikhail 2014: Studies in Uralic vocalism III. – *Journal of Language Relationship* 12: 113–148.
- Äimä, Frans 1918: *Äänneopillinen katsaus Sompion ja Kuolajärven lapinmurteisiin*. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 30/30: 34–91.

Enemmän, vähemmän, paremmin nimistön valossa

1. Johdanto

Suomen kielessä on ollut muutamia hyvin keskeisiä adjektiiveja, joiden perusmuoto on kadonnut käytöstä. Ne tunnetaan kuitenkin mm. vertailumuotojensa ja sukukielten kautta. Kyseiset adjektiivit voidaan vertailevan kielitieteen avulla palauttaa sellaiseen länsiuralilaiseen kantakieleen, jota puhuttiin ehkä toisen vuosituhannen (eaa.) lopulla. Toisin sanoen puhutaan varhaiskantasuomesta (Grünthal *et al.* 2021; Kallio 2007: 229; Itkonen 1997: 236). Tässä artikkelissa käsiteltävät adjektiivit ovat:

- 1) **Enä*, joka on korvautunut germaanisella lainasanalla *suuri* < **stōra-* (SEO s. v. *stor*) ja *iso* < sanasta *isä* < sgr. **isä* (SSA₁ s. v. *iso*); ks. myös Holopainen (2019: 97–99).
- 2) **Vähä*, joka on viimeaikoihin asti ollut sporadisesti käytössä merkityksessä ’pieni’ ainakin esim. Hollolan murteessa, jossa vielä isovanhempieni kielessä esiintyi sanonta *vähä likka* ’pikku tyttö’ ja *vähä poika* ’pikku poika’ (usein nuorempi sisarus). Sana palautuu länsiuralilaiseen asuun **väšä* (UEW 818). SSA₃ (s. v. *vähä*) ehdottaa sanalle myös germaanisesta lähtökohtaa huolimatta siitä, että kuitenkin katsoo varmana mordvan vastineen olevan *vež-*. Tämä taas ei voi juontua germaanisesta originaalista. Adjektiivi *vähä* on korvautunut etymologisesti hämärällä sanalla *pieni* myöhemmässä suomen kielessä. Uskoisin jälkimmäisen olevan peräisin jostain paleokielestä. Kyseinen sana esiintyy mm. vepsässä *peń*, *piń*, mutta viron *peen* ja liivin *pien(ə)* sanoilla on merkityksenä ’ohut’ (SSA₂ s. v. *pieni*). Viron *väike* ’pieni’ palautuu myös länsiuralin sanaan

**väšä* vokaalien *ä* ja *i* välisen *h:n* kadon kautta. Saamessa sana on korvautunut kantasaamessa sanalla **uccē* (Lehtiranta 2001: 140). 3) **Para/o* esiintyy vain paikannimistöissä. Sen asemesta on käytetty sanaa *hyvä* jo varhain suomen, karjalan ja vepsän kielessä sekä asussa *hea* virossa. Viimemainituille löytyy vastine SSA_{1:n} mukaan (s. v. *hyvä*) ersämordvassa *čiv* ja mokšassa *čiva* 'hyvä, kelvollinen' (MWB₁ s. v. *čiv*). Ainakin useimmiten, ellei aina, kantamordvaan palautuva affrikaatta *č* edustuisi kuitenkin jo myöhäiskantasuomessa *tnä* (Kallio 2007: 233, Sammallahti 1999: 76), joten rinnastus jää vähintäänkin epätodennäköiseksi; ks. myös Holopainen 2019: 260–262.

Paikannimistö viittaa joka tapauksessa siihen, että kyseiset adjektiivit *enä*, *vähä* ja *para/o* ovat joskus olleet varhaisessa suomen kielessä käytössä itsenäisinä adjektiiveina. Nimistöstä päätellen niiden korvautuminen toisilla sanoilla on tapahtunut ainakin jossain määrin eriaikaisesti. Tämän artikkelin tarkoitus on käsitellä tätä asiaa ja pyrkiä arvioimaan käytön alueellista jakaumaa ja katoamisen ajankohtaa onomastiikan metodien avulla.

Etymologinen esittely (huomioon on otettu vain länsiuraliin kuuluvat kielet)

***enä**

sanasto: uraL, ims. **enä* 'suuri, iso', ksa **ēnē*, mdM *iīā*, mdE *iīe*, *merja¹ **in(V)/en(V)* 'iso',
ims. > su *enempi*, ka *enämpi*, ve *enamb*, vi *enem*

¹ Merjalaiset sanat on rekonstruoitu vesistönimien avulla (ks. Rahkonen 2012:15–133).

esim. nimistössä: su *Enäjärvi*, ve *Enar'v*, vi ? *Enivere*, ksa **Enēs* (= Ääninen), mdE *Inelej*, *merja *Inej*, *Iniš/ka*, *Ino/paš*, *Вонюх* < **Enjuγa*

***väšä**

sanasto: uralL **väšä* 'pieni, vähäinen', su,ka,ve *vähä*, vi (murt.) *vähe*, mdE *vež-* > *veš/ka*, *viš/ka*, ? *merja **väz(ä)*

esim. nimistössä: su *Vähäjärvi*, ve *Vähä/č*, vi *Vähä* < **Vähäjärvi*, mdM *Väzla* < **Väzläj*, *merja *Väzal'oz*.

***para**

sanasto: uralL **para* 'hyvä', su **para/o* 'hyvä', ksa **pōrē* 'hyvä', mdM *para*, ? *merja **poro*

ims. > su, ka *parempi*, ve *paremb*, vi *parem*

esim. nimistössä: su *Parasuo*, *Parakoski*, *Paroniemi*, *Parolahti*, ? saI *Pyerri/jäš* (koski), mdM *Parläj*, ? *merja *Pore/mža*, *Por/ga*, *Pore/ht*

2. Nimistön levintä

Koska asutusnimet voivat olla laajallakin säteellä esiintyviä kulkunimiä, hyväksytään tässä tutkimuksessa vain luontonimet ja niistäkin ensisijaisesti hydronyymit.

2.1. Enä

Enä-alkuisia hydronyymejä esiintyy Suomessa Kansalaisen karttapaikan mukaan vain viisi *Enäjärveä*, jotka sijaitsevat Kouvolassa, Porissa, Pyhärintassa, Vihdissä ja Salossa. Maantieteellinen levintä on siis varsin länsipainotteinen. Esiintyvyys osuu selkeästi yhteen varhaisen läntisen

suomalaisen asutushistorian kanssa (ks. kartta 1). Etenkin itäisessä Suomessa runsaasti esiintyvä *eno*-kantainen nimistö sen sijaan juontunee karjalan ja suomen itämurteiden sanasta *eno*, jolla on usein suurta vettä tarkoittava merkitys (SSA₁ s. v. *eno*²). Sana *eno* lienee kuitenkin sanan *enä* johdannainen. Koska kyseistä sanaa ei ole käytetty nimistössä adjektiivinomaisesti, on se jätetty huomioimatta tässä tutkimuksessa.

Enä-adjektiivia on käytetty nimien määriteosina myös vepsäläisnimistössä: *Enar’v* (2 kpl) ja venäläisessä asussa *Вонозеро* < **Enar’v* (MAG 64,83,27)². Virossa EKR tuntee vain yhden mahdollisen vastineen nimeltä *Enivere* (s. v. *Enivere*). Samaan länsiuralilaiseen kantasanaan palautuvia nimien määriteosina käytettyjä adjektiiveja esiintyy mordvassa mdE **iie*, ja merjalaisnimistöstä löytyy sekä *in(V)*-että *boh-* (venäläinen nimen asu) < **en(V)* variantteja. Vastaava sana löytyy myös kantasaa-
mesta **ēnē*. Siihen palautuvat mm. sellaiset nimet kuin *Äänisjärvi* ~ *Ääninen* ja *Äänekoski*.

Koska *enä*-adjektiivin käyttö suomalaisessa nimistössä on suhteellisen harvinainen ja sen levintä vastaa varhaisimpia läntisiä suomalaisia asutusalueita, voidaan olettaa, että sana oli jo katoamassa kielestä ensimmäisen vuosituhannen (jaa.) lopulla. Poikkeuksen muodostaa Porin *Enäjärvi*, joka syntyi maan kohoamisen seurauksena vasta joskus muutamia satoja vuosia sitten (Vuorela 2000: 27). Sen sijaan muut Enäjärvet kohoavat yli 16, jopa 50 metriä merenpinnan yläpuolelle. Muun muassa Porin seudulla ajanlaskun alun aikainen rantaviiva noudatti nykyistä 15 metrin korkeuskäyrää (ibid. 2000: 26). Koska toiset Enäjärvet kohoavat yli 16–50 metriä merenpinnan yläpuolelle, ovat nuo järvet olleet olemassa jo tuolloin. Näin ollen niissä esiintyvä *enä*-määriteosa on mahdollinen – vaikkakaan ei täysin varma – tuosta ajankohdasta alkaen. Toki nimi on voinut alkujaan olla jokin muukin. Porin Enäjärvi voi olla siirtymänimi. Vaihtoehto on sekin, että Kokemäenjoen suiston laaja lahti ensimmäisellä vuosituhannella (jaa.) saattoi olla nimetty Enälahdeksi <

² Venäjän kielessä sen varhaisemmassa vaiheessa tapahtui *en* substituutumista *o*-lla, esim. **Helga* > *Olga*. Pohjois-Venäjällä sen lisäksi sananalkuisen *on* eteen lisättiin usein proteettinen *v* (Mullonen 2002: 56).

**Enälaksi*, mistä nimikanta *enä-* siirtyi lahden jäänteeksi jääneelle järvelle (ks. Korsman 2000: liite 4).

Mielenkiintoisen lisän tuo kuitenkin vepsäläisnimistö. Liittyvätkö *Enarv*-nimet vepsän oletettuun länsisuomalaiseen komponenttiin (Itkonen 1983: 213) vai onko se johonkin varhaisempaan kieleen perustuneen nimen vepsäläinen käänös (< ksa **ēnē*, < merja **en-/in-*)? Vepsäläisten katsotaan muuttaneen Syvärin alueelle joskus varhaisella keskiajalla (mm. Lang 2020: 326–327; Rjabinin 1997: 87–88).

2.2. Vähä

Vähä-alkuiset nimet muodostavat kaksi luokkaa. Ensimmäiseen kuuluvat *Vähä*-nimet, jotka toimivat vastaparina *Iso*-nimille; esim. *Iso Heinäjärvi* & *Vähä Heinäjärvi* [Orivesi]. Näitä ei ole huomioitu tässä tutkimuksessa, koska sanaa *vähä* ei ole käytetty nimen määriteosana itsenäisellä tavalla puhtaasti adjektiivinomaisesti. Toiseen luokkaan kuuluvat sellaiset nimet kuten Turun *Vähäjoki*, missä nimen määriteosaa on käytetty selkeästi adjektiivin tavoin.

Hydronyymejä, joiden määriteosa on *vähä-* esiintyy Kansalaisen Karttapaikan tietojen mukaan seuraavasti:

Vähäjokia esiintyy:

Historiallisessa Hämeessä: Askola, Hartola, Hollola, Hämeenlinna, Kouvola, Orimattila, Padasjoki.

Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa: Eurajoki, Koski TL, Masku, Paimio, Pori, Rusko, Salo, Siikainen, Turku.

Pohjanmaalla: Alajärvi, Kokkola, Seinäjoki, Siikalatva.

Pohjois-Suomessa: Tervola, Kemijärvi, Kolari, Puolanka, Suomussalmi.

Mielenkiintoisesti Askolassa Porvoonjoen sivujoen nimi on yläjuoksullaan Vähäjoki, mutta alajuoksulla Pikkujoki, joka saattaa olla myöhäisempi käänös joen ruotsinkielisestä nimestä Lillan. Padasjoen Vähäjoen kanssa paralleelista virtaa hieman isompi joki, jonka nimi onkin Isojoki. Vähäjoki-nimien levintä on selvästi keskittynyt Varsinais-Suomeen, Satakuntaan ja Hämeeseen (etenkin Kaakkois-Hämeeseen). Nimien määritteosalla *vähä-* on siis yleensä tarkoitettu pääjokea pienempää sivujokea tai pienempää jokea, jonka läheisyydessä virtaa sitä isompi joki.

Vähäjärviä löytyy merkittävästi enemmän, mutta niidenkin levintä on samanlainen. Nimeämisperusteena on ollut joko vain järven selkeästi pieni koko tai (harvemmin) sijainti merkittävästi isomman järven vieressä.

Syvärin vesistöalueen vepsäläisalueilla löytyy sellaisia hydronyymejä kuten *Väharv* (MAG 41), *Väharvut* (MAG41), *Vähäč* (MAG 34). Virolaisalueilla esiintyy nimiä, joiden katsotaan palautuvan asuihin **Väheoru* [EKR s. v. *Väheru*] ja **Vähäjärvi* [EKR s. v. *Vähkjärv*]. Nämä nimet liittyvät etelävirolaisiin hydronyymeihin. Nimityyppi esiintyy siis itämerensuomen pohjoisessa, itäisessä ja eteläisessä ryhmässä.

Merjalaisalueilla virtaa suurehko joki nimeltä *Pukša*. Sillä on pienempi sivujoki *Vjaz|ovka*. Ensin mainittu nimi voisi olla määriteltävissä mordvan sanan *pokš* 'suuri' perusteella jossain merjalaismurteessa esiintyneeksi sanaksi 'suuri' tai 'leveä'. Jälkimmäinen kuuluu merjalaisalueilla yleiseen nimikantaan *váz(ä)-*, joka näin ollen olisi 'pieni' (Rahkonen 2009: 175–176).

*Vähä-*kantaisten hydronyymien levintä Suomessa on selvästi laajempi ja runsaampi kuin *enä-*kantaisten. Niitä ulottuu pohjoiseen yleisen asutushistorian mukaisesti kuvastaen varsinais-suomalaisia ja hämäläisiä väestöliikkeitä. Tämä kertoo myös siitä, että adjektiivi *vähä* on ollut käytössä myöhemmin kuin *enä*. Se ei kuitenkaan ole levinnyt adjektiivinomaisessa käytössä Itä-Suomeen, ei edes hämäläisten erämatkailun seurauksena. Näin ollen arvioisin sen yleisemmän käytön ja sen myötä nimeämisvoimaisuuden lakanneen jo ennen hämäläisten eräretkeilykautta, ehkä viikinkiajalla (800–1050 jaa.), luultavimmin sen loppupuolella. Se jäi

paikallisesti käyttöön tietynlaisissa sanonnoissa, kuten Hollolan murteen ilmaisussa *vähä likka, vähä poika*. Se, että nimityyppi esiintyy myös vepsäläisalueilla ja Virossa, viittaa *vähä*-adjektiivin varhaiseen yleisitämennysoomalaiseen käyttöön.

2.3. Para-/Paro

Vesiin liittyviä *Para-/Paro*-nimiä esiintyy Kansalaisen Karttapaikan mukaan seuraavasti:

Parakoski [Sotkamo], *Para/nko* [luoto, Hämeenlinna], *Parasuo* [Pöytyä, Sotkamo], *Paro-oja* [Luumäki], *Parolahti* [Puumala, Sastamala], *Parolampi* [Lappeenranta], *Paroniemi* [Mikkeli], *Parosjärvi* [Ylöjärvi] sekä genetiivillä ilmaistut *Paronlahti* [Kuhmoinen, Rantasalmi, Tuusniemi], *Paronlampi* [Rantasalmi], *Paronoja* [Jämsä].

Ensiksi tulee miettiä, voiko 'hyvää' tarkoittava sana olla vesistöjen nimeämisperusteena. Todellakin Suomessa on lukuisia *Hyväjokia* ja *Hyväjärviä*. Taustalla lienee ajatus hyvistä kalasaaliista. Nissilä (1975: 124) mainitsee muinaissuomalaisen henkilönimien joukossa sellaiset kuin mm. *Hyvä, Hyvätti, Hyväkkä*.

Näyttää siltä, että genetiiviasuinen *paron*-nimikanta ainakin useimmiten viittaisi henkilönimeseen; vrt. kylien ja talojen *Parola*-nimet. Tiedämme, että karjalaisten keskuudessa onkin esiintynyt ortodoksiperäinen nimi *Paro(i)*; esim. vuokkiniemeläinen *Paro Tihvanan tytär Remsu* (SKNA 7558; ks. myös *Paroi*, Nissilä 1975: 210). Sen sijaan ne hydronyymit, jotka eivät ole genetiivirakenteisia, saattavat hyvinkin palautua 'hyvää' tarkoittavaan adjektiiviin *para/o*. *Para-/Paro*-nimet näyttävät pääasiassa levinneen läntiseen Suomeen ja Hämeeseen sekä hämäläisten savolaisille eräalueille. *Parosjärvi* [Ylöjärvi] voi saada nimensä sukunimestä Paronen, mutta saattaa olla myös tyyppiä *Kuiva/s/joki*.

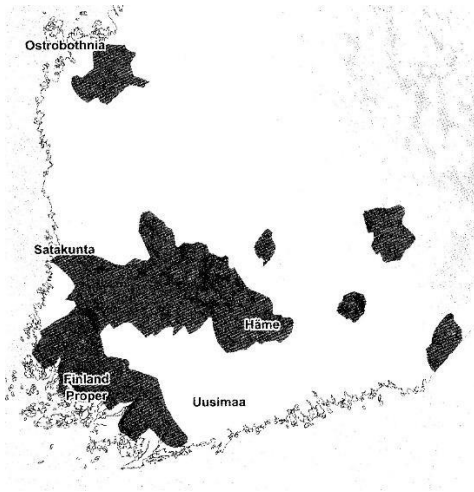
Huomionarvoista on, että vepsäläisiltä tai virolaisilta alueilta ei löydy kyseistä nimityyppiä. Siltikin on jokseenkin varmaa, että varhaisessa itämerensuomessa on ollut adjektiivi *para/o*, koska vastaava sana esiintyy muissa tunnetuissa länsiuralilaisissa kielissä kuten saamessa sekä vepsän ja viron vertailumuodoissa. Nimistön perusteella sana on mahdollisesti ollut käytössä merjalaiskielissäkin. Tämä jää kuitenkin epävarmaksi. Kenozeron (Arkangelin alueen Karjalan tasavallan vastaisella länsirajalla) venäjän murteessa esiintyy sana *parato* 'hyvin' ? < **para/ttu* (ks. Rahkonen 2015: 313), mikä viittaa sanan *para* esiintymiseen jossain vaiheessa itämerensuomen itäisessäkin ryhmässä. Sitä milloin se on kadonnut kielestä on hyvin vaikea arvioida. Mikäli *para-/paronimet* juontuvat 'hyvää' tarkoittavasta adjektiivista, niin luultavasti nimeäminen on tapahtunut joskus hämäläisellä eräkaudella tai sitä ennen. Suomalaisissa henkilö- ja asutusnimissä sana on elänyt produktiivisena oletettavasti keskiajan lopulle asti; ks. Hattulan Parola, varh. maininta 1539, Valkealan Parola, varh. maininta 1550 (SPK s. v. *Parola*). Kuten mainittu karjalainen samanasuinen nimi on syntynyt eri lähteestä.

3. Johtopäätökset

Tässä tutkielmassa esitettyjen adjektiivien ikäämisen metodologiaan liittyy merkittäväällä tavalla suomalaisten esi-isien saapumisen ajankohta nykyisen Suomen alueelle. Jo varhain on katsottu Lounais-Suomen olleen itämerensuomalaisten varhaisin asuma-alue Suomessa. Ajatus tukeutuu tarhakalmistojen ja polttokenttäkalmistojen merkitykseen itämerensuomalaisen väestön muuttoliikkeiden kuvaajina. Varmaankin tämä teoria on ainakin länsisuomalaisten osalta parhaiten perusteltu. Viimeisimpänä tätä katsontakantaa on edustanut Lang (2020: 337), ks. myös Wessman (2010: 30, Fig. 19).

Sen sijaan itämerensuomalaisten itäisen ryhmän, etenkin vepsäläisten, osalta kielellisten ryhmien syntyhistoria jää epäselvemmäksi. Onomastiikan näkökulmasta katsellen vepsäläisnimet näyttäisivät muisuttavan enemmän suomalaisia kuin virolaisia nimiä. Riho Grünthal

(2022: 219) on esittänyt perustellun ajatuksen varhaisella metallikaudella tapahtuneesta väestövirtauksesta Volgan yläjuoksulta luoteeseen. Siitä on jäänyt jälkiä viron itämurteisiin ja inkeroiseen. Vastaavanlaista ajatusta on esitetty siten, että väestöä on liikkunut varhaisella metallikaudella Ilmajärven kautta Peipsjärven suuntaan ja Olhavalle. Tämä on katsottu selittävän oletetun itäisen komponentin itämerensuomalaisen itäisen ryhmän syntyhistoriassa. Muutoin esimerkiksi vepsässä on paljonkin läntisiä piirteitä (Rahkonen 2021: 18–20).

Kartta 1. Keskeiset hautausalueet 400-1150 jaa.

Anna Wessman (2010: 30, Fig. 19), piirtänyt W. Perttola

Tämän artikkelin kannalta on hyväksytty perinteinen näkemys länsisuomalaisesta asutusvirtauksesta, joka ensimmäisellä vuosituhannella (jaa.) siirtyi lännestä itään. Näin ollen adjektiivinomaisen sanan **enä* katoamista kielestä voi levintänsä vahvan länsisuomalaisuuden tähden pitää varhaisimpana. Sanan **para/o* katoaminen itsenäisenä adjektiivina näyttäisi olevan edellistä myöhempi tapahtuma, koska sen levintä kattaa myös hämäläisalueet eräalueineen. Kumpienkin käyttö hävisi ilmeisesti jo 1000-luvun (jaa.) loppuun tullessa. Sanaa *vähä* on käytetty adjektiivin

omaisesti rajoitetusti paljon myöhemmin. Ydinalueina ovat olleet Varsinais-Suomi ja Häme. Sen käytöstä on nimistössä jälkiä aina Pohjois-Suomessa asti.

Lähteet

- EKR = Peeter Päll & Marja Kallasmaa (toim.) 2016: *Eesti kohanime raamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Grünthal, Riho et al. 2021: Drastic demographic events triggered the Uralic spread. – *Diachronica* 4/39: 490–524.
- Grünthal, Riho 2022: Varhaisen Metallikauden kielellisiä jälkiä Volgan yläjuoksulta itäiselle Suomenlahdelle – Petri Halinen, Volker Heyd & Kristiina Mannermaa (toim.): *Oodeja Mikalle: Juhlakirja professori Mika Lavenolle hänen täyttäessään 60 vuotta*. Helsinki: Suomen Arkeologinen Seura. 213–220. Saatavilla http://www.sarks.fi/masf/masf_10/masf_10.html
- Holopainen, Sampsa 2019: *Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical Overview of the Sound Substitutions and Distribution Criterion*. Doctoral Dissertation. Helsinki: Helsinki University.
- Itkonen, Terho 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin – *Virittäjä* 87: 190–229.
- Itkonen, Terho 1997: Reflections on Pre-Uralic and the “Saami-Finnic protolanguage” – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54: 229–266.
- Kallio, Petri 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.): *Sámit, sánit, sátnehámit: Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve* 2007. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 229–249.
- Korsman, Kalevi 2000: *Geopori-hankkeen väliraportti. Satageo. Raportti* 03. Espoo: Geologian Tutkimuskeskus.
- Lang, Walter 2020: *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lehtiranta, Juhani 2001: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- MAG = Муллонен, И. И., Азарова, И. В. & Герд, А. С. 1997: *Словарь гидронимов юго-восточного Приладожья бассейн реки Свирь*. Ст. Петербург: Издательство Ст. Петербургского университета.
- Mullonen = Муллонен И. И. 2002 *Топонимия Присвирья. Проблемы этноязыкового контактирования*. Петрозаводск: Российская академия наук. Карельский научный центр. Институт языка, литературы и истории.
- MWB = Paasonen, Heikki 1990: *Mordwinisches wörterbuch*. Band I (A-J). – Martti Kahla (toim.). *Lexica societatis Fenno-Ugricae XXIII*, 1. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Nissilä, Viljo 1975: *Suomen Karjalan nimistö*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö.
- Rahkonen = Рахконен, П. 2012: Границы распространения меряно-муромских и древнемордовских гидронимов в верховьях Волги и бассейне Ока. – *Вопросы ономастики* 1/2012 s. 5–42
- Rahkonen, Pauli 2015: Kargopolin ja Kenozeron alueiden etnohistoria. *Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikakausikirja* 2015: 307–347.
- Rahkonen, Pauli 2021: Suomeen suuntautuneiden nimistövirtausten monimuotoisuus. *Muinaistutkija* 1/2021: 12–36.
- Rjabinin = Рябинин, Е. А. 1997: *Финно-Угорские племена в составе древней Руси*. Издательство Санкт-Петербургского университета. Санкт-Петербург.
- Sammallahti, Pekka 1999: Saamen kielen ja saamelaisten alkuperästä – Paul Fogelberg (toim.): *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Finska Vetenskaps-Societeten. Suomen Tiedeseura. 70–90.
- SEO = Hellquist, Elof 1922: *Svensk etymologisk ordbok*. Lund : C. W. K. Gleerups förlag Berlingska boktryckeriet.
- SKNA = Suomen kielen nahoitearkisto.

- SSA = Itkonen, Erkki & Ulla-Maija Kulonen (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- UEW 1988–91 = Karoly Redei: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdély, László Honti, Éva Korenchy, K. Sal und Edit Vertés. Register. 1–3. Wiesbaden.
- Vuorela, Irmeli 2000: *Maaperägeologia Satakunnan asutushistorian taustana. Satageo. Raportti* 02. Espoo: Geologian Tutkimuskeskus.
- Wessman, Anna 2010: *Death, Destruction and Commemoration. Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550–1150)*. Iskos 18. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys ry.

Suomalais-samojedilaisia sanavertailuja

Niin kuin hyvin tiedetään, on äännehistorian tutkimus vastavuoroisessa vaikutussuhteessa etymologian tutkimukseen, ja tähän liittyviä kysymyksiä käsittelee päiväsankarin kunniaksi laatimani kirjoitelma. Jannen tuotannosta löytyy monia aihepiiriä koskevia tutkimuksia läntisten uralilaisien kielten alalta kuten Saarikivi (2007; 2010; 2014; 2020) vain muutamia esimerkkejä mainitakseni. Esitän puolestani alla kielikunnan itäisimmän haaran eli samojedilaisten kielten tarjoamaa aineistoa, jossa yhteisenä nimittäjänä on se seikka, että suomen kielen sanalle voidaan osoittaa samojedilainen vastine sitten ja vasta sitten, kun aikaisemmin oletetut mutta sittemmin virheellisiksi tai harhaanjohtaviksi paljastuneet fonologistukset ja rekonstruktiot on korvattu pätevämmillä. Monista minua aiheen parissa eteenpäin auttaneista kollegoista mainitsen tässä vain Oktjabrina Agičevan, Ante Aikion, Sampsa Holopaisen, Kaisla Kaheisen, Juha Kuokkalan, Larisa Leisiön ja Juho Pystysen, mutta olen erittäin kiitollinen kaikille keskustelukumppaneilleni, joista kukaan ei luonnollisesti ole vastuussa virheistäni.

1. Samojedin *kəj ~ suomen *kylki*

Samojedin 'kylki, sivu' -sanana Janhunen (SW 57) rekonstruoi asussa *kāj 'Seite'. Tälle lyhyelle muodolle hän esittää jatkajat nganasaanista ja mahdollisesti selkupista, kun taas samanmerkityksisellä, mutta pidemmällä ja siksi johdokseksi pääteltävällä *kājwê-asulla on edustus enetsissä ja nenetsissä, minkä lisäksi selkupin hankalahkosti rekonstruoitava muoto (SkWb № 1768 qō 'Seite') on Janhusen mukaan voinut kehittyä

kummasta asusta tahansa. Kantasamojedin *kâ-sekvenssin vokaalin jatkaaja on nganasaanissa kuitenkin säännöllisesti *ko*, esim. *kâjma (SW 58) > *kojmu* 'luuydin', kun taas puheena olevassa nganasaanin sanassa *kâi* 'kylki, sivu' (Ždanova & Kosterkina & Momde 2001 (кәи)) tavattava ensi tavun *ə* voi edustaa ainoastaan kantasamojedin redusoitunutta vokaalia (SW *â), vrt. esim. *kâncâ (SW 52) > *kəntə* 'reki', *kâínâlê (SW 53; vrt. päivitetty rekonstruktio alla) > *kəli* 'kyynel'. On myös huomattava, että toisin kuin Janhusen siteeraama Mikolan muistiinpano ”*kəj*” antaa ymmärtää, nganasaanin sana on fonologisesti kaksitavuinen, ja sen jälkimmäinen vokaali edustaa kantasamojedin suppeaa etuvokaalia (vrt. Salminen 2012: 342–345). Nganasaanin vokaaliharmoniassa puolestaan ilmenee vaihtelua niin, että esimerkiksi yksikön 3. persoonan omistusmuoto voi olla joko *kəḏj* tai *kəḏu*, mutta mitä ilmeisimmin alkuperäiseen etuvokaaliin viittaava *ḏj*-päätteellinen (< kantasamojedin *-tâ) variantti on alkuperäinen ja yleisemmän *ḏu*-allomorfin (< kantasamojedin *-tâ) sisältävä analoginen, mikä tarkoittaa, että ensi tavun vokaali on kantasamojedissa ollut *ə eikä *â (vrt. Helmski 2000 [1993]), joten nganasaanin *kâi* < kantasamojedin *kəji / *kəjü, kun taas rinnakkaismuodosta *kəjwə > kantananetsin *kæwə > tundranetsin *xəw*^o 'kylki, sivu' ~ metsänenetsin *kăw*^o id. Myös nenetsin sisäinen rekonstruktio viittaa etuvokaaliseen alkumuotoon, sillä tundranetsistä tunnetaan johdos *xəbyeq*- «омываться» (Pyrerka & Tereščenko 1948: 167) joka palautuu kantasamojedin asuun *kəjwəjs- eikä **kəjwəjs- jonka tundranetsiläinen jatkaaja olisi **xəwoq*- (vrt. Salminen 2012: 346–347; kyseisen artikkelin s. 342 **kəjwə-alkuiset rekonstruktiot ovat virheellisiä).

Suomen *kylki*-sana on yleisitämerensuomalainen, mutta sille vanhastaan esitettyjä etäsukukielisiä vastineita SSA (s.v. kylki) pitää epävarmoina, ja Häkkinen (2004 s.v. kylki) toteaa yksiselitteisesti, että ”rinnastuksia ei nykyään enää hyväksytä”. Ariste puolestaan (1971: 255–256) on arvellut sanan kuuluvan itämerensuomen vanhojen substraattilainojen joukkoon, mutta toteaa samalla, että joillekin hänen luettelemistaan sanoista varmaan vielä löydetään etäsukukielistä vastine. Sikäli kuin

kylki palautuu kantauraliin, sen odotuksenmukainen rekonstruktio on yksinkertaisesti *külki, ja juuri tämän äänneasun jatkajaksi sopii samojedin samaa merkitsevä *kəj-. Sananalkuisen CV-jonon äännekehitys on sama kuin tapauksessa kantauralin *küñili > kantasamojedin *kəñəli, jonka jatkajia ovat muiden muassa nganasaanin *kəəli* 'kyynel' ja (kantänenetsin *kəjələ >) tundranenetsin *xəyəl* ° id. Kuten Helimski (2000 [1993]: 199) jo huomauttaa, sanaa ei ole Janhusen (1981: 255) ja Sammallahden (1988: 537) tavoin syytä rekonstruoida **ku-alkuiseksi. Ensi tavun koodaa koskevat äänteenmuutokset taas ovat vastaavat kuin kantauralin vartalossa *pilmi- (Janhunen 1981: 237) > kantasamojedin (opaakki johdos) *pəjməw- > (esinenetsin *pəjmü- >) kantänenetsin *pəmə- > tundranenetsin *pəwə*- 'olla pimeä' ~ metsänenetsin *pämă*- id. (vrt. Helimski 2000 [1993]: 199). Odotuksenmukaista on myös, että kantauralin *lk-yhtymän klusiili katoaa suppeavokaalisissa vartaloissa samoin kuin *rk-yhtymässä, mihin vertailukohtaan tarjoaa Aikion (2002: 26) rehabilitoima suomen *kurki*-sanan *kâr-alkuinen samojedin vastine. Samojedin sisällä jälkitavujen vastaavuudet (nganasaanin suppea etuvokaali, luultavimmin < *ü, vs nenetsin *wə-sekvenssi) kaipaavat tietysti vielä tarkempaa analyysia, mutta uralilaiseen vertailuun seikalla ei ole ratkaisevaa vaikutusta.

Koivulehto (2008: 310–314) esittää *kylki*-sanalle kantaslaaviin tai tarkemmin ottaen kantaslaavia edeltäneeseen indoeurooppalaiseen kielimuotoon perustuvan lainaetymologian. Kyseessä on harvinaisehko slaavin 'lonkkaa' merkitsevä sana, jonka äännesubstituutiot eivät vaikuta aivan odotuksenmukaisilta, ja myös oletettu lainautumisajankohta tuntuu anakronistiselta. Koivulehto (2008: 313–314) ottaakin puheeksi Ante Aikion kommentin, jonka mukaan *kylki*-sanalla olisi yllä esitetyllä tavalla kantasamojedissa vastineena *kəj. Aikio ei Koivulehton mukaan ole pitänyt uralilaista vertailua säännöllisenä, mutta omissa keskusteluissamme muistelisin Anten suhtautuneen etymologiaan kohtalaisen myönteisesti, ja olimme joka tapauksessa molemmat tahoillamme tulleet siihen sana-vertailun ylipäänsä mahdollistavaan päätelmään, että Janhunen (SW 57) alkuperäinen *kájj-rekonstruktio on päivitettävä asuun, jossa ensi tavussa

on redusoitunut vokaali (vanhentuneessa yhden redusoituneen vokaalin järjestelmässä **kêj mutta nykykatsannossa siis *kəj). Junttila (2015: 211–212) käsittelee sanaa pikemmin balttilaisena lainana, jonka originaalin vastine olisi säilynyt paremmin slaavilaisissa kielissä, mutta tähän ajatukseen pätevät yhtä lailla edellä mainitut varaukset.

2. Samojedin *somâ ~ suomen *soma*

Jos tundranenetsin *səwa* 'hyvä, kaunis' olisi peräisin kantasamojedin asusta *sômâ 'gut' (SW 132), tätä rinnastusta tuskin tulisi mieleen esittää, sillä kantasamojedin *ə ei tiettävästi koskaan vastaa suomen *ota*. Mainittu kantasamojedin rekonstruktio perustuu kuitenkin pelkästään tundranenetsin asuun, ja on syytä olettaa, että tässä suuritaajuisessa sanassa on nimenomaan tundranenetsissä tapahtunut sporadinen redusoiva äänne muutos. Muissa samojedikielissä, joissa sanalla on vastineet, mukaan lukien metsänenetsissä, ensi tavun vokaali ei nimittäin vastaa tundranenetsin lyhyttä vokaalia, vaan metsänenetsin *xoma* 'hyvä, kaunis' palautuu kantanenetsin asuun *soma ja se puolestaan kantasamojedin asuun *somâ, samoin ensi tavun osalta selkupin vastine (SkWb № 2469 **soma** 'gut'). Enetsissä sanasta tavataan vain erityyppisiä johdoksia, mutta nekin heijastavat pikemmin *o:ta.

Suomen *soma*-sanalla on lähisukukielistä vastine karjalasta livvin ja lyydin kautta vepsään ulottuvalla vyöhykkeellä, niissä kaikissa *čoma* 'kaunis', vepsässä myös 'hyvä' (esimerkiksi *čoma haju* 'tuoksu'). SSA (s.v. *soma*) esittää sanalle saamelaisen vastineen (pohjoissaamen *suopmat*), mutta pitää myös mahdollisena, että kysymyksessä on varhainen laina, eikä Lehtiranta (1989) mainitse sanaa ollenkaan. Ehdotettuun germaaniseen lainaetymologiaan (vrt. Hofstra 1985: 405–408) SSA liittää kaksi kysymysmerkkiä (kantagermaanin *sôm[j]az). Myös Häkkinen (2004 s.v. *soma*) suhtautuu kumpaankin rinnastukseen varovaisesti: hänen mukaansa sana ”on arveltu germaaniseksi lainaksi” ja ”*suopmat* saattaa olla vanha laina”. Terho Itkonen (1983: 212) pitää sanaa oma-

peräisenä uutena perusvartalona ja erityisesti itä-itämerensuomalaisuutena. Useimmat Itkosen näin määrittelemät sanat ovat kuitenkin levikiltään ahtaasti itäisiä, ja niiden fonotaktinen rakenne viittaa nuoriin sanastokerrostumiin, kun taas *soma* tunnetaan laajasti suomen länsimurteissa ja sen fonotaksi on tietysti perusuralilainen. Joka tapauksessa saamelainen rinnastus perustuu mitä ilmeisimmin lainakontaktiin ja germaaninen pelkkään sattumaan.

Karjalan, livvin, lyydin ja vepsän sananalkuiset affrikaatat ovat ominaisia yhtäältä onomatopoeettisille, toisaalta hellittely- ynnä muille niin sanotuille hypokoristisille sanoille. Kettunen (1960: 36–37) ja Aikio (2009: 62) mainitsevat esimerkkinä juuri *čoma*-sanana, ja sillä perusteella *č* pro *s* edustaisi sekundaaria kehittymää. On selvää, että affrikaatta ei voi olla säännöllisen äänne­muutoksen tulos, koska myös puheena olevissa itämerensuomalaisissa kielissä pätee yleisesti kantasuomen äänne­muutos *š > s, mutta pitäisin silti mahdollisena, että affrikaattaedustuksen taustalla olisi tällaisessa tapauksessa pikemmin kantaauralin *š eikä *s, mikä olisi selitettävissä ainakin siten, että itäisin osa kantasuomea olisi ollut kontaktissa sellaisen sukukielimuodon kanssa, jossa *š on affrikoitunut. Skenaariosta on vielä kaksi varianttia sen mukaan, ajatellaanko sanan ensin kadonneen kantasuomesta ja lainautuneen uudestaan pohjoismurteisiin niin, että suomessa affrikaatta substitu­oit­tiin s:llä, vai olisiko *soma kuitenkin kantasuomalainen sana, jonka levikki on *kaunis*-sanana ja samanmerkityksisten johdosten tieltä supistunut.

Aiheeseen liittyy se erityisesti Živlovin kannattama näkemys, jonka mukaan kantaauralissa oli vain palataalinen affrikaatta *č mutta ei palataalista sibilanttia *š (Zhivlov 2014: 114). Aikio (2022: 7) hyväksyy ajatuksen siitä, että palataalisen affrikaatan ja sibilantin välillä ei ollut kontrastia mutta rekonstruoi edelleen sibilantin. Samojedissa kantaauralin mahdolliset *č ja *š ovat joka tapauksessa neutraalistuneet, mutta jälleen Živlovin mukaan tuloksena olisi kantasamojedissa ollut ensisijaisesti *č:n säilymä. On jonkin verran osviittaa siitä, että tietyissä asemissa, erityisesti nasaalin jäljessä, kantasamojediin tavallisesti rekonstruoitavalla *s-

foneemilla olisi ollut affrikoitunut allofoni, mikä oletus tietysti tuntuu hieman helpolta ulospääsylvä tilanteesta, mutta vaihtoehtona olisi se tulkinna, että kantasamojedissa ei ollut sibilanteja ollenkaan, sillä kantaauralin *s ja *š edustavat poikkeuksetta kantasamojedin *t:nä. Maailmasta sinänsä tunnetaan kokonaan sibilantittomiakin kieliä, mutta Pohjois-Euraasian puitteissa se olisi kuitenkin areaaliselta kannalta yllättävää, ja ylivoimaisesti yleisin samojedissa tavattava *ć:n tai *š:n jatkaja on joka tapauksessa s tai siitä säännöllisesti kehittynyt äänne kuten puheena olevassa tapauksessa metsänenetsin *xoma* < kantasamojedi *somâ.

Živlov mainitsee seuraavansa Sammallahtea (1988) siinä, että kantaauraliin kuuluu rekonstruoida vain yksi foneemi *š:n ja *ć:n paikalle (Živlov 2014: 114). Živlovin muotoilu johtaa kuitenkin hieman harhaan, sillä Sammallahti (1988: 490) noudattaa esityksessään sitä jo syntyessään vanhentunutta käsitystä, että muiden uralilaisten kielten perusteella oletetut *š ja *ć olisivat ”suomalais-ugrilaisia” innovaatioita (Sammallahdella “the added sounds”) sillä perusteella, että näihin kantakielen konsonantteihin viittaavat etymologiat eivät sisällä samojedin vastineita, kun kysymyksessä on ollut satunnainen aineiston aukko, josta ei voi tehdä päätelmiä suuntaan tai toiseen. Aukko ehti sitemmin jo täyttyä, kun Aikio (2015: 54) rekonstruoi kantaauraliin asun *kaća- ‘give (as a gift)’ josta johdettu nomini esiintyy enetsissä ja nenetsissä (tundranenetsin *xaso* ‘šamaanin palkka’ < kantasamojedin *kâsâ-w) ja jota suoraan vastaisi selkupin nomini *qosə* ‘Opfer, Gabe’ (SkWb № 2190) < kantasamojedin *kâsâ. Aikiolla (2002: 41) oli kantaauralilaisena rekonstruktiona vielä *kaši-, ja molemmissa artikkeleissa hän Janhuseen (SW 61 *kâšôj) tukeutuen pitää selkupin sanaa enetsiläis-nenetsiläisen johdoksen tarkkana vastineena, mutta kantaauralin verbin vartalovokaalin on oletettava olleen väljä (vrt. Janhunen 1981 ja Sammallahti 1988 *kâšj-; UEW 111 *kačs), minkä ensimmäiseksi huomasivat Rešetnikov ja Živlov permiläisen aineiston nojalla (Rešetnikov & Živlov 2011: 107), mutta seikka on pääteltävissä myös samojedin evidenssistä. Kuten todettua, Aikio ei

enää oletta *ć-foneemia kantaauraliin, joten hän on nyttemmin rekonstruoinut sanan asuun *kaša- ‘give (as a gift)’ (Aikio 2022: 7), mutta hänen siteeraamansa komin murteiden *kožin* ‘dowry’ näyttää minusta osoittavan päinvastaista, eli affrikaattaedustuksen voisi kuitenkin olettaa tässä heijastavan alkuperäistä joskaan ei kovin kuormitettua *s:n ja *ć:n välistä kontrastia. Samoin rekonstruoisin edelleen *solmu*-sanankantaaurali-laisen edeltäjän asuun *ćolmi (UEW 38 *ćolme), ja unkarin *csomó*-johdoksessa esiintyvää alkukonsonanttia pitäisin säännöllisenä affrikaatan säilymänä. Sammallahti (1988) rekonstruoii ”suomalais-ugrilaisen” asun *śolmi, mikä tuntuu yllättävältä, sillä *ć kuuluu hänellä tämän oletetun välikantakielitason foneemivalikoimaan. Suomen *solmu*-sanankantaaurali-laisen edustaa luonnollisesti sekundaaria labiaalistumista samalla tavoin kuin esimerkiksi sanoissa *loppu* ja *suomu*, joiden arkaaisemmat asut ovat säilyneet *Loppi*- ja *Suomi*-paikannimissä.

Sammallahti (1988: 490–491) on varmasti oikeassa siinä, että *ć on ollut harvinainen foneemi, eikä samojedista tosiaan löydy muita hyviä esimerkkejä kuin mainitut *kača-vartalokantakajajat, mutta kyseinen vertailu sinänsä vaikuttaa varsin kelvolliselta. Sivuhuomiona mainitsen kaksi muuta vähätaajuuksista kantaauralin foneemia eli konsonantit *š ja *l', joiden samojedilainen edustus on samalla tavoin yhden etymologian varassa, mutta vertailut sinänsä vaikuttavat moitteettomilta. Kantaaurali-laisen *š:n oletus on aikaisemmin kiistetty saman virhepäätelmän ja vanhentuneen taksonomian perusteella kuin *ć:nkin eli niin kauan kuin samojedista ei tunnettu soveltuvia vastineita, *š:ää pidettiin ”suomalais-ugrilaisena” innovaationa. Minustakin *š vaikuttaa olleen myöhäinen ja enimmäkseen vierasperäisissä ja onomatopoeettisissa sanoissa esiintynyt äänne, mutta Aikion (2014: 3–5) suomen *kaiho*-sanalle esittämä tundranenetsin vastine *xædo* ‘kulkutauti’ on kuitenkin vakuuttavaa lausetta, sillä sananmuodot vastaavat toisiaan kokonaisuudessaan eli kantasamojedin asu *kajtaw palautuu kantaauralin asuun *kajšaw, josta suomen edustus selittyy säännöllisesti, sikäli kuin oletettu *š ei ole edeltävän *j:n vaikutuksesta syntynyt alkuperäisemmän *s:n jatkaja (Juho Pystysen huomautus). Kantaauralin *l' puolestaan tavataan joissakin lähteissä,

esim. UEW (260) *l'apɛ́ɜ, (*l'apɛ́ɜ) 'kehto' (UEW:ssä ei yllättäen ole edes viittausta suomen *lapsi*-sanaan, vrt. SSA s.v. lapsi), mutta Janhunen (1981) ja Sammallahti (1988) ehtivät välillä jo hylätä samojedin 'kehto'-sanana [SW 41 *jɛpsɔ̄ (? *jɛ̄ɔ̄psɔ̄) ~ *lɛ̄ɔ̄psɔ̄ (ng, en)] etäsukukieliset vastineet, kunnes Aikio (2002: 48) rehabilitoi vertailun, joskin sanan kantaauralilainen rekonstruktio oli hänellä silloin ja on edelleen *l̄jpsi, ja Aikio (2022: 8) mainitsee palataalisen lateraalien oletuksen vain ohimennen. Samojedin sanan alkukonsonantiksi on kuitenkin yksiselitteisesti rekonstruoitava *l'- (MS № 205) eikä metodologisesti kestäväntöntä *j:n ja *l:n vaihtelua. Kantasamojedin *l' lankeaa yhteen *l:n kanssa nganasaanissa ja *j:n kanssa nenetsissä, selkupissa, kamassissa ja matorissa, mutta säilyy enetsissä, vrt. kantasamojedin *l'ɛpsɔ̄ > nganasaanin *lapsə* ~ tundraenetsin *l'it'o* ~ tundranenetsin *yɛbc* ° jne. 'kehto'. Kantaauralin rekonstruktio olisi vastaaavasti *l'jps̄j (tai ehkä pikemmin affrikaatatallinen *l'jps̄j), sillä takavokaalisessa sanassa ei ole perusteltua olettaa sekundaaria liudentumista.

Itämerensuomen sanan tarkasta historiasta riippumatta kantasamojedin *som̄a-sanalle on edellisen perusteella esitettävissä suomesta vastineeksi *soma*, ja kantaauraliin voidaan yksiselitteisesti rekonstruoida alkumuodoksi *šoma. Samojedin puolella vokaaliedustus ei tosin ole aivan triviaali (tavallisesti tässä tavuasemassa kantaauralin *o > kantasamojedin *å), mutta siihen pätee sama selitys kuin tapauksessa kantaauralin *kopa 'Haut, Rinde' (UEW 180) > kantasamojedin *kop̄a 'Haut' (SW 73) eli seuraava labiaalikonsonantti on vaikuttanut vokaalin kehitykseen (Janhunen 1981: 252; Ante Aikion huomautus). Merkitysvastaavuus on myös tarkka, eikä aukkoisin levikki ole laatusanojen merkityskentässä erityisen epätavallista, koska sanaston nopea vaihtuvuus on siinä pikemmin tyypillistä: esimerkiksi suomen *pitkä*-sanana tarkat etäsukukieliset vastineet rajoittuvat myös samojediin (SW 125 *p̄irk̄a 'hoch'; UEW 377; SSA s.v. pitkä).

Arvelin pitkään, että sanavertailua ei olisi aikaisemmin esitetty, niin läpinäkyvältä kuin se lopulta vaikuttaakin, kunnes huomasin, että Anikin & Helimski (2007: 127) ottavat kyseisen etymologian puheeksi

samojedilais-tunguusilaisten kontaktien yhteydessä, jopa niin, että he mainitsevat kantaauralin *śoma-rekonstruktion ja lisäävät kantasamojediin, kysymysmerkillä ja vaihtoehtoisesti tosin, myös *somå-asun. Sanalla ei ole eikä sillä väitetäkään olevan tunguusilaista etymologiaa, vaan se esiintyy erään *sô-alkuisen samojedin sanan vertailukohtana vain sen takia, että siinä näytti tuolloin olleen sama sananalkuinen CV-sekvenssi, mistä huolimatta teoksen laatijat pitivät todennäköisenä, että sanoilla ei ole yhteyttä: «ПСС лексему следует, по-видимому, отделять от ПС *səmā ~ ? *somå (в SW: 132–133 *sômå) < ПУ *śoma ‘хороший’». Tämä johtopäätös on nyt varmistunut pitävästi, kun kysymyksessä onkin *so-alkuinen sana, eli ainoa yhteys puheena olleeseen mahdollisesti tunguusilaista alkuperää olevaan sanaan on pelkkä alkukonsonanti.

Etymologialla on kuitenkin paljon vanhempi historia, mitä olisin tuskin koskaan huomannut ilman edellä mainitussa teoksessa ollutta lähdeviitettä. Terent’ev (1979: 160) nimittäin esitti vertailun selkupin **soma** ’hyvä’ ~ suomen *soma* jo vuosikymmeniä aikaisemmin artikkelissa, jonka aiheena oli vähemmän innostavasti nostraattiset etymologiat. Anikin & Helimski (2007: 127–128) arvelevat vertailun olevan hieman epävarma, mihin kaiketi on syynä vain se, että he edelleen pitivät ensisijaisena vaihtoehtona kantasamojedin **sômå-rekonstruktioita.

Samojedin sanasta on vielä huomattava, että selkupin **soma** ei ole kantasamojedin *somå-asun säännöllinen jatkaja (joka olisi *somø) vaan jälkitavun vokaali on jollain tavoin sekundaari. Ainakin muille kuin parkkiintuneille samojedin harrastajille havainnollisempi selkuppilainen merkintätapa olisikin **somā**, josta näkyy oitis, että toisessa tavussa on Alatalon esittämällä tavalla pitkä eli kontraktiovokaali. Omituista kyllä, myös kolmessa muussa sanassa, joiden jälkitavun on oletettava olleen kantasamojedissa *mā, on loppuvokaalina selkupissa **a** (= **ā**), nimittäin *ńāmā (SW 105) > **ńoma** ‘Hase’ (SkWb № 1633), *kejmä (? ~ *kijmä) (SW 66) > **śūma** ‘Auerhenne’ (SkWb № 2484) ja *tāmā (SW 146) > **tama** / **tāma** ‘Maus’ (SkWb № 1006). Vastaesimerkkejä eli muun tiedon valossa säännöllisiä kehityksiä *CVmā > **CVmø** tavataan myös, mutta asian tarkempi pohtiminen jää tämän kirjoitelman ulkopuolelle.

3. Samojedin *kâtâ- ~ suomen *kaata-*

Samojedin verbin merkitys on 'tappaa', ja kyseinen merkitysero on kaikei johtanut siihen, että tätä äänteellisesti kohtalaisen läpinäkyvää sanavertailua ei ole pidetty ilmeisenä jo kauan sitten. Olen aikaisemmin (Salminen 2012: 353) ottanut sanavertailuun kantaa siten, että *kaataa*-verbin alkuperäiseksi merkitykseksi on hyvin oletettavissa juuri 'tappaa', kuten edelleen näkyy ilmauksista *kaataa riistaa* tai *kaatua sodassa*, mitä myös Janhunen (2007: 222) pitää mahdollisena. Hakulinen (1969: 50–51) katsoo merkityksen kehityksen päinvastaiseksi, eli hänen mukaansa *kaatua* 'saada surmansa taistelussa' olisi käännöslainaa, mutta kun kysymyksessä on merkityksen laajeneminen, hänen olettamansa kielikontakti olisi varmaan voinut vaikuttaa myös toiseen suuntaan. Lisäksi on huomattava, että kantauraliin palautuu jo yksi 'kaatua'-merkityksinen verbi, sillä suomen *kumota*-verbin kannalla on tarkka vastine samojedissa, kantasamojedin *kâmâ- 'fallen' (SW 52).

Jos tuntisimme vain nenetsin aineiston, niin sen puolesta olisi suoraiviivaista olettaa johtosuhde, jossa intransitiivisesta perusverbistä muodostetaan kausatiivinen transitiiviverbi eli tundranenetsin *xa-* 'kuolla' → *xada-* 'tappaa' (~ metsänenetsin *ka-* → *kata-* < kantanenetsin *ka- → *kata-), ja näin olen verbien suhteen puhtaasti synkroniselta kannalta analysoinutkin (Salminen 1998). Diakronisesti tämä on harhaa, sillä kantanenetsin *ka- 'kuolla' -verbi palautuu vokaalisekvenssin sisältävään kantasamojedin asuun, mutta alkuperäiset vokaalisekvenssit lankesivat ei-suppeiden vokaalien tapauksessa kantanenetsissä yhteen vastaavan yksinäisvokaalin kanssa. Kaikkialla muualla samojedissa kyseiset verbit ovat nimittäin pikemmin korrelaatio-suhteessa, esim. nganasaanin *kuo-* : *kotu-* ~ tundraenetsin *kaa-* : *kaða-* ~ selkupin **qu-** (SkWb № 1759) : **quât-** (SkWb № 1901). Näistä selkupin **quât-** 'tappaa' -verbin toisen tavun vokaalin kato on ilmeisen sekundaari sporadinen kehittymä, mutta selkupistakin ilmenee ensi tavun vokaalien erilaisuus, ja Janhusen alkuperäiset rekonstruktiot pätevät: *kââ- 'sterben' (SW 56) : *kâtâ- 'töten, fangen' (SW 57). Hänellä tosin 'tappaa'-verbin koko rekonstruktio *kâtâ- (?)

*kââtâ-) ~ (ssm auch:) *kât- (? *kâât-) sisältää variantteja, joista eteläisen samojedin *kât- on edellä mainitun selkupin muodon nojalla perusteltavissa, kun taas vokaalisekvenssillisten muotojen rekonstruointi ei ole tarpeen. Niiden taustalla näyttäisi ensi silmäykseltä olevan vain sellainen kehäpäätelmä, että transitiiviverbin tulee olla läpinäkyvässä johtosuhteessa intransitiiviverbiin, mutta tarkemmin katsottuna kyseiset variantit näyttävät perustuvan Castrénin erikoiseen nganasaanin vokaalinmerkintään (kuatu-) ‘tödten’ (Castrén 1855: 50), vrt. (kua-) ‘sterben’ (Castrén 1855: 49). Janhunen rekonstruoi johdonmukaisesti myös *kântâ- (? *kâântâ-) ‘tragen’ (SW 59), vaikka tässäkin vanhassa verbissä ei ole vokaalisekvenssistä muuta osviittaa kuin Castrénin nganasaanin merkintätapa (kuantu-) (Castrén 1855: 49) = *kontu-* ‘kantaa’. Mainittakoon, että Castrén merkitsee vastaavasti nykynganasaanin *e*-vokaalia usein (ea)-sekvenssillä, esim. (fealeá) ‘halb, Verwandter’ = *helj* «часть, половина» (Ždanova & Kosterkina & Momde 2001 (хель)), ilman että tässäkin kantaauralista periytyvässä sanassa tai muissa vastaavissa tapauksissa olisi syytä olettaa sen enempää synkronisesti kuin diakronisesti vokaalisekvenssiä.

Samojedin osalta tilanne on edellisen perusteella selvä eli kantasamojedissa tavattiin verbi *kâtâ- ‘tappaa’, joka ei ollut suora johdos *kââ- ‘kuolla’-verbistä. Kantaauralin rekonstruktiosta ei sen sijaan kaiketi ole konsensusta silloinkaan, kun vertailu samojedin *kâtâ- ~ suomen *kaata-* hyväksyttään. Janhunen (2007: 222) arvelee, että kantaauralin *kax-ta- (paremmin: *kax-ta-) > samojedin *kâtâ- ja että kysymyksessä olisi säännöllinen kehitys. Olen asiassa eri kannalla, sillä konsonanttia edeltävän kantaauralin *ɣ:n on edelleen katsottava edustuvan kantasamojedissa vokaalisekvenssin jälkikomponenttina, siis *â:na tai vokaalisoinnun mukaisesti *ə:nä, kuten lukusanassa *wiyti ‘viisi’ > *wüet ‘kymmenen’. Aikio (2012) pyrkii selittämään aikaisemmin oletetut *ɣC-yhtymät toisin, mutta ainakin muutamien sanojen kohdalla paitsi obstruentin myös sonorantin seuratessa *ɣ:n kehitys näyttäisi noudattavan Janhusen alku-peräistä hypoteesiä, esimerkiksi suomen *kieli-*sanan kantasamojedin vastine olisi nähdäkseni edelleen säännöllisesti *käoj < kantaauralin *käyli.

Tällä kysymyksellä ei ole puheena olevan vertailun kannalta muuta merkitystä kuin että kantaauralin ****kayta-** tosiaan tuottaisi kantasamojediin ****kââtâ-**asun, mikä ei pidä paikkaansa, joten kantaauralin rekonstruktioita täytyy korjata. Palaset tämän kysymyksen osalta loksahivat kohdalleen aikoinaan Anten kanssa Franzenian pohjakerroksessa keskustellessani, kun hänen ansiostaan minulle kirkastui, että ainoa käypä rekonstruktio on kantaauralin ***kayta-** josta suoraan > kantasamojedin ***kâtâ-** ja sisäheitollisen ***kayta-**välivaiheen kautta > suomen *kaata-* yhtä lailla säännöllisesti.

4. Nenetsin ***pyír** ~ suomen *piiri*

Samojedi muuttuu tässä kohdassa nenetsiksi, koska sanalle ei nenetsin ulkopuolelta tunneta samojedilaisia vastineita: kysymyksessä on tundranenetsin *pyír* (< kantanenetsin ***pyír**, metsänenetsin muodoista lisää alla), jolle Lehtisalo (1956: 384b) antaa merkitykset ‘rote innere Rinde der Birke, Schleimhaut des Pansens’, itämurteessa (O) lisäksi ‘Rinde des Brotes, Deckel des Buches’, ja Tereščenkolla vastaavasti (пир) ‘1) камбиальный слой берёзы; 2) твёрдый нарост; панцирь; отвердевшая корка (напр. хлеба)’ (Tereščenko 1965). Mainitut erikoismerkitykset kuten ‘(koivun) jälsi’, ‘(pötsin) limakalvo’, ‘panssari’, ‘(kirjan) kansi’, ‘(leivän kovettunut) kuori’ näyttävät heijastavan abstraktimpaa perusmerkitystä ”jotakin ympäröivä (kova) kuori”.

Lehtisalolta tunnetaan metsänenetsistä johtamaton asu, länsimurteen (Nj.) *pyír*^o ~ itämurteen (P) *pyíl*^o ‘Schleimhaut des Pansens’, joista jälkimmäinen on sikäli yllättävä, että itämurteessakin tavataan länsimurteelle ominainen vokaalivartalon yleistys, kun oletuksenmukainen itämurteinen asu olisi ***pyíl** (jossa ensimmäisen tavun vokaalin lyhentymisen olisi yksitavuisessa sananmuodossa säännöllistä silloinkin, kun sanassa on alkuaan ollut kantanenetsin pitkä suppea vokaali, jonka metsänenetsiläinen jatkaaja on vokaalijärjestelmän restrukturoitumisen takia muuten *í*; Salminen 2007: 367). Nykymetsänenetsissä tavallisempi samanmerkityksinen sana on kuitenkin historiallisesti deminutiivinen mutta kuten

monissa muissakin tapauksissa deminutiivisen luonteensa menettänyt johdos, myös Lehtisalolla tavattava *pyilyiqku* ‘rote innere Rinde der Birke’, keskimurteessa (S) myös ‘Rinde des Brotes’. Metsänenetsin itämurteen osalta asian on vahvistanut kollegani Oktjabrina Agičeva: käyviä sanaliittoja ovat esimerkiksi *pyäj pyilyiqku* ‘jälsi’ (*pyäj* ‘puun’) ja *nyany^o pyilyiqku* ‘leivän (kovettunut) kuori’ (*nyany^o* ‘leivän’), joten yllä mainittu abstraktimpi perusmerkitys pätee myös metsänenetsissä. Kyseisessä johdoksessa tavattava *l* juontaa juurensa metsänenetsin äänne-
muutokseen **l* > *r* (> *ʃ*), josta syntynyt *r* kuitenkin tietyissä konteksteissa > *l*, vrt. metsänenetsin *xelaqku* ‘valkoinen’ < kantanenetsin **se-
raqko* tai *xilmyiqk^o* ‘soopeli’ < **sərmyiqkə*.

Sana tunnetaan siis vain nenetsistä, mutta on muutamia viitteitä siitä, että sana olisi vanhempi ja vähintään kantasamojedilainen. Kantanenetsistä, johon sana varmasti palautuu, ei juuri tunneta sen enempää attestoiduista kielimuodoista kuin mahdollisesta substraatistakaan peräisin olevia lainasanoja, vaan kyseisen kantakielitason uudismuodosteet ovat olleet yhdys- tai johdos pohjaisia. Fonotaktisesti kantanenetsin **pyír* paitsi näyttää vanhahkolta perussanalta myös sisältää niin sanotun oikovokaalin, jonka sisältävät sanat yleensä palautuvat kantasamojediin. Kehäpäätelmänä voi tietysti lisätä, että esittämäni etäsukukielinen vastine tukisi oletusta sanan vanhuudesta.

Suppean levikkinsä johdosta sanan oletettava kantasamojedilainen rekonstruktio jää kuitenkin moniselitteiseksi. Kantanenetsissä, kuten kaikkialla samojedissa nganasaania lukuun ottamatta, ovat ensinnäkin kantasamojedin **i* ja **e* langenneet yhteen, ja sen lisäksi kantanenetsin oikovokaalin taustalla voi olla joko vokaalisekvenssi tai vokaali-puolivokaali-äännefono. Mahdollisia rekonstruktioita olisi siten peräti neljä eli **piər*, **pijr*, **peər* ja **pejr*, jotka kaikki siis > kantanenetsin **pyír*. Luonnollisesti sillä perusteella, että sanan vastineeksi hyväksyttäisiin suomen *piiri*, odotuksenmukainen kantasamojedilainen asu olisi näistä **pijr*.

Suomen *piiri*-sanaa ja sen lähisukukielisiä vastineita on käsitelty etymologisessa kirjallisuudessa aikaisemminkin. Sanalle on yhtäpitävästi hyväksytty vastineiksi saamen postpositio (pohjoissaamen *birra*) ja

mordvan (erzän *pire* ja mokšan *perä*) 'aitaus, tarha' (UEW 384 *pire (~ *pirä) FW, ? U 'Kreis; Ring, umgeben; umgrenzen'; SSA s.v. piiri; Aikio 2012: 241–242 *pijri), joskin Aikio huomauttaa, että erzän *i* ja mokšan *e* eivät vastaa toisiaan säännöllisesti. SSA ottaa vastinesarjaan mukaan myös komin sanan *bor* 'raja, piennar peltokaistaleiden välissä', kyseenalaisena tosin, mutta seikalla ei ole tässä esittämäni vaikutusta. Aikio sen sijaan ignoroi, hyvin perusteiden kuten alemmaa käy ilmi, sekä UEW:n että SSA:n ehdottamat, niissä kylläkin jo kysymysmerkillä varustetut, samojedilaiset vastineet. UEW:n ja SSA:n ehdotukset perustuvat Donnerin (1920: 178) alun perin esittämään vertailuun, jonka mukaan yleis-selkupin verbi (SkWb № 674) **püre-** 'sich drehen' ja siihen liittyvä nomini **püru** ~ **pöru** ~ **peru** 'Kreis' olisivat suomen *piiri*-sanana vastineita. SkWb kuitenkin vertailee selkupin aineistoa, varmasti oikein, vain kamassin mahdollisiin vastineisiin, jotka mainitaan myös UEW:ssä ja SSA:ssa, kuitenkin todeten, että kysymys on todennäköisesti deskriptiivisanoista. Johtopäätökseen voisi ehkä lisätä, että parempia vastineita mainituille selkupin ja kamassin sanoille olisivat suomen *pyörä* ja *pyöriä* jos kohta kaikille viimeksi puheena olleille sanoille sopii selitykseksi paremmin tietty deskriptiivisyys, mikä näkyy myös selkupin nominin variaatiosta.

Nenetsin *pyir-sanan etymologioinnin kannalta olennaista on se, että **pir olisi sille virheellinen kantasamojedin rekonstruktio. Tämä asu esiintyy kuitenkin Sammallahdella kantauralilaisessa sanavertailussa PU *peri 'bark, cover', PFU *peri, PS *pir (Sammallahti 1988: 539), jolla olisi samojedin lisäksi jatkajat vain hantissa ja unkarissa (*bör* 'iho, nahka'). *Samojedischer Wortschatz* (SW) ei luonnollisesti sisällä vastaavaa kantasamojedin muotoa sanan nenetsiin rajoittuvan levikin johdosta. Sammallahden julkaisulla ja sitä perussisällöltään monin osin vastaavalla Janhusen artikkelilla (Janhunen 1981) on tunnetusti ollut käänteeseen tekevä vaikutus uralilaisen etymologian ja äännehistorian tutkimuksen alalla, mutta puheena oleva sana näyttäisi olevan ainutkertainen esimerkki tapauksesta, jossa Sammallahti on rehabilitoinut aikaisemman samojedia koskevan mutta Janhuselta puuttuvan sanavertailun, sillä UEW sisältää sana-artikkelin (UEW 374), jossa *per3-rekonstruktion jatkajia

ovat itähantin (Vasjugan) *për*, unkarin *bőr* ja tundranenetsin *pyír* (sekä lisäksi nenetsin sanaan mitä ilmeisimmin liittymätön koibaalin (pere)). Ainoa toinen tapaus, jossa Sammallahti liittää sanaluetteloonsa samojedilaisen vastineen silloin, kun sitä ei ole jo esiintynyt Janhusella, näyttäisi olevan (suomen *ahta*- <) PU *jktá- ‘hang, put’, PFU *jktá-, PS *jtá- (Sammallahti 1988: 536), mutta erona edelliseen on se, että UEW ei tässä tapauksessa tunne samojedilaisia vastineita (UEW 5 *akta-), vaan kysymyksessä on ollut Sammallahden uusi ja sinänsä moitteeton etymologia. Selvää joka tapauksessa on, että kantanenetsin *pyír sisältää vokaalin, joka ei voi juontua kantaauralilaisesta *per- tai *pir-sekvenssistä, vaan *r:n edellä on välttämättä ollut approksimantti kuten *j tai *γ.

Vokaali-puolivokaali-äännejonojen merkitys on samojedin diakroniassa ja synkroniassa ratkaiseva useissa muissakin tapauksissa, joissa niihin ei ole vanhastaan kiinnitetty riittävää huomiota. Toisin kuin Janhunen (1986) oletti, nenetsin pitkät suppeat vokaalit (kantanenetsin *í *ú, joiden yksi lähde on kantasamojedin *Vj) kontrastoivat vastaavien lyhyiden vokaalien kanssa lähes koko kielialueella siten, että useimmissa tundranenetsin murteissa ne esiintyvät sellaisinaan ja myös metsänenetsissä pituusoppositio on säilynyt restrukturoituneessa muodossa (*í *ú > i u mutta *i *u > ĭ ŭ). Selkupissa kantasamojedin *Vj puolestaan edustuu ensi tavussa aina pitkänä vokaalina, mutta laajasti siteerattu Erdélyi (1970) jättää tyypillisesti vokaalin pituuden merkitsemättä. Näiden seikkojen johdosta esimerkiksi (kantanenetsin *ŋj- >) metsänenetsin *gu*- (Lehtisalo 1956: 44b jossa gerundin foneettinen merkintä [ŋús] paljastaa pitkän vokaalin yksiselitteisesti) ~ selkupin (SkWb № 4) *ū*- ‘uida’ on SW:ssä rekonstruoituna **u- (SW 29) eikä *uj- kuten pitäisi (Salminen 2012: 349–350), mistä seurasi se virheellinen johtopäätös, että kantaauraliin olisi mahdollista rekonstruoida **uγj- (Sammallahti 1988: 536 PU *uxi-). Janhunen (1981: 54) sinänsä esittää kolme vaihtoehtoista rekonstruktiota *uxj- (? *uxjj- / *ujj-) eli niiden joukossa on myös pätevä *ujj-asu, mutta tässä ja vastaavissa tapauksissa on lähes järjestään totuttu lainaamaan Sammallahden yksinkertaistavaa esitystä.

Samankaltainen tilanne koskee samojedin piirissä vain selkupissa tavattavaa verbiä (SkWb № 1434) **čũ-** 'ampua', jonka ilmeisen mutta juuri siksi nerokkaan uralilaisen etymologian Aikio (2002: 53) esittää vain loppuviitteessä alustavana ehdotelmana. Erdélyiltä (1970: 243) peräisin oleva pohjoisselkupin asu *čũ- (pro čũ-) ei sinänsä ole haitannut pätevän kantasamojedin rekonstruktion laadintaa, joka Aikiolla on *jiw- ja joka nykykatsannossa (Helinski 2005) olisi *jew- < kantauralin *lewi- > suomen *lyö-* ~ unkarin *lő* jne. eli äännevastaavuudet ovat moitteettomat.

Sen sijaan ne rinnastukset, joissa Aikio olettaa kantauralin konsonantinetisen *w:n kadonneen samojedissa, eivät ole yhtä vakuuttavia. Suomen *täysi-*sanalle Aikion (2002: 31) esittämä samojedin vastine kantasamojedin *tärə (SW *terə) 'sisältö' > nganasaanin *t'erə* ~ tundranenetsin *tyer*^o ei kaiketi voi suoraan edustaa kantauraliin rekonstruoitua asua, kun taas kantasamojedin sanan epäsäännölliseksi jatkajaksi katsottu selkupin (SkWb № 1295) **tīr** 'täysi' sopisi vastineeksi paremmin. Selkupin sanasta on tosin todettava, että yhtäältä selkupin pitkä vokaali todistaisi juuri sen puolesta, että konsonantinetinen *w ei ole kadonnut samojedissa, mutta toisaalta kantasamojedin *Vw-sekvenssi heijastuisi selkupissa ehkä todennäköisemmin **ũ**:nä kuin **ī**:nä.

Vielä epävarmemmaksi katsoisin Aikion (2006: 19) suomen *köysi-*sanalle esittämän samojedilaisen vastineen eli kantasamojediin oletettavan *kürə-verbin joka tunnetaan vain johdoksista kuten tundranenetsin *syur*^oq 'объём пояса (штанов)' (< *kürüt¹) ja nganasaanin *kirimi* 'завязка (мешка и т. д., а также бубна)' jolla on myös tundranenetsissä tarkka vastine *syur*^oqmu 'гашник' (< *kürüt¹mä). Tällainen verbi on hyvinkin voinut olla olemassa, mutta sen yhteys *köysi-*sanaan vaikuttaa enemmän satunnaiselta samankaltaisuudelta. Tämän lisäksi Aikio (2002: 33) rekonstruoi *tāwδi 'täysi' ja *kāwδi 'köysi' riimisoiksi, miltä pohjalta samojedin *ä vs *ü olisi vaikea ymmärtää.

Aikio (2002: 33) huomauttaa, että kantasamojedista ei tunneta *w:n ja konsonantin yhtymiä, ja pitää tätä fonotaktista rajoitusta evi-

denssinä siitä, että kantasamojedissa olisi tapahtunut *w:n kato konsonantin edellä. Helimski (MS № 585) tosin esittää samojedin 'aamu'-sanana [SW 77 *kum ~ ? *kum3(-)] vaihtoehdokseksi rekonstruktioksi *kuwm-asua (> tundranenetsin murteiden *xúm* joka ei voi juontua pelkästä **kum-asusta) mutta myös *kuēm olisi periaatteessa mahdollinen vastaavalla tavalla kuin puheena olevan tundranenetsin *pyír*-sanana tapauksessa. Kantasamojediin voi myös helposti rekonstruoida sananmuotoja, joissa *wC-äännejono esiintyy, esimerkiksi *kåw-tå 'hänen (yksi) korvansa', jonka matorilainen jatkaja on (MS № 569 *kuh* :) *kuhta* (kantasamojedin sananloppuisen *w:n edustus on matorissa säännöllisesti *h* [fonologisesti ehkä = γ]; Gusev 2008). Kyseinen kehitys *wt > kt näyttää olevan rinnakkainen *jt-yhtymälle, vertaa kantasamojedin *áj-tå 'hänen (yksi) jalkansa' > matorin (MS № 569 *aj* :) *ašta* (jossa nähtävä *jt > št tavataan myös monissa sanansisäisissä asemissa). Paikkansa pitää kyllä se, että kantasamojedin vartalonsisäisistä *wC-yhtymistä ei ole varmaa näyttöä, mutta asiaintila saattaisi selittyä pelkästään sillä, että kyseisiä sekvenssejä ei ole ollut kantakielestä perittäväksi. Janhunen (1981) ei esitä yhtään *wC-äännejonon sisältävää rekonstruktiota, ja Sammallahtella (1988: 540) niitä on yksi ja sekin vain siksi, että hän päivitti Janhusen (1981) kantaauralin rekonstruktion *sud'å > kantasamojedin *tåjå > matorin (MS № 941) *taja* 'sormi' asuun *suwd'å (jonka "suomalais-ugrilainen" jatkaja hänellä on *s/šuwd'å) liitettyään etymologiaan saamen etusormeä tarkoittavan sanan (pohjoissaamen *čuvdi*). Kuten Aikio (2002: 34) toteaa, rinnastus on ongelmallinen, koska saamen alkukonsonantti ei vastaa itäisten uralilaisten kielten edustusta, mistä luonnollisesti johtuu Sammallahten yllä mainittu *s/š-merkintä.

Kantaauralin konsonanttinen *j säilyy kantasamojedissa (esim. *äjmä > *ajmä 'neula' tai edellä mainittu *kajšaw > *kåjtåw), joten senkään puoleen ei ole helposti oletettavissa, että *w katoaisi samasta asemasta jälkiä jättämättä. Myös kantaauralin *ji- ja *wi-loppuisissa vartaloissa puolivokaalit edustuvat samalla tavalla eli säilyvät säännöllisesti (*ujj- > *uj- 'uida', *lewi- > *jew- 'ampua'), kun taas samojedin (C)V-vartaloiden ainoita lähteitä ovat kantaauralin *ki- ja *yi-loppuiset vartalot

(*kokji- > *ko- 'löytää', *peji- > *pi- 'kiehua'). Viimeksi mainitun verbin Aikio rekonstruoï *peji- ja sen transitiivijohdoksen sisäheittoisessa asussa *pejtä- (Aikio 2022: 20), mutta samojedin edustus ei voi selittyä niistä, kun taas kantaauralin *peytä- > kantasamojedin *pirä- > tundranenetsin *pyrye*- 'keittää' olisi säännöllinen kehityskulku paitsi vokaalien osalta nähtävästi myös painottoman tavun jälkeisessä tavuasemassa tapahtuneen (suffiksaalin astevaihtelun kaltaisen) *t > *δ > *r -muutoksen puolesta.

Edellä esittämäni perusteella katson, että kantaauralilaisten vokaali-puolivokaali-äännejonojen jatkajina eivät voi nenetsissä toimia lyhyet suppeat vokaalit eivätkä selkupissa ylipäänsä lyhyet vokaalit. Näin ollen olisin taipuvainen edelleen hylkäämään jo aikaisemmin hylätyn (Janhunen 1981, Sammallahti 1988) mutta Aikion (2006: 12–14) reabilitoiman (vrt. Sammallahti 1979: 28; UEW 96) samojedin 'naava'-sanan (nganasaanin *d'iə* ~ tundranenetsin *yuy*^o < kantasamojedin *jūjə) kantaauralilaisen etymologian tai ainakin sen *jəwji-tyyppisen rekonstruktion. Vastaavasti Abondolon (1996: 57–58) sinänsä nerokas ajatus, että samojedin 'hammas'-sana (kantasamojedin *timä > nganasaanin *t'imi* ~ tundranenetsin *tyiɣya* ~ selkupin **timə**) olisi alkuaan kantaauralin 'syödä'-verbin *mA-infinitiivi, tuntuisi mahdolliselta vain, jos verbille yleisesti esitetty *sewi-rekonstruktio korvattaisiin *seyi-asulla, mikä ainakin mordvan edustuksen perusteella vaikuttaa ongelmalliselta.

Suomalais-samojedilaisen sanavertailun suomen *piiri* ~ tundranenetsin *pyr* semanttiseen puoleen en ota sen enempää kantaa kuin että merkitysvastaavuus 'piiri' ~ 'ympäröivä kuori' vaikuttaa kohtalaisen läheiseltä, ja esimerkiksi viron *piir*-sanan saksannosten joukosta löytyvä 'Einkreisung' tuntuisi tulevan lähelle nenetsin merkitystä. Vastaisen tutkimuksen varaan jää myös mahdollisten muista kieliryhmistä löytyvien merkityksen muutosta koskevien paralleelien etsiminen, mutta tässä asiassa, kuten muissakin, historia on meidät tuomitseva.

Lähteet

- Abondolo, Daniel 1996: *Vowel rotation in Uralic: Obug[r]ocentric evidence*. School of Slavonic and East European Studies Occasional Papers 31. London: School of Slavonic and East European Studies, University of London.
- Aikio, Ante 2002: New and old Samoyed etymologies. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57: 9–57.
- Aikio, Ante 2006: New and old Samoyed etymologies (Part 2). – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 59: 9–34.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja, Oulun yliopisto. <https://www.academia.edu/4813912/The_Saami_Loanwords_in_Finnish_and_Karelian>
- Aikio, Ante = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte 2012: On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic *x. – Tiina Hyttiäinen & Lotta Jalava & Janne Saarikivi & Erika Sandman (eds.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 264. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 227–250.
- Aikio, Ante = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte 2014: Studies in Uralic etymology II: Finnic etymologies. – *Linguistica Uralica* 50: 1–19.
- Aikio, Ante 2015: The Finnic ‘secondary e-stems’ and Proto-Uralic vocalism. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 95: 26–66.
- Aikio, Ante = Luobbal Sámmol Sámmol Ánte 2022: Proto-Uralic. – Marianne Bakró-Nagy & Johanna Laakso & Elena Skribnik (eds.), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford: Oxford University Press. 3–27.
- Anikin & Helinski = Аникин А. Е. & Хелимский Е. А. 2007: *Самодийско-тунгусо-маньчжурские лексические связи*. Москва: Языки славянской культуры.
- Ariste, Paul 1971: Die ältesten Substrate in den ostseefinnischen Sprachen. – *Советское финно-угроведение* 7: 251–258.

- Castrén, M. Alexander 1855: *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*. Bearbeitet von Anton Schiefner. St. Petersburg.
- Donner, Kai 1920: *Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen und Uralischen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 49. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Erdélyi, István 1970: *Selkupisches Wörterverzeichnis: Tas-Dialekt*. The Hague: Mouton.
- Gusev = Гусев, В. Ю. 2008: Ауслатное -w в самодийских языках: нганасанско-маторская изоглосса. – *Материалы 2-й международной конференции по самодистике*. Санкт-Петербург: Нестор-История. 114–128.
- Hakulinen, Lauri 1969: *Suomen sanaston käännöslainoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 293. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helinski = Хелимский, Е. А. 2000 [1993]: Прасамодийские *â и *ë: прауральские источники и нганасанские рефлексy. – *Компаративистика, уралистика*. Москва: Языки русской культуры, 2000. 196–201. [Alkuperäisjulkaisu: Sz. Bakró-Nagy Marianne & Szij Enikő (szerk.), *Hajdú Péter 70 Éves*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 1993. 125–133.]
- Helinski, Eugen 2005: The 13th Proto-Samoyedic vowel. – Wagner-Nagy Beáta (szerk.), *Mikola-konferencia 2004*. Szeged: SzTE Finnugor Tanszék. 27–39.
- Hofstra, Tette 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch: Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Drukkerij van Denderen.
- Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY.
- Itkonen, Terho 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 87: 190–229, 349–386.
- Janhunen, Juha 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 77: 219–274.

- Janhunen, Juha 1986: *Glottal stop in Nenets*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 196. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Janhunen, Juha 2007: The primary laryngeal in Uralic and beyond. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (doaimm.), *Sámit, sánit, sátnehámit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 203–227.
- Junttila, Santeri 2015: *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa: Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kettunen, Lauri 1960: *Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 119. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Koivulehto, Jorma 2008: Frühe slavisch-finnische Kontakte. – Alexander Lubotsky & Jos Schaecken & Jeroen Wiedenhof (eds.), *Evidence and counter-evidence 1*. Amsterdam & New York: Rodopi. 309–321. [= *Verba vagantur*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 273. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 397–408.]
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtisalo, T. 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 13. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- MS = Eugen Helimski: *Die matorische Sprache*. Studia Uralo-Altaica 41. Szeged 1997.
- Pyрerka & Tereščenko = Пырерка, А. П. & Терещенко, Н. М. 1948: *Русско-ненецкий словарь*. Москва: Огиз-Гис.
- Reshetnikov, Kirill & Zhivlov, Mikhail 2011: Studies in Uralic vocalism II: Reflexes of Proto-Uralic *a in Samoyed, Mansi and Permic. – *Journal of Language Relationship* / *Вопросы языкового родства* 5: 96–109.
- Saarikivi, Janne 2007: Uusia vanhoja sanoja. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (doaimm.), *Sámit, sánit, sátnehámit*. Suomalais-Ugrilaisen

- Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 325–347.
- Saarikivi, Janne 2010: *ystävästä, uskosta ja vokaaleista*. – Sirkka Saarinen & Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirja-kieliin*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 249–263.
- Saarikivi, Janne 2014: Reconstruction of culture and ethnicity: Remarks on the methodology of historical-comparative linguistics (on the basis of Western Uralic Languages). – Eldar Heide & Karen Bek-Pedersen (eds.), *New focus on retrospective methods: Resuming methodological discussions: Case studies from Northern Europe*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia. 186–216.
- Saarikivi, Janne 2020: Kyllä kiitos: Muutaman yleisen sanan etymologiasta (*kyllä, kiittää, kirja*, vero ynnä muuta pientä). – Sampsa Holopainen & Juha Kuokkala & Janne Saarikivi & Susanna Virtanen (toim.), *Ёмас сымың нәккә вөртур әтпост самың патум*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 272–283.
- Salminen, Tapani 1998: *A morphological dictionary of Tundra Nenets*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 26. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Salminen, Tapani 2007: Notes on Forest Nenets phonology. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (doaimm.), *Sámit, sánit, sátnehámit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 349–372.
- Salminen, Tapani 2012: Traces of Proto-Samoyed vowel contrasts in Nenets. – Tiina Hyytiäinen & Lotta Jalava & Janne Saarikivi & Erika Sandman (eds.), *Per Urales ad Orientem: Iter polyphonicum multilingue*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 264: Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki. 339–358.
- Sammallahti, Pekka 1979: Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 43: 22–66.

- Sammallahti, Pekka 1988: Historical phonology of the Uralic languages. – Denis Sinor (ed.), *The Uralic languages*. Leiden: Brill. 478–554.
- SkWb = *Sölkupisches Wörterbuch* aus Aufzeichnungen von Kai Donner, U. T. Sirelius und Jarmo Alatalo. Zusammengestellt und herausgegeben von Jarmo Alatalo. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* 30. Helsinki 2004.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä* 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556 & Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki 1992–2000.
- SW = Juha Janhunen: *Samojedischer Wortschatz: gemeinsamojedische Etymologien*. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki 1977.
- Terent'ev = Терентьев, В. А. 1979: Ностратические этимологии. – *Этимология* 1977: 159–163.
- Tereščenko = Терещенко, Н. М. 1965: *Ненецко-русский словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.
- UEW = Károly Rédei: *Uralisches etymologisches Wörterbuch* 1–3. Budapest: Akadémiai Kiadó & Wiesbaden: Harrassowitz 1986–1991.
- Ždanova & Kosterkina & Momde = Жданова, Т. Ю. & Костеркина, Н. Т. & Момде, А. Ч. 2001: *Словарь нганасанско-русский и русско-нганасанский*. Санкт-Петербург: Просвещение.
- Zhivlov, Mikhail 2014: Studies in Uralic vocalism III. – *Journal of Language Relationship* / *Вопросы языкового родства* 12: 113–148.

Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkä. Suomen pisim- män paikannimen etymologiaehdotus

Suomen pisin paikannimi on Savukosken kunnassa sijaitsevan suoalueen nimi *Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkä*. Se on jo vuosikymmenten ajan nostattanut suomalaisen nimistönkäyttäjäkunnan ihmetystä. Nimen aitoutta ovat epäilleet useat. Sen on arveltu olevan merkityksetön hokema tai liittyvän *puolisen* eli lounaan syömiseen. Toisaalta Oulun yliopiston jo eläköitynyt historian professori Jouko Vahtola on muiden mukana epäillyt, että nimi on kehitetty huumorimielessä. (Kysy.fi.)

Nimi on kuitenkin aito eli nimenkäyttäjyhteisössä jo pitkään ja laajemmalti tunnettu nimi, joka löytyy myös kartoista. Aitouden on vahvistanut muiden muassa paikallisen nimenkäyttäjyhteisön vakavasti otettava jäsen, pienviljelijä ja karhunkaataja Albert Ikäheimo eli Ikä-Alpi (s. 1904). (Kysy.fi.) Nimi on myös tallennettu Kotimaisten kielten keskuksen Nimiarkiston kokoelmiin muodoissa *Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkä* ja *Äterisputerispuolilaudatsijänkä* (Nimiarkisto 2022a; 2022b).

Savukoskella nimestänyt Pirjo Vuotovesi arvelee Oulun yliopistossa tekemässään sivulaudaturtyössä, että nimi on nuori, laadultaan ekspressiivinen ja sen ovat antaneet mahdollisesti rajavartijat. Kenttätöissä ainoaksi nimeämisperusteeksi hänelle on kerrottu, että ”*jokaisella paikalla on oltava jonkinlainen nimi*”. (Vuotovesi 1987: 73.) Toisaalta Vuo-

¹Koneen Säätiön rahoittama Pohjoisen sosioekologinen ympäristöhistoria -hanke, Past Present Sustainability (PAES) -tutkimusyksikkö, Helsingin yliopisto.

² Suomen Akatemia projekti 349818, Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Turun yliopisto.

³ Giellagas-instituutti, Oulun yliopisto.

tovesi (1987: 79–80) listaa formantin *äteritsiputeritsipuolilautatsi* yhdeksi niistä ”*erityispiirrettä ilmaisevista nimenosien elementeistä*”, jotka ovat mahdollisesti ”*lappalaisperäisiä*”. Tämä on tietenkin ristiriidassa sen kanssa, että nimi olisi nuori, kuten hän toisaalla arvelee.

1. Stereotyyppioista metodin käyttöön

Ei ole epätavallista, että juuri Lapin nykyiselle nimenkäyttäjyhteisölle merkitykseltään epäselvälle paikannimistölle lähdetään hakemaan selityksiä kaljapäissään huvittelevista paikallisista, tyyppillisesti poromiehistä tai rajavartijoista. Nimien keksimisen motiiviksi nostetaan tyyppillisesti turhantärkeän tai muutoin ärsyttävän kaupunkilaisen nimistönkerääjän tai kartoittajan huiputtaminen. Näiden puolimytologisten hahmojen avulla on pyritty selittämään niin merkitykseltään epäselväksi jääneiden paikannimien alkuperää kuin myös esimerkiksi Lapin ”rivoja” paikannimiä. Tällaisiin helppoihin ja yleistäviä stereotyyppioita hyödyntäviin selityksiin ovat sortuneet aivan varteenotettavat nimistöntutkijatkin.

On selvää, että nimestäjiä ja kartantekijöitä aika ajoin yritetään huiputtaa. Tällaiset yritykset päätyvät useimmiten kuitenkin enintään Nimiarkiston kokoelmiin rinnakkaisnimen statuksella. Tästä pitävät huolen toisaalta kaiken epäilemiseen valmentava kenttätyökoulutus, toisaalta huiputusyritysten useimmiten läpinäkyvän heikko laatu. Varsinkin kartoille päätyy vain erittäin harvoin yksittäisen informantin vitsinä keksimiä paikannimiä. Suomen kartoille päätyvät nimet ovat jo toista sataa vuotta käyneet läpi usean eri alan asiantuntijan tarkan ja systemaattisen seulan. (Castrén, L. 1907: 57; Itkonen, T. 1997; Huhtamies 2008: 429.)

Vielä oleellisempaa on ymmärtää mitä varten paikannimet ovat olemassa. Poromiehille ja rajavartijoille paikannimet ovat työkaluja, joilla he operoivat päivittäisessä työssään, rajavartijat myös lain määrittämässä virallisissa tehtävissä. Jotta paikannimet toimivat päivittäisessä kommunikaatiossa, pitää niiden täyttää tiettyjä ehtoja.

Ensinnäkin paikannimien tulee olla tuttuja laajemmalle nimenkäyttäjäpiirille, myös esimerkiksi naapuripaliskunnassa. Jos jokaisella aluetta

käyttävällä ryhmällä olisi omat paikannimensä ei kommunikointi onnistuisi. Täsmällisen sijainnin ilmaisemisen tarve on luonnossa työskenteleville niin tärkeää, että isompien tarkoitteiden paikannimillä ei juuri pillailta. Vaikka nykyään erilaiset GPS-laitteet auttavat sijaintien ilmoittamisessa, paikannimet eivät ole menettäneet merkitystään. Paikannimien toimivuus tietystä käyttökontekstissa ja suhteessa sekä niiden käyttöön että käyttäjiin on universaalina pidetty paikannimistön ominaisuus (esim. Ainiala ja muut 2016: 64–66).

Toisekseen nimen on oltava sellainen, että sen käyttäminen on helppoa. Nimenkäyttäjien omaan ja lähipiiriin käyttöön syntyy tietenkin spontaanisti pienpaikannimistöä, jolloin huumorillakin voi olla merkittävä osa nimeämisessä. On kuitenkin vaikea kuvitella, että nimistöä päivittäisessä työssään käyttävät ihmiset kehittäisivät omaan käyttöönsä 35 merkkiä pitkän merkitykseltään läpinäkymättömän paikannimen. Paljon paremmin toimivia nimiä olisivat merkitykseltään läpinäkyvät lyhyehköt nimet, kuten **Mäntyjänkä* tai **Selkäjänkä*. Nuorille, pienen nimenkäyttäjäporukan keksimille nimille on helppokäyttöisyyden lisäksi tyypillistä merkityksen läpinäkyvyys. (Nimistönmuodostamisen lainalaisuuksista katso tarkemmin esim. Ainiala ja muut 2016: 18, 66–68, 116.)

Jollain tavalla ”hankalat”, merkitykseltään epäselvät ja pitkät nimet ovatkin usein vanhoja. Ne voivat olla merkityksettömiksi muuntu-neita perintönimiä eli alueella edelleen puhutun kielen aineksista aikoi-naan muodostettuja nimiä, joiden kielellinen asu on esimerkiksi lyhenty-nyt epäsäännöllisesti siten, että niiden merkitys ei ole enää ymmärrettä-vissä. Tällainen nimi on mahdollisesti *Vanaantaka* < *Vanajantaka* (Paik-kala 2007: 490). Perintönimissä voi olla myös sellaisia sanoja, jotka ovat kadonneet nykykielestä tai joiden merkitys on muuttunut. ”Hankalat” paikannimet voivat olla myös substraattinimiä eli alueella aikaisemmin puhutusta kielestä nykyisin puhuttuun kieleen periytyneitä nimiä. Ne on kahden kieliryhmän kohdatessa lainattu käyttöön myös alueen uudessa kielessä, josta sittemmin tulee alueen ainoa kieli. Toinen vaihtoehto on, että paikannimet ovat viimeinen jäännös vanhasta kielestä, kun alueen

asukkaat ovat vaihtaneet puhumansa kielen muuten toiseen. (Ainiala ja muut 2016: 86–88, 94–99.)

Sekä paikallisen nimenkäyttäjyhteisön että paikannimitypologian lähtökohdista on erittäin epäuskottava ajatus, että Äteritsiputeritsipuolilautatsijängä olisi nuori, huumoriin tai hokemaan perustuva ”keksitty” nimi. Parempaa selitystä pitää etsiä alueen historiasta ja siellä aikaisemmin puhutusta kielestä, sillä nimi täyttää kaikki substraattinimen tunnusmerkit: merkitys on nykykielessä epäselvä, se ei tunnu sopivan alueella nykyisin puhuttavan kielen nimioppiin, sen käytettävyys on huono ja lisäksi on tiedossa, että alueella on melko hiljan puhuttu toistakin kieltä, nimittäin yhtä keminsaamana tunnetun murrejatkumon alueellisista varianteista.

2. Äteritsiputeritsipuolilautatsijängän seudun historiaa

Äteritsiputeritsipuolilautatsijängä sijaitsee alueella, joka on kuulunut Kemikylän saamenkylän eli siidan maihin. Kemikylä oli yksi niistä siidoista, joiden asema Täyssinän rauhassa vuonna 1595 jäi epäselväksi, sillä lapinkylät jaettiin Ruotsin ja Venäjän kesken vakiintuneen verotuskäytännön perusteella (Freden i Teusina). Savukoskelaiset maksoivat kuitenkin 1800-luvun alkuun asti veroa molemmille valtakunnille ja istuivat molempien valtioiden järjestämät käräjät. Tämä mahdollisti myös vapaan kaupankäynnin molempiin suuntiin, mutta taloudellisessa mielessä Vietnanmeri oli Pohjanlahtea selkeästi tärkeämpi suunta. (Fellman 1906a: 544–545, 630; 1906b: 180, 204, 206–207).

Vakiinnuttaakseen Ruotsin kruunun asemaa Lapissa sekä saadakseen maat, eteläisestä näkökulmasta, tehokkaampaan käyttöön, Ruotsin kuningas Karl XI antoi vuonna 1673 uudisasutusplakaatin. Se kannusti määrääkaikaisella verovapaudella ja alemmalla verotuksella uudisasukkaita muuttamaan yhä syvemmälle lapinmaihin. (Elo & Seppälä 2012: 32–35; Stille 1965: 334, 336.) Tämän seurauksena myös Savukoskelle asettui muutama uudisasukas 1680-luvulla, mutta menestys oli huonoa (Fellman 1906b: 406).

1700-luvun loppupuolella pyyntielinkeinot alkoivat menettää merkitystään riistakantojen, etenkin peuran ja majavan vähetessä nopeasti. 1800-luvun alussa alueella vallitsi jo hybridielinkeinomalli, joka oli yhdistelmä uudisasukkaiden tuomaa viljelyä ja karjankasvatusta sekä paikallista perua olevaa kalastusta, metsästystä ja poronhoitoa. (Fellman 1906b: 126, 422, 479–480, 645; Sjögren 1828: 157.) Kuten muuallakin Itä-Lapissa, valtaosa verokirjoihin uudisasukkaiksi merkityistä oli elinkeinoa vaihtaneita paikallisia saamelaisia. Elinkeinoon muutos johti yleensä myös nopeaan kielen ja identiteetin vaihtoon saamelaisesta suomalaiseksi. (Fellman 1906b: 337, 406–407; Sjögren 1828: 28.)

Lähiseuduilla, etenkin Sompiossa ja Sodankylässä, mutta myös Sallassa 1820-luvulla liikkunut kirkkoherra Jacob Fellman (1906a: 245; 1906b: 407, 480) kirjoitti, että hänen aikanaan ihmiset ymmärsivät yleisesti saamea ja osa, lähinnä vanhemmat ihmiset, käyttivät sitä myös, eritoten kotioiloissa. Sen sijaan lapset mieluiten salasivat etnisen taustansa. Myös saamelaista sukua olevien käyttämä suomen kieli oli voimakkaasti saamen värittämää. Sen sijaan saamelaistaustaisten ihmisten ulkoasu ja usein elinkeinotkaan eivät eronneet suomalaislähtöisistä uudisasukkaista. A. J. Sjögrenin (1828: 28) vuonna 1826 tehdyn matkan aikana saama vaikutelma kielitilanteesta oli paljon negatiivisempi kuin Fellmanilla. Sjögrenin mukaan vain harvat ymmärsivät edes yksittäisiä sanoja saamea, vaikka vielä puoli vuosisataa aikaisemmin sitä oli puhuttu yleisesti. Vain syrjäisessä Kemikylässä puhuttiin sekakieltä, josta puolet oli saamea puolet suomea. Vuonna 1841 saman seudun läpi matkanneet M. A. Castrén (1967: 55–56) ja Elias Lönnrot (1902: 52) olivat molemmat saaneet käsityksen, että saamen kieltä ei alueella enää puhuta, vaikka sen vaikutus paikallisessa suomen kielessä heidän mukaansa tuntuikin.

Edellisten kuvausten perusteella alueen saamenkielisen väestön keskuudessa oli 1800-luvun alkupuoliskolla tapahtumassa sosiolingvistikan termin nopea kienvaihto. Saamen kielessä oli jo tuolloin paljon suomen kielen interferenssiä ja sen julkista käyttämistä välteltiin. Passiivinen kielitaito oli aktiivista yleisempi. Toisaalta juuri syrjäisillä Kemikylän ja Sompion alueilla saamen kieli säilyi ilmeisesti pisimpään. Tätä

selittää ainakin se, että merkittävässä määrin pyynnistä eläneellä väestöllä oli vain vähän kontakteja ulkopuolisten kanssa (esim. Fellman 1906a: 630). Kielitilanteen kehityksen ja sen seurausten kuvaus on liki identtinen sen muutosprosessin kanssa, jonka Marjut Aikio (1988) kuvasi tapahtuneen Vuotson pohjoissaamelaisen kieliyhteisön parissa sata vuotta myöhemmin eli 1910–1980. Myös Vuotsossa seurauksena oli hyvin nopea, muutamassa sukupolvessa tapahtunut täydellinen kielenvaihto.⁴

Saamen kieli voidaan liittää Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkään myös lähiseudun paikannimistön kautta. Seudulla on runsaasti luonnonpaikannimiä, joille tai joiden nimielementeille on esitettävissä saamen kielin perustuva etymologia. Noin viiden kilometrin säteellä löytyvät muiden muassa seuraavat nimet: *Ketsepuhnus* (vrt. saaAn *keeč̄i*, saaK *kie'č̄č̄* '(jompi kumpi) pää'), *Naakkima* (vrt. saaAn *njaakkād*, saaK *njaakkād* 'hiipiä, väijyä'), *Äytsönmaa* (vrt. saaAn *ävzi* 'kuru, rotko'), *Tuorainselkä*

⁴ Tätä kirjoitettaessa, talvella 2022–2023, ovat muiden muassa sosiaalisessa mediassa heränneet taas henkiin väitteet 1900-luvun alkupuolella eläneistä keminsaamenpuhujista. Jotta saamen kielten tutkijoiden keskuudessa pääosin suullisesti kulkeva aiheeseen liittyvä tieto olisi jossain kirjallisena saatavilla, lisään sen tänne. Saamen kielen professori emeritus Pekka Sammallahti on kertonut koettaneensa 1960-luvulta asti jäljittää ja tavata jokaisen keminsaamenpuhujaksi väitetyn tai sellaisia tunteneen ihmisen. Yksikään hänen tapaamistaan ihmisistä ei ole puhunut keminsaamen varianttina pidettävää kieltä tai tavannut ketään kieltä puhunutta. Tämäntalvisissa keskusteluissa on noussut esille erityisesti jo edesmennyt Meri-Matti, poromies Matti Merivirta Savukosken Kuoskun kylästä. Sammallahti on tavannut hänet ja kuullut tämän osaamaa saamen kieltä. Hänen mukaansa Meri-Matin puhuma kieli on pohjoissaamea, jonka tämä oli oppinut ollessaan tekemisissä Vuotson pohjoissaamelaisten kanssa. Sen lisäksi hän tunsi hyvin vanhempien sukupolvien suomen kielessä esiintyneen saamelaisperäisen poronhoito- ja maastoterminologian. Meri-Mattia usein haastatelleen toimittaja Tapani Niemen mukaan Meri-Matti ei myöskään pitänyt itseään saamelaisena, vaikka hänen suvullaan on juuret historiallisessa Kemian Lapin saamelaisessa kulttuurissa. Toinen toistuva väite on, että 1900-luvun alun poromiehet puhuivat keskenään saamea. Kyse on, kuten Meri-Matillakin, saamen kielistä lainatusta poronhoito- ja maastoterminologiasta sekä paikallisissa suomen murteissa säilyneestä saamelaisesta substraatista tai lainasanoista. (Niemi (päiväämätön); Tapani Niemen julkinen Facebook-päivitys 23.11.2022 keskusteluketjuineen.)

(vrt. saaAn *tuorráđ* 'taivuttaa (esim. naulaa), laskostaa', *tuárrást* 'poikittain'), **Kuutsokanharjut** (vrt. saaK *kuvdd* 'heinikko', *čákk* 'huippu, laki' > suom. *sokka* : *sokan*) sekä **Nielmunäälmijänkä** (vrt. saaP *njálmmuš* 'jnk ylä- tai suuosa (esim. pienen jokilaakson yläosa)' (Collinder 1964: 139), saaAn *njälmi* 'suu, jokisuu ym.').

Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkä sijaitsee myös asutushistoriallisesti kiinnostavassa paikassa. Siitä 17 kilometriä lounaaseen sijaitsevat Kyläselkä ja Kyläjänkä sekä vajaa kuusi kilometriä koilliseen Talvisko-tajärvi (vrt. saaAn *talváskuáti* 'talvikota'), joista on myös löydetty arkeologisissa inventoinneissa asumuksen pohjia. Näiden paikkojen arvelaan olleen Kemikylän siidan entisiä talvikyläpaikkoja. (Elo & Seppälä 2012: 35; Itkonen, T. I. 1948: I: 96.)

Edellä kuvattu historiallinen konteksti ja alueen muu paikannimistö vahvistavat ajatusta siitä, että *Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkä* voisi olla kehittynyt Kemikylän saamenkielisen väestön aikoinaan antamasta paikannimestä. Se olisi jäänyt elämään ikään kuin kivettyneenä kielenmuistomerkinä, kun nimenkäyttäjyhteisön puhuma kieli on vaihtunut suomeksi vajaat kaksisataa vuotta sitten. Aikojen saatossa nimen äänneasu on tietenkin suomalaistunut. Nimen etymologian selvittämiseksi onkin syytä kokeilla saamelaisen substraattinimistön tutkimusmetodiikkaa. Tämän lähdekriittisesti mukavan valveutuneen metodin on kuvannut Luobbal Sámmol Sámmol Ánte, Ante Aikio artikkelissaan *The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland* (2007). Artikkelin on tarkoitettu ensisijaisesti ohjenuoraksi Lapin eteläpuolisten alueiden saamelaisperäisen substraattinimistön tunnistamiseen, mutta se toimii pienin tarkennuksin erinomaisesti myös Lapin saamelaisperäisten paikannimien tunnistamisen apuna.

3. Äteritsiputeritsipuolilautatsijängän rekonstruktioehdotus

Aikion metodi jakautuu viiteen pääosaan: 1. äännevastaavuuksien tunnistaminen, 2. leksikaalisen rakennetyypin tunnistaminen, 3. suffiksien ja

formanttien tunnistaminen, 4. merkityksen ja systeemiin sopivuuden tunnistaminen ja 5. nimielementtien iän ja levikin tunnistaminen. Jokaisessa näissä kohdista tulee tiettyjen kriteerien täytyä, jotta nimi voidaan määrittellä saamelaiseksi substraatinimeksi. (Aikio 2007: 164–184.)

Lähden purkamaan nimeä metodin osien 2. leksikaalisen rakenneytyypin tunnistaminen ja 3. suffiksien ja formanttien tunnistaminen avulla. Nimessä *Äteritsiputeritsipuolilautatsijänkä* on mielestäni erotettavissa seuraavat nimielementit (erotettu | -merkillä) ja niiden sisällä vielä suffiksit tai formantit (erotettu = -merkillä):

Äteri=tsi|puteri=tsi|puoli|lauta=tsi|jäнкä

Tällainen pitkä moniosainen paikannimien rakennetyyppi on saamen kielessä keskimääräistä tyypillisempi itäsaamelaisten kielten läntisessä ryhmässä, johon ainakin keminsaamen murrejatkumon itäiset variantit kuuluvat. Niitä tavataan kuitenkin myös pohjoissaamassa. Tätä rakennetyyppiä edustavat nimet ovat tyypillisesti luonnonpaikannimiä ja mikrotoponyymejä. Tällaisia nimiä ovat esimerkiksi Utsjoen Paistunturissa sijaitsevan pienen maankohouman viisielementtinen nimi saaP *Nji|joh|mob|ávzz|čomat* 'Nilijoenmutkankurunkukulat', Suonikylässä sijaitseva pienen suon kuusielementtinen nimi *Há't|jääura|luut|vuäj|njää|lm|jeä'gğ* 'Turhalammenlahdenpuronsuunsuo' sekä Pohjois-Inarissa sijaitsevan lammen viisielementtinen nimi saaAn *Kaari|-ááhu|Kuát|sai|jävri* 'Kaari-mummon Kotasijajärvi'. (Valtonen 2014: 266–270.)

Käyn seuraavaksi läpin nimielementit lopusta alkuun. Samalla käsittelen Aikion metodin kohtia 1. äännevastaavuuksien tunnistaminen ja 4. merkityksen ja systeemiin sopivuuden tunnistaminen. Tämä käsittely sisältää myös kohdan 3. tarkemman analyysin. Tässä kohtaa on hyvä tarkentaa, että toisin kuin Aikion metodissa, ei Keski-Lapin historiallisessa kontekstissa ole syytä etsiä äännevastaavuuksia kantasaamesta asti, vaan alueella edelleen tai hiljattain puhutuista naapurikielistä. Samoin kohta 5. nimielementtien iän ja levikin tunnistaminen on erilaista tässä

kontekstissa kuin eteläisemmän Suomen osalta: ikä tunnetaan historiallisten lähteiden perusteella ja levikin tarkastelu on syytä rajata ensisijaisesti alueellisesti merkittävimpien kielten sanastoon.

Keminsaamen varianteista ei ole tallessa kuin joitakin lyhyitä tekstiesimerkkejä ja sanalistoja 1670-luvulta 1820-luvulle. Tämän takia vertailukohtia täytyy etsiä sitä eniten muistuttavista nykyisistä itäisistä saamen kielistä, inarin- ja koltansaamesta sekä 1900-luvun lopussa aktiivisesta käytöstä pois hiipuneesta akkalansaamesta. Näistä kahdesta ensin mainitusta on tarjolla laajat tieteelliset sanastokokoelmat, mutta viimeksi mainittu on valitettavan huonosti dokumentoitu ja tutkittu. Joskus vastineita on etsittävä kaukaisemmistakin saamen kielistä, kuten pohjoissaamesta.

Erityisesti Keski-Lapin substraattinimien suhteen on tärkeää pitää mielessä myös Aikion (2007: 189–190) esittämä perustavanlaatuisen ero saamen kielistä suomeen tai suomen murteisiin lainattujen sanojen ja substraattinimien välillä:

Fonologinen epäsäännöllisyys on siten tärkeä kriteeri varsinaisten substraattipaikannimien tunnistamisessa. Jos merkitykseltään läpinäkymätön nimielementti esiintyy laajalla alueella samanlaisessa muodossa, on syytä epäillä, että nimet perustuvat kadonneeseen appellatiiviin, joka oli aikoinaan produktiivinen paikannimien muodostuksessa. Nimielementin epäsäännöllinen ja vaihteleva muoto on sen sijaan erillisen lainautumisen indikaattori. (Aikio 2007: 190. [Suomennos kirjoittajan.]

3.1 *Jänkä*

Nimielementeistä vain viimeinen, *jänkä* on yleisesti tunnettu lainasana. Tämä suota tarkoittava sana on lainattu saamesta laajalti pohjoisiin suomen murteisiin (SMS s.v. *jänkä'*) (vrt. saaAk /*jeŋg*/ (Kert & Zajkov 1988: 36), †*jäŋk* (Itkonen, T. I. 1958: I: 53)). Se esiintyy, kuten Aikio

kuvaa, laajalti ja aina samassa muodossa *jänkä* ~ *jänkkä*, ja sen merkitys on vakiintunut.

3.2 *Lauta=tsi*

Myös toiseksi viimeinen nimielementti *lauta=tsi* tuntuu aukeavan helposti. Se vastaa äänteellisesti erinomaisen hyvin koltan- ja inarinsaamen sanoja saaK †*lautaš* ja saaAn *láávtáš* (1900-luvun alussa vielä *láávtáž* /*lääco távž*/) 'lauttanen, yhden patsaan varaan rakennettu säilytyslava, ripustusteline tai pieni aitta, johon saalis jätettiin välivarastoon pedoilta suojaan metsästyksen aikana'. Sana on säilynyt lähinnä paikannimissä. Tarkoitteen vanhakantaisuudesta kertoo jotain se, että 1900-luvun ensivuosina Inarissa sanastoa koonneen Frans Äimän kielenopas Juho Musta tunsii käsitteen, muttei ollut koskaan itse nähnyt lauttasta. (Itkonen, E. 1987: 14; Itkonen, T. I. 1958: I: 199.)

Lauttanen-sana osoittaa, että Aikion jako saamesta lainattuihin ja substraattinimiin ei ole ainakaan Lapissa aivan selkeä. Toisaalta on lainasana *luttanen*, joka on tunnettu Suomen murteiden sanakirjan (SMS s.v. *luttanen*) mukaan ainakin Enontekiöllä, Sodankylässä ja Inarissa. Sanan perusmuoto lienee muodostettu analogisesti *luttanen*: *luttas-* taivutustyyppiä mallina käyttäen, sillä taivutus- ja yhdyssanavartalo *luttas-* vastaa parhaiten saamen kielissä esiintyvää sanahahmoa. Toisaalta taas siellä täällä Ounas- ja Kemijokien vesistöalueiden keski- ja pohjoisosien sekä Ylä-Lapin paikannimistössä esiintyy eri muodoissa substraattinimielementiltä vaikuttava *lutta* ~ *luttanen* ~ *luttas* ~ *luttas*, ehkä myös ~ *lutta*. Esimerkiksi Inarin *Luttaselkä*, Kittilän *Luttasjänkkä*, Sodankylän *Kaksluttanen* ja Enontekiön *Luttasjänkkä*. Paikannimissä nimielementti on ainakin nykykielenkäyttäjille merkitykseltään enimmäkseen opaakki ja sen äänneasu vaihtelee nimestä toiseen melko paljon, mutta toisaalta se on joillakin alueilla tunnettu murrenasanana.

Saamenkielisissä nimissä sana on säilynyt inarinsaamessa, esimerkiksi *Ákáávtáááuváš* 'Ákáluttasenpää' (ensimmäinen nimielementti < saaK *ääkka* 'akan [dim.]') (suom. *Akáluttapää*) ja

Piättärlávttaáuaáivi 'Pietarinlauttasenpää' (suom. *Pietarlauttanen*). Lisäksi Karl Nickul on tallentanut sanan Suonikylässä paikannimessä *Feátt Lautasšio'lj* 'Fedotovin Lauttasselkä'. *Lautatsi*-nimielementistä on vain yksi toinen esiintymä: Savukosken naapuripitäjästä Sallasta löytyy paikka nimeltään *Jaltikkilautatsioiva* (*Jaltikkilauta=tsi'ioiva*, vrt. saaK *jáá'ldes* 'aukea (alue, paikka)', saaAk †*ojv*, †*oaiv* 'pää, pyöreälakinen tunturi' (Itkonen, T. I. 1958: II: 828)). Nimen merkitys on voinut olla alun perin suunnilleen 'Aukea Lauttaspää'.

3.3 *Äteri=tsi/puteri=tsi/puoli*

Vaikeamman pähkinän muodostavat nimen kolme ensimmäistä nimielementtiä *äteri=tsi*, *puteri=tsi* ja *puoli*. Nykyisen ääntämistavan, lähinnä sanan sivupainojen perusteella, *puolilautatsi* vaikuttaisi olevan kokonaisuus. Tällaista **puolilauttasta* ei kuitenkaan tunneta. Toisaalta on tunnettua, että nimen merkityksen hämärtymässä myös sen ääntämistapa voi muuttua aikaisemmasta, etenkin jos se tällä tavalla voi muuttua kielenkäyttäjyhteisössä merkitykselliseksi. Näin epäilen käyneen tässä tapauksessa.

Kahdessa ensimmäisessä nimielementissä toistuva äännejakso *-tsi-*, joka esiintyy myös nimielementissä *lauta=tsi*, voisi selittyä diminutiivijohtimeksi */-Dž-/* (+ sidevokaali *-i-*). Tärkein todiste tämän puolesta on Olaus Sirman vuonna 1672 Johannes Schefferukselle Sodankylän siidan keminsaamen variantilla kirjoittama laulettu perinteen teksti, joka alkaa diminutiivijohtimen sisältävällä nimellä: *(Kúlnasats)* 'Pilkka-siipi[dim.] (nimi mustalle porolle, jossa on valkea läiskä tai läikkiä)' (vrt. SaaAn *kuulnâs* 'pilkka-siipi') (Kallio ja muut 2019: 121–122; UUB).

Tulkinta saa tukea muista Savukosken nimistä, joissa esiintyy sama formantti toisen, helposti tunnistettavan nimielementin lopussa: *jaura=tsi* (vrt. saaAn *jáávráš* (1900-luvun alussa vielä *jáávráš* */jááwřävž/*), saaK *jääuraž* 'järvi [dim.]'). Kiinnostavaa on, että nimielementti *jauratsi* esiintyy vain entisen Kemikylän alueella, nykyisellä Savukoskella ja Pelkosenniemen pohjoisosissa. Kaikkia nimettyjä paikkoja

yhdistää pieni järvi tai lampi tai sellainen on lähellä. /-dž-/-päätteinen diminutiivi esiintyi vielä Äimän 1900-luvun ensivuosina muistiin merkitsemässä inarinsaamassa (esim. Itkonen, E. 1987). Nykykielessä päätte on yksinkertaistunut š-äänneeksi.

Toisaalta suomen kielen -ts-äänneyhdistelmä vastaa alueen paikannimissä useita muitakin saamen kielten suhuäännteitä tai -äänneyhtymiä. Esimerkiksi nimessä *Kurtsinkoski* -ts- vastaa nykykoltansaamen äännettä -č(č)- (vrt. saaK *ku'rcč* 'ura, sola, vako, kolo, kuru, rotko, kursu'). Toisessa alueen paikannimessä esiintyvän nimielementin *kuusitsi* taustalla lieene kuukkeliä tarkoittava sana (vrt. saaK *kuusĭk*, saaAk †*kuosyek* (Itkonen, T. I. 1958: II: 1063)). Tässä sanassa -ts- vastaa kantasaamen *-k-äännettä, joka tässä asemassa on muuntunut esimerkiksi koltansaamassa liudentuneeksi -k-äänneeksi, jota myös Itkosen sanakirjan †-ck-merkintä lähinnä vastannee. Äänneyhtymän -tsi- toistuminen nimen painottomissa tavuissa, juuri ennen sivupainollista tavua, tukisi kuitenkin ajatusta siitä, että kyse on johtimesta.

Ehdotan ennen kaikkea leksikaalisen rakennetyypin, diminutiivijohtimen sekä merkityksen ja systeemiin sopivuuden perusteella, että nimen alkuosan kolme nimielementtiä voisivat muodostua henkilönnimestä. Tarkemmin sanoen kyseessä olisi saamelaisille tyyppinen isoisän, isän ja nimetyn henkilön nimet yhdistävä patronyymিনি. Eli määräiteosan alkuosa kertoisi, kenen lauttanen suolla on sijainnut.

Erityisesti kotapaikkoihin ja muihin asuinpaikkoihin sekä pyyntipaikkoihin, kuten apajiin, viittaaville saamelaisille paikannimille on tyyppillistä, että niiden määräiteosana on henkilönnimi. Nimi kertoo, kenen asuin- tai pyyntipaikasta on kyse. Tällaisia ovat esimerkiksi Suonikylästä tallennetut koltansaamenkieliset nimet *Semna Väska Pörttvääraž* 'Semmanin Vä'skkin Pirttivaara', *Iirška Maacclapp* 'Iiräškin Mutka-apaja' ja *Määšš Ää'ğęskue'33* 'Mäššin Hangastieva' (Itkonen, T. I. 1958: II: 970, 992; Nickul 1934: 37, 53, 65). Vastaavia nimiä on paljon myös inarinsaamassa, esimerkiksi *Eelliš-ááhu Kuátsaijávri* 'Eelliš-mummon Kotasijajärvi' ja *Tanja Nyerivärppi* 'Tan-

jan Salmiapaja' (Mattus 2015: 387). Pohjois-Lapissa on myös suomenkielisiä, samaa rakennetyyppiä edustavia paikannimiä, kuten *Juuson Kotasijajärvet* Enontekiöllä tai *Kiuru-äjän Hangasmaa* Sodankylässä. Ne ovat tavallisesti semanttisesti motivoituja lainoja eli niin sanottuja käännöslainoja saamen kielestä.

Näitä muistuttavia nimiä, joissa esiintyy nimielementti *lauttanen* ~ *lauttas* ~ *lautas* ~ *lautta* sekä mahdollisesti tai varmasti ihmisen nimi, löytyy eri puolilta keskistä Lappia. Tällaisia ovat esimerkiksi Sodankylän *Tennu-Lauttanen* (< *Tenno* (Itkonen, T. I. 1948: II: 497)), Kittilän *Melkilauttaskuusikko* (? < *Mielikirjä*⁵ (Itkonen, T. I. 1948: II: 502) tai ?? << *Mekkal: Mekla* ym. (Itkonen, T. I. 1958: II: 1046)), Inarin *Pietarlauttanen* ja *Pietarlauttaoivi* (< saaAn *Piättâr*) sekä Savukosken *Kuhaäjän*⁶ *Lautasmaa*.

Äteri=*tsl*|*puteri*=*tsl*|*puoli* nimielementeistä voisi olla rekonstruoitavissa patronyyminimi:

*/*adderidži pjedaridži puoo°li/*

Näistä nimistä ensimmäinen voisi olla diminutiivimuoto nimestä **Adder* tai †*Ander* (Itkonen, T. I. 1958: II: 1049). *Ander*-nimen tavallisimpia vastineita ovat suomen ja karjalan nimet *Onteri* ja *Antero*, venäjän *Андрей* (*Andrej*), nykykoltansaamen *Onddri* ja skandinaavisten kielten *Anders*. Nimeä **Adder* ei ole tallennettu, mutta J. K. Qvigstadin (1893: 90; myös Collinder 1964: 53) mukaan *Anders*-nimestä tavataan Ruijassa ja Ruotsin Lapissa myös variantit *Adda*, *Addak*, *Addok* ja *Addes* ja täl-

⁵ Vertaa M. A. Castrénin (1967: 25) Erkki Peltovuomalta v. 1838 tallentamaan *Aik(i)asarria* nimen lyhentyneeseen varianttiin *Aisari* (Itkonen, T. I. 1948: II: 493).

⁶ Koska kalalaji kuha ei esiinny näin pohjoisessa, on mahdollista, että nimielementti on alun perin ollut jokin muu sana. Kyse on voinut olla esimerkiksi saamelaisesta sukunimestä *Kuuvva*, josta tunnetaan myös varhaisempi muoto *Kua* (Itkonen, T. I. 1948: II: 507).

lainen konsonanttiyhtymästä geminaattakonsonantiksi vaihtuminen tunnetaan myös muista hypokoristisista lainanimistä⁷. Toinen vaihtoehto voisi olla, että ensimmäisen nimen *-nd-* on seuraavan nimielementin mallin mukaisesti yksikertaistunut muotoon > *-d(d)-* ja edelleen muotoon > *-t-*.

Toinen nimi voisi olla diminutiivimuoto nimestä †*P'edar* (Itkonen, T. I. 1958: II: 1049). Sitä vastaavat suomen *Pietari*, venäjän *Пётр* ~ *Пётра* (*Pjotr* ~ *Pjotar*), nykykoltansaamen *Peeddar* ja skandinaavinen *Peter*. Kolmas nimi voisi olla nykykoltansaamen *Paavvål* : *Paavvla* (y.nom. : y.gen.) -nimen variantti *Puovvål* yksikön genetiivimuodossa. Juuri tällaista varianttia ei tunneta, mutta T. I. Itkonen (1958: 1049) antaa esimerkit varianteista †*Poavel*, †*Pouil*, †*Poavvel* ja *Ontrej*-nimen variantin †*Uontrej*, jotka osoittavat, että tämänkaltainen ensitavun diftongi olisi täysin mahdollinen. Karjalan kielessä nimimuoto *Puavila* onkin käytössä (Kuzmin 2017: 152). Tämä nimi voisi olla yksi osoitus siitä, että Kemikylällä oli Vienan suuntaan kiinteät suhteet jo varhain.

Ainoa morfologinen ongelma tässä nimessä on, että sen ensimmäisen kahden nimen olettaisi myös olevan yksikön genetiivissä. Itäsaamelaisissa kielissä, joiden joukkoon ainakin keminsaamen itäisimmät alueelliset variantit kuuluvat, diminutiivijohtimesta kuitenkin katoaa taivutettaessa lähes kaikissa sijamuodoissa tunnusomainen *-ž*-äänne. Niinpä esimerkiksi nimi saaK *Säävaž* on yksikön genetiivissä *Sääva*.

Toisaalta erityisesti pohjoissaamen itäisissä murteissa, jotka jakavat monia piirteitä itäsaamelaisen kielten kanssa, esiintyy *-š*-päätteisissä sanoissa ja eritoten nimissä niin sanottu lyhentynyt genetiivi, jossa normaalin astevaihtelun *-š* : *-ž* sijaan on yksikön genetiivissäkin pelkkä *-š*, kun kyse ei ole nimen viimeisestä nimielementistä (esim. Helander 1991: 80). Tällaista ei ole kuitenkaan kuvattu nykyisissä itäsaamelaisista kie-

⁷ Vastaavankaltainen konsonanttiyhtymän muuntuminen geminaattakonsonantiksi on tapahtunut myös esimerkiksi etunimissä saaP *Biggem*, *Bikká* ~ *Biggá* < *Birgit*, *Siggá* ~ *Sikká* < *Sigríd*, *Ápparan* < *Abraham* sekä saaK *Jääffaž* < *Ефросиния* (*Jefrosinija*), *Määttaž* < *Матрона* (*Matrona*).

listä. Joitakin yksittäisiä esimerkkejä on kuitenkin löydettävissä, esimerkiksi saaAn *Laanjáávrášluobâl*, jossa odottaisi keskimmäisen nimielementin olevan yksikön genetiivissä eli muodossa *-jávvráá-*. Kyse on kuitenkin harvinaisista poikkeuksista, mikä tekee ajatuksesta epäuskottavan.

On myös mahdollista, että henkilönnimien lopussa olisi jonkinlainen kivettynyt diminutiivijohdin, joka on voinut rinnastua esimerkiksi venäjän *-евич* /*-jevič*/ tai *-ович* /*-ovič*/ ’poika’ -päätteisiin. Karjalan kielessä tavataan äänteellisesti hyvin samankaltainen hypokortisissa nimissä käytettävä johdinaines *-ččV* variantteineen, esimerkiksi nimissä *Iivačču* ~ *Iivučči* ~ *Iivačči* < *Иван* (*Ivan*), *Korkačču* < *Егорка* (*Jegorka*) < *Егор* (*Jegor*) ja *Mikečči* ~ *Mikičči* ~ *Mikučča* < *Михаил* (*Mihail*). Johdinaines on mahdollisesti esikristillinen, sillä karjalan kielessä on vastaava merkitykseltään diminutiivinen johdinaines. Suffiksilla voi kuitenkin olla myös yhteyksiä venäjän kielen äänteellisesti samankaltaisiin henkilönnimijohtimiin. (Kuzmin 2017: 169–173.) Selitys voisi siis löytyä taasen Kemikylän ja Vienanmeren karjalaisten ja venäläisten yhteisöjen vuorovaikutuksesta.

Vaikka olen pyrkinyt edellä löytämään jokaiselle määriteosan kolmelle ensimmäiselle nimielementille ja niiden osille selityksen, on täysin mahdollista, että osa selityksistä on turhia siinä mielessä, että kyse onkin vain sattumanvaraisista äänteellisistä muutoksista. Jos nimi on alun perin ollut saamenkielinen, on se jo lainautuessaan voinut muuntua merkittävästi kohti suomen kielen äänneasua ja nimistön rakennetta. Suomenkielisten nimenkäyttäjien suussa nimi on voinut aikojen saatossa muuttua edelleen paljon. Näin on käynyt aivan suomenkielisillekin nimille. Esimerkiksi *Jordan(in)järvestä* on tullut *Juortananjärvi* (Paikkala 2007: 112). On myös mahdollista, että jotkin nimessä nyt toistuvista äännesarjoista, kuten *-tsi-* tai *-teri-* on lisätty sinne, minne ne eivät ole alun perin kuuluneet vain riimillisen vaikutelman aikaansaamiseksi.

4. Lopuksi

Olen tässä tekstissä pyrkinyt historiallisen kontekstin ja Ante Aikion (2007) kuvaaman metodin avulla perustelevaan, miksi ja miten Suomen pisimmän paikannimen *Äteritsiputeritsipuolilautatsijängkä* taustalta voisi olla mahdollista löytää aivan normaalin ympäristönkäyttöön liittyvän nimeämisperusteen. Selityksiä ei siis tarvitsisi etsiä huumorista, hokemista tai pelkästä nimeämisen tarpeesta. Olisi hyvin luontevaa ajatella, että nimetyn paikan seutuvilla on metsästellyt Kemikylän siidaan kuulunut Adderin pojan Pjedarin poika Puavali, joka rakensi suolle lauttasen saaliin säilyttämistä varten. Tämän seurauksena paikka sai nimekseen 'Adderisen Pjotorisen Puavalin Lauttasjängkä'.

Menneisyydessä annettujen paikannimien alkuperäisen nimeämisperusteen täysin varma todistaminen on yleensä mahdotonta, mutta mielestäni edellä kuvaamani tulkinta olisi sekä kielitieteen että historian näkökulmista mahdollinen. Sen sijaan siitä ei ole epäilystäkään, etteikö *Äteritsiputeritsipuolilautatsijängän* seutuvilla olisi asunut ja elänyt vielä suhteellisen hiljattain saamelaisia. Alueen vanhasta saamelaisesta ympäristönkäytöstä on konkreettisenä todisteena se, että jängän viereisen Näpnähtämäselän rinteestä on löytynyt useita vanhoja honkia, joiden kaarnassa näkyy suuria, osin umpeen kasvaneita aukkoja. Ne ovat merkkinä hyvin pitkä aika sitten tapahtuneesta petun nylkemisestä (Nyman 2011: 644–646). Kemin Lapin saamelaisille, kuten muillekin metsäaluiden saamelaisille pettu on ollut perusruokaa ja tällaiset saamelaisen petunnylkemistävän seurauksena syntyneet ”ikkunapuut” ovat yksi todiste alueen saamelaisesta historiasta.

Lyhenteet ja merkit

saaAk	akkalansaame
saaAn	inarinsaame
saaK	koltansaame
saaP	pohjoissaame

suom. suomi
† sana ei ole enää käytössä tai lähteen translitteraatio on vanhentunut tai epätarkka.

Lähteet

- Aikio, Ante 2007: The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. – *Onomastica Uralica* 2007(4): 159–197.
- Aikio, Marjut 1988: *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. Helsinki: SKS.
- Ainiala, Terhi & Saarelna, Minna & Sjöblom, Paula 2016: *Names in Focus: An Introduction to Finnish Onomastics*. Helsinki: SKS.
- C(astré)n, L(ahja) 1907: Inarijärven saarten maantieteellinen kartoitus keväällä ja kesällä v. 1906 (jatkoa). – *Maanmittari-Yhdistyksen Aikakauskirja* 1907(2): 47–65.
- Castrén, M. A. 1967: *Tutkimusmatkoilla pohjolassa*. Helsinki: WSOY.
- Collinder, Björn 1964: *Ordbok till Sveriges lapska ortnamn*. Uppsala: Kungliga Ortnamnskommissionen.
- Elo, Tiina & Seppälä, Sirkka-Liisa 2012: *Entistä Keminkylää: Savukosken kulttuuriympäristöohjelma*. Suomen Ympäristö 20. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Fellman, Jacob 1906a: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken första delen*. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.
- Fellman, Jacob 1906b: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken tredje delen*. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.
- Freden i Teusina. *Fredsfördraget i Teusina 18 maj 1595*. https://sv.wikisource.org/wiki/Freden_i_Teusina. Viitattu 8.9.2022.
- Helander, Kaisa Rautio 1991: Sámegiel báikenamaid strukruvra ja deháleamos čoagginrávvagat. – Hans Ragnar Mathisen (toim.), *Sámi kulturmuittut. Báikenammačoaggima giehtagirji – Samiske*

- kulturminner. Håndbok i stedsnavnregistrering*. Romsa: Romssa Sámi Searvi. 72–93.
- Huhtamies, Mikko 2008: *Maan mitta: maanmittauksen historia Suomessa 1633–2008*. Helsinki: Maanmittauslaitos.
- Itkonen, Erkki (toim.) 1987: *Inarilappisches Wörterbuch II*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Erkki 1992: *Inarinsaamelaisia kielennäytteitä – Aanaarkiela čäjtтуzeh*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Terho 1997: *Nimestäjän opas*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, T. I. 1948: *Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I–II*. Helsinki: WSOY.
- Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlappin sanakirja I–II*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kallio, Kati & Valtonen, Taarna & Jouste, Marko 2019: Olaus Sirman runojen vertailevaa luentaa. Runojen poetiikka ja rakenne ympäröivien kulttuurien tekstien näkökulmasta – *Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja* 97: 109–152. URL <https://doi.org/10.33340/susa.75266>.
- Kert, G. M. & Zajkov, P. M. = Керт, Г. М. & Зайков, П. М. 1988: *Образцы саамской речи*. Петрозаводск: Института языка, литературы и истории, Карельского филиала АН СССР.
- Kuzmin, Denis 2017: Adaptation of orthodox personal names in the Karelian language. – Terhi Ainiala & Janne Saarikivi (toim.), *Personal name systems in Finnic and beyond*, . Uralica Helsingiensia 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kysy.fi: Helsingin kaupunginkirjaston www.kysy.fi -verkkopalvelun vastaus 25.2.2009, tallennettu web.archive.org -verkkosivujen arkistointiohjelmaan. <https://web.archive.org/web/20180723064126/http://www.kysy.fi/kysymys/hei-yritanpa-kysya-uudelleen-koska-jostakin-syysta-en-ole-saanut-vastausta>. Viitattu 7.9.2022.

- Lönnrot, Elias 1902: *Elias Lönnrotin matkat II: 1841–1844*. Helsinki: SKS.
- Mattus, Ilmari 2015: *Anarâš päikkinoomah*. Aanaar: Anarâškielâ servi.
- Nickul, Karl 1934: *Petsamon eteläosan koltankieliset paikannimet kartografiselta kannalta*. Fennia 60:1. Helsinki: Suomen Maantieteellinen Seura.
- Niemi, Tapani (päiväämätön): Kadonneen kulttuurin kotahaikuja. <http://www.lappomania.fi/merimatti00.php>. Viitattu 20.1.2023.
- Nimiarkisto 2022a: *Äterisputerispuolilaudatsijänkä* (Kotus, 1974). Vuotovesi, Pirjo. Kotimaisten kielten keskus. <https://nimiarkisto.fi/wiki/Q7909708>. Viitattu 7.9.2022.
- Nimiarkisto 2022b: *Äteritsiputeritsipuolilautatsinjänkä* (Kotus, 1974). Vuotovesi, Pirjo. Kotimaisten kielten keskus. <https://nimiarkisto.fi/wiki/Q7909710>. Viitattu 7.9.2022.
- Nyman, Jan-Erik 2011: *Savukoski kaakkoisosa: kulttuuriperintöinventointi 2011*. Helsinki: Metsähallitus.
- Paikkala, Sirkka (toim.) 2007: *Suomalainen paikannimikirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus ja Karttakeskus.
- Qvigstad, J. K. 1893: *Nordische Lehnwörter im Lappischen*. Christiania: Videnskapernes selskap.
- Sjögren, A. J. 1828: *Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark*. Helsingfors: Simelius.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. URL <http://kaino.kotus.fi/sms>. 10.6.2022 päivitetty versio. Viitattu 12.9.2022.
- Stille, Åke 1965: Övre Norrlands administrative historia från upprättandet av Västerbottens län till freden i Nystad. – Gunnar Westin (toim.), *Övre Norrlands historia II: Tiden 1600–1721*. Umeå: Norrbottens och Västerbottens läns landsting. 321–370.
- UUB = Uppsala Universitetsbibliotek, Specialsamlingar, handskrifter. Johannes Schefferuksen kokoelma S163.

- Valtonen, Taarna 2014: *Mielen laaksot. Mielen vuemieh. Miela vuomit. Mielâ vyemeh. Miõl vue´m. Neljän saamen kielen paikannimien rakenne, sanasto ja rinnakkaisnimet vähemmistö– enemmistö-suhteiden kuvastajina*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (myös URL <https://www.sgr.fi/fi/items/show/79>)
- Vuotovesi, Pirjo 1987: *Savukosken suonnimet*. Oulu: Oulun yliopisto, Suomen ja saamen kielen laitos. (Julkaisematon sivulaudaturtyö.)

Kummin kaima, kaiman kummi vai kuka kumma? Vaihtoehtoisia näkökulmia *kuoman* alkuperään

Tämä alkuaan jo kauan sitten laadittu kirjoitus uhkasi jäädä ikuisesti julkaisematta, mutta päätin lopuksi haluta julkaista kirjoitukseni riittävine puutteineen. Pahimpien virheiden poistumisesta kiitän Niklas Metsäran-
taa ja etenkin nimetöntä arvioijaani, mutta suuren osan käsikirjoitusver-
siosta olen joutunut jättämään entiselleen, jotta esitykseni pysyisi joten-
kin kasassa. Kirjoituksen ongelmana oli ja on se, että olin liiaksi tukeutu-
nut suomalaisiin etymologisiin lähteisiin venäjän kieleen ja sen sanakir-
joihin omakohtaisesti kunnolla perehtymättä; toivoakseni voin toimia
tässä suhteessa varoittavana esimerkkinä. Suurin kannustajani on kui-
tenkin ollut Janne Saarikivi (2022: 419), joka itsekin on rojhennut tie-
toisesti julkaista myös etymologioita, joiden paremmuudesta hän ei enää
julkaisuvaiheessa ole ollut aivan vakuuttunut: ”Koska en ole enää nuori
eikä yksi juttu maata kaada ja koska tämä on juhlaKirja, julkaisen nämä
mietteeni kuitenkin tässä yhteydessä, kun arvelen, että ne voivat kuiten-
kin sisältää joitakuita lukijoita kiinnostavia tietoja ja pohdintoja.” Hyvää
syntymäpäivää, kuomaseni!

Tässä kirjoituksessa haluaisin esittää suomen, slaavin ja saamen sanas-
tohistoriaan vihkiytyneen jubilaarimme kunniaksi uuden näkökulman
suomen *kuoma*-sanan alkuperään, jossa on mahdollista nähdä paitsi itäi-
siä luullakseni myös pohjoisia vaikutteita. Ehdottaisin, että ainakin yh-
tenä *kuoman* alkuperänä voi pitää kantasaamen sanaa **kuojmē*, jota ny-
kykielissä edustaa esimerkiksi pohjoissaamen *guoibmi* ’kumppani, kaveri,
toveri’.

Substantiivin *kuoma* etymologiaksi on toistaiseksi vakiintunut (SKES, SSA) oletus, että sana on lainaa venäjän sanoista *кум* ja *кума*, jotka SSA kääntää sanoin ’mieskummi’ ja ’naiskummi’. Tämä onkin varmasti pääosin kiistaton selitys kaikille niille itämerensuomalaisille sanoille, joihin suomen *kuoma* on yhdistetty (karjalan *kuoma*, *kuomu*; lyydin *kuom*, vepsän *kom*, vatjan *kūma*). Nykysuomessa pitkälti unohduksiin jäänyt *kummi*-sanalla kuvailtu merkitys on itse asiassa myös suomen *kuoma*-sanalle monissa sanakirjoissa ensisijaiseksi esitetty merkitys. *Vanhan kirjasuomen sanakirja* ei kuitenkaan tunne koko sanaa, mutta *Suomen murteiden sanakirja* (SMS) tuntee *kuoman* lisäksi myös johdokset *kuomakset* ja *kuomanen*. Merkityksenselitys *kummi* tunnetaan odotuksenmukaisesti nimenomaan kaakkoismurteista (”KarK Ink, joitakin tietoja KarE-P”), mutta toissijaiseksi katsotusta merkityksestä ”ystävästä yms.” on ”joitakin tietoja Kar; lisäksi yksittäistietoja”: *Nää on keskenään nii kuomaa jot!* (Heinjoki), *aain ol’iit ne kuomaakset parvees* (= yhdessä) (Skuoritsa), *kuules kuomasein, eikos meitij jo täylyl lähteäp pois?* (Hollola).

Suomen murteiden sana-arkiston kokoelmien paljastama kokonaiskuva *kummi*-sanan käytöstä on jonkin verran moninaisempi kuin millaisena SMS sen kuvaa. Sanan ’kummi’-merkitys rajautuu tosiaan kaakkoi-simpiin murteisiimme ja samalla myös ortodoksisen kirkon selvimpään vaikutusalueeseen Salmia ja Ilomantsia myöten; ’ystävä’-merkityksinen *kuoma* sen sijaan tunnetaan jopa Kuhmossa, Ähtärissä ja Karinaisissa saakka: *Ootko sinä kuoma* (ystävä, veli) *suanu yhtää jänistä langasta?* (Kuhmoniemi), *Korko on köyhän kuoma* (Ähtäri). Huomionarvoinen on vokatiivinen (deminutiivinen ja omistusliitteellinen) ilmaisutyyppi *kuomaseni*, josta on tietoja Karjalan ja em. Hollolan esimerkkien lisäksi myös Ristiinasta ja Länsipohjan Kompelusvaarasta (Pajala) ja Parakasta (Kii-runna) asti: *kuules nyt kuomasei* (Ristiina), *älä kuomasenni sitä tehe!* (Kompelusvaara).

Vaikka sanakirjat kuvaavat *kuoma*-sanan kahdessa selvänoloi-sessa merkityksessä ’kummi’ ja ’ystävä’, sanan merkitys on kuitenkin mo-

nien merkintöjen mukaan hieman hämärämpi. Mitä 'kummi'-merkitykseen tulee, monet kaakkoismurteista muistiin kirjatut tiedot täsmentävät, että *kuomat* eivät ole puheena olevan kastetun kummeja – niitä ovat *ristemat* ja *ristisät* – vaan *kuoma* kuvaa em. kummien suhdetta lapsen vanhempaan tai lapsen toisiin kummeihin, esim. *Kuomaha mie uon Antil, ku mie uon häne poikuase risticä* (Räisälä). *Kuomia* ja *kuomaksia* ovat siis pikemminkin yleensä samaan sukupolveen kuuluvat aikuiset keskenään; tämä merkitys periytyy suoraan venäjän vastaavien sanojen semantiikasta. Toisinaan (Kaukola, Pyhäjärvi Vpl, Räisälä) on korostettu, että sanalla viitataan kummeihin, jotka eivät ole sukulaisia. Samanhenkistä, joskin toisaalta aivan päinvastaiseen tapaan etäistä yhteenkuuluvuutta sana on kuvannut myös Impilahdella, Jaakkimassa ja Kivennavalla, jossa *kuoma* on merkitykseltään ”jotain kaukaista sukua”; Jaakkimassa sillä on viitattu myös lapsen ensi pesijään.

Tämän kirjoituksen nimetön arvioija on ystävällisesti huomauttanut, että vaikka esimerkiksi SSA:n *kuoma*-artikkelin perusteella voisi luulla, ”venäjän kielen sanojen *кум* ja *кума* (ensisijainen) merkitys ei ole ’kummisetä’ ja ’kummitäti’, vaan ’kummilapsen isä tai oman lapsen kummisetä’ ja ’kummilapsen äiti tai oman lapsen kummitäti’”. Tämä monien venäläisten sanakirjojen (esim. Ožegov 1988; Jefremova 2006) vahvistama tieto horjutti jonkin verran alkuperäistä argumentointiani, mutta jatkan parhaani mukaan. Edellä mainitut kaakkoismurteiden kummin merkitykset periytyvät suoraan venäjästä, ja näin nähtävästi myös laajemminkin etymologisessa kirjallisuudessa käytetty selitys *kummi* tulee tulkita paljon venäläisemmässä merkityksessä kuin mihin sanan *kummi* käyttö nykysuomalaisen ajatukset herkimmin johtaa.

Kuoma ja laaja siihen pohjautuva sanue (esim. *kuomita*, *kuomuija*, *kuomustoa* ’olla (syli)kummina lasta kastettaessa’) kuvataan toki myös *Karjalan kielen sanakirjassa* (KKS), mutta karjalassakin sanaa käytetään paitsi kummista myös ”hyvästä toverista, ystävästä, vars. puhutellessa”, esim. *Vielä neän repo kuomani šilmih* (Kiestinki), *kuule tämä kerda, kuomazeini, minuo!* (Suojärvi), *jänöi da kondii kuomaksed ollah*

(Säämäjärvi). Huomionarvoista on, että tämänkaltaiset esimerkit – puhuttelumuoto *kuomazeini* ja ylipäänsä kuomaksista kertovat eläinsadut kettuineen, jäniksineen ja karhuineen – käyvät tarkoin yksiin myös nykysuomen *kuoma*-sanana kanssa. Nykysuomalaisille *kuoma(seni)* tuo nopeasti mieleen juuri sadut, ja myös SMSA:n merkintä Saarijärveltä – itämurteiden länsilaidalta – kuvaa, että *kuoma* on ’suden nimitys saduissa’.

Myös suomen kirjakielen historiassa *kuoma* on paikallistettavissa vasta 1800-luvun puolivälissä julkaistuista saduista alkaen. Ensimmäiset tapaamani esiintymät ovat itse asiassa karjalaa: Uhtualta muistiinpanuissa saduissa esiintyvät mm. lauseet *Harakka sanoow: mitä katselet, kuomasein?* (*Suometar* 30, 27.7.1847) ja *Weti, weti [portimo ukkoa]; ka tuloow orawa wastah hänelle: Jumal apuh kuomasein, mitä veät?* (*Suometar* 32, 10.8.1847). Suomen puolelta on vasta seuraava Eero Salmelaisen (1854: 94) julkaiseman sadun ”Haastelewat Kuuset” (Jaakkima) esiintymä: *Sieltä alkoi nyt outo humina kuulua korwesta, ja hän eroitti selwällehen, miten toinen kuusi tuulen huhinassa sanoi sille kuuselle, jonka juuressa hän oli: ”oi kuoma, tule luokseni tänne, minä kuolen kohta; tule mun maahanpaniaisiini!”* *Suometar* (10.8.1847) katsoo tarpeelliseksi selittää alaviitteessä, että *kuomasein* on yhtä kuin *kummiseni*, ja samoin Salmelainen (mts. 97) täsmentää, että *kuoma*, ”(wen. кумъ)”, on *kummi*. Sanakirjaan sanan on ensimmäisenä ottanut G. E. Eurén vuonna 1860 (’kamrat; fadder’), ja tämän jälkeen se esiintyykin jo useammin (esim. Salmelainen 1866 passim). Lienee silti selvää, että em. esimerkeissä – ja niiden myötä oikeastaan koko kirjasuomen tai puhutun nykykielen *kuoma*-sanana käyttötavoissa – ei ole todellisuudessa puhe minkäänlaisesta kummiudesta sanan kristillisessä merkityksessä.

Vaikka etymologisten sanakirjojen (SKES, SSA) esittämät *kuoman* vastineet lyydissä ja vepsässä tarkoittavat vain kummiä, myös ’ystätäväiseni’-vokatiiveja löytyy etelävepsästä asti: *Händikaz i tul’*: ”Min ko-

*maine voikad?” – ”Sen komaine voikan, minun näged mit peksibad, ai-voizet päspäi lähtobad.”*¹ (NEV II: 2; Munjärven lyysin osalta ks. esim. LK 238). Vaikka tällainen ilmaustyyppi näyttää kuuluvan arvaamattomien tavoin kulkeutuviin – ja myös säilyviin – kansanperinteen kiteytymiin, nykysuomen ’ystävä’-merkityksistä sanaa on vaikea yksiselitteisesti yhdistää ainoastaan ’kummi’-merkityksiseen itäiseen venäläislainaan, jos muitakin vaihtoehtoja on tarjolla. Tästä syystä ajattelin pitkään, että nykysuomen *kuoma* ja jopa sen (eläin)tovereihin viittaavat vastineet itäisemmässä pohjoisitämerensuomessa näyttäisivätkin selittyvän vähintään yhtä hyvin saamelaislainaksi, joita itämerensuomeen on lainattu suomen pohjoisimpien murteiden lisäksi erityisesti sisämaassa puhuttuihin kielimuotoihin eli mm. suomen itämurteisiin ja karjalan luoteisiin varieteetteihin. Vaikka monet ’ystävä’-merkityksen esiintymistä on merkitty muistiin Karjalan kannaksella, yhtä tunnettu se on Laatokan luoteispuolella ja laajemminkin lähinnä savolaismurteissa ja niiden läheisyydessä. Myös karjalassa *kuoma* on viitannut ystävään juuri Raja-Karjalassa (Suistamo, Suojärvi) ja sen aunukselaisissa naapuripitäjissä (Säämäjärvi, Vieljärvi) sekä pohjoisessa suomea lähinnä olevassa vienankarjalassa (Kiestinki, Uhtua, Kontokki).

Karjalasta puhuttaessa on lisättävä, että kirjoitukseni nimetön arvioija on täsmentänyt senkin, että käytännössä myöskään karjalan *kuoma* ei sanakirjassa *kummiksi* suomennettunakaan merkitse ’kummisetää’ tai ’kummitätiä’, vaan kyseessä on samanlainen ”lapsen vanhempien ja kummin t. saman lapsen kummien välinen puhuttelusana” kuin venäjässä; samoin on laita muiden lähisukukielten vastineiden.

Venäjään tarpeeksi hyvin perehtymättä ja itämerensuomalaisten sanakirjojen merkityksenselityksiä riittävästi ymmärtämättä ajattelin vuosia, että venäläislainaselitystä paljon ongelmattomammin suomen *kuoma*-sanan alkuperäksi tarjoutuisi saamen vastaava sana, jollaiseksi näen esimerkiksi Suomessa puhuttavien saamelaiskielten sanat *guoibmi*

¹ Vepsän kielennäytteiden ortografiaa, samoin kuin jäljempänä nähtäviä saamen esimerkkejä on kirjakielistetty ja modernisoitu.

(pohjoissaame), *kyeimi* (inarinsaame) ja *kuoimmi* (koltansaame). Kaikki palautuvat kantasaamen muotoon **kuojmē*, ja nykykielissä ne viittaavat toveriin, kumppaniin ja usein erityisesti elämänkumppaniin, puolisoon. *Guoibmi*-sanana oma alkuperästä puolestaan on jo kauan vallinnut kiistatun yksimielisyys; kyseessä on säännön mukainen vastine suomen sanalle *kaima*, jonka kaukaisimmat juuret on johdettu balttilaisiin kieliin (SKES, SSA, NSES). Nykykielten *guoibmi* ja *kaima* tosin ovat semanttisesti jo täysin erillään, mikä yhdessä äänneellisen eriytyneisyyden kanssa on mahdollistanut *kaima*-sanana uudelleen lainautumisen muodossa *gáibmi* 'kaima' (inarinsaamen *káimi*, koltansaamen *káimmi*). Aivan vastaavalla tavalla uudemmille lainasanoille ominaisia äännevastaavuuksia noudattavana ja lainattavan sanana nykyisen merkityksen säilyttävänä ilmiönä voisi siis nähdäkseni pitää päinvastaiseen suuntaan tapahtunutta lainaamista *guoibmi* 'toveri, kumppani' → *kuoma* 'toveri, kumppani'. Sanana Laatokana ympäristöön keskittyvä levikki muistuttaa mm. saamelaislainaksi katsotun *aaje*-sanana ('lähde') ja samoin mahdollisen saamelaislainana *norppa* levikkiä (Aikio 2009: 53–54, 195 292, 379), mutta kaukaisemmat esiintymät – etenkin Kiirunassa ja Pajalassa – voivat viitata siihen, että *kuoma* on lainattu saamelaisten kielimuotojen perussanastoista säännöllisten äännevastaavuuksien mukaisesti useamminkin.

Lainaamisen tarkkaa aikaa ja paikkaa lienee mahdotonta arvioida, mutta ajattelin, että lainaselitys *guoibmi* → *kuoma* poistaisi tähänastisesta venäläislainaselityksestä sekä sen semanttiset että äänneelliset ongelmat. Aivan selvää ei olekaan, miksi *кѹм(а)* on lainattu diftongillisessa muodossa *kuoma*; kenties odotuksen mukaisimman vastineen **kuuma* aiheuttaman homonymian olisi tarvittaessa voinut välttää myös **kuma*-muodolla (vrt. kuitenkin vatjan *kūma* 'kuuma' ja 'kummi').² Äännevas-

² Sanana *kuoma* ensi kerran esitelletty ja venäjän sanaan yhdistänyt Sjögren (1821: 52) yhdistää *кѹм(а)*-sanaan myös suomen *kummi*- ja murteiden *kumma*-sanat. Sitten *kummi* on selitetty vain ruotsalaislainaksi (← *gumme*, *gumma*), mutta ei kenties ole syytä täydellisesti unohtaa mahdollisuutta, että myös *kummi* olisi

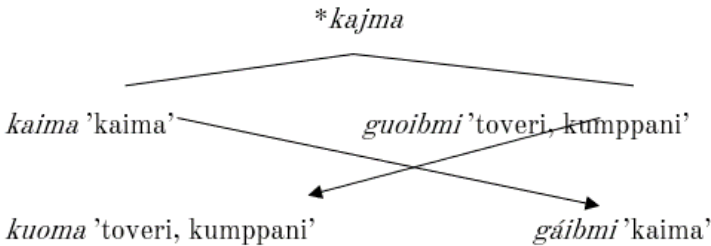
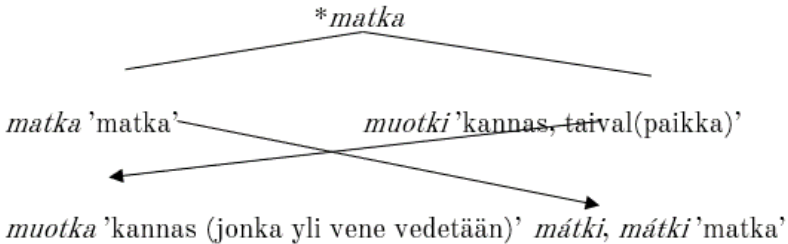
taavuus *guoibmi* → *kuoma* sen sijaan rinnastuu yksiselitteisesti mm. peräpohjalaisten murteiden saamelaislainoihin *guoksi*, *luovvi*, *muotki*, *nuorri*, *vuohki*, *vuopmi* → *kuoksa* 'yksivuotias majava', *luova* 'säilytyslava', *muotka* 'kannas', *nuora* 'pitkä, kapea salmi', *vuoka* 'tapa', *vuoma* 'laaja jokilaakso' (tarkemmin ks. Aikio 2009: 256, 262, 264–266, 288; toisen tavun *i* → *a* -muutokset selittävästä etymologisesta nativisaatiosta myös Aikio 2007). Saamen diftongia seuraavan puolivokaalin /j/ kadon selittävät fonotaktiset rajoitukset, jotka eivät suomessa salli *jm*-konsonanttityhtymää tai *uo*i-triftongia; vrt. myös Aikion (mts. 187–188) *keimailla* ~ *kiemailla* ~ *kemailla* -verbille esittämä lainaetymologia < *gieibmi* 'kiima', *gieibmat* 'olla kiimassa' (kantasaamen **kiejmē*, **kiejme*).

Itämerensuomen *kuoma*-sanojen laajalevikkisimpiä ja tarkkamerikyksisimpiä funktioita on saduista tuttu ja muulloinkin käytettävä vokatiivinen *kuomaseni*. Tälle ilmaukselle en ole havainnut täydellisen yhteensopivaa vastinetta autenttisista saamenkielisistä eläinsaduista, mutta morfologisesti ja etymologisestikin identtinen deminutiivista ja omistusliitteestä muodostettu vokatiivi kuuluu myös saamelaiskieliin. Saduissa tavallisinta on puhutella keskustelukumppania tämän omalla nimityksellä (esim. karhulle sanottu *Gierddahala*, *gierddahala*, *ádjážan*! 'Kärssi, kärssi, isoisäseni (äijäseni)!', LES 2: 10), mutta myös *kuomaseni*-muodon tarkka etymologinen vastine *guoimmážan* on käypää kieltä, ja tämä esiintyy mm. Lars Hættan (Hætta & Bær 1982: 72) lauseessa "*Ale guoimmážan; in mon dál šat áiggo nuppádis nuvt dahkat!*", Pekka Sammallahden kääntämänä 'Älä, rakas puolisoni [”kuomaseni”], en aio tehdä niin toista kertaa!' (Hætta & Bær 1993: 123). – Tämän kirjan toimittajiin kuuluva Niklas Metsäranta on kuitenkin ystävällisesti huomauttanut, että tässäkin kohdassa minun olisi kannattanut tutustua tarkemmin myös venäjään, sillä myös venäläisessä kansanperinteessä eläimetkin voivat olla kuomia;

jossakin yhteydessä itään, josta varhaisimpia kristinuskoon liittyviä lainasanoja tunnetusti on itämerensuomeen omaksuttu.

Kyma Inca eli ”Kummi-Kettu” seikkailee itse asiassa Bulgariassa ja Makedoniassa asti (Uikipedija s.v.).

Itämerensuomalais-saamelaisen kantakielen **kajma*-sanan semanttista ja äänteellistä eriytymistä seuranneille molemminsuuntaisille lainaamisille tarjoutuu paralleelliksi mm. sana *matka*, joka saamessa on odotuksenmukaisesti muotoa *muotki*. Sukulaissanojen etäännyttyä toisistaan nämäkin on lainattu uusissa merkityksissään molempiin suuntiin; vrt. myös suomen *lava* ~ saamen *luovvi* ’säilytyslava; patopukin lava painokiviä varten’; *luovvi* → suomen *luova* ’id.’, satunnaisesti myös suomen *lava* → saamen *lava*:³

Itämerensuomen *kaima*- ja *kuoma*-sanojen yhteydestä puhuttaessa on

³ Esim. *Reaga ovda- ja manjegeaži ala bidjá lava guorpmi várás dahje čohkkán-kássa olbmuid várás* ’Reen etu- ja takaosien päälle pannaan lava kuormaa varten tai istuinlava ihmisille’ (Helander 2005: 17).

vielä huomionarvoista, että suomen ja muidenkin pohjoisten itämerensuomalaisien kielten *kuoma*-sanan funktionaalisenä vastineena toimii virossa – saamelaislainojen ulottumattomissa – sanan kotoperäisempi vastine *kaim*. Samannimistä henkilöä tarkoittaessaan sana esiintyykin usein yksiselitteisemmässä muodossa *nimekaim*, mutta sanakirjojen (EKSS ja EMS s.v.) mukaan sanalla on myös merkitys '(kauge) sugulane, höimlane; kaaslane, seltsiline; sõber, hea tuttav'; kiinnostavasti EKSS mainitsee myös merkityksen 'vader, vennas' eli 'kummi, veljes', mutta tarkemmin katsottuna kyse on tällöinkin juuri 'kuomaseni'-merkityksisestä toveruudesta eikä kirkollisesta kummiudesta. EKSS (s.v. *vader*) kuvaakin, että 'ristivanem'-merkityksen lisäksi *vader* on puhekielessä myös 'kaim, vennas (eriti kōnetamisel, pöördumisel)'. Tämä ilmeinen merkityksen laajeneminen 'kummi' > 'toveri' tarjoaa toki kiinnostavan paralleelin luoteisemman *kuoma*-sanantarkoitukselle, mutta etymologisesti vakuuttavampana on nähdäkseni pidettävä *kuoma* ~ *kaima* -sanueen yleisitämerensuomalaisista käyttöä; Kettusen (1922: 130–131) viroinnoksessa vepsäläisen eläinsadun *komaine* (*komānie*) onkin käännetty aina deminutiivilla *kaimuke* (ks. myös EMS s.v. *kaimukene*), esim. *min komaine voikad?* 'Misa, kaimuke, nutad?'

SMS mainitsee myös verbin *kuomailla*, jolle annettu merkitys 'teeskennellä; keikailla; pelleillä; ilveillä' ei kuitenkaan riitä kuvaamaan, että monet SMSA:n muistiinpanoista kuvaavat sanan mm. merkityksessä 'olla hyvää pataa, esiintyä parhaana ystävänä, teeskennellä miellyttämistarkoituksessa'. Tämä yhdessä kaakkoismurteisiin keskittyvän levikin kanssa viittaa siihen, että verbiä on pidettävä *kuoma*-substantiivin johdoksena, ellei sitten suoranaisena lainana saamen vastaavista kaveeraamista merkitsevistä verbijohdoksista; vrt. esimerkiksi *piikatyttö ko oikei kuomail lesk'isännäl, ni sai teän kosimoa itsijeä* (Pyhäjärvi Vpl) ja Salomon sananlaskujen saamennoksen *Ale ustibastal moarrás olbmáin alege guoibmádala suhtadahkes olbmuin* – – (Biibbal: Sätnelaskkut 22:24; vuoden 1938 Raamatussa *Älä rupea pikavihaisen ystäväksi äläkä seurustele* [= kaveeraa, ”kuomaile”] *kiukkuisen kanssa*, – –).

Kirjoitukseni päätteeksi totean ajatelleeni, että esittelemäni *kuoman* vaihtoehtoinen etymologia on niin äännehistorian kuin semantiikan näkökulmista niin läpinäkyvä, että sen esittämisen esteenä lienee tähän asti ollut vain se, että vallalla ollut käsitys sanan venäläislähtöisyydestä on yhtä uskottava ja nähtävästi monen etymologin silmissä vielä uskottavampi kuin ajatus sanan saamelaisesta alkuperästä. Tämän kirjoituksen loppuvaiheessa sain kuitenkin oppia, että käytännössä kaikki *kuoman* merkitykset tunnetaan myös venäjässä, perinteisen käsityksen mukaisessa lainanantajakielessä.

Alkuaankaan en suinkaan pyrkinyt kategorisesti torjumaan valalla ollutta etymologiaa, mutta toivoin onnistuvani esittämään, että sanalla voisi olla myös saamelainen alkuperä – tai saamelaista alkuperää, tai ehkä pikemminkin sen käytössä saamelaisvaikutusta. Ehkä tähän on vieläkin mahdollisuuksia; nähdäkseni voi hyvin olla niinkin, että nykysuomen *kuoma* on syntynyt ja kehittynyt kahden naapurikielen vaikutuksesta. Vertailukohdaksi tarjoutuvat esimerkiksi pohjoissaamen *vearri* ja inarinsaamen *veeri* 'väärä', joita on tapana pitää suomalaislainoina, mutta nykypohjoissaamen *vearri*-sanan huikean komparatiivi- ja superlatiivikeskeinen käyttö näyttäisi viittaavan siihen, että kielenpuhujat ovat yhdistäneet sanan myös ruotsin ja norjan komparatiiviin *värre/verre* ja superlatiiviin *värst/verst* – semminkin kun esimerkiksi eteläsaamessa samaksi katsottu sana esiintyy vain adjektiivin *nåake* 'dålig/dårlig' suppletiivisena komparatiivimuotona *vearrebe*, *vierrebe* 'värre/verre' ja superlatiivimuotona *vearremes*, *veerremes*, *vierremes* 'värst/verst'.

Lopuksi totean tämän kirjan toimittajien muistelleen minulle, että jubilaarimme Janne Saarikivi on niin ikään pohtinut tässä esittämääni etymologiaa luennoillaan vuonna 2014. Mikäli näin on, katson olevani mielipiteineni asiantuntevassa seurassa, joskin oman muistikuvani mukaan olen esittänyt tämän kirjoitukseni varhaisen käsikirjoitusversion hänelle jo vuosien 2009 ja 2010 vaihteessa. Yhtä kaikki, toivon tämän esitykseni ilahduttavan etymologista kaimaani sekä muita tällaisista asioista kiinnostuneita.

Lähteet

- Aikio, Ante 2007: Etymological nativization of loanwords: A case study of Saami and Finnish. – Ida Toivonen & Diane Nelson (toim.), *Saami linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 17–52.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja. Oulu: University of Oulu.
<<http://dx.doi.org/10.17613/yym5-9251>>
- Biibbal. Bassi čála. Boares ja Odda testamenta*. Oslo: Biibbalsearvi 2019.
- EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat*. Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk. 1–6. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2009. <www.eki.ee/dict/ekss/> 10.10.2022.
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat*. Tallinn: ETA Eesti Keele Instituut 1995–. <<https://www.eki.ee/dict/ems/>> 10.10.2022.
- Eurén, G. E. 1860: *Finsk-Svensk Ordbok. Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Hämeenlinna: G. E. Eurén.
- Helander, Astrid 2005: *Skohterreahka muoras*. – *Min Áigi* 23.5.2005: 16–17.
- Hætta, Lars & Bær, Anders 1982: *Muitalusat*. Čáliiga Lars Hætta ja Anders Bær. Olggos attii Thor Frette. Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hætta, Lars & Bær, Anders 1993: *Usko ja elämä. Koutokeinon saamelaiden hengellisestä elämästä, Lars Levi Laestadiuksen heräyksestä ja lestadiolaisuuden alkuvaiheista ennen vuotta 1852*. Utsjoki: Girjegiisá Oy.
- Jefremova = Ефремова, Татьяна Федоровна 2006: *Современный толковый словарь русского языка в 3 томах*. Москва: АСТ.
- Kettunen, Lauri 1922: *Lõunavepsa häälik-ajalugu 1–2*. Acta et commentationes Universitatis. Dorpatensis B. Humaniora. Tartu: Tartu ülikool.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja. I–VI*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 1968–2005. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
<<http://kaino.kotus.fi/kks/>>

- LES 2 = Qvigstad, J. (toim.) 1928: *Lappiske eventyr og sagn. II. Lappiske eventyr og sagn fra Troms og Finnmark*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter X. Oslo: H. Aschehoug & co. (W. Nygaard).
- LK = *Lyydiläisiä kieleännäytteitä*. Koonneet Heikki Ojansuu, Juho Kujola, Jalo Kalima ja Lauri Kettunen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 69. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1934.
- NEV II = Kettunen, Lauri 1925: *Näytteitä etelävepsästä II*. Eripainos aikakauskirja »Suomen» V jakson 4 osasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Ožegov = Ожегов, Сергей Иванович 1988: *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык.
- Saarikivi, Janne 2022: Kukkia jostain kaukaa. – Kaisla Kaheinen, Larisa Leisiö, Riku Erkkilä & Toivo E. H. Qiu (toim.), *Hämeenmaalta Jämsälille. Kirja Tapani Salmiselle 07.04.2022. Тапани’ ё’эмня падвы падар’*. Helsinki: University of Helsinki. 419–425.
- Salmelainen 1854 = *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita. 2 Osa*. [Toimittanut Eero Salmelainen] Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1854.
- Salmelainen 1866 = *Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita. 4 Osa*. Toimittanut Eero Salmelainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1866.
- Sjögren, And. Joh. 1821: *Ueber die finnische Sprache und ihre Literatur*. N. Gretsche: St. Petersburg.
- SKES = Toivonen, Y. H. & Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. & Peltola, Reino (toim.) 1955–1978: *Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VI*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2012–. <<http://kaino.kotus.fi/sms>>

- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Suometar* 30 = Satu. Uhtuon kylässä kijoitettu. – *Suometar* 30 (27.7.1847).
- Suometar* 32 = Satu. Wenäen Karjalasta Uhtuon kylästä. – *Suometar* 32 (10.8.1847).
- Uikipedija = Кума Лиса. *Уикипедия. Свободната енциклопедия*.
<https://bg.wikipedia.org/wiki/Кума_Лиса>
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. <<http://kaino.kotus.fi/vks>>

ELÄMÄ JA ETYMOLOGIA

JANNE SAARIKIVEN 50-VUOTISJUHLAKIRJA

Tämä kirja juhlistaa Janne Saarikiven 50-vuotissyntymäpäivää. Se sisältää kirjoituksia Jannen kollegoilta ja ystäviltä. Kirjoitusten yhteinen teema on uralilainen etymologia, joka on juhlakalun keskeisin tutkimusala. Juhlakirjan sisältämät tutkimukset kuvastavat hyvin päiväsankarin laajaa osaamista ja monipuolisia kiinnostuksenkohteita ja samalla osoittavat, miten monimuotoinen tutkimusala etymologia onkaan. Kirjoituksissa ovat edustettuna uralilaisen kielikunnan kaikki kielihaarat, ja käsiteltäviin aiheisiin kuuluu niin perintö- kuin lainasanojakin, äännehistorian ja etymologian suhdetta sekä nimistöntutkimusta. Lisäksi kirjassa on mukana kaksi elämäkerrallisempaa kirjoitusta, jotka kuvaavat Jannen elämää ja tutkijanuraa eri kannoilta.

